

ΔΕΚΤΙΟ ΒΙΒΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΤΟΜΟΣ 5ος □ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1977 - ΙΟΥΝΙΟΣ 1978 □ ΤΕΥΧΗ 2ο - 3ο

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ

Β' ΣΥΝΑΞΕΩΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΒΙΒΛΙΚΩΝ ΘΕΟΛΟΓΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩΝ ΑΘΗΝΩΝ & ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

(ΚΡΗΤΗ 16-21 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1977)

Θέμα: «Αίρεσις και αίρετικοι κατά τὴν ἐποχὴν
τοῦ Ἀποστ. Παύλου».

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
“ΑΡΤΟΣ ΖΩΗΣ,”
ΑΘΗΝΑ

ΔΕΛΤΙΟ ΒΙΒΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Έξαμηνιαία έκδοση έρευνας Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης

*Εκδότης : Ίδρυμα «Αρτος Ζωῆς»

(Λεωφ. Κηφισίας, Στάση Παράδεισος, Χαλάνδρι, Αθήνα)

Διοικητικό Συμβούλιο : Σ. Αγουρίδης, πρόεδρος, Ν. Ράλλης, Αγγ. Καλόβουλος, Φ. Βίτσας, Γ. Κωσταράς, Άλ. Καψοκέφαλος, πρ. Μ. Καρδαμάκης.

*Υπεύθυνος Έκδόσεως : Καθηγ. Σ. Αγουρίδης, Εύφρανος 12, Αθήνα 502.

*Υπεύθυνος Οικονομικῶν : Αγγ. Καλόβουλος, «Αρτος Ζωῆς», Λεωφ. Κηφισίας, Στάση Παράδεισος, Χαλάνδρι, Αθήνα.

*Αρθρα, μελέτες, ἀνακοινώσεις, βιβλιοκρισίες, βιβλία, περιοδικά, καὶ ὅλα γένες διευθύνσεων νὰ στέλνωνται στὸν : Γεώργιο Πατρένο, «Αρτος Ζωῆς», Λεωφ. Κηφισίας, Στάση Παράδεισος, Χαλάνδρι, Αθήνα.

Τὰ χειρόγραφα πρέπει νὰ είναι δακτυλογραφημένα καὶ νὰ μὴ υπερβαίνουν τὸ ἔνα τυπογραφικό φύλλο (16 σελίδες). Οἱ συγγραφεῖς έχουν ἀκέραιη τὴν εὐθύνη τῶν ἀπόψεων τους.

Στοὺς συνεργάτες τὸ Περιοδικὸ χορηγεῖ δωρεάν 100·άνατυπα τῆς μελέτης τους, ἐφ' ὅσον τὸ ζητήσουν γραπτῶς.

*Απαγορεύεται ἡ μετάφραση, ἀναδημοσίευση ἢ φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση δοπιούδηποτε κειμένου τοῦ περιοδικοῦ χωρὶς τὴν έγκριση τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου.

Οἱ συνδρομές ἀποστέλλονται μὲν ἐπιταγῇ στὸν οἰκονομικὸ ὑπεύθυνο τοῦ Περιοδικοῦ, κ. Αγγελο Καλόβουλο.

*Ετήσια συνδρομὴ : ἑσωτερικοῦ (πρωτιετικῆ) Δρχ. 150

ἑξωτερικοῦ 8 5

Τιμὴ τεύχους Δρχ. - 75

Copyright © «ΑΡΤΟΣ ΖΩΗΣ»

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ ΟΤΑΞΑ

Β' ΣΥΝΑΞΕΩΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΒΙΒΑΙΚΩΝ ΘΕΟΛΟΓΩΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

2. Αποστολή της αναπομνησίας της ορθοδοξίας στην παραδοσιακή γένεση της θεολογίας, Το μεταβατικό πάτο της θεολογίας της Πατρικής εποχής	178
3. Χαρακτηριστικούς των ιερών της οικουμενικής θεολογίας	179
4. Γαλανίστις, Λ. 15 - 20 (πατρικός πόλεμος της θεολογίας)	180
5. Σαλπή, Ορθοδοξοτελεστής Επίσκοπος της Κρήτης, Η θεολογία της οικουμενικής της θεολογίας, Το μεταβατικό πάτο της θεολογίας της Πατρικής εποχής	181
6. Παπαγιάννης, Ι. πατρική θεολογία, Η θεολογία της οικουμενικής θεολογίας, Η θεολογία της οικουμενικής θεολογίας	182

ΔΕΛΤΙΟ ΒΙΒΑΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Έξαμηνιαία έκδοση Σρευνας Παλαιᾶς και Καινῆς Διαθήκης
Τόμος 5ος, Έτος 7ο, Τεύχη 2ο - 3ο, Δεκέμβριος 1977 - Ιούνιος 1978

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	Σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	91
Α. ΠΑΠΑΔΕΡΟΥ, Προσφάνηση πρός τὰ μέλη τῆς Συνάξεως	» 93
Π. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ, Αιρέσεις ή θεολογικές τάσεις στὸν ἀρχέγονο Χριστιανισμό	» 97
Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΗ, Ἡ ἀντιμετώπιση τῆς Μαγείας τῶν Ἐλληνιστικῶν χρόνων	» 101
Μ. ΣΙΩΤΟΪ, Ὁ πολιτικὸς χαρακτήρας τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου κατά τὴν Γαλ.	» 119
I. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ, Τὸ πρόβλημα τῆς ψευδεπιγραφίας	» 136
I. ΓΑΛΑΝΗ, Γαλ. 5, 13 - 26 (Βιβλικὴ μελέτη)	» 178
Γ. ΓΑΛΙΤΗ, Οἱ ἀνυπότακτοι τῆς Κρήτης καὶ ἡ ἐντολὴ τῆς ὑποταγῆς	» 189
I. ΤΣΑΓΓΑΛΙΔΗ, Ἡ ἐν τῇ Ἑκκλησίᾳ ζωὴ τοῦ Χριστοῦ καὶ αἱ Αιρέσεις	» 196
Β. ΣΤΟΓΙΑΝΝΟΥ, Ὁρθοδοξία καὶ αἵρεση στὴ Γαλ.	» 209
Γ. ΠΑΠΑΤΖΑΝΑΚΗ, Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀπ. Παύλου ἀντιμετώπισις τῆς αἵρεσεως τῶν Κολοσσῶν	» 217
	» 236

ДЕЯНИЯ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ

ДЕЛА О ВВАЖЕННІЙ МІСЦІЇ

Після обговорення відповідно до статті 166 Кодексу судової практики та згідно з підсумковим висновком засідання засудженому було відмінено погано виконання наказу щодо відсторонення від виконання певних обов'язків засудженого в зв'язку з відсутністю у нього підстав для відмінення цього наказу. Зокрема, засуджений не виконував своїх обов'язків щодо збору та передачі відповідної інформації про засудженого та його підприємство, а також про засудженого та його підприємство відповідно до статті 166 Кодексу судової практики.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ, τὸν περασμένο Σεπτέμβρη (16 - 21) συναρτήθηκαν γιὰ δεύτερη φορὰ βιβλικοὶ θεύλογοι τῶν Παντίμων Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης γιὰ νὰ συζητήσουν προβλήματα τοῦ ἐπιστημονικοῦ τους τομέα. Ἡ πρώτη σύναξη εἶχε, γίνεται στὴν Πάτμο (24 - 28 Σεπτέμβρη 1975) μὲ θέμα «Ο Ἰωάννης: τὰ ἐν τῇ Κ.Δ. ἔργα του καὶ ἡ θεολογικὴ τοῦ Σκέψις». Γιὰ τὴν δργάνωση ἐκείνης τῆς σύναξης τὴν εὐθύνη εἶχαν οἱ Ἀθηναῖοι. Πέρσι, ἡ σύναξη ἔγινε στὴν Ὁρθόδοξη Ἀκαδημία Κορήτης (Κολυμπάρι, Χαριά), καὶ τὴν εὐθύνη τῆς δργάνωσης εἶχαν οἱ Θεσσαλονικεῖς συνάδελφοι. Τὸ θέμα ἦταν: «Αἰρέσεις καὶ αἵρετικοι κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου».

Στὴν σύναξη αὐτῇ, ὅπως καὶ στὴ πρώτη τῆς Πάτμου ἔλαβαν μέρος ὅχι μόνο μέλη τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τῶν δύο Παντίμων στὸν τομέα τῆς Βίβλου καθὼς καὶ συνάδελφοι ἀπὸ τὴν Μέση Παιδεία, ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὰ βιβλικά, ἀλλὰ καὶ φοιτητὲς τῶν δύο ἰδρυμάτων, ποὺ κατὰ τὶς σπουδές τους εἶχαν δώσει δείγματα ἴδιαιτερον ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴν Ἀγία Γραφή.

Οἱ εἰσηγήσεις ἀπὸ τὴν Σύναξη τῆς Πάτμου ἐδημοσιεύθηκαν στὸ Δελτίο Βιβλικῶν Μελετῶν (Ιούνιος 1976, τόμος Φος, τεῦχος 10). Ἐκφράζονται εὐχαριστίες πρὸς τὸ Δ.Σ. τοῦ ἰδρύματος «Ἄρτος ζωῆς» γιὰ τὴ συγκαταθέση τους νὰ δημοσιευθοῦν στὸ παρὸν τεῦχος οἱ Εἰσηγήσεις τῆς Κορήτης.

Υπὸ τὴν ἰδιότητα τοῦ ἐκδότη δίνεται μερικᾶ στοιχεῖα τοῦ ἱστορικοῦ τῆς δργανώσεως τῆς Συνάξεως τῆς Κορήτης. Στὶς 20 Δεκεμβρίου 1976 ἐστάλη ἀπὸ τὸν συνάδελφο κ.Γ. Γαλλίτη σ' δόλους τοὺς γνωστοὺς βιβλικούς μας θεολόγους ἡ παρακάτω ἑγκύλλια ἐπιστολὴ.

‘Αξιότιμε κ. συνάδελφε,

‘Ανταποκρινόμενοι εἰς τὴν προελθοῦσαν ἐκ τῆς ἐν Πάτμῳ ἐμπειρίας ἀπόφασιν τῶν συνέδρων τῆς Α’ Συνάξεως Ἑλλήνων Βιβλικῶν Θεολόγων, ἀνελάβομεν μετ’ εὐχαριστήσεως τὴν δργάνωσιν τῆς Β’ Συνάξεως. Ἡδη μετά τὰς γενομένας ἐπαφὰς καὶ συνεννοήσεις εὑρισκόμεθα εἰς τὴν εὐχάριστον θέσιν νά Σᾶς γνωρίσωμεν σχετικῶς τὰ ἀκόλουθα.

α. Ἡ Β’ Συνάξις Ἑλλήνων Βιβλικῶν Θεολόγων θὰ συνέλθῃ εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἀκαδημίαν Κρήτης ἀπὸ 16ης μέχρι 21ης Σεπτεμβρίου 1977, κατὰ τὸ ἐπισυναπτόμενον προσωρινὸν πρόγραμμα. Λεπτομερέστερον πρόγραμμα θὰ ἀποσταλῇ μετά τὴν γνωστοκοίσιν τῶν εἰσηγήσεων ἐκ μέρους τῶν κ.κ. συναφέλων.

β. Θέμα τῆς Β’ Συνάξεως ώρισθη: «Αἴρέσεις καὶ αἵρετικοὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀ.π. Παύλου». Τὸ θέμα, ἀφ’ ἐνός μὲν

ἔχει τὴν ἀπαιτουμένην εὐρύτητα, ώστε νὰ είναι εὐχερής ή ἐκλογή τοῦ πρὸς διαπραγμάτευσιν ἀντικειμένου, ἀφ' ἔτερου δὲ σχετίζεται πρὸς τὴν τοπικὴν Ἐκκλησίαν, ή ὅποια κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἑθνῶν ἐταλαιπωρεῖτο ὑπὸ τῶν αἱρέσεων καὶ τῶν αἱρετικῶν. Κατὰ τοῦτο συνάπτεται τὸ θέμα πρὸς τὴν πρὸς Τίτον ἐπιστολὴν καὶ τὰς Ποιμαντικάς γενικώτερον, δύναται νὰ περιλάβῃ καὶ ἄλλας Ἐπιστολάς, ως π.χ. τὴν πρὸς Γαλάτας. ἀπτεται δὲ καὶ τῶν αἱρετικῶν κινημάτων, τόσον ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας, δοσον καὶ ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ.

γ. Ὡς πρὸς τὰ ἔξοδα Σᾶς γνωρίζομεν διτι καταβάλλεται προσπάθεια νὰ καλυφθοῦν, εἰ δυνατόν, ἔξ οἰκολήρου. Σχετικῶς θὰ Σᾶς πληροφορήσωμεν προσεχῶς. Παρακαλοῦνται οἱ κ.κ. συνάδελφοι τῶν δύο Θεολογικῶν Σχολῶν, δπως προβότην εἰς τὰς σχετικάς ἐνεργείας πρὸς ἔξασφάλισιν τῶν ἀναγκαιούντων κονδυλίων ἐκ τοῦ Πανεπιστημίου.

δ. Ἡ Ὀργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ παρακαλεῖ, δπως συμπληρώσετε τὸ ἐπισυναπτόμενον δελτίον καὶ ἀποστείλητε αὐτὸ τὸ ἀργότερον μέχρι 30ης Ἰανουαρίου 1977 εἰς τὸν ὑφηγητὴν κ. Βασίλειον Στογιάννον, Θεολ. Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης.

Εὐελπιστοῦμεν, ἀξιότιμε κ. συνάδελφε, διτι ἡ Β' Σύναξις Βιβλικῶν Θεολόγων θὰ ἔχῃ τὴν χαρὰν νὰ Σᾶς συγκαταλέξῃ μεταξὺ τῶν συνέδρων της. Ἡ σπουδαιότης τοῦ θέματος διὰ τὴν θεολογίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ αἱ ἀγαθαὶ ἐμπειρίαι ἐκ τοῦ παρελθόντος, ἐλπίζομεν διτι θὰ φέρουν εἰς αἰσιον πέρας τὴν νέαν ταύτην προσπάθειαν πρὸς τὸ καλὸν δλων μας.

Εὐχόμενοι ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῶν Χριστούγεννων καὶ τῷ ἐπὶ θύραις Νέφῳ "Ετει πᾶσαν ἀπὸ Κυρίου εὐλογίαν, διατελοῦμεν ἐν ἀναμονῇ τῆς ἀπαντήσεώς Σας.

Μετά τῆς ἐν Χριστῷ ἀγάπης
Διὰ τὴν Ὀργανωτικὴν Ἐπιτροπὴν
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΝΤ. ΓΑΛΙΤΗΣ

Σ" δοσος ἐν τῷ μεταξὺ ἐδήλωσαν συμμετοχὴ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1977 ἐστάλη ἀπὸ τὴν Ὀργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ τῶν Θεσσαλονικέων ἡ ἀκόλουθη εἰδοποίηση:

"Αγαπητὲ κ. συνάδελφε,

Μὲ πολλὴ χαρὰ ἡ Ὀργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ σᾶς ἀνακοινώνει πώς μὲ τῇ βοήθεια τοῦ Θεοῦν καὶ τὴν πρόθυμη ἀνταπόκριση δλων σας ἡ Β' Σύναξις θὰ γίνει στὴν Ὁρθόδοξη Ἀκαδημία Κρήτης, σύμφωνα μὲ τὸ πρόγραμμα ποὺ ἐπισυνάπτεται.

"Υπενθυμίζεται στοὺς κ. συνέδρους πώς τὰ ἔξοδα ταξειδίου καὶ παρα-

μονῆς (250 δρχ. τὴν ἡμέρα διαμονή καὶ διατροφή) βαρύνουν τοὺς ἴδιους.
Γιά τοὺς φοιτητὲς ισχύουν δσα ἀποφάσισαν οἱ δύο Σχολές.

Παρακαλοῦνται δσοι ἔκ τῶν κ. συναδέλφων ἐνδιαφέρονται γιά δμαδική μετάβαση ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ στὸ Χανιά μὲ πλοϊο, νά τὸ δηλώσουν μέχρι τὶς 20 Αὐγούστου στὸν κ. Γιώργο Πατρώνο, Θεολογικὴ Σχολή, "Ανω Τίλισια, Αθῆνα. Ἐπίσης δσοι ἐνδιαφέρονται γιά τὴν ὁμαδική ἐπιστροφή ἀπὸ τὸ Ήράκλειο μὲ πλοϊο νά τὸ δηλώσουν στὸν ίδιο κ. συνάδελφο.

"Ἐπειδὴ πιθανότατα αὐτὴ θὰ είναι ἡ τελευταία γραπτὴ ἐπικοινωνία μας πρὶν ἀπὸ τὴ Σύναξη, παρακαλοῦνται δσοι ἔχουν τυχὸν ἐρωτήματα ἢ ἄλλου εἰδους ἀνακοινώσεις σχετικά μὲ τὴ μετάβασή τους στὴν Κρήτη νὰ ἐπικοινωνοῦν μὲ τοὺς κ.κ. Β. Στογιάννο καὶ Ι. Γαλάνη, Θεολογικὴ Σχολὴ Παγ/μίου Θεσσαλονίκης, τηλ. 23922507 καὶ 23922509.

Σᾶς εὐχόμαστε καλές διακοπές καὶ μὲ τὴν προσδοκία μιᾶς πετυχημένης καὶ καρποφόρας Συνάξεως στὴν Κρήτη.

Σᾶς χαιρετοῦμε

Μὲ ἀγάπη Χριστοῦ

Ἡ Ὀργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ

"Ἐτσι μαζεύτηκαν στὴν Ὀρθόδοξη Ἀκαδημία Κρήτης 45 ἄτομα ἀπὸ καθηγητές, ὑψηλητές, ἐπιμελητές, βοηθοῦντες καὶ φοιτητές.

"Ἡ σύναξη ἐγγάσθηκε μὲ βάση τὸ ἔξης Πρόγραμμα:

Παρασκευὴ	16.9	11 π.μ.	Πανηγυρικὴ ἐναρκτήρια συνεδρία.
		5.30 μ.μ.	Π. Βασιλειάδης : Αἰρέσεις ἢ θεολογικὲς τάσεις στὸν ἀρχέγονο Χριστιανισμό.
			Σ. Ἀγουρίδης : Ἡ ἀντιμετώπιση τῆς Μαγείας τῶν Ἑλληνιστικῶν Χρόνων ἀπὸ τὸ βιβλίο τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων.
Σάββατο	17.9	9 π.μ.	Μ. Σιώτης : Ὁ πολιτικὸς χαρακτήρας τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου κατὰ τὴν Γαλ.
		5.30 μ.μ.	Τ. Καραβιδόπουλος : Τὸ πρόβλημα τῆς ψευδεπιγραφίας.
Κυριακὴ	18.9	8-10 π.μ.	Ἐπίσκεψη στὸ Καστέλι.
		11 π.μ.	Θ. Λειτουργία στὴν Τ. Μονὴ Γωνιᾶς.
			Ι. Γαλάνης : Ἀγιογραφικὴ μελέτη (Γαλ. 5, 13 - 26).

		5.30 μ.μ.	Συνάντηση μὲ σύναδέλφους Θεολόγους καὶ λερεῖς τῶν Χπνίων.
Δευτέρα	10.9	9 π.μ.	Γ. Γαλίτης: Οἱ ἀνυπότακτοι τῆς Κρήτης.
		5.30 μ.μ.	I. Τσαγγαλίδης: Ἡ ἐν τῇ Ἑκκλησίᾳ ζωὴ τοῦ Χριστοῦ καὶ αἱ ἀλρέσεις.
		7 μ.μ.	Γ. Παπατζανάκη: Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀπ. Παύλου ἀντιμετώπισις τῆς αἰρέσεως τῶν Κολοσσῶν.
Τρίτη	20.9	9 π.μ.	B. Στογιάννος: Ὁρθοδοξία καὶ αἱρεση στή Γαλ.
		5.30 μ.μ.	Τελικὴ συνεδρία - Συμπεράσματα - Προγραμματισμὸς γιὰ τὴ Γ' Σύναξη.

Ἡ παροῦσα δημοσίευση σκόπο ἔχει (α) νὰ κάνει κοινωνοὺς τῆς ἐμπειρίας τῆς Κρήτης κι' ἄλλους βιβλικοὺς συναδέλφους, ποὺ δὲν μπόρεσαν νὰ μετάσχουν στὴ Σύναξη, καὶ (β) νὰ δώσει μιὰ εὐκαιρία κοινωνίας μὲ τὸ θέμα τῆς Συνάξεως σ' ὅλους τοὺς θεολόγους μας ποὺ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὰ βιβλικά.

Γιὰ δύσους ἔλαβαν μέρος, οἱ Εἰσηγήσεις μὲ τὶς συζητήσεις, ποὺ ἀκολούθουν μόρο ἦν μέρος τῆς Συνάξεως. Πολὺ σημαντικὴ πλευρά τῆς ἐμπειρίας αὐτοῦ τοῦ τύπου τῶν Συνάξεων εἶραν ἡ ἀπὸ κοινοῦ ζωὴ, ἡ ἀλληλογνωμία καὶ κοινωνία ὡς πρὸς τὰ προβλήματα καὶ τὶς προσπάθειες.

Χάριτες πολλὲς ὀφείλονται στὸν Διενθυντὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἀκαδημίας Κρήτης κ. Ἀλέξανδρο Παπαδεόδο, διὶ μόνο γιὰ τὶς δυνατότητες φιλοξενίας ποὺ παρέσχε πρὸς ὅλους μας, ἰδιαίτερα δὲ στοὺς φοιτητές — μέλη τῆς Συνάξεως, ἀλλὰ γιὰ τὴν ὅλη πνευματικὴ καὶ χαρούμενη ἀτμόσφαιρα ποὺ ἐδημιούργησε γιὰ μᾶς δ ἴδιος καὶ τὸ ἔξαιρετο προσωπικό ποὺ διαθέτει ἡ Ἀκαδημία. Τοὺς χωραστᾶμε κι' ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ ἔτα μεγάλο εὐχαριστῶ.

S. Ἀγοραΐδης

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ

τοῦ Γεν. Διευθυντοῦ τῆς Ὀρθοδόξου Ἀκαδημίας Κρήτης κ. Ἀλ. Παπαδροῦ πρὸς τὰ μέλη τῆς Β' Συνάξεως Ἑλλήνων Βιβλικῶν Θεολόγων.

Κύριε Πρόεδρε,

σεβαστοὶ πατέρες, ἀγαπητοὶ ἀδελφοί!

Ἡ Ὀρθόδοξος Ἀκαδημία Κρήτης, δὲ Σεβ. Πρόεδρος, τὰ λοιπά μέλη τοῦ Διοικ. Συμβουλίου καὶ οἱ συνεργάτες μου, χαιρετίζομε τὴν Β' Σύναξην τῶν Ἑλλήνων Βιβλικῶν Θεολόγων καὶ καλωσορίζομε μὲν ἀνυπόकριτη χαρὰ καὶ πνευματικὴ ἀγαλλίαση δόλους ἐσᾶς τοὺς διακόνους καὶ ἐρμηνευτές τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, εὐχαριστώντας συνάμα τὴν Ὀργανωτικὴν Ἐπιτροπὴν γιὰ τὴν ἐπιλογὴ τοῦ Ἰδρύματός μας ὡς τόπου τῆς συνάξεως σας.

Γιά μᾶς, ποὺ διακονοῦμε στὴν ἀπόμερη αὐτὴ γονιά τῆς Κρήτης, ἀποτελεῖ σοβαρὴ ἐνδυνάμωση καὶ ἔχωριστὴ χαρὰ ἡ παρουσία σεβαστῶν διδασκάλων καὶ ἀγαπητῶν συναδέλφων. Τὸ προσωπικὸ τῆς Ὀρθοδόξου Ἀκαδημίας θὰ καταβάλει κάθε δυνατὴ προσπάθεια, ὥστε νὰ είναι ἡ παραμονή σας κοντά μας εὐχάριστη καὶ ἀποδοτική.

Ἐναὶ Ἰδρυμα, δπως ἡ Ὀρθόδοξος Ἀκαδημία τῆς Κρήτης, ποὺ προβάλλει ὡς κατ' ἔξοχὴν αἴτημα τῶν καιρῶν τὴ συνεργασία καὶ τὸ διάλογο, είναι εὐλογὸ νὰ χαιρετίζει μὲν ιδιαίτερη ἰκανοποίηση τὴν ὁμόθυμη προσπάθεια τῶν δύο Θεολογικῶν Σχολῶν μας στὸ χώρο τῆς βιβλικῆς θεολογίας, προσπάθεια ποὺ εὐχόμεθα νὰ ἐνθαρρύνει ἀνάλογη σύμπραξη καὶ τῶν λοιπῶν κλάδων τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης.

Τὸ ἀδιαμφισβήτητο γεγονός διτὶ κατὰ τὶς τελευταῖς ιδίως δεκαετίες ἔχει σημειωθεὶ σημαντικὴ πρόοδος τῶν βιβλικῶν σκουδῶν στὴ Χώρα μας δικαιολογεῖ κάποιες αἰσιόδοξες προοπτικές. Γνωρίζομε πῶς είναι μέγα τὸ πλήθος τῶν ἄλυτων ἀκόμη, τῶν δυσεπίλυτων καὶ τῶν ἐντελῶς νέων προβλημάτων, ποὺ καλεῖται νὰ ἀντιμετωπίσει σήμερα ἡ βιβλικὴ ἐπιστήμη. Γνωρίζομε, εἰδικότερα, πῶς ἀπὸ τὴν ἀποτελεσματικὴ ἐπίλυση τέτοιων ζωτικῶν προβλημάτων θὰ ἔχαρτηθεῖ, σὲ μεγάλο βαθμό, ἡ ἀξιοπιστία τοῦ χριστιανικοῦ μηνύματος στὴ σύγχρονη πάλη τῶν ιδεῶν. Ἔξαλλου, ἡ Ἑλληνικὴ καὶ γενικότερα ἡ ὁρθόδοξος βιβλικὴ ἐπιστήμη, κληρονόμος μεγάλων πατερικῶν παραδόσεων καὶ ἐρμηνευτικῶν θησαυρῶν, ἔχει τὸ πρόσθετο χρέος νὰ μεταφέρει τὴν πολύτιμη αὐτὴ παρακαταθήκη στὸ σύγχρονο βιβλικὸ διάλογο μὲ τοὺς ἑτεροδόξους ἐρμηνευτές καὶ νὰ ὑποδεικνύει τὰ δρια, πέραν ἀπὸ τὰ δόπια ἡ βιβλικὴ θεολογία παρασύρεται στὶς γνωστές κατὰ τὰ τελευταῖς μᾶλιστα χρόνια διέθριες περιπέτειες.

Μέ βάση τις έμπειρίες και τούς προβληματισμούς του Ἰδρύματος, που
ἔχει τήν τιμήν νά... σᾶς φιλοξενεῖ. Θά μοδή ἐπιτρέψετε ἀκόμη νά διερμη-
νεύσω τήν ἀγωνία πού μένει πρακτική ή διάσταση ὑπάρχει στή βιβλική θεία
Ἀποκάλυψη ἀπό τή μά μεριά και σὲ πολλές ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς τῆς Ἐκ-
κλησίας ἀπό τήν ἄλλην. Δὲν εἶναι, νομίζω, ἀνάγκη νά ἐπισημανθεῖ τὸ εὔρος
τῆς διαστάσεως αὐτῆς, πού εἶναι σλγουρά σὲ δλους μας δδυνηρά αἰσθητό.
Εἶναι δμως ἀνάγκη — και παίρνω τὸ θάρρος νά τήν ύπογραμμίσω στὸ ση-
μεῖο αὐτὸ — εἶναι ἀνάγκη ἐπείγουσα νά ἀναζητήσει ἡ ἐλληνορθόδοξος
βιβλική ἐπιστήμη νέους σκοπούς και νέους δρόμους, πού θά τῆς ἐπιτρέ-
ψουν :

— Νά θέσει μὲ θάρρος και ἀποφασιστικότητα κάτω ἀπό τὸ φῶς τοῦ
θείου Λόγου τις συγκεκριμένες τραυματικές καταστάσεις του σύγχρονου
ἐκκλησιαστικοῦ βίου μας και νά διετρανώσει πρὸς κάθε κατεύθυνση και στή
συγκεκριμένη συνάφεια γιά κάθε περίπτωση, μὲ σθένος προφητικό, τὸ
«τάδε λέγει Κύριος Παντοκράτωρ». Και ἀκόμη

— Νά συμβάλει μὲ συνέπεια στήν ἀναθεώρηση τῶν ἰδεολογικῶν και
ἄλλων καταχρήσεων τοῦ βιβλικοῦ λόγου και νά ἀπαντήσει θετικά στή
σύγχρονη ἀγωνία τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ και μάλιστα τῶν νέων, πού ἐπιζητοῦν
τὸ γνήσιο και καθαρό, τὸ ἀληθινὸ και τίμιο, πέραν ἀπό κενὲς θριαμβολο-
γίες και στοχαστικούς συμβιβασμούς.

Τέτοιες, ἐνδεικτικά μόνο ἀναφερόμενες ἔδω, προοπτικές θέτουν στή
βιβλική μας ἐπιστήμη τὸ πρόβλημα ἐπιλογῆς τῶν προτεραιοτήτων στή
δραστηριότητά της. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτήν χαιρετίζομε τήν ἐκλογὴ τοῦ θέ-
ματος τῆς ἐφετινῆς συνάξεως σᾶς, πού μαρτυρεῖ ἀκριβῶς ἐπίγνωση τῆς
ἀνάγκης νά δώσετε στήν Ἐκκλησία τις ἀσφαλεῖς βιβλικές προύποθεσεις
γιά τὸ χειρισμὸ ἐνός ἀπό τὰ καίρια προβλήματα τοῦ ὁρθόδοξου, ἄλλα και
τοῦ οἰκουμενικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου.

Χαιρετίζομε ἀκόμη τήν ἀποδοχὴ ἀπό τήν Ὁργανωτική Ἐπιτροπὴ τῆς
προτάσεως μας ν' ἀνοίξει ἡ σύναξή σας τις πύλες της στοὺς Ἱερεῖς και
στοὺς θεολόγους συναδέλφους τοῦ τόπου μας, δώστε νά ἀξιοποιήσουν μιά
τόσο σπάνια εὐκαιρία ἐπιμορφώσεως και πνευματικοῦ ἀνακαυνισμοῦ. Ὁφεί-
λω στὸ σημεῖο αὐτὸ νά εὐχαριστήσω τις ἐκπαιδευτικές Ἀρχές τῆς Κρήτης,
πού ἐνέκριναν τὸ αίτημά μας γιά ἀπαλλαγὴ τῶν θεολόγων καθηγητῶν ἀπό
τις ὑπηρεσιακές ὑποχρεώσεις τους κατά τή διάρκεια τοῦ συνεδρίου. Χαι-
ρόμεθα ἐπίσης γιατὶ και οἱ Σεβασμ. Ἐπίσκοποι τοῦ τόπου μας ἐκριναν χρή-
σιμο νά ἀξιοποιήσουν κατά τὸ δυνατόν και οἱ Ἱερεῖς τῆς περιοχῆς τὸ συνέ-
δριό σας.

Τελειώνοντας αἰσθάνομαι τήν ὑποχρέωση νά ἐκφράσω τις θερμές
εὐχαριστίες τῆς Ὁρθοδόξου Ἀκαδημίας Κρήτης πρὸς τις θεολογικές
Σχολές μας γιά τήν πολύπλευρη συμπαράστασή τους στήν ἔδω ταπεινή

διακονία μας καὶ νὰ ἐπικαλεσθῶ τὴ συνδρομή σας στὴ μελλοντικὴ πορεία τοῦ Ἰδρύματος, πού, ἄν εὐδοκήσει ὁ Θεός, θὰ στραφεῖ καὶ πρὸς χώρους ἀκόμη ὑψηλότερων ἀξιώσεων.

Καλῶς ήλθατε, πατέρες, διδάσκαλοι καὶ ἀδελφοί!

«Ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ ἡ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν» εὐχόμεθα νὰ «φρουρήσει τὰς καρδίας ὑμῶν καὶ τὰ νοήματα ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ», ὥστε καὶ κατὰ τὴν ἐδῶ παραμονὴ σας καὶ πάντοτε, «ἐν ἐνὶ πνεύματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ» νὰ λογίζεσθε καὶ νὰ ἐπιδιώκετε «ὅσα ἔστιν ἀληθῆ, ὅσα δίκαια, ὅσα ἀγνά, ὅσα προσφιλῆ, ὅσα εὑφῆμα» (Φιλ. 4,7 - 8).

ΑΙΡΕΣΕΙΣ Η ΘΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΣΤΟΝ ΑΡΧΕΓΩΝΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟ

Πέτρου Βασιλειάδη, Δρ. Θ.

Αίρεση, σύμφωνα μὲ τὸν δρισμὸ ποὺ δίνει ὁ ὅμοτιμος καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθῆνας Ἰ. Καρμίρης, «εἶναι πᾶσα πεπλανημένη διδασκαλία παρεκκλίνουσα ἀπὸ τῆς γνησίας χριστιανικῆς πίστεως, ἀ- μα δὲ καὶ πᾶσα ἴδιαιτέρα χριστιανικὴ κοινότης διαφωνοῦσα πρὸς τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν τῆς ἀληθοῦς ἐκκλησίας καὶ ἀποκοπεῖσα ἀπὸ τῆς κοινωνίας καὶ ἐνότητος μετ' αὐτῆς»¹. Ἡ αἵρεση δηλ. συνεπάγεται ἀπ' τὴν μιὰ πλάνη καὶ παρέκκλιση ἀπὸ συγκεκριμένη ὁρθὴ χριστιανικὴ διδασκαλία, κι ἀπ' τὴν ἄλλῃ ἀποκοπῇ ἀπὸ τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας.

Τὸ ἔρώτημα ποὺ εὐλογα ἔχει πηδάει στὴ σκέψη τοῦ κάθε γνήσιου βι- βλικοῦ θεολόγου, δῶς καὶ τοῦ κάθε ἀντικειμενικοῦ ἔρευνητῆ, εἶναι τὸ ἔξις : Στὸν ἀρχέγονο Χριστιανισμὸ ὁ δρος «αἵρεσις» περιέκλειε μέσα του τὰ δυὸ αὐτὰ στοιχεῖα, δηλ. τὴν παρέκκλιση καὶ τὴν ἀποκοπή; Μ' αὐτὸ τὸ ἔρώτημα συνδέεται στενά καὶ τὸ γενικότερο πρόβλημα Ὁρθοδοξίας καὶ Αἱρέσεως, ποὺ τὰ τελευταῖα χρόνια ἀπασχολεῖ σοβαρά τοὺς εἰδικούς, δχι μόνο σὲ διομολογικὸ ἐπίπεδο, ἄλλα καὶ σὲ ἐπίπεδο σύγχρονων κοι- νωνικῶν ρευμάτων καὶ τάσεων. Ἡ Ὁρθοδοξία δηλ. καὶ ἡ Αἱρεση σὲ τὶ σχέση βρίσκονται στὰ κείμενα τῆς Κ.Δ. τῆς ἀποστολικῆς περιοδου, τὴν πρώτη δηλ. γενιὰ μετά τὴν Ἀνάσταση καὶ τὴν Πεντηκοστή:

Ἐνα ἔρώτημα μὲ τεράστια σημασία καὶ πιὸ τεράστιες ἐπιπτώσεις γιὰ τὴν Ἐκκλησία καὶ τὸ σύγχρονο Ὁρθόδοξο χριστιανό, ποὺ ζεῖ σ' ἕνα μετα- βαλλόμενο κόσμο μὲ πλουραλιστικές, ώς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, προοπτικές.

Στὸν περιορισμένο χρόνο ποὺ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας θὰ προσπαθή- σουμε νὰ θίξουμε, περιφερειακά μόνο, μερικές πτυχές ἐνός τόσο οὐσιαστι- κοῦ καὶ συνάμα ἀκανθώδους προβλήματος, μιὰ καὶ ἀπὸ ὁρθόδοξη σκοπιά δὲν ὑπάρχει, ἀπ' δ.τι ξέρουμε, οὐσιαστικὴ μελέτη ποὺ ν' ἀνταποκρίνεται στὰ σημερινὰ δεδομένα, δῶς αὐτὰ διαμορφώνονται μετά τις ἀνακαλύψεις τοῦ Qumran καὶ κυρίως τοῦ Nag - Hammadi.

1. «Αἵρεσις», ΘΗΕ 1 1087.

Α'. Η ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΑΣΑΦΙΣΗ ΤΟΥ ΟΡΟΥ «ΑΙΡΕΣΙΣ» ΣΤΗΝ Κ.Δ.

ΤΗ άρχική σημασία του δρου «αίρεσις» στοὺς κλασσικοὺς χρόνους ἦταν «κατάληψη», καὶ συγκεκριμένα «κατάληψη πόλεως» (μετὰ ἀπὸ πολιορκία, φυσικά). Μ' αὐτὴ τὴν ἐννοια συναντᾶμε τὸν δρο στὸν Ἡρόδοτο² μὲ φυσιολογικὴ προέλευση ἀπὸ τὴν ἐνεργητικὴ φωνὴ τοῦ ρήματος «αἴρεω»³. Αργότερα, πῆρε τὴν ἐννοια τῆς «ἐκλογῆς» ἢ «προτίμησης», προφανῶς ἀπ' τὴ σημασία τοῦ μέσου «αἰρέομαι», ποὺ σημαίνει «διαλέγω», μὲ τὴν ἐννοια τῆς προτίμησης, ἢ «ἐκλέγω»⁴. Μ' αὐτὴ τὴν ἐννοια συναντᾶμε τὸν δρο καὶ στοὺς Ο'⁵, ποὺ ἀποδίδουν τὸ ἔβραϊκὸ **לְבָנָה** Μιὰ τρίτη σημασία τοῦ δρου «αίρεσις» στοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους, ποὺ πρέπει μεταφορικὰ νὰ προέρχεται ἀπ' τὴν προηγούμενη (ἐκλογή, προτίμηση), εἰναι «φιλοσοφικὴ διδασκαλία», ἢ «φιλοσοφικὴ σχολή»⁶. Μ' αὐτὴ τὴ σημασία βρίσκουμε τὸν δρο καὶ στὸν Φίλωνα, στὸν ὃποῖον δμας παράληλα βλέπουμε μιὰ παραπέρα μετατόπιση τοῦ δρου. Στὸ ἔργο του *Περὶ Βίου Θεωρητικοῦ*⁷, αἰρεση δνομάζει τὴν κοινότητα τῶν Θεραπευτῶν. Τὴν ίδια μετατόπιση βλέπουμε καὶ στὸν Ἱώσηπο⁸, ποὺ δνομάζει αἰρεση τὴν κοινότητα τῶν Ἑσσαίων, δπως ἐπίσης καὶ τὶς θρησκευτικὲς μερίδες τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ στὰ χρόνια του⁹.

Ἐτσι, στὰ χρόνια τῆς συγγραφῆς τῆς Κ.Δ., δρος «αίρεσις» καταλήγει νὰ σημαίνει «θρησκευτικὴ μερίδα». Μ' αὐτὴ τὴν ἐννοια βρίσκουμε καὶ τὸ ἀντίστοιχο ραββινικὸ **רִיחַ**¹⁰ μέχρι τὰ χρόνια τῆς καταστροφῆς τοῦ Ναοῦ τοῦ Σολομώντα, τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ λατρευτικοῦ κέντρου τῶν Ἐβραίων. Οἱ Ἰουδαϊκές, λοιπόν, αἰρέσεις δὲν ήσαν κοινότητες ἡ θρησκευ-

2. *Ιστοριῶν*, VI, 1.

3. Bλ. H. G. Liddell - R. Scott στὴ λέξη «αἰρέω».

4. Τὸ μέσο «αἰρέομαι» τὸ συναντᾶμε καὶ στὴν Κ.Δ. καὶ τοὺς Ο': Φιλ. 1,22: Ἐβρ. 11,25 (= διαλέγω, προτίμῳ)· Β' Θεσ. 2,13 (= ἐκλέγω), «ὅτι εἶλατο ὑμᾶς ὁ Θεός ἀπὸ ἀρχῆς εἰς σωτηρίαν...». Δευτ. 26,18 (= ἐκλέγω), «καὶ Κέριος εἴλατό σε σύμερον γενέσθαι σε αὐτῷ λαὸν περιούσιον». Η ἐννοια τῆς θεῖκῆς ἐκλογῆς στὰ δυο τελευταῖα χωρία συναντιέται ἀποκλειστικά στὴ Βίβλο. Bλ. H. Schlier, «αἰρέομαι, αἰρέσεις...», *TDNT* I 180 - 85, 180.

5. Γεν. 49,5· Λευκ. 22,18.21· Α' Μακ. 8,30.

6. Πρβλ. Πολύβιου, *Ιστορία* V 9,38· Διονύσιου *'Αλικαρνασσία*, *De Compositiōnē Verborum* 19.

7. *Περὶ φυτονομίας* Νῦνε 151.

8. 29,2,18.

9. *Ἰουδαϊκὸς Πάλεμος* 2,118.

10. «Κατὰ δὲ τὸν χρόνον τοῦτον τρεῖς αἰρέσεις τῶν Ἰουδαίων ἦσαν», *Ιεραπολογία* XIII, 171.

11. H. Schlier, «αἰρέομαι...» 182.

τικές περισσούσαις ομάδες¹² ἀπ' τὸν ἐπίσημο Ἰουδαϊσμό¹³, ἀλλὰ διάφορες σχολές τοῦ ὀρθοδόξου Ἰουδαϊσμοῦ. Εἶναι χαρακτηριστικό πῶς οἱ Σαμαρεῖτες, ή μόνη θρησκευτική ὄμάδα ποὺ θὰ μπορῶσε μὲ τὰ σημερινὰ δεδομένα νά δονομαστεῖ αἵρεση, οὐδέποτε χαρακτηρίζεται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο. Ἡ σχέση ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ λεγόμενο ἐπίσημο Ἰουδαϊσμὸ (ἱερατεῖο, Συνέδριο κλπ.) καὶ τις λεγόμενες Ἰουδαϊκές αἵρεσεις (Φαρισαῖοι, Σαδδουκαῖοι, Ἐσσαῖοι κλπ.) δὲν είναι σχέση δρυδοδοξίας πρὸς αἵρεση, ἀλλὰ σχέση κεντρικοῦ πρὸς περιφερειακό¹⁴. Δὲν ἀναφέρεται δηλ. στὸ δόγμα, ἀλλὰ στὴν πράξη¹⁵.

Ἄς ἔλθουμε, δῆμος, στὴν Κ.Δ. Στὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, δῆμοι χρησιμοποιεῖται πιὸ συχνά¹⁶, ὁ δρος «αἵρεσις» ἔχει τὴ σημασία τῆς θρησκευτικῆς μερίδαις, δῆμος στὸν ἐλληνιστικὸ καὶ ραββινικὸ Ἰουδαϊσμό¹⁷. Ἔτσι χρησιμοποιεῖται γιὰ νά δηλώσει τοὺς Σαδδουκαῖους (5,17) καὶ τοὺς Φαρισαῖους (15,5-26,5). Τὸ πιὸ σημαντικό, δῆμος, είναι δηλ. ὁ δρος χρησιμοποιεῖται καὶ γιὰ τὸν ἴδιο τὸ Χριστιανισμό, ἀπ' τοὺς ἀντιπάλους του φυσικά. Ὁ ρήτορας Τερτύλλος κατηγορεῖ τὸν Παῦλο στὸν ἡγεμόνα Φήλικα ώς «πρωτοστάτην τῆς τῶν Ναζωραίων αἵρεσεως» (24,5) καὶ ὁ Παῦλος δὲν διαμαρτύρεται γιὰ τὸν χαρακτηρισμό· ἀπλῶς δὲν τοῦ ἀρέσει («κατὰ τὴν δόδον ἦν λέγουσιν αἵρεσιν»). Τὸ ἴδιο καὶ στὴ Ρώμη, δταν ἡταν δέσμιος ὁ Παῦλος, οἱ Ἰουδαῖοι ἀναφέρουν γιὰ τὴν χριστιανικὴ κίνηση δηλ. «περὶ τῆς αἵρεσεως ταῦτης γνωστὸν ἡμῖν ἔστιν διτὶ πανταχοῦ ἀντιλέγεται» (28,22).

Στὶς πρώτες χρονολογικά¹⁸ ἐπιστολὲς τοῦ Παύλου (Γαλ. 5, 20-Α' Κορ. 11,19) τώρα, ἡ σημασία τοῦ δροῦ δέχεται μιὰ κάποια μετατόπιση καὶ καταλήγει νά σημαίνει τὴ φατρία. Ἔτσι, χρησιμοποιεῖται πάντοτε σὲ συνάρτηση μὲ τὶς διχόνοιες καὶ τὰ σχίσματα μέσα στὸν κορμὸ τῆς Ἐκκλησίας, ποὺ ὀδηγοῦν στὴ διάσπαση τῆς ἐνότητας τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας. Χαρακτηριστικό είναι τὸ σχόλιο τοῦ Θεοδώρητου — ποὺ ἀκολουθεῖται καὶ ἀπ' τὸν Ζιγαβῆνο — στὸ Α' Κορ. 11,19 : «τὰς φιλονικίας λέγει, οὐ

12. Βέβαια, στὴν ἀρχὴ οἱ Φαρισαῖοι ἡσαν μιὰ μικρὴ μερίδα διαφωνούντων, ποὺ, δῆμος λέει τ' δνομά τους («χωρισμένοι»), είχαν ἀποκοπεῖ ἀπ' τὸν ἐπίσημο Ἰουδαϊσμό. Θεωρητικά δῆμος μόνο, δηλ. οὐσιαστικά. Γιατὶ στὰ χρόνια τοῦ Ἰησοῦν ἔγιναν ἡ πιὸ πολυπληθῆς μερίδα τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. βλ. L. Filkenstein, *The Pharisees*, 2 τόμοι (Φιλαδέλφια, 1963^a) 7.

13. βλ. M. Simon, *Jewish Sects at the Time of Jesus*, ἀγγ. μετ. (Φιλαδέλφια, 1967) 7.

14. Στὸ ἴδιο 9.

15. Στὸ ἴδιο 10.

16. Συγκεκριμένα, διὸ φορές πιὸ συχνὰ ἀπ' δ.τι σ' δλα τ' ἀλλὰ κείμενα τῆς Κ.Δ.

17. βλ. Π. Τρεμπέλα, *Υπόδημα εἰς τὰς Ἐπιστολὰς τῆς Κ.Δ.* ('Αθῆνα, 1956) 58.

18. Γιὰ τὸ θέμα γνησιότητα - ψευδεπιγραφία - κανονικότητα τῶν κειμένων τῆς Κ.Δ. βλ. παρακάτω τὴν εἰσήγηση τοῦ καθηγητῆ Τ. Καραβιδόπουλου σελ. 178 ἔξ.

τάς των δογμάτων διαφοράς¹⁹. Μέχρις ἐδοῦ λοιπόν, ὁ ὅρος „πεντάκι“ δὲν φαίνεται νὰ σχετίζεται σύμε μὲ ἑσφαλμένη διδασκαλία, οὐτε μὲ τις θρησκευτικές μερίδες τῆς ἀποκομμένες ἀπ’ τὸν κύριο κορμὸ τῆς μιᾶς καθολικῆς καὶ ὀρθόδοξης Ἑκκλησίας.

Ἀπομένει τὸ χωρίο Β' Πετ. 2,1, δῶς ἐπίσης καὶ τὸ Τιτ. 3,10 ποὺ χρησιμοποιεῖ τὸν παραπλήσιο τύπο «ἀίρετικός». Καὶ τὰ δύο κείμενα εἰναι κάπως μεταγενέστερης ἐποχῆς καὶ χαρακτηριστικά τῆς σταδιακῆς μετατόπισης τῆς σημασίας τοῦ ὅρου, ἀπὸ φιλοσοφικὴ καὶ θεολογικὴ μερίδα ἡ φατρία μέσα στὸν κορμὸ τῆς Ἑκκλησίας, σὲ ἑσφαλμένη διδασκαλία καὶ ιδιαίτερη χριστιανικὴ κοινότητα, ἔχθρικὴ πρὸς τὴν Ἑκκλησία. Βέβαια, στὸ Β' Πετ. 2,1 ὁ ὅρος «ἀίρεσις» δὲν φαίνεται νὰ ἔχει ἀκόμη σεχταριστικὴ σημασία²⁰, ἡ φράση δμως ποὺ ἀκολουθεῖ, «καὶ τὸν ἀγοράσαντα αὐτοὺς δεσπότην ἀρνούμενοι», δείχνει καθαρὰ τὴν ἀπομάκρυνση ἀπ’ τὴν ἀρχικὴ σημασία τοῦ ὅρου. Ἀπομάκρυνση, ποὺ φαίνεται πιὸ καθαρὰ στὶς Ποιμαντικές ἐπιστολὲς (Τιτ. 3,10). Τὸ ἄπαξ λεγόμενο στὴν Κ.Δ. «ἀίρετικόν» εἶναι ἐδῶ καθαρὰ τεχνικός ὅρος, δὲν ἔχει δμως καὶ τὴν ἔννοια ποὺ τοῦ δίνουμε σήμερα²¹.

Ἡ μετατόπισις αὐτὴ τῆς σημασίας τοῦ ὅρου ἔχει κάποια ἀντιστοιχία μὲ τις σημασιολογικές μεταλλαγές τοῦ ραββινικοῦ Φ²Θ, τὸ δποῖο, ἀρχιζοντας ἀπ’ τὸ τέλος τοῦ α' μ.Χ. αἱ. νὰ σημαίνει τὶς ἀντίθετες πρὸς τὸν ὀρθόδοξο ραββινισμὸ τάσεις (ἰουδαιοχριστιανούς), ἔφτασε τὸ Β' μ.Χ. αἱ. νὰ ἀναφέρεται ἀποκλειστικά σὲ ἔξιουδαικὲς θρησκείες (Χριστιανισμὸς - Γνωστικισμός)²². Σ' ἀντίθεση δμως μὲ τὸ ραββινισμό, στὴν Κ.Δ. δὲν ὑπάρχει ἔνδειξη ἀνάπτυξης συγκεκριμένης ὀρθοδοξίας τοῦ δόγματος. Γιατὶ πουθενὰ στὴ Κ.Δ. ἡ λέξη «ἀίρεσις» δὲν φαίνεται νὰ ἔχει γίνει *terminus technicus*²³, καὶ γιατὶ πουθενὰ στὴν Κ.Δ. δὲν χαρακτηρίζει συγκεκριμένη μερίδα, ἡ ὁποία γιὰ τὸ α' ἢ β' λόγο είχε ἀποκοπεῖ ἀπ’ τὸ κύριο σῶμα τῆς Ἑκκλησίας²⁴. Μόνο ἀπ’ τὸ Β' μ.Χ. αἱ., καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὸν Ἰγνά-

19. Θεοδώρητον Κύρου, *Ἐργατεία τῆς Α' Ἐπιστολῆς πρὸς Κορινθίους*, στὸ χωρίο, PG 82, 216. Ἐπίσης Εὐθ. Στιγμηνοῦ, *Ἐργατεία εἰς τὰς ΙΑ' Ἐπιστολὰς τοῖς Απ. Παπίλον* (Αθῆνα, 1887) Β' τόμ. σελ. 302.

20. B. R. Bultmann, *Theology of the New Testament*, ἀγγ. μετ. (Λονδίνο, 1955) τομ. Β' 137. Τὸ ἀντίθετο ὑποστηρίζει, ἑσφαλμένα, ὁ M. Stevenson, *Heresy*, HTD 560.

21. Ο ὅρος «ἀίρετικός» δὲν συναντίεται πουθενά στὸν Ἰόσηπο, ἐνῷ στοὺς κλασσικούς ἀναφέρεται σ' ἐκείνους ποὺ μποροῦν νὰ διαλέγουν σωστό. B. τοὺς Ψευδο-Ιλατεωνικοὺς *Ορισμοὺς* 412a.

22. H. Schlier, *«αἴρεομαι...»* 182.

23. Στὸ ίδιο 183.

24. M. Stevenson, *Heresy* 560.

τιο²⁵ καὶ τὸν Εἰρηναῖο²⁶ καὶ ἔξῆς, συναντάμε τὸν δρό «αἵρεσις» μὲ τὴ σημασία τῆς παρέκκλισης καὶ ἀποκοπῆς, μολονότι κι' αὐτὸς ἀκόμα ὁ Ἰγνάτιος χρησιμοποιεῖ παράλληλα τὸν δρό καὶ μὲ τὴ Παύλεια σημασία τῆς φατρίας²⁷. Είναι χαρακτηριστικὸ δι τοῦ παραβατήριου τοῦ δροῦ μὲ τὴ σημασία τῆς θρησκευτικῆς μερίδας καὶ, τὸ πιὸ σπουδαῖο, ἀναφέρεται στὴ χριστιανικὴ θρησκεία! Ο Εὐσέβιος π.χ. παραβέτει τὸ Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων ποὺ ἀναφέρει: «κεκελεύκαμεν τοῖς... Χριστιανοῖς τῆς αἱρέσεως καὶ τῆς θρησκείας τῆς ἑαυτῶν τὴν πίστιν φυλάττειν»²⁸.

Β'. ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ ΚΑΙ ΑΙΡΕΣΗ ΣΤΟΝ ΑΡΧΕΓΟΝΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟ

Άν δημος ὁ δρός «αἵρεσις» δὲν ἔχει τεχνικὴ σημασία κατὰ τὴν ἀποστολικὴ περίοδο, κι ἄν ἡ διαμετρικὰ ἀντίθετη δρολογία «ὁρθοδοξος», «ὁρθοδοξίω», «ὁρθοδοξεῖν» ἀγνοεῖται τελείως, δι γι μόνο κατὰ τὴν ἀποστολική, ἀλλά καὶ τὴν μεταποστολική περίοδο²⁹, γεννιέται τὸ ἐρώτημα: Πῶς καὶ ἀπὸ ποὺ ἔπειδησαν οἱ αἱρέσεις, ποὺ συντάραξαν συθέμελα τὴν ὑπόσταση τῆς Ἐκκλησίας τὸ Β' καὶ Γ' μ.Χ. αἰ.; Μὲ τὸ τέλος τοῦ Β' μ.Χ. αἰ. ὑπῆρχε τόση μεγάλη ποικιλία χριστιανικῶν διδασκαλιῶν ποὺ διέφεραν μεταξὺ τους, ὅστε ὁ Ὁριγένης³⁰, ἀπαντώντας στὴν ἔντονη κριτικὴ τοῦ Κέλσου, ἀναγκάζεται νὰ δώσει μιὰ μᾶλλον σοφιστικὴ ἔξήγηση: «οὐδε-

25. Βλ. *Τραγλιαροῖς VI, 1*: «μόνη τῇ Χριστιανικῇ τροφῇ χρῆσθε, ἀλλοτρίας δὲ βοτάτης ἀπέχεσθε, ήτις ἐστὶν αἵρεσις».

26. Βλ. «Ἐλεγχος καὶ ἀπαρχοπὴ τῆς φενδωτήμορφου γνώστεως III 3,4: «ὅ Πολύκαρπος πολλοὺς ἀπὸ τῶν προειρημένων αἱρετικῶν ἐπέστρεψεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ».

27. Πρβλ. *Πρὸς Ἐφεσίουν VI, 2*: «ὅτι πάντες κετά ἀλήθειαν ζήτε καὶ δι τὸ ἴμιν σθέμα αἱρέσεις κατοικεῖ» Βλ. R. Bultmann, *Theology* τομ. Β' 137.

28. *Ἐκκλησιαστικὴ Ιστορία X 5,2.*

29. Βέβαια, χρησιμοποιοῦνται παραπλήσιοι δροι, δι ως «ἀτεροδοξεῖν», «ἀτεροδοξία», «ἀτεροδιδασκαλεῖν», «ψευδοδιδάσκαλος», «ψευδοδιδασκαλία», «ψευδοδόλγος», που μπορεῖ νὰ περικλείουν τὴν ἔννοια τῆς παρέκκλισης δι γι δύμως καὶ τῆς ἀποκοπῆς. Επίσης, οἱ δροὶ «ὁρθοποδεῖν» καὶ «ὁρθοτομεῖν» ἔχουν καθαρά μεταφορικὴ σημασία, ἐνδὸν δροῖς «δόγμα» δὲν ἔχει τὴ σημασία ποὺ τοῦ δίνουμε σήμερα. Βλ. R. Bultmann, *Theology* II 136.

30. Κατά Κέλσου III, 12. Έδῶ πρέπει νὰ γίνει κάποια διάκριση ὑπάρχουσα στὸ Χριστιανισμὸ καὶ τὸ Βουδισμό, ποὺ ἀπὸ μιᾶς ἐξ ἀρχῆς διαιρέθηκε σὲ μεγάλο ἀριθμὸ αἱρέσεων τοπικοῦ ἀλλὰ καὶ δογματικοῦ χαρακτήρα, χωρὶς καμιὰ ἀπόλυτη ὑποιότητα μεταξὺ τους. «Οπως πολὺ χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει ὁ A.T.T. Ehrhardt, «Christianity before the Apostles' Creed», *The Framework of the N. T. Stories* (Μάντσεστερ, 1964) 151 - 199, 198, ὁ ἀρχέγονος Χριστιανισμὸς σ' δὲς του τις διαφορετικές μορφές αδιατήρησε τὴν πνευματικὴ του ἔνότητα».

νός πράγματος, ού μὴ σπουδαία ἡ ἀρχὴ καὶ τῷ βίῳ χρήσιμος γεγόνασιν αἱρέσεις διάφοροι.

Ἄπο ποῦ προῆλθαν οἱ αἱρέσεις, ἐπιχειρεῖ κάπως συμβολικά νά μᾶς τὸ ἔξηγήσει ὁ Ἡγήσιππος, Οἱ μετέπειτα χριστιανικὲς αἱρέσεις, λέει προῆλθαν ἀπ' τις ἑπτὰ ιουδαικὲς θρησκευτικὲς μερίδες: τοὺς Ἐσσαιούς, τοὺς Γαλιλαίους, τοὺς Ἡμεροβαπτιστές, τοὺς Μασβωθέους, τοὺς Σαμαρείτες τοὺς Σαδδουκαίους καὶ τοὺς Φαρισαίους³¹. Σήμερα δλοι γνωρίζουμε πώς τὸ ἰδεολογικὸν ὑπόβαθρο τῶν αἱρέσεων εἶναι πολὺ πιὸ περίπλοκο ἀπ' δ, τι μᾶς τὸ παρουσιάζει ἡ συμβολικὴ καὶ μᾶλλον ἐπιφανειακὴ ἔξηγηση τοῦ Ἡγήσιππου³².

Τὸ πῶς προῆλθαν, ἀναλαμβάνουν νά μᾶς τὸ ποῦν ἐπιγραμματικά οἱ ἀλεξανδρίνοι θεολόγοι³³. Κατά τὸν Κλήμη τὸν Ἀλεξανδρέα, οἱ αἱρέσεις «εἰσὶν αἱ τὴν ἔξ ἀρχῆς ἀπολείπουσαι Ἑκκλησίαν»³⁴, ἐνῷ ὁ Ὁριγένης προχωρώντας ἀκόμη πιὸ πολὺ ὑποστηρίζει πώς δλοι οἱ αἱρέτικοι «primo ad creduli latet veniunt et post haec ab itinere fidei et dogmatum veritate declinant»³⁵.

Ἡ ἀποψη ἀυτῆ, ποὺ συνογίζεται παραστατικά στὸ χρονολογικὸ σχῆμα: ἀπιστία - πίστη - αἱρεση, ἀναφορικά μὲ τὶς ἀρχὲς τοῦ χριστιανικοῦ κινήματος, ἐπικράτησε εδρύτατα ἀκόμη καὶ μέχρι τὶς μέρες μας³⁶. Στὴ Δύση μάλιστα ἔξογκωθηκε τρομακτικά μὲ τὴν προσθήκη μυθολογικῶν στοιχείων. «Ετοι, ὑποστηρίχθηκε πὼς ἀμέσως μετά τὴν Πεντηκοστὴ συγκεντρώθηκαν οἱ Ἀπόστολοι καὶ παρέδωσαν στὴν Ἑκκλησία τὸ Σύμβολο τῆς Χριστιανικῆς Πίστεως, τὸ λεγόμενο Σύμβολο τῶν Ἀποστόλων»³⁷,

31. Βλ. Εὐσέβιον, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἰστορία* IV 22, 2 - 6.

32. Ἐπίσης, ἀστήρικτη εἶναι ἡ ἔξηγηση τοῦ Εἰρηναίου δι τὸ Σίμων δό μάγος, ποὺ μνημονεύεται στὶς Πραξ. 8, 9-25, εἶναι ἡ πηγὴ τῶν αἱρέσεων, «ex quo universae haeseses substiterunt» (*Ἐλεγχος* I, 23,2). Βλ. Ἐπίσης *Ιουστίνου, Α'* *Ἀπολογία* 26, 4 ἔξ.

33. Βλ. Ἐπίσης Εἰρηναίου, *Ἐλεγχος* I 9,4 καὶ 10,1.

34. *Σφραγατεῖς* I 19, 95, 6.

35. *Ὑπόμνημα στὸ Ἀσμα Ἀσμάτων*, στὸ στίχο 2,2.

36. Βλ. π.χ. B. H. Streeter, *The Primitive Church* (Λονδίνο, 1929). M. Goguel, *Les premiers temps de l'Eglise* (Παρίσι, 1949). O Linton, *Das Problem der Urkirche in der neueren Forschung. Eine Kritische Darstellung* (Οὐφάλα, 1932). Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ παρατήρηση τοῦ δημότιμου καθηγητῆ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας Γεράσιμου Κονιδάρη (*Γεράκῃ Ἐκκλησιαστικὴ Ἰστορία* [Ἀθήνα, 1957²] 159), διτι «οὐδὲ χριστιανικὸς γνωστικισμὸς δέν ὑπῆρχεν ἀποτέλεσμα ἐσωτερικῆς τινος ἔξελίξεως ἐν τῇ Ἑκκλησίᾳ, ἀλλὰ κίνημα τοῦ διογκωθέντος ισχυρῶς κατά τὸν Β' αἰώνα Συγκρητισμοῦ».

37. Περισσότερα γιὰ τὸ Σύμβολο τῶν Ἀποστόλων βλ. στὸ ἔργο τοῦ καθ. I. Καρμίρη, *Τὰ δογματικά καὶ συμβολικά μυτηρία τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἑκκλησίας*, τόμ. I. (Ἀθήνα, 1960²) 35 ἔξ.

κάθε παρέκκλιση ἀπ' τὸ ὅποιο καταδικάζοταν σὰν αἵρεση³⁸. Οἱ ἀποδιδόμενες, μάλιστα, ἐσφαλμένα στὸν Ἱερὸν Αὐγουστίνῳ *Sermones de Symyolo* 240, 241 242³⁹, ἀναφέρουν πώς στὴ σύνταξη τοῦ Συμβόλου τῶν Ἀποστόλων δικαίων ἀπ' τοὺς Δώδεκα συνέβαλε μὲ τὴ διατύπωση ἐνὸς στίχου⁴⁰.

Τὴν κλασσικὴν παραδοσιακὴν ἀπόψην, ποὺ θέλει τὶς αἱρέσεις σὰν παρέκκλιση καὶ ἀποκοπὴ ἀπὸ μᾶ' ἀρχικῇ δρθοδοξίᾳ, ἔμελλε νά κλονίσει τὸ 1934 ὁ Walter, Bauer, γνωστὸς μέχρι τὴν ἐποχὴν ἐκείνη περισσότερο σὰν λεξικογράφος⁴¹, παρὰ σὰν ἱστορικὸς τῆς ἀρχέγονης ἐκκλησίας. Στὸ ἔργο του *Rechtsgäubigkeit und Ketzerei im ältesten Christentum*⁴², ἔρευνώντας διεξοδικά τὴν ἀνάπτυξην τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴν ἀρχαία Ἑδεσσα, Αἴγυπτο, Μ. Ἀσία, Ρώμη καὶ Κόρινθο, κατέληξε στὸ συμπέρασμα πώς οἱ περισσότερες χριστιανικὲς διμάδες, ποὺ ἀργότερα ὀνομάστηκαν αἱρέσεις, στὴν πραγματικότητα κυριαρχοῦσαν τόσο γεωγραφικά ὡς καὶ θεολογικά κατά τοὺς δυὸς ἥ καὶ τρεῖς πρώτους μ.Χ. αἱ. Ἡ μεταγενέστερη Ὁρθοδοξία ἦταν ἀποτέλεσμα ἐξέλιξης καὶ ἰδεολογικῶν συγκρούσεων ἀνάμεσα στὶς διάφορες τάσεις τοῦ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ. Μὲ τὸ Θρίαμβο τῆς τὸν Γ' καὶ Δ' αἱ. μ.Χ., δλες οἱ ἄλλες παραλλαγές καταδικάσθηκαν ὡς αἱρέσεις⁴³. Αὐτὸς δμως σημαίνει πώς οἱ τελευταῖς δὲν εἶχαν τὸ γνώρισμα τῆς ἀποστασίας ἥ τοῦ ἐκφυλισμοῦ τῆς ἀρχικῆς δρθῆς πίστης⁴⁴.

Ἡ θεωρία αὐτῆ τοῦ Bauer, παρὰ τὴν ριζοσπαστικότητα ποὺ τὴ διακρί-

38. Ἀκόμη καὶ ὁ R. H. Connolly, *Explanatio symboli ad initianas* (Καιμπριτζ, 1952), ποὺ τὸ ἀποδίδει στὸν Ἀμβρόσιο, ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξὴν προ - συμβολικῆς περιόδου.

39. *PL* 39, 2189.

40. Βλ. Ἡ. Καρμίρη, *Tὰ δογματικὰ 48 ἔξ.* Ὁ Καρμίρης ὑποστηρίζει πώς αὐτῇ ἥ παραχάραξη τῆς ἀλήθειας διφεύλεται σὲ σύγχιση ἀπὸ μέρους τῶν Λατίνων τῶν δρῶν «συμβολὴ» καὶ «օικύπολον» (στὸ ἴδιο).

41. Eίναι παγκόσμια γνωστὸ τὸ *Griechisch - Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur* (Βερολίνο, 1958⁵) καὶ ἡ ἀγγλικὴ του μετάφραση καὶ προσαρμογὴ ἀπ' τοὺς W. F. Arndt καὶ F. W. Gingrich.

42. (Τυβιγγη, 1934). Για τὴν ἀγγ. μετ. βλ. *Orthodoxy and Heresy in Earliest Christianity* (Φιλαδέλφια, 1971), ἀπ' τὴ δεύτερη βελτιωμένη ἐκδοση τοῦ G. Stecker (1964).

43. Περισσότερα γιὰ τὴ θεωρία τοῦ Bauer στὴν εἰσήγηση τοῦ ὑφ. Β. Στογιάννου παρακάτω σ. 217 ἔξ.

44. Παρόμοια εἶναι καὶ ἡ παρατήρηση τοῦ E. Käsemann («Begründet der neutestamentliche Kanon die Einheit der Kirche?». *EvT* 11 [1951] 13 - 21) σχετικά μὲ τὸν κανόνα τῆς Κ.Δ. «Ο κανόνας τῆς Κ.Δ. δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐνότητας τῆς ἀρχικῆς ἐκκλησίας, ἀλλ᾽ αὐτὸς καθ' αὐτὸν, σὰν κάτι δῆλ. χειροπιστὸ γιὰ τὸν ἱστορικό, εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς πολλαπλότητας τῶν δομολογιῶν» βλ. καὶ R. Bultmann, *Theology II*, 142.

νει υπῆρξε ή μόνη πετυχημένη⁴⁵ προσπάθεια άνασκευής της κλασσικής θεωρίας, που άπ' τὸν περασμένο κιόλας αιώνα είχε άρχισει νά γάνει τὴν πειστικότητά της σὲ καπος πόλι πλατειὰ βάση⁴⁶. Οι τελευταίς άρχαιολογικές άνακαλύψεις, και κυρίως ἐκείνες τοῦ Nag - Hammadi, ἀπέδειξαν πώς ή θεωρία τοῦ Bauer, παρά τὸν ὑποθετικὸν της χαρακτήρα σὲ δρισμένα οημεῖα, ἦταν κατά βάση δρθή. Ἀκόμη και Ρωμαιοκαθολικοὶ βιβλικοὶ θεολόγοι και ιστορικοὶ τὴν σχολίασαν ἐπαινετικά⁴⁷. Μεταπλεμικά, κανένας συνεπής ἔρευνητής τῶν ἀρχῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν μπόρεσε νά τὴν ἀγνοήσει⁴⁸. Χαρακτηριστική ἦταν ή προσπάθεια τοῦ H.E.W. Turner⁴⁹ ποὺ θέτοντας σάν στόχο του «τῇ γεφύρωσῃ τὸν χάσματος»⁵⁰ ἀνάμεσα στὴν παραδοσιακή κλασσική θεωρία και τὶς συγχρονες ἀπόψεις, παραδέχεται καθαρὰ πώς δ Bauer ἔκανε «πολλές ἀνεκτίμητες προτάσεις», και πώς τὸν B. μ.Χ. αι. «δρθοδοξία καὶ αἵρεση ἀναμφισβήτητα βρίσκονται πολὺ κοντά»⁵¹. Πάραλληλα διμος μὲ τὴ σοβαρὴ κριτικὴ του σὲ πολλές θέσεις τοῦ

45. Ἡ ἄλλη ἀξιόλογη προσπάθεια άνασκευῆς της κλασσικῆς θεωρίας γιά τὴ γένεση τῶν αἵρεσων ἦταν ἐκείνη τοῦ M. Werner, *Die Entstehung des christlichen Dogmas* (1941). Σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία τοῦ Werner (126-38) οἱ αἱρέσεις ἦσαν ἀποτέλεσμα τῆς καθυστέρησης τῆς Παρουσίας. Μὲ τὴν καθυστέρηση τῆς Παρουσίας ξέσπασε μεγάλη κρίση στὴ μεταποστολικὴ περίοδο ἀπ' τὴν προσπάθεια ἐπανερμηνείας και προσαρμογῆς τοῦ ἀρχικοῦ κτηρύματος. «Ολες οἱ κατοπινές αἱρέσεις, κατὰ τὸ Werner, ἦσαν ἀρχικά τέτοιες προσπάθειες ἐπανερμηνείας τοῦ ἀρχικοῦ κτηρύματος. Ἡ μεταγενέστερη «δρθοδοξία» ἦταν ἀπλῶς ἡ πόλ τεπτυχημένη προσπάθεια (αἵρεση). Ἡ θεωρία αὐτῆ τοῦ Werner δὲν εὐσταθεῖ, γιατὶ ἡ καθυστέρηση τῆς παρουσίας εἰχε γίνει κιόλας αἰσθητή-πολὺ ἐνωρίς, κι ἀπ' δι, τι μαρτυρούν τὰ κείμενα τῆς Κ.Δ., και ίδιως οἱ ἐπιστολὲς τοῦ Παύλου, σοβαρές θεολογικὲς διαφορές παρουσιάστηκαν ἀπ' τὴν ἐποχὴ ποὺ ὑπήρχε ἐντονη ἐσχατολογικὴ ἀναμονή τῆς Παρουσίας. Bk. R. Bultmann, *Theology II*, 138.

46. Ἐπ' τὰ τέλη τοῦ περασμένου κιόλας αιώνα δ Φρειδερίκος Ἐγκελς, ἀπ' τοὺς θεμελιώτες τῆς ἐπιστημονικῆς Μαρξιστικῆς σκέψης, ἔγραψε στὸ ἔργο του «Συμβολὴ στὴν ιστορία τοῦ πρώτου Χριστιανισμοῦ» (1894): «Ο Χριστιανισμὸς ἦταν ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς χωρισμένος σὲ πολὺ μεγάλο ἀριθμὸ αἱρέσων, ποὺ βρίσκονταν μεταξὺ τους σὲ πραγματικὸ ἄγνων ζωῆς και θανάτου». (Παράθεση ἀπ' τὴν Ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ ἔργου τοῦ I. Λεντσιαν, Οἱ φίλες τοῦ Χριστιανισμοῦ [Ἀθῆνα, 1976] 17).

47. Bk. G. Stecker - R. Kraft, «The Reception of the Book», *Orthodoxy and Heresy* 286 - 316.

48. Πρβλ. R. M. Grant, *Second Century Christianity* (Λονδίνο, 1946) 13. Ο Grant, ἐπηρεασμένος προφανῶς ἀπ' τὰ πορίσματα τοῦ Bauer, γράφει: «Κατὰ τὸν B. μ.Χ. αι.... δὲν ὑπῆρχε μέσα στὸ Χριστιανισμὸ σπεῖρης διαχωριστικὴ γραμμὴ μετοὖτο ἐκείνου ποὺ ἐθεωρεῖτο δρθοδοξο και ἐκείνου ποὺ ἐθεωρεῖτο αἱρετικόν».

49. *The Pattern of Christian Truth: A Study in the Relations Between Orthodoxy and Heresy in the Early Church* (Λονδίνο, 1954).

50. Στὸ ίδιο 36.

51. Στὸ ίδιο 79ξ.

Bauer, ο Turner παρασύρθηκε σὲ βερμπαλιστικές διατυπώσεις στή προσάνειά του νά καθιερώσει μιά κάπως πιό μετριοπαθή θέση⁵².

Η μελέτη τοῦ Bauer, πού καλύπτει τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπ' τὴν μεταποστολικὴ περίοδο μέχρι τὸν θρίαμβο τῆς Ὀρθοδοξίας τὸν Δ' μ.Χ. αἰ., ἄφηνε οὐσιαστικά ἀκάλυπτη τὴν καινοδιαθηκική περίοδο. Τὸ κενό αὐτὸ προσπάθησε νά συμπληρώσει ὁ A.A.T. Ehrhardt, Γερμανός καθηγητής στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Freiburg, πού μετά τὴν ἄνοδο τοῦ Ναζισμοῦ ἐγκατέλειψε τὴν θέση του και ἐγκαταστάθηκε στὸ Manchester, δου και πέθανε σὰν ἀγγλικανὸς ιερέας και καθηγητής τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας· κυρίως διμως ὁ Helmut Koester, Γερμανός κι αὐτὸς τὴν καταγωγὴ και τὴν ἐκπαίδευση, πού τώρα διδάσκει ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία στὴ Θεολογικὴ σχολὴ τοῦ Harvard. Ο πρῶτος περιορίσθηκε στὴν ἑξακρίβωση τῶν «έτερων εὐαγγελίων» τῆς καινοδιαθηκικῆς περιόδου, ἀνάμεσα στὰ δόποια συγκαταλέγει ἐκεῖνα τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παυλου⁵³, τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξανδρειας⁵⁴, τῆς μητέρας Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων⁵⁵, τῶν ἐπτά Διακόνων⁵⁶, ἵνα τῶν δόποιων ἡταν τῶν Σαμαρειτῶν κι ἵνα ἄλλο τῶν Νικολαϊτῶν⁵⁷. Ο Ehrhardt, διακρίνοντας τὶς ἀπαρχὲς ἀφορισμοῦ ἀπ' τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας γιὰ αἱρετικὲς δοξασίες μόνο στὶς δυὸ μικρότερες Ἰωάννεις ἐπιστολές, κατέληξε στὸ συμπέρασμα πώς, γενικά, ή Ἐκκλησία στοὺς δυὸ πρώτους αἰῶνες δὲν διαφύλαξε τὴν ἐνότητά της μὲ ἑξωτερικὰ μέσα, μιὰ και οὔτε τὸ Βάπτισμα, οὔτε τὸ Σύμβολο είχαν ἀποκτήσει ἀκόμη τὴν καθοριστική τους σημασία πού ἔχουν σήμερα⁵⁸.

Πιὸ ἐπισταμένη και ἀρτιώτερη μεθοδολογικὰ είναι η μελέτη τοῦ H. Koester, «ΓΝΩΜΑΙ ΔΙΑΦΟΡΟΙ : The Origin and Nature of Diversification in the History of Early Christianity»⁵⁹. Στὴ μελέτη αὐτὴ γίνεται προσάνεια νά ἔχιχνιαστει ἡ ἀνέλιξη τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπ' τὴν ἀποστολικὴ περίοδο πρὸς τὴν ὄργανωμένη Ὀρθοδοξία τὸν Β' μ.Χ. αἰ. και ἔξης. Ο Koester διαπιστώνει πώς στὰ κυριότερα κέντρα διαδόσεως τοῦ χριστιανικοῦ

52. Ο Turner χαρακτήρισε μονολεκτικό τὸ Γνωστικισμὸ σὰν «διάλυση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ ξένα στοιχεῖα», τὸ Μαρκιωνισμὸ σὰν «κολόβωση τῆς χριστιανικῆς πιστῆς», τὸ Μοντανισμὸ σὰν «διαστροφή» και τὸν Ἀριανισμὸ σὰν «έκκενωση τοῦ Θρησκευτικοῦ περιεχομένου τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς δηφελος μιᾶς στείρας, χωρὶς συνοχή, μεταφυσικῆς». (101έξ.).

53. A.T.T. Ehrhardt, «Christianity...» 154έξ.

54. Στὸ ίδιο 158.

55. Στὸ ίδιο 160.

56. Στὸ ίδιο 161έξ.

57. Στὸ ίδιο 164έξ.

58. Στὸ ίδιο 198έξ.

59. J. M. Robinson - H. Koester. *Trajectories through Early Christianity* (Φιλαδέλφια, 1971), 114 - 157.

κηρύγματος είχεν διαμορφωθεί συγκεκριμένες παραδόσεις. "Ετσι, στή Α. Συρία, μὲ κέντρο τήν 'Αντιόχεια, ἐπικράτοσε ή παράδοση ποὺ βασιζόταν στήν αὐθεντία τοῦ Πέτρου, μὲ κείμενα δπως τὸ κατὰ Μαρθίον κανονικό εὐαγγέλιο τὰ Κηρύγματα Πέτρου, τὸ ἀπόκρυφο Εὐαγγέλιο Πέτρου, ή 'Ἀποκάλυψη Πέτρου κ.ἄ. Παράλληλα δμως ἐμφανίζεται και ή τυπική Παύλεια παράδοση ποὺ ἐκπροσωπεῖται ἀπ' τις ἐπιστολές τοῦ 'Ιγνάτιου⁶⁰. Στήν Α. Συρία (= 'Οστρονή), μὲ κέντρο τήν "Εδεσσα, ἐπικρατούσε παράδοση ποὺ στηριζόταν στήν αὐθεντία τοῦ Θωμᾶ (πρβλ. τὰ ἀπόκρυφα Πράξεις Θωμᾶ, Θωμᾶς ὁ 'Αθλητῆς και κυρίως τὸ κατὰ Θωμᾶν Εὐαγγέλιο)⁶¹. Τέλος, στήν περιοχή γύρω ἀπ' τὸ Αιγαίο Πέλαγος, δηλ. τῇ Μ. 'Ασίᾳ, τήν Μακεδονία και τήν 'Αχαΐα, ἐπικρατούσε ἀπ' τήν ἀρχὴ τὸ «εὐαγγέλιο» τοῦ Παύλου⁶², προέκταση τοῦ δποίου μπορεῖ νὰ θεωρηθεί ή 'Ιωάννεια γραμματεία και ή μετέπειτα δρθιδοξία.

Οἱ προσπάθειες ποὺ ἀναφέραμε, δπως παραδέχεται και δ Ἰδιος δ Koe ster, δὲν μπορεῖ παρά νὰ είναι «ἀποθετικὲς και ἀποσπασματικές»⁶³. Τόσο ή ἔλλειψη ντοκουμέντων, δσο και ή διαφορετική ἀντίληψη γιά τήν ίστοριογραφία ποὺ ἐπικρατοῦσε τήν ἐποχὴ ἐκείνη, κάνουν τὸ ἔργο τοῦ σημερινοῦ ἐρευνητῆ ἔξαιρετικά δύσκολο, μὲ μόνη διέξοδο φυσικά τή διατύπωση εῦλογων ὑποθέσεων. "Έχουμε δμως νὰ παρατηρήσουμε πώς τόσο δ Bauer, δσο και οἱ πιὸ σύγχρονοι ίστορικοι τοῦ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ, ποὺ ἀκολουθοῦν τή θεωρία του, ἀπέτυχαν νὰ ἀξιολογήσουν σωστά τὸ ἔκκλησιολογικό ὑπόθαβρο τῆς χρήσεως τοῦ δρου «αἰρεσις» και τῶν παρεμφερῶν του στή Κ.Δ. 'Ακόμη και δταν δὲν γίνεται λόγος γιά ἀποκομμένες ἀπ' τήν δρθιδοξία μερίδες, ἄλλα γιά φατρίες μέσα στὸ σῶμα της, ὑποφέσκει πάντα ή ἔννοια τῆς ἐνότητας τῆς 'Εκκλησίας (ώς σώματος Χριστοῦ φυσικά, και δχι ὡς δργανωμένης θρησκείας)⁶⁴. Πολὺ σωστά δ H. Schlier⁶⁵ διευκρινίζει δτι δ δρος «αἰρεσις» στήν Κ.Δ., παρά τὸ γεγονός δτι δὲν είχε τήν ἔννοια ποὺ πήρε μεταγενέστερα, ήταν στήν ούσια διαμετρικά ἀντίθετος ἀπ' τὸ δρο «έκκλησία».

Γ'. ΘΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

"Ανακεφαλαιώνοντας τά δσα μέχρι στιγμῆς ἀναφέραμε, ὑπενθυμίζουμε πώς γενικά στήν Κ.Δ.⁶⁶ δὲν ἔχουμε ἐνδείξεις ὑπάρξεως αἰρέσεων μὲ τή ση-

60. Στὸ ίδιο 119ξ.

61. Στὸ ίδιο 126ξ.

62. Στὸ ίδιο 143ξ.

63. Στὸ ίδιο 119.

64. Πρβλ. Α' Κορ. I, 10ξ. κλπ.

65. «Αἰρέομαι...» 183.

66. Πρέπει ίσως νὰ ἔξαιρεσουμε τις 'Ιωάννειες ἐπιστολές (Α' 'Ιω. 2,18ξ. κλπ.),

μασία πού ἐπικράτησε μεταγενέστερα, ἀλλὰ μᾶλλον θεολογικές τάσεις μὲ σοβαρές δημως ἐπιπτώσεις γιά τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Αποστόλου Παύλου θά ἀσχοληθοῦν μὲ μεγαλύτερη λεπτομέρεια οἱ ἐπόμενοι δημιλητές. Ἐμεῖς ἀπλῶς περιοριζόμαστε στὸ νά ἐπισημάνουμε, ἀπ' τίς διάφορες σχετικά ἀνεξάρτητες ἐνότητες τῶν κειμένων τῆς Κ.Δ., τὴν ὑπαρξην διαφόρων χριστιανικῶν γκρούπς μὲ κατά κάποιο τρόπο παγιωμένες θεολογικές ἀντιλήψεις. Ἀναφέρουμε χαρακτηριστικά τὴν Ἐκκλησία τῶν Ἱεροσολύμων (βλ. Γαλ. 2,1 ἔξ.), τοὺς ἐλληνιστὲς τοῦ Στεφάνου (βλ. Πραξ. 6,1 - 8,5), τοὺς Δάδεκα «Μαθητάς» στὴν Ἐφεσο (τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξάνδρειας μὲ ἐκπρόσωπο τὸν Ἀπολλώ; βλ. Πραξ. 18,24-19,7), τὴν Ἐκκλησία τῆς Σαμάρειας (βλ. Πραξ. 8,5ἔξ. Ἰω. 4,1ἔξ.), τὴν Ἐκκλησία τῆς Γαλιλαίας (βλ. Μαρκ. 16,6. Ἰω. 21,1ἔξ.), καὶ ἀκόμη τὴν Ἐκκλησία τῆς Καισάρειας (βλ. Πραξ. 10,1ἔξ.).

Τόσο δημως ἡ λεξιλογικὴ ἀνάλυση τῶν δρων ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἀντιστοιχία «Ὀρθοδοξία - Αἵρεση», δσο καὶ ἡ διατύπωση εἰκασιῶν γιά τὶς «αἵρετικές», ἢ «θεολογικές» τάσεις τῆς Πρώτης Ἐκκλησίας, καὶ συγκεκριμένα τῶν κατά τόπους ἀντιπάλων τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ὡς μέθοδοι ίστορικῆς ἐρευνας τῶν ἀρχῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐμφανίζουν αισθητὰ μειονεκτήματα. Ο James Barr⁶⁸ ἀπέδειξε πειστικότατα τὴν ἀνάγκη ἐγκατάλειψης τῆς πρώτης μεθόδου, ἡ δποίο δημ. εἶναι γνωστὸ διέπει τὸ γνωστὸ Θεολογικὸ Λεξικὸ τῆς Κ.Δ. τοῦ G. Kittel καὶ τὴ μνημειώδη Χριστολογία τῆς Κ.Δ. τοῦ O. Cullmann. "Οσο γιά τὴ δεύτερη, ὑπενθυμίζουμε πώς τὰ μόνα στοιχεῖα ποὺ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας εἶναι ἀπό δεύτερο χέρι. Ἐπὶ πλέον, τὰ κριτήρια—καὶ οἱ δροὶ—ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιά νά χαρακτηρίσουν τὶς πρωτοχριστιανικές «αἵρεσεις» σὰν «ἰουδαιοχριστιανικές» ἢ «ἰουδαιζουσες» καὶ «γνωστικές», εἶναι ἀμφισβητούμενα⁶⁹.

δημ. ἐμφανίζονται τὰ στοιχεῖα τῆς ἀποκοπῆς καὶ τῆς παρέκκλισης. Βλ. A. T.T. Ehrhardt, «Christianity...» 171. Ἐπίσης Σ. Ἀγουριδή, 'Υπέρμηνα εἰς τὰς A', B' καὶ Γ' 'Ἐπιστολᾶς τοῦ Ἀπ. Ἰωάννου' (Αθήνα, 1973) 66, 37 - 42 κ.ά. καὶ B. Τσάκωνα, 'Η Χριστολογία τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Ἐναγγελιστοῦ Ἰωάννου' (Αθήνα, 1970) 42ἔξ.

67. Πρβλ. τὰ χωρία Μαρκ. 13,5ἔξ. παρ' Πραξ. 20, 29ἔξ. A' Ἰω. 2,19ἔξ. κ.π. Βλ. γενικά τὴ χρήση στὴν Κ.Δ. τῆς ὁρολογίας μὲ πρώτο συνθετικὸ τὶς λέξεις «ἔτερο-» καὶ «ψευδο-».

68. *The Semantics of Biblical Language* (Λονδίνο, 1961).

69. Βλ. H. Koester, «ΓΝΩΜΑΙ ΔΙΑΦΟΡΟΙ...» 115. Εἶναι γνωστό, ἐξ ἄλλου, τὸ ἀδιέξοδο ποὺ δημιουργήθηκε τελευταία μὲ τὴ φιλολογία γύρω ἀπ' τὸ είδος τῶν αἰρέσεων ποὺ ἀντιμετωπίζουν τὰ κείμενα τῆς Κ.Δ. καὶ συγκεκριμένα οἱ ἐπιστολὲς τοῦ ἀποστόλου Παύλου. Κάπως πρόσφατα, δ J.J. Gunther, *St. Paul's Opponents and their Background* (Λάιντεν, 1973) ισχυρίστηκε πώς «ὑπάρχει ἀρκετὴ θεολογικὴ συ-

Σάν πιό ένδεδειγμένη μέθοδος στή συγκεκριμένη περίπτωση έμφανίζεται ή λεγομένη *Κριτική τῶν Φιλολογικῶν Εἰδῶν* (*Gattungsgeschichte*), που είναι μιά παραπέρα έξελιξη τῆς *Formgeschichte* και τῆς *Redaktionsgeschichte*⁷⁰. Η σύγχρονη αὐτή μέθοδος έχετάζει τοὺς λόγους και τις αἵτιες ποὺ δόηγησαν στήν, καθιέρωση, τόσο μέσα στοὺς κόλπους τῆς Όρθοδοξίης Καθολικῆς Ἐκκλησίας, δοσο και ἔξω ἀπ' αὐτήν, τῶν συγκεκριμένων φιλολογικῶν εἰδῶν ή φιλολογικῶν μορφῶν τῶν κειμένων τῆς Κ.Δ., και εἰδικότερα τῶν Εὐαγγελίων. Μὲ τὴ μέθοδο τῆς *Gattungsgeschichte* — δπως ἐπίσης και μὲ τὴ βοήθεια τῆς *Κριτικῆς τῶν Τροχιῶν* (*Trajectory - Criticism*)⁷¹ ποὺ ἐρευνάει τις τάσεις και τις τροχιές ποὺ ἀκολούθησε ἡ χριστιανική σκέψη μέχρι τὴν παγίωση⁷² τοῦ Χριστιανικοῦ δόγματος κατὰ τὴ Α' Οἰκουμενική Σύνοδο τῆς Νίκαιας — μποροῦμε πιὸ εύκολα νὰ έξακριβώσουμε ποιά ήταν σὲ γενικές γραμμές τὰ κριτήρια τῆς Όρθοδοξίας και ποιά τῆς Αἱρέσεως γενικότερα.

Παρακάτω θὰ έξετάσουμε μὲ μεγάλη συντομία τις τέσσερες πιὸ χαρακτηριστικές φιλολογικές μορφές ή φιλολογικά εἰδῆ έξιστόρησης τῆς ἐν γένει δραστηριότητας τοῦ Ἰησοῦ κατά τὴν πρωτοχριστιανική περίοδο, ποὺ χαρακτηρίζουν και τις πιὸ ένδεικτικές θεολογικές τάσεις τῆς Πρώτης Ἐκκλησίας. Συγκεκριμένα, θὰ ἀναφέρουμε τὰ πιὸ ἀντιπροσωπευτικά κείμενα — μέσα κι ἔξω ἀπ' τὸν Κανόνα — ή τις ἐνότητες ἑκεῖνες, ποὺ μαρτυροῦν τὴν ὑπαρξη και καθιέρωση τῶν φιλολογικῶν αὐτῶν μορφῶν μέσα στὸ χριστιανικὸ χώρο. Παράλληλα δημος θὰ προσπαθήσουμε νὰ προσδιορίσουμε και τις βασικές χριστολογικές δοξασίες, δπως ἐπίσης και τὸ ἐπιγραμματικὸ κατά κάποιο τρόπο Σύμβολο Πίστεως τῆς κάθε μιᾶς ἀπ' αὐτές⁷³.

νοχὴ στὴ διδασκαλία (τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου στὶς διάφορες ἐπιστολές), ποὺ πιστοποιεῖ τὴν ὑπαρξη μιᾶς ἀντὶ - Παύλειας κίνησης μὲ καθαρὺ θρησκευτικὲς διαθέσεις» (σ. 315). Παρόμοια ἀποψη ὑποστηρίζει και ὁ καθηγητὴς κ. Σιώτης στήν εἰσήγησή του: «Ο πολιτικὸς χαρακτήρ τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου» σ. 136 ἔξ.

70. Στήν ὑπόλοιπη φιλολογία ή τάση αὐτή είναι γνωστή σάν «στρουκτουραλισμός» κι ἔτσι κυριώς θέλουν νέ τὴν ὄνομάζουν οἱ Γάλλοι καινοδιαθηκικοί. Πρβλ. τὴν ἐργασία τοῦ X. Léon - DuFour πάνω στὰ Θεούματα, ποὺ σύντομα πρόκειται νὰ ἔκδοθει.

71. Κατατοπιστικὴ πάνω στὴ μέθοδο τῆς κριτικῆς τῶν τροχιῶν είναι ή συλλογικὴ ἐργασία τῶν H. Koester και J. M. Robinson. *Trajectories through Early Christianity* (Φιλαδέλφια, 1971).

72. Γιά τὴν ἐννοια τοῦ Όρθοδοξου δόγματος βλ. M. A. Ματσούκα, *Η Γένεσις και ἡ οὐσία τοῦ Ορθοδόξου Λόγου* (Θεοσπλονίκη, 1969).

73. Η παρουσίαση ποὺ γίνεται παρακάτω δφεῖται πολλά στὴν ἀνάλυση τοῦ θέματος ἀπ' τὸν H. Koester στὰ ἀρθρα του: «One Jesus and Four Primitive Gospels», *Trajectories* 158 - 204· καὶ «The Structure and Criteria of Early Christian Beliefs», στὸ ίδιο 205 - 231. Είναι ἀναμφισβήτητο σχηματική, γιατὶ τὰ δρια ποὺ χωρίζουν τὰ διάφορα φιλο-

α) Τὸ πρῶτο φιλολογικό εἶδος εἶναι οἱ συλλογές λογίων τοῦ Ἰησοῦ. Μαρτυρίες γι' αὐτὸν ἔχουμε τὴν Πηγὴν τῶν Λογίων (Q), τῇ δεύτερῃ δηλ. πηγῇ τῶν κατὰ Ματθαίον καὶ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίων⁷⁴, καὶ τῷ κατὰ Θωμᾶν γνωστικὸν Εὐαγγέλιο. Καὶ τὰ δυὸ κείμενα πρέπει νὰ προέρχονται ἀπὸ μιὰ προγενέστερη συλλογὴ λογίων τοῦ Ἰησοῦ. Στὴν πρώτη, κατὰ τὴν ἀποψῆ τοῦ Koester, φαίνεται νὰ εἰσήχθη ἡ ἀποκαλυπτικὴ δοξασία τῆς ἐλεύσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου μὲ σκοπὸν νὰ παρεμποδιστοῦν οἱ γνωστικὲς τάσεις τοῦ φιλολογικοῦ εἶδους, ἐνῶ τὸ δεύτερο βελτιώθηκε καὶ ἐξελίχτηκε μὲ βάση τὴ γνωστικὴ θεολογία. Οἱ βασικὲς ἀρχὲς τοῦ φιλολογικοῦ αὐτοῦ εἶδους μποροῦν νὰ συνοψιστοῦν ως πίστη καὶ ἀφοσίωση στὸ λόγια τοῦ Ἰησοῦ καὶ τὴν αἰώνια ἄξια τους, μὲ ἐπιγραμματικὸ Σύμβολο τὸ ἀκόλουθο : 'Ο Ἰησοῦς εἶναι Σοφία ἢ ὁ ἀπεσταλμένος τῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ. Τὸ φιλολογικὸ αὐτὸν εἶδος συνεχίστηκε καὶ μέσα στὸν 'Ορθόδοξο χῶρο μὲ τὴ μορφὴ τῶν ἀποφθεγμάτων τῶν μεγάλων ἀσκητῶν τῆς Ἐρήμου.

β) Τὸ δεύτερο φιλολογικό εἶδος εἶναι οἱ συλλογές θαυμάτων τοῦ Ἰησοῦ. Τὸ φιλολογικὸ αὐτὸν εἶδος, δπως καὶ τὸ προηγούμενο⁷⁵, ἦταν γνωστὸ στὸν ἑλληνιστικό, ἀλλὰ καὶ τὸν ιουδαϊκὸ χῶρο μὲ τὴν ἐπωνυμία «ἀρεταλογίαι». Τὴ χρησιμοποίησὴ του μέσα στὸ χριστιανικὸ χῶρο τὴν μαρτυροῦν ἡ «Πηγὴ τῶν Σημείων» τοῦ Δ' Εὐαγγελίου, οἱ συλλογές τῶν θαυμάτων τοῦ κατὰ Μᾶρκον, οἱ ἀπόκρυφες Πράξεις καὶ τὰ ἀπόκρυφα Εὐαγγέλια τῆς Παιδικῆς 'Ηλικίας⁷⁶. Ο Ἰησοῦς ἐμφανίζεται προικισμένος μὲ θεία δύναμη μὲ τὴν ὁποία ἐνεργεῖ θαύματα ἀποδεικνύοντας τὴ θεϊκὴ του προέλευση καὶ τὸν θεϊκὸ του χαρακτήρα. Πίστη σ' ἓνα τέτοιο «εὐαγγέλιο»⁷⁷ συνεπάγεται δυνατότητα ἐκ μέρους τῶν μαθητῶν, καὶ γενικά τῶν πιστῶν, ἐπανάληψης παρόμοιων θαυματουργικῶν πράξεων⁷⁸. Τὸ φιλολογικὸ αὐτὸ

λογικὰ εἶδη δὲν εἶναι πάντοτε εὐδιάκριτα. Τὴν θεωροῦμε δμως σὲ πρώτη φάση ἀπαρίτητη γιά τὴν κατανόηση τοῦ φαινομένου.

74. Γιά λεπτομερέστερη ἀνάλυση τῶν προβλημάτων τῆς θεωρίας τῆς Πηγῆς τῶν Λογίων βλ. τὴν πρόσφατη μελέτη μας 'Η Περὶ τῆς Πηγῆς τῶν Λογίων θεωρία: Κριτικὴ θεώρησης τῶν συγχρόνων φιλολογικῶν καὶ θεολογικῶν προβλημάτων ('Αθήνα, 1977).

75. «One Jesus...» 187.

76. BL. J. M. Robinson. «LOGOI SOPHON : On the Gaitung of Q», Trajectories 71 - 113.

77. 'Ο Koester («One Jesus...» 191) ύποστηρίζει πῶς οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Παύλου στὴν Β' Κορ., δπως καὶ ἡ παρουσίαση τοῦ Παύλου ἀπὸ τὸν Λουκᾶν στὶς Πράξεις τῶν 'Αποστόλων, ἔχουν τὰ χαρακτηριστικά τῶν ἀρεταλογιῶν. Γιά τὴν περίπτωση δμως τῶν Πράξεων βλ. τὴν παρακάτω εἰσήγηση τοῦ καθηγητῆ Σάββα 'Αγουρίδη σ. 119 ἐξ.

78. 'Ο δρός «εὐαγγέλιο» ἔδω μὲ τὴ σημασία τοῦ χωρίου Γαλ. 1,6, καὶ δχι τοῦ Πιεύλειου κηρύγματος τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς 'Ανάστασης τοῦ Ἰησοῦ, ἡ τοῦ φιλολογικοῦ εἶδους (βλ. παρακάτω § 5) μὲ αὐτά τὰ χαρακτηριστικά στοιχεία.

79. Πρβλ. Πραξ. 8, 18ε⁷; Β' Τιμ. 3, 13.

είδος είχε σάν Σύμβολο Πίστεως τη φόρμουλα : «Ο Ιησοῦς είναι θεῖος ἀνήρ», ἐνώ τὴν ἔξελιξη του τῇ βλέπουμε στὰ μεταγενέστερα ἀγιολόγια και συναξάρια.

γ) Τὸ τρίτο φιλολογικὸ εἶδος είναι οἱ Ἀποκαλύψεις. Είναι πολὺ συχνὸ στὴ μεσοδιαθηκικὴ περιοδὸ και μαρτυρεῖται στὴν Κ.Δ. πρώτιστα ἀπ' τὴ λεγόμενη «Μικρὴ Ἀποκάλυψη» (Μαρκ. 13)⁸⁰. Χρησιμοποιεῖται ἀπ' τὸ τελευταῖο κείμενο τῆς Κ.Δ., τὸν Ποιμένα τοῦ Ἐρμᾶ και τὶς διάφορες ἀπόκρυφες Ἀποκαλύψεις. Τὴν ἀνάπτυξη αὐτοῦ τοῦ εἴδους στὸν δργὲ γονοῦ Χριστιανισμὸ μᾶς ὑπαινίσσονται καθαρὰ τὰ χωρία Α' Θεσ., 4,15. Α' Κορ. 15,51έξ και τὸ «Ἐναγγέλιο τῆς Διαθῆκης» τοῦ Ἰωάννη. Τὸ ἐπιγραμματικὸ Σύμβολο Πίστεως ἐνὸς τέτοιου «ἐναγγελίου» μπόρει νὰ δριστεῖ ὡς ἔξης : Ο Ιησοῦς είναι ὁ ἀποκαλυπτικὸς προφήτης και ὁ Κύριος τοῦ μέλλοντος. Πίστη σ' ἔνα τέτοιο «ἐναγγέλιο» συνεπάγεται γνώση τῶν κεκρυμμένων μυστηρίων και γενικά τοῦ μέλλοντος. Αὐτὸ ἔγινε ἀφορμὴ ὅστε τὸ φιλολογικὸ τοῦτο εἶδος νὰ θεωρηθεῖ σάν ιδεῶδες μέσο γιὰ τὴ διατύπωση και διάδοση τῆς γνωστικῆς σκέψης και χριστολογίας⁸¹. Παρουσίασε δημος κάποια ἄνθηση και μέσα στὸν Ὁρθόδοξο χῶρο κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας μὲ κείμενα ὥπως ή Ἀγία Ἔπιστολὴ κ.λ.π.

δ) Εὐαγγέλια. Τὸ τέταρτο φιλολογικὸ εἶδος, σ' ἀντίθεση μὲ τὰ προηγούμενα, ἀποτελεῖ ἀποκλειστικὸ προϊόν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Μετὰ τὴν κατάρριψη τῆς «Μάρκειας Υπόθεσης» (Markan Hypothesis) ἔγινε εὑρύτατα ἀντιληπτὸ πῶς τὰ Εὐαγγέλια, και κυρίως τὸ κατὰ Μᾶρκον, δὲν ἦσαν «ἀπομνημονεύματα» ή βιογραφίες κατὰ τὰ ἐλληνορωμαϊκὰ πρότυπα. Τὸ 1930 δ Ἰ. Schniewind διατύπωσε τὴν ἀποψῃ πῶς ή βασικὴ αἰτίᾳ τῆς δημιουργίας τοῦ φιλολογικοῦ εἴδους τοῦ εὐαγγελίου ἦταν τὸ ἀρχικὸ κήρυγμα⁸². Λίγα χρόνια ἀργότερα δ. C. H. Dodd⁸³ ἔδειξε μὲ πειστικὸ τρόπο πῶς τὰ Εὐαγγέλια, σὰν φιλολογικὸ εἶδος, δὲν ἦσαν τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ παραπέρα ἐπέκταση τοῦ ἀρχικοῦ κηρύγματος, ὥπως αὐτὸ μαρτυρεῖται στὸ Α' Κορ. 15,38έξ (και τὰ λοιπὰ Παύλεια χριστολογικὰ χωρία) και

80. Ἀπ' τὴν ἐποκή τοῦ T. Colani, τὸν περασμένον αἰώνα, ὑποστηρίζεται πώς τὸ κεφ. 13 τοῦ κατὰ Μᾶρκον δὲν περιγράφει ἀντικειμενικὰ ιστορικὰ γεγονότα, ἀλλὰ πρό-έρχεται ἀπὸ ἀνεξάρτητο, ἀποκαλυπτικῆς χροιᾶς, κείμενο ποὺ ἐνσωματώθηκε στὸ δεύτερο Εὐαγγέλιο. Η προσκάθετα τοῦ G. R. Beasley - Murray (*Jesus and the Future* [Λονδίνο, 1954]) νὰ ἀποκαταστήσει τὴν αὐθεντικότητά του, θεωρεῖται γενικὰ ἀποτυχημένη.

81. H. Koester, «One Jesus...» 198.

82. J. Schniewind. «Zur Synoptikerexegese» *ThR* N.F. 2 (1930) 183. Bλ. ἐπίσης τοῦ ίδιου, *Euaggelion : Ursprung und erste Gestalt des Begriffs Evangelium* (Γοττιγην., 1927 [I], 1931 [II]).

83. *The Apostolic Preaching and its Developments* (Λονδίνο, 1936).

τοὺς λόγους τῶν Πράξεων (κυρίως τοῦ Πέτρου). Τὸν πυρήνα τῶν «Εὐαγγελίων», δπως είναι γνωστό, ἀποτελοῦν οἱ διηγήσεις τοῦ Πάθους καὶ τῆς 'Ανάστάσεως⁸⁴, δπως ἀκριβῶς τὸν πυρήνα τοῦ ἀρχικοῦ κηρύγματος ἀποτελοῦσαν ὁ Σταυρὸς καὶ ἡ 'Ανάσταση τοῦ Κυρίου⁸⁵.

Βασικό λοιπόν χαρακτηριστικό αὐτοῦ τοῦ φιλολογικοῦ εἰδους ήταν ἡ πίστη στὸ Σταυρὸ καὶ τὴν 'Ανάσταση τοῦ Ἰησοῦν, τὸ πάθος δηλ. καὶ τὴ δικαίωση τοῦ ιεοῦ τοῦ Θεοῦ, τὴν ἐνσάρκωση τῆς παντοδύναμίας τοῦ Θεοῦ στὴν ἀδύναμία τοῦ ἀνθρώπινου γένους⁸⁶. Τὸ ἐπιγραμματικὸ λοιπὸν Σύμβολο Πίστεως αὐτοῦ τοῦ φιλολογικοῦ εἰδους ήταν τὸ ἀκόλουθο: «Ο' Ἰησοῦς είναι ὁ ταφεὶς καὶ ἀναστὰς Χριστός». Ή κεντρικὴ αὐτῆ ἔννοια, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ Εὐαγγέλια, διατρέχει ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τὴν Κ.Δ., εἴτε μὲ τὴν ἔννοια τοῦ «λύτρου» (Μαρκ. 10, 45. Α' Τιμ. 2,6), εἴτε μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἔξιλαστήριας θυσίας (Ρωμ. 3,25), τοῦ «πάσχα» (Α' Κορ. 5,7), τῆς θυσίας τῆς διαθήκης (Ἑβρ. 13,20), ἡ τοῦ «ἐσφαγμένου ἄρνιου» (Ἀποκ. 5,6·7,14). «Ολα τὰ ἄλλα στοιχεῖα τῆς ἐπίγειας δραστηριότητας τοῦ Ἰησοῦν, ποὺ διαδραμάτιζαν πρωταρχικὸ ρόλο στὶς ὑπόλοιπες φιλολογικὲς μορφές, ἔγιναν δεκτά· σ' αὐτὸ τὸ κατ' ἔξοχὴν χριστιανικό φιλολογικό εἶδος μόνο μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς 'Αναστάσεως⁸⁷. Αὐτὸ δὲν σημαίνει πῶς τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουμε σή-

84. Είναι γνωστὴ ἡ θέση τοῦ M. Kähler, *The So-Called Historical Jesus and the Historic Biblical Christ*. ἀγγ. μετ. (Φιλαδέλφια, 1964), δι τὰ εὐαγγέλια ἀποτελοῦν ἐπέκταση τῆς Ιστορίας τοῦ Πάθους μὲ διάφορες διεταμένες εἰσαγωγές.

85. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ δι τὸ W. Marxsen ἔδειξε πειστικότατα, πῶς ὁ Μᾶρκος χρησιμοποιεῖ τὸν δρό «εὐαγγέλιον» μὲ τὴν Παύλεια σημασία (*Der Evangelist Markus* [Γοττιγη, 1959] 77 - 101).

86. Είναι γεγονός πῶς τὸ φιλολογικὸ αὐτὸ εἶδος, παρὰ τὴ φαινομενικὴ ἀδιαφορία γιά τὸ ἔργο καὶ τὴ διδασκαλία τοῦ Ναζωραίου, ηταν τὸ μόνο ποὺ πήρε στὰ σοβαρὰ τὴν ἀνθρώπινη μοίρα καὶ τὸν ἀνθρώπινο πόνο (Βλ. H. Koester, «The Structure...» 228). Είναι φανερό, ἐξ ἄλλου, πῶς λίγη σημασία είχε τὸ ἄν δ Θεός «ἀνέστησεν», ἡ «ῆγειρεν» τὸν Ἰησοῦν ἐκ τῶν νεκρῶν (πρβλ. Ρωμ. 2,24·8,34·Α' Κορ. 15,4·Γαλ. 1,1·Α' Πέτρ. 1,21·Πραξ. 2,24·Τιγνάτιου, Τραγαλιανοὶ 9,2), ἡ ἄν δ ίδιος δ Ἰησοῦς «ἀνέστη» (Πρβλ. Ιουστίνου. Λιαλογος πρὸς Τρόφωτα 85,2). 'Ακόμη, τὸ ἀρχικὸ κήρυγμα τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς 'Ανάστασης τοῦ Κυρίου βρίσκεται σὲ ἄλλη διάσταση ἀπὸ ἐκείνη τῆς σύγχρονης διαμάχης ἀνάμεσο στὴν Ιστορικότητα τοῦ γεγονότος καὶ τὴν ἐρμηνεία τους ὃς μυθολογικῆς μεταφορικῆς ἔννοιας ποὺ δηλώνει τῇ νίκῃ τοῦ Θεοῦ πάνω στὶς δυνάμεις τοῦ κακοῦ.

87. Η Κ π.χ. ἔγινε ἀπόδεικτὴ στὸν ὀρθόδοξο πρωτοχριστιανικὸ χώρῳ μόνο μετά τὴν ἐνσωμάτωσὴ τῆς στὸ φιλολογικὸ τόπο τοῦ Μάρκειου Εὐαγγελίου. Τὸ ίδιο καὶ ἡ «Μικρὴ 'Αποκάλυψη» (Μαρκ. 13) καὶ οἱ διηγήσεις τῶν θυσιάτων. Χαρακτηριστικὰ ἀναφέρουμε πῶς ἡ 'Αποκάλυψη τοῦ 'Ιωάννη, μόνη ἀπ' τίς τόσες ποὺ κυκλοφοροῦσαν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ἔγινε δεκτὴ — μὲ τὶς γνωστὲς ταλαιπωρίες — στὸν χριστιανικὸ Κανόνα ἐξ αἰτίας τῆς χριστολόγιας τοῦ «ἐσφαγμένου ἄρνιου», ποὺ κατὰ βάση συμφωνεῖ μὲ τὸ ἀρχικὸ Παύλειο κήρυγμα. Στὰ ἔργα τοῦ Ιουστίνου μποροῦμε καθαρά νὰ διακρίνουμε τὸ συνδυασμὸ τῶν παραπάνω φιλολογικῶν εἰδῶν μὲ κέντρο καὶ βάση τὸ «εὐαγγέλιο».

μερα στά κανονικά Εὐαγγέλια γιά τήν ἐπίγεια δράση του Ἰησοῦ ἀποτελούν συμπίπλημα διαφόρων πηγῶν ὑποπτῆς ἐνδεχομένως ἴστορικῆς ἀξίας⁸⁸. Οἱ φιλολογικὲς μορφὲς ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω δὲν διαφέρουν ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῆς ἐπίγειας δράσης τοῦ ἴστορικοῦ Ἰησοῦ, — ἃν αὐτὴ δηλ., ἡταν κατ' ἔξοχὴν διδακτικὴ ἡ θαυματουργικὴ ἡ ἀποκαλυπτικὴ κἀπ— ἄλλ' ὡς πρὸς τήν Ἐμφασην. «Ἐμφαση δημος ποὺ εἰχε σοβαρὲς χριστολογικὲς και γενικότερες κοινωνιολογικὲς ἐπιπτώσεις. «Ἡ ἀναμονὴ τοῦ μελλοντικοῦ Μεσσία», γράφει πολὺ σωστά ὁ Koester⁸⁹, «δημιούργησε μιὰ ἐσχατολογικὴ αἵρεση γι' αὐτοὺς ποὺ ἤσαν διατεθειμένοι νά προετοιμάσουν τήν ἔλευσή του. Ἡ πίστη στὸν Ἰησοῦ ὡς Σοφίας ἔγινε ἀφορμὴ νά δημιουργηθοῦν σχολές σοφῶν και μυημένων στή θεϊκή Σοφία. Ἡ πραγμάτωση τῆς θεϊκῆς δυνάμεως στή ζωή τῶν ἀνθρώπων δημιούργησε θρησκευτικοὺς ὑπεράνθρωπους, δχι δημος κοινότητα. Μόνο τὸ κήρυγμα ποὺ ἀναφερόταν στήν ἐπενέργεια τοῦ Θεοῦ μέσα στήν ἴστορία ... συνετέλεσε στή γέννηση τῆς Ἐκκλησίας».

Τὸ ἐκκλησιολογικὸ ὑπόβαθρο τοῦ φιλολογικοῦ αὐτοῦ εἶδους, ποὺ ἀπετέλεσε και τὸν πυρήνα τοῦ Συμβόλου τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, γίνεται αἰσθητὸ στὶς ἐκφράσει «ἐν Χριστῷ» και «σῶμα Χριστοῦ» τοῦ Παύλου, δ ὅποιος δπως εἶναι γνωστὸ ὑπῆρξε ὁ κατ' ἔξοχὴν ὑπέρμαχος τῆς περὶ Σταυροῦ και Ἀναστάσεως χριστολογίας. Ἡ περὶ Ἐκκλησίας ὀρθόδοξῃ ἀντίληψη, ποὺ πρῶτος δ Παῦλος ἐπεξεργάστηκε, ἀποτελεῖ ἐπιστέγασμα και ἀναγκαῖο ἐπακόλουθο τῆς περὶ Σταυροῦ και Ἀναστάσεως ἀρχέγονης χριστιανικῆς ὄμοιογίας⁹⁰. Και ἡ ὄμοιογία αὐτή, ποὺ ἐκφράζεται πολὺ χαρακτηριστικά στὸ φιλολογικὸ εἶδος «εὐαγγέλιο», βοήθησε τή μεταγενέστερη ὀρθόδοξη χριστιανικὴ φιλολογία νά διακηρύξει ἔνα πολὺ βασικὸ στοιχεῖο: πώς ἡ χριστιανικὴ πίστη εἴηαι ἀρρηκτα συνδεδεμένη μὲ τὴν ἴστορία, και πώς τὸ βασικό τῆς κριτήριο εἶναι δ «ίστορικὸς Ἰησοῦς»⁹¹.

Δ'. ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ

Ἡ παραπάνω ἀνάλυση τοῦ θέματος «Ὀρθοδοξία - Αἵρεση» στὸν ἀρχέγονο χριστιανισμὸ φαίνεται νά συμφωνεῖ κατά βάση μὲ τὰ δεδομένα τῶν μεταγενέστερων χρόνων, τῶν χρόνων δηλ. τῆς ἔντονης διαμάχης τῆς

88. Ἀναφέρουμε χαρακτηριστικά δι τῆς Πηγῆ τῶν Λογίων, παράλληλα πρὸς στά λόγια, μαρτυρεῖται και ἡ διενέργεια θαυμάτων ἀλ' τὸν Ἰησοῦ (βλ. Ματθ. 11,5 = Λουκ. 7,22), χωρὶς δημος νά δίνεται Ἐμφαση σ' αὐτά.

89. «The Structure...» 229.

90. Πρβλ. κυρίως τὰ κεφάλαια 12 - 13 τῆς Α' Κορ.

91. Βλ. H. Koester, «One Jesus...» 204.

Έκκλησίας πρός τις κατά κάποιο τρόπο δργανωμένες αἰρέσεις. Πολὺ σωστά δ Koester⁹² παρατήρησε πώς τὸ πρόβλημα τῶν αἰρέσεων στὸν ἀρχικὸν χριστιανισμὸν εἶναι ἄρρηκτα συνδεδεμένο μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ «ἱστορικὸν Ἰησοῦν». Ένώ για τὴν ὀρχέγονη δρθοδοξία ὁ «ἱστορικὸς Ἰησοῦς» ἀποτελοῦσε κριτήριο δρθῆς πιστης, γιὰ τὶς διάφορες «αἱρετικὲς τάσεις» ἡταν ὡς ἐπὶ τὸ πλειστον παραθεωρημένη θεολογικὴ ἀντιλήψη, πρὸς διφελος διάφορων στοιχείων, διπος ἐκεῖνα ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω. Δὲν πρέπει νᾶναι τυχαίο τὸ γεγονός πὼς ἡ ἴδια κατά βάση ὑπόφορά ἀντιλήψεων γιὰ τὴν ἱστορία ὑπῆρχε καὶ ἀνάμεσα στὴν Καθολικὴν Ἐκκλησία καὶ τὸ γενικώτερο γνωστικισμὸν τοῦ Β' καὶ Γ' μ.Χ. αἰ.⁹³

Η καθαρά ἀντι-ἱστορικὴ διάσταση τῶν αἰρέσεων τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων καὶ ἡ ἀντιμετώπισὴ τους ἀπ' τὴν Ἐκκλησία περισσότερο πάνω σὲ ἐκκλησιολογική, παρὰ σὲ δογματική βάση, γίνονται ἀντιληπτὰ στὸ ἔργο τοῦ Ἰγνάτιου τοῦ Θεοφόρου. Ο κατ' ἔξοχὴν «ἐκκλησιαστικὸς» αὐτὸς πατέρας τῆς πρώτης Ἐκκλησίας, ποὺ βρίσκεται στὸ μεταίχμιο τῆς πρώτης καὶ τῆς δεύτερης περιόδου τῶν αἰρέσεων, καὶ ποὺ ἀγωνίστηκε μὲ δῆλες του τὶς δυνάμεις, δχι γιὰ τὴν ἰδεολογικὴν ἀντιμετώπιση τῶν αἱρέσεων, ἀλλὰ γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ἐνότητας τῆς Ἐκκλησίας, γράφει γιὰ τοὺς αἱρετικούς : «περὶ ἀγάπης οὐ μέλει αὐτοῖς, οὐ περὶ χήρας, οὐ περὶ δρφανοῦ, οὐ περὶ θλιβομένου, οὐ περὶ δεδεμένου ἢ λελυμένου, οὐ περὶ πεινῶντος ἢ διψῶντος»⁹⁴, δείχνοντας ἔτσι καθαρά τὸ ἰδεολογικὸν χάσμα ποὺ χωρίζει τὴν δρθοδοξία ἀπ' τὴν αἱρεση.

Τὸ πρόβλημα τῶν ἀρχῶν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἰδωμένο ἀπὸ τὴν σκοπιὰ τῆς ἱστορίας τῆς διαμάχης τῆς Ὁρθοδοξίας μὲ τὶς αἰρέσεις, εἶναι στὴν οὐσίᾳ του τὸ πρόβλημα τῆς ἀνθρώπινης ἀδύναμίας νὰ κατανοήσει σωστά καὶ νὰ ζήσει τὸ μυστήριο ποὺ λέγεται «Ἰησοῦς ὁ ἀπὸ Ναζαρέτ». Τὸ κυρ-

92. «Häretiker im Urchristentum als theologisches Problem», *Zeit und Geschichte*. Χειριστήριος τόμος στὸν R. Bultmann (Τυβίγη, 1964) 61 - 76.

93. Θάταν παράλειψη στὸ σημεῖο αὐτὸν νὰ μὴ ὑπενθυμίσουμε, διτὶ δῆλες ἀνεξαιρέτα οἱ μαρξιστικὲς ἀπόπειρες ἐρμηνείας τῆς ἐμφάνισης τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑποστηρίζουν πὼς ἡ ἀρχαιότερη χριστολογία ἡταν ἐκείνη τοῦ «Ιησοῦ - Θεοῦ», καὶ πὼς μόνο μεταγενέστερα ἡ δργανωμένη πλέον «Ἐκκλησία καθιέρωσε τὸν — δπως τὸν ὄνομάζουν — «μέδο τοῦ Θεανθρώπου». Γ' αὐτὸ καὶ χρονολογοῦν τὰ περισσότερα κείμενα τῆς Κ.Δ., καὶ ιδιαίτερα τὰ Εὐαγγέλια καὶ τὶς Πράξεις, γύρω στὸ μισθὸ τοῦ Β' μ.Χ. αἰ. (βλ. π.χ. I. Λέντσμαν, *Oἱ Ριζὲς τοῦ Χριστιανισμοῦ* 38έδ. καὶ ίδιως 46 καὶ 79). Μιὰ τέτοια δμας προσπάθεια εἶναι ἐσκεμμένη συγκάλυψη τῆς ἱστορικῆς διάστασης τοῦ Χριστιανισμοῦ, μὲ σκοπὸν νὰ μονοπωλεῖται ἀπ' τὸ Μαρξισμό ὁ ἱστορικός — καὶ κατὰ συνέπεια ἀνθρωπιστικός — παράγων. Κατὰ ένα δμας παραδόξο τρόπο, καὶ δῆλα τὰ ὑπερσυντηρητικά, μὲ έντονο συνήθης ἀντιμαρξιστικὸν χαρακτήρα, θεολογικά ἐγχειρίδια τῆς Δύσεως ὑπερτονίζουν τὸ θεϊκὸ στοιχεῖο τοῦ Ναζωραίου σὲ βάρος τῆς ἀνθρώπινῆς του ὑπόστασης.

94. Ἰγνάτιου, *Σμηναγίοις* VI, 2.

τήριο της «ορθοδοξίας», ξέω από τά στενά γεωγραφικά και πολιτιστικά πλαίσια είναι ή δυνατότητα δημιουργίας Ἐκκλησίας, και δχι σχολής, ή θρησκευτικής όμάδους, ή φατρίας, ή άκομη και ή δημιουργίας ήθικά τέλειων άτόμων. *Η δυνατότητα δηλ. βίουσης τῆς ἵστορικῆς διάστασης τῆς θρησκείας τοῦ Θεανθρώπου*⁹⁵.

Σήμερα, σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ ή Ἐκκλησία μας ἔχει χάσει τὴν ὄριζόντια διάστασή της, γίνεται ἐπιτακτική ή ἀνάγκη, περισσότερο Ιωσά απὸ κάθε ἄλλη φορά, γιὰ βαθύτερη ἔρευνα καὶ κατανόηση τῶν κριτηρίων ποὺ ὁδήγησαν τὸν ἀρχέγονο χριστιανισμὸ στὸ διαχωρισμὸ τῆς Ὁρθοδοξίας ἀπὸ τὴν Αἵρεση.

95. Πρόσφατα, σὲ μιὰ πολὺ προσεγγιένη μελέτη του ὁ Ph. Sherrard «The Christian Understanding of Man», *Sobornost* 7/5 [1977] 329-43 χαρακτηρίζει ἀφελή (naiive) τὸν ισχυρισμὸ δτι ἡ μοναδικότητα τοῦ Χριστιανισμοῦ συνδέεται μὲ τὸ γεγονός δτι αὐτός, ἀντίθετα ἀπ' τὶς ἄλλες θρησκείες, βασίζεται στὴν Ιστορία. *Η τάση δμως αὐτή, νὰ ἀγνοεῖται σχεδὸν συστηματικὴ ἡ ιστορικὴ διάσταση τοῦ Χριστιανισμοῦ, ποὺ τὴν βρίσκουμε σὲ συστηματικοὺς κυρίως θεολόγους, παραγγωρίζει τὰ βιβλικά δεδομένα, διπος παρονοιάστηκαν παραπάνω.*

Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΜΑΓΕΙΑΣ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΑΠΟ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΤΩΝ ΠΡΑΞΕΩΝ ΤΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ

Σάββα Χρ. Αγουρίδη
Καθηγητή Πανεπιστημίου Αθηνῶν

Μέσα στὸ γενικώτερο πλαίσιο τῆς μελέτης τῶν αἰρέσεων ποὺ ἀπασχολοῦν τὸν Ἀπόστολο Παῦλο στὶς Ἐπιστολές του, εἶναι δυνατὸ νὰ λησμονηθεῖ ὁ Παῦλος, δπως τὸν ἔξαιρομε ἀπὸ τὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων. Κι' αὐτὸς ὁ Παῦλος δὲν εἶναι μόνο ὁ ποιμένας καὶ ὁ θεολόγος τῶν Ἐπιστολῶν, ὁ πολέμιος τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, τοῦ Ἰουδαιοχριστιανισμοῦ, τοῦ Γνωστικισμοῦ, ἀλλὰ εἶναι καὶ ὁ θαυματουργὸς Παῦλος, ὁ Παῦλος ποὺ καθὼς φαίνεται κατηγορεῖται γιὰ μαγεία καὶ πολιτικῶν ἐπιπτώσεων δραστηριότητα, ὁ ἴδιος δμως συστηματικά πολεμάει ἔνα είδος μαγικῆς ἀστρολογίας μὲ ἐμφανῆ Ἰουδαϊκὰ καὶ γνωστικὰ στοιχεῖα. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἐσκέφθηκα σάν συμβολὴ στὸ γενικώτερο θέμα αὐτῆς τῆς Σύναξης νὰ παρουσιάσω μερικὲς σκέψεις στὸ θέμα : 'Η ἀντιμετώπιση τῆς Μαγείας τῶν Ἐλληνιστικῶν Χρόνων ἀπὸ τὸ βιβλίο τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων.

Κατὰ τοὺς Ἐλληνιστικοὺς χρόνους ἡ πνευματικότητα τῶν ἀνθρώπων δλῶν τῶν κοινωνικῶν τάξεων εἶναι πολὺ ἐντονα χρωματισμένη ἀπὸ τὴ Μαγεία καὶ τὴν Ἀστρολογία τῆς ἐποχῆς. «Ἡ θρησκεία στὸν ἐλληνορωμαϊκὸ κόσμο», γράφει ὁ R. Grant, ἐσχετίζονταν στενά καὶ μὲ τὰ δύο, μαγεία καὶ ἀστρολογία, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰ δύο ηταν διαφορετική, εἴτε στὴ Ρώμη, εἴτε στὶς ἐπαρχίες ἀφοῦ αὐτὴ οὐσιαστικά ηταν δημοσία κι ὅχι ιδιωτική, βρίσκονταν δὲ κάτω ἀπὸ τὴν προστασία καὶ τὸν ἐλεγχο τοῦ κράτους» (Gnost and Early Christ, σελ. 29). Φυσικά, μιλῶντας γι' αὐτά τὰ δύο, μιλᾶμε γιὰ ἔνα πολὺ εὐρύτερο καὶ βαθύτερο πνευματικὸ κόσμο ἀπ' αὐτὸν ποὺ συνήθως ἐννοεῖ ὑπὸ τὶς λέξεις αὐτές ὁ νεώτερος Εὐρωπαῖος. Μόλις ἀπὸ τὶς ἀρχῆς τοῦ 20ου αἰώνα, ἡ ψυχολογία καὶ ἡ κοινωνιολογία τῶν ἡμερῶν μας κάνει δυνατὸ τὸ λόγο γιὰ τέτοια πράγματα μπροστά σ' ἔνα σοβαρὸ ἀκροατήριο. 'Η σοβαρὴ κι' ἐπιστημονικὴ μελέτη τῶν φαινομένων αὐτῶν εἶναι ἐντελῶς ἀσχετη πρὸς τὴν ἔξαρση τῆς Μαγείας καὶ τῆς Ἀστρολογίας τὰ τελευταῖα αὐτὰ χρόνια, ὅχι μόνο στὴν Ἀμερικὴ ἀλλὰ καὶ στὴν Εὐρώπη. Παράγοντες, ποὺ μελετάει ἡ κοινωνικὴ ψυχολογία, παρουσιάσαν σὲ εὐρύτατη κλίμακα

μέσα σ' ἔνα λογοκρατούμενο δυτικό κόσμο φαινόμενα, πού δὲν φτάνουν τὴν ἐκτασην και ἐνταση τῶν δμοίων τους στὰ ἑλληνιστικά χρόνα, παρουσιάζουν δμως συφή δμοιότητα. Ἐπιτρέψατε μου νὰ ἀνιψερθῶ μόνο σὲ δίο ἐπὶ μέρους συγκεκριμένες ἐκφάνσεις τοῦ φαινομένου : (α) Κάθε πρωὶ δλοι ἐμεῖς οἱ λογιώτατοι πολίτες τῆς Δύσεως ἀκοῦμε ἀπὸ τὸ ραδιόφωνο τὸ ώροσκόπιο μας. (β) Ποτέ, μετά τὸν ιζ' αἰώνα, η φιλολογία περὶ μαγείας και ὑστρολογίας δὲν είχε πάρει τόση ἐκταση δση στὶς ἡμέρες μας.

Αὐτά σημειώνω, μὲ κάθε συντομία, γιὰ νὰ ἐπισημάνω πώς τὸ θέμα, ἐκτός ἀπὸ τὴν ιστορικὴ και θεολογικὴ του σπουδαιότητα, δὲν στερείται και αὐτοῦ τοῦ εἰδους τὴν ἐπικαιρότητα.

"Ἐπειτα, σὰν χριστιανοὶ, λησμονῶμε πολὺ συχνὰ πώς η χριστιανικὴ θρησκεία δὲν είναι μόνο μιὰ διδασκαλία. 'Ο Ἰησοῦς, ο Παῦλος κι' οἱ ἄλλοι Ἀπόστολοι δὲν ἦταν ἀπλοὶ δάσκαλοι ἐνὸς νέου τρόπου ζωῆς, ἀλλὰ και φορεῖς δυνάμεων, ποὺ ἔδιναν στοὺς ἀνθρώπους μιὰ γεύση αὐτοῦ τοῦ νέου, ποὺ ὑπόσχονταν πώς θὰ φέρει τὸ Μέλλον. "Ἐκαναν κάθε εἰδους θαύματα και θεραπείες δχι γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν ἀνθρώπινη ἀνάγκη και νὰ λύσουν ἔτσι τὰ ἀνθρώπινα προβλήματα, ἀλλὰ γιὰ νὰ δώσουν, κοντά στὴ διδασκαλία περὶ νέας ζωῆς και νέου κόσμου, ἀπτά δείγματα τοῦ τι θάναι αὐτὸς ὁ νέος κόσμος κι η νέα ζωή. "Οπως ἐπιγραμματικὰ τονίζει ο Παῦλος «οὐ γάρ ἐν λόγῳ η βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἀλλ' ἐν δυνάμει» (Α' Κορ. 4, 20). "Ο συγγραφέας τοῦ ἔργου Λουκᾶς - Πράξεις, ἀφηγούμενος τὴν ἐξάπλωση τῆς νέας πίστης μέσα στὸν ἑλληνορωμαϊκὸ κόσμο, είναι ὑποχρεωμένος ν' ἀντιμετωπίσει τὴν πνευματικότητα τῆς Μαγείας τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων ἀπολογητικὰ και συγκριτικὰ πρὸς τὴν πνευματικότητα τῶν χριστιανῶν ἱεραποστόλων, τῶν δποίων η δραστηριότητα συνοδεύονταν ἀπὸ δυνάμεις, τέρατα και σημεῖα.

"Ἀπὸ τὶς ὑποτυπώδεις αὐτές εἰσαγωγικὲς παρατηρήσεις δὲν πρέπει νὰ παραλειφθεῖ η μνεία τῆς μορφῆς τοῦ Θείου Ἀνδρός, ποὺ κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς συγγραφῆς τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων είχε ἀρχίσει νὰ ἀσκεῖ μεγάλη γοητεία ἐπὶ τῶν μαζῶν τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς Οἰκουμένης. Γιὰ τέτοιους ἄνδρες μᾶς μιλάει ἀργότερα ο Λουκιανὸς και ὁ Κέλσος. Μοντέλο Θείου Ἀνδρός ἀποτελεῖ κατὰ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ α' αἰώνα Ἀπολλώνιος ο Τυανεῖς-ἄνδρας ἐνάρετος, ταξιδευτής, σοφός, ἐπιστήμονας, μάγος, γόης και θαυματοποιός. Είναι γενικότερα ἀποδεκτὸ σήμερα πώς ο συγγραφέας τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων ἐπιδιώκει, κοντά στὰ ἄλλα, νὰ τονίσει πώς οἱ Ἀπόστολοι, εἰδικότερα ο Πέτρος και ο Παῦλος, στὰ ιεραποστολικά τους ἐγχειρήματα, δὲν είχαν καμμιὰ σχέση μὲ τοὺς Θείους "Ἄνδρες τῆς ἐποχῆς, παρὰ τὸ γεγονός δι τὸν πηρχαν μερικὲς χτυπητές ἔξωτερικὲς δμοιότητες.

"Ἐπιβάλλεται δμιος νὰ μπω ὑμέσως στὸ θέμα μου, ἔξετάζοντας : (α) Τι ἐννοοῦμε ὑπὸ τὸν ὄρο Μαγεία κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους, (β) Τὸ πρόβλημα τοῦ Λουκᾶ στὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων ἀπὸ τὴ συνάντηση

μὲ τὴν ἐλληνιστικὴν Μαγείαν καὶ τὴν σύγκρισην τῶν Ἀποστόλων πρὸς τοὺς Θείους Ἀνδρεῖς τῆς ἐποχῆς, καὶ (γ) σὰν Συμπέρασμα, τί νόημα ἔχει γιά μᾶς σήμερα ἡ βαθύτερη γνώση αὐτοῦ τοῦ θέματος.

A'

Κατ' ἀρχὴν πρέπει νά ξεχωρίσει κανεὶς τὴν θρησκείαν ἀπὸ τῆς μαγείας. Στὴ θρησκεία ὁ πιστὸς ἐμπιστεύεται στὶς θεῖες δυνάμεις γιά τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ποθητοῦ, στὴ Μαγεία διὰ τῶν ιδίων των δυνάμεων ὁ Μάγος ἐπιδιώκει τὴν κυριαρχίαν πάνω στὴ φύση καὶ στοὺς ἀνθρώπους. Οἱ ίδιες οἱ μαγικές διαδικασίες κρύβουν μέσα τους τίς δυνάμεις ποὺ ἐγγυῶνται τὴν πραγματοποίηση τῶν πόθων τοῦ ἀνθρώπου -πόθων καλῶν ἢ κακῶν. Γι' αὐτὸν καὶ τὰ εἰδη τῆς Μαγείας διακρίνονται ἀπὸ τὸ σκοπὸν περισσότερο παρὰ ἀπὸ τίς μεθόδους ποὺ χρησιμοποιοῦνται. Ή διάκριση Μαγείας καὶ θρησκείας είναι σαφής. Αὐτονότο δύμας είναι ἔξι ἄλλου πώς αὐτά τὰ δύο βρήκαν τὸν τρόπο νά ἐκφρασθοῦνται μαζὶ σὲ μιὰ ποικιλία συνδυασμῶν.

Δέν θά παρακολουθήσουμε ἐδῶ τὴν ιστορίαν τῆς Μαγείας ἀπὸ τῶν ἀρχῶν της. 'Υπάρχει πλούσια ειδικὴ βιβλιογραφία (Βλ. G. Lanszkowski, Magie, Lexikon für Theologie und Kirche, ὅπου σημειώνεται καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογ.). Θυμίζω ἐδῶ μονάχα τὸ πολὺ γνωστὸ δέργο τοῦ Frazer, The Golden Bough.

Κατὰ τοὺς Ἐλληνιστικούς χρόνους μάγος ἐσήμαινε γιά τοὺς Ἐλληνες, πρῶτα - πρῶτα, αὐτὸν ποὺ ἀνήκε στὴν περσικὴν ιερατικὴν τάξην, μὲ τὴ δραστηριότητα τῆς ὁποίας συνδέονταν ἡ λατρεία τοῦ πυρός, ἡ ἀστρολογία καὶ ἔνα ειδός θρησκευτικῆς φιλοσοφίας. Παρὰ τὴν στενὴν σχέσην θρησκείας καὶ ἐπιστημονικο-θρησκευτικῆς σκέψης στοὺς Μάγους, ὁ περσικὸς ἔθνικὸς περιορισμὸς καὶ καθορισμὸς τους, μὲ σαφήνεια τοὺς ξεχωρίζει ἀπὸ τοὺς Ἐλληνες φιλοσόφους. Μάγος ἐσήμαινε στὴν ἐλληνικὴν τῶν χρόνων ἐκείνων καὶ κάτι γενικώτερο : τὸν κάτοχο καὶ χειριστὴν μιᾶς ὑπερφυσικῆς γνώσης καὶ δύναμης. Καὶ κάτι πάρα πέρα ἀκόμη, τὸ γόνη καὶ θαυματοποιό. Τέλος, μάγος ἐσήμαινε τὸν πλάνο καὶ ἀπατεώνα (βλ. Delling, Th. W. N. T., σελ. 360 - 363). Ή ίδια περίπου κλίμακα ἐννοιῶν ἀποδίδεται στὴν ἐνασχόληση μὲ τὰ ἄστρα καὶ τὴ σημασία τους γιά τὸν ἀνθρώπον κατά τὰ ἐλληνιστικά χρόνια. Ξεκινάει ἀπὸ τὸν «Πιπαρχό», ἀπὸ τὰ Ἀστρονομικὰ τοῦ Manilius (α' αἰ. μ.Χ.), τὴν Τετράβιβλο τοῦ Πτολεμαίου, τίς Ἀνθολογίες τοῦ Vetius Valems (π. 150), τοῦ Παύλου τῆς Ἀλεξανδρείας, τοῦ Firmicus Maternus, τοῦ Ἡφαιστίωνα ἀπὸ τὴν Θήβα τῆς Ἀνω Αἰγύπτου (καὶ οἱ τρεῖς ἀπὸ τὸ δ' αἰ. μ.Χ.) κ.ἄ. καὶ φθάνει διανύοντας μιὰ παράξενη σκάλα σοβαρότητας σ' ἕνα ἀναρίθμητο πλήθος ἀνώνυμης καὶ ψευδεπίγραφης προφητικῆς φιλολογίας ποὺ στηρίζεται στὰ ἄστρα (βλ. W. Gundel, Astrologie, στὸ Real-Lexicon für Antike und Christentum, σελ. 817 - 831). Ἀντιλαμβάνεται

ό καθένας πόσο δύσκολο είναι, ύπ' αύτες τις συνθήκες νά μιλάει κανείς γενικά για Μαγεία ή 'Αστρολογία κατά τους 'Ελληνιστικούς χρόνους. Πολὺ έκφραστικύ είπε κάποιος πώς τη Μαγεία κατά τους χρόνους αύτούς, μπορούμε νά παρουσιάσουμε τόσο σάν μιά καλλιεργημένη μαρκησίς ζσο και σάν μιά κουρελιάρα ἀπατεώνα ζητιάνα τοῦ δρόμου!

Τὴν πολυυπλοκότητα και τῇ δυσχέρεια τοῦ προβλήματος καταλαμβάνει κανείς, διαν στά διάφορα ἀκριβῶς ἐπίπεδα τῆς Μαγείας και 'Αστρολογίας παρακολουθήσει τις ποικιλότροπες διασυνδέσεις μὲ διάφορες φιλοσοφικές και θρήσκευτικές ιδέες ἀκόμη και μὲ τέτοιες ιδέες τῆς ὑψηλότερης στάθμης. Αὐτὸ τὸ φαινόμενο μῆς δίνει τὴν αἰσθησήν ἐνός πνευματικοῦ ρεύματος ἀπό τὰ κάτω πρὸς τὰ πάνω και ἐνὸς ἄλλου ἀπό τὰ πάνω πρὸς τὰ κάτω, ποὺ συναντῶνται σὲ διάφορες βαθμίδες και σὲ ποικιλία μορφωμάτων. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο η φιλολογία ποὺ ἀφορᾶ τὸ θέμα μας ἀντιπροσωπεύει ἔνα πολὺ εὐρὺ φάσμα : Μπορεῖ κανείς π.χ. νά ξεκινήσει ἀπό τὸν Ἰουδαϊο φιλόσοφο Φίλωνα (50 μ.Χ.), γιὰ τὸν ὅποιο μὲ τὴ «μαγεία δόηγόν» τὰ φύσεως ἔργα διερευνώμενα πρὸς ἐπίγνωσιν τῆς ἀλήθειας (Omn. Prob. Lib. 74) νά προχωρήσει πρὸς τὰ Ἐρμηνευτικά, πρὸς τὴ Λειτουργία τοῦ Μίθρα, ποὺ ἔξεδωκε ὁ Dietrich, και νά φθάσει μέχρι τους δύο τόμους Papyri Magici Graeci, ποὺ περισυνέλεξε και ἔξεδωκε ὁ K. Preisendanz (τομ. I, p. I-VI, 1928/ τομ. II, p. VII - IX, 1931).

Πρὸς ἀποφυγὴ ὁ.τιδήποτε περιττοῦ, ἃς σκεφθεὶ κανεὶς τὶς διασυνδέσεις ποὺ είχαν φαινόμενα σάν τὴ Μαγεία, τὴν 'Αστρολογία και τὴ Μαντικὴ μὲ τὴ Φιλοσοφία, γιὰ νά καταλάβει τὶ ἐννοοῦμες μὲ τὰ δύο ρεύματα, ἀπὸ κάτω πρὸς τὰ πάνω και ἀπὸ πάνω πρὸς τὰ κάτω. Δὲν θὰ ἀσχοληθοῦμε εἰδικά μὲ αὐτὸ τὸ θέμα ἐδῶ. Θὰ ὑπενθυμίσω μόνο τὰ περάζενα μορφώματα, ποὺ παρουσιάζονται σὲ μιὰ ἀνοδικὴ κλίμακα ἀπ' ὥρισμένους ἐκπροσώπους τῆς Μέσης Στοῦς (Χρύσιππος, Ποσειδώνιος), τῶν Νεοπυθαγορείων, τοῦ Μέσου Πλατωνισμοῦ και τῶν Νεοπλατωνικῶν, ίδιως τοῦ Πρόκλου και τοῦ Ἰαμβλίχου. Συγκρίνοντας κανεὶς τὸ ἔργο τοῦ τελευταίου «Περὶ Μυστηρίων» μὲ τὸ περὶ Μαντικῆς ἔργο τοῦ Κικέρωνα (De Divinatione) βλέπει γενικὰ τὴν ἱστορικὴ πορεία τοῦ πράγματος.

Σχετικά μὲ τὴ χρονολόγηση τοῦ Corpus τῶν Μαγικῶν Παπύρων ἀναφέρομαι στὰ πόρισματα τοῦ Nock (Greek Magical, Papyrus, σελ. 176 - 194). Στην παρούσα μορφή τους ἀνήκανε στὸν δ' μ.Χ. αἱ και στὸ μὴ φιλολογικὸ κύκλο. Περιέχουν δμως ἀρκετὸ ὄλικὸ τῆς Πτολεμαϊκῆς περιόδου. Γράφει : «Μποροῦμε δικαιολογημένα νά ισχυρισθοῦμε πώς κατὰ τὸν α' αἱ. τῆς χρονολογίας μας ή Ἑλληνο-αἴγυπτιακή Μαγεία είχε πάρει τὴ μορφὴ της (σελ. 187 ἔξ.). » Έχομε ἐδῶ ἔνα κρῦμα Ἑλληνικῆς μαγείας τοῦ τύπου - 'Εκάτης μὲ αἴγυπτιακὰ και ιουδαϊκά στοιχεῖα. Τὸ αἴγυπτιακὸ στοιχεῖο είναι ἡμφανῶς ἐντονο, ἔχει δὲ ἀφομοιώσει πολλὰ ἀνατολικὰ και Ἑλληνικά.

Αύτό φαίνεται στὸ κρῆμα τῶν *voces magicae* καὶ στὴ χρήση μὴ ἑλληνικῶν θείων ὀνομάτων. Σάν τόπος καταγωγῆς τοῦ πρώτου πυρήνα τοῦ *Corpus* πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἡ Αἴγυπτος (Αὐτόθι, σελ. 189).

Καὶ μὴ νομίσει κανεὶς πώς ὁ Ιουδαϊκὸς κόσμος ὑστέρησε σὲ μαγικὲς ἐπιδόσεις. Παρὰ τὶς ρητὲς καὶ ἐπανειλημένες ἀπαγορεύσεις ἀπὸ τὸ Νόμο καὶ τοὺς Προφῆτες (βλ. π.χ. Ἔξ. 22,18· Λευ. 19,26· 31,20· 6,27· Ἡσ. 44,25· Ἱερ. 27, 9-10· Ἱερ. 22,28...) οἱ Ἐβραῖοι ἀσκοῦσαν πάντοτε τὴν μαγείαν. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Κ. Διαθήκης ἦταν γνωστὴ σ' δλο τὸν τότε κόσμο ἡ δραστηριότητα Ἰουδαίων μάγων. Γι' αὐτοὺς κάνουν λόγο ὁ Ἰουβενάλιος (II, 13 ἔξ., IV, 542 ἔξ.), ὁ Ἰουστῖνος (Διαλ. πρὸς Τρύφωνα 8,5) καὶ ὁ Ὁριγένης (Κατὰ Κέλσου IV, 33). Ἰδιαίτερα ἀσχολεῖται ὁ Λουκᾶς στὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, κεφ. 8 γιὰ τὸ Σίμωνα Μάγο στὴ Σαμάρεια; ποὺ δονομάζονταν «ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ μέγαλη», κεφ. 13 γιὰ τὸν Βαρ - Ἰησοῦν ἡ Ἐλύμα στὴν Πάφο τῆς Κύπρου, κεφ. 19 γιὰ τοὺς υἱοὺς τοῦ ἀρχιερέα Σκευᾶ στὴν Ἐφεσο, ἀφίνομε ἔξω τὴν περίπτωση τῆς μαντευομένης τῶν Φιλίππων στὸ κεφ. 16, γιατὶ εἶναι μόνο πιθανὸ δτὶ ἐπρόκειτο περὶ Ἰουδαίας, καὶ κυρίως γιατὶ ἀφορᾶ στὴ Μαντικὴ κι δχι στὴ Μαγεία. (Βλ. γιὰ τὸ θέμα γενικά στὸν T. Witton Davies, Magic, Divination and Demonology among the Hebrews and Their Neighbours, KTAV Pub. House, N. York, 1969).

Οποιοι κι ἄν εἶναι οἱ λόγοι ποὺ κάνουν τὸ Λουκᾶ στὶς Πράξεις νὰ ἐμφανίσει καὶ νὰ τονίσει αὐτὲς ἡ ἑκεῖνες τὶς δψεις τῆς Ιουδαϊκῆς κυρίως μαγείας στὴν Παλαιστίνη καὶ μέσα στὸν ἑλληνορωμαϊκὸ κόσμο, ἐμεῖς θά μιλήσουμε στὴ συνέχεια γενικά γιὰ τὴ θρησκευτικὴ πλευρὰ τῆς Μαγείας καὶ γιὰ τὴ θρησκευτικὴ ἀξία τῶν μαγικῶν παπύρων. Αὐτὸ εἶναι ιστορικὰ τὸ φρονιμώτερο ποὺ ἔχει κανεὶς νὰ κάνει. Καὶ σ' αὐτὸ τὸν τομέα δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ βροῦμε καλύτερο δόηγό ἀπὸ τὸν A. J. Festugière, ποὺ μέσα ἀπὸ καθαρὴ κι ἀντικειμενικὴ σκέψη, ἀλλὰ καὶ γνήσιο χριστιανικὸ βίωμα, ἔξετάζει τὸ θέμα στὸ excursus E τοῦ ἔργου του: L'Ideal Religieux des Grecs et l'Evangile, Paris, Gabalda, 1932 (excursus E, σελ. 281 - 328).

Διερωτᾶται κανεὶς γιατὶ αὐτὴ ἡ ἀνάπτυξη τῆς Μαγείας, τῆς Ἀστρολογίας καὶ τῆς Μαντικῆς, σὲ ποικίλους συνδυασμοὺς κατὰ τὰ ἑλληνορωμαϊκὰ χρόνια; Οἱ λόγοι ποὺ προκάλεσαν τὴν ἀνάπτυξην εἶναι κοινωνικοὶ καὶ ψυχολογικοὶ. Ἡ πτώση τῆς πόλεως — κράτος, ἡ καταδυνάστευση, ἡ δουλεία καὶ ἡ ἀλλοτρίωση τοῦ ἀνθρώπου, ἔστρεψαν μὲ μένος τὴν προσοχὴ τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν κόσμο τῆς μαγείας καὶ τῶν ἀστρων, πρὸς τὰ πνεύματα καὶ τὰ ὑπὸ τῶν πνευμάτων ἐνεργούμενα, πρὸς τὸν ἀποθανατισμὸ πάνω καὶ πέρα ἀπὸ τὶς ἐχθρικὲς δυνάμεις, ποὺ περιβάλλουν τὸν ἀνθρώπο καὶ κάνουν τὴ ζωὴ του ἀφόρητη. Όπως κι ὁ Festugière παρατηρεῖ, ἡ ἐπὶ τῆς γῆς εὔτυχια ἔφαίνονταν δλο καὶ πιὸ ἀπατηλή, οἱ πολιτικὲς ἀλλαγὲς ἀνάτρεψαν τὴν ἑλληνικὴ ψυχὴ, καὶ μαζὶ μὲ τὴν πτώση τῆς πόλεως κράτος, τὸ θρησκευ-

τικό είσθημα φορτίσθηκε σιγά-σιγά μὲ άνησυχία καὶ μὲ ἐπιθυμία γιὰ τὸ υπερπέραν. "Ετοι τὰ Μυστήρια τῆς Ἐλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολῆς κατάληξαν νὰ γίνουν κυρίως θρησκείας τῆς ἀθανασίας, καὶ μερικὲς ἀπὸ τις μαρτυρούμενες στοὺς Παπύρους μαγικὲς «πράξεις» νὰ προσφέρονται σὰν συντυγές ἀποθανατισμοῦ (σελ. 310).

Είναι δόφθαλμοφανῆς ἡ διαφορά τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τῶν Μαγικῶν Παπύρων καὶ αὐτοῦ τῶν κειμένων τῆς Κ.Δ. Στοὺς Παπύρους ὁ Μάγος ἐπιδιώκει ἀμέσως ἡ διὰ κάποιου ἐνδιαμέσου νὰ θέσει ὑπὸ τὴν ἔξουσία του μιὰ δύναμη ποὺ ὑπάρχει διάχυτη σ' δλα τὰ πράγματα. «Υπάρχουντε ρεύματα δυνάμεων μεταξὺ τῶν ἄστρων — ποὺναι τὰ ἴδια Θεοὶ ἡ ἄς ποῦμε, κατοικίες Θεῶν, καὶ τῶν συντελουμένων στὴ γῆ. Αὐτὸ τὸ ρεῦμα δυνάμεως δνομάζεται «ἀπόρροια»— ἔνας δρῖς πολὺ γνωστός τόσο στὴ σταϊκή φιλοσοφία δσο καὶ στὴν ἀστρολογία. «Δός μοι ἐκ τῆς σῆς ἀπόρροιας», λέει ὁ μάγος στὸν Ἐρμῆ Θώθ (P.M.G. III, 336). «Ἀλλοτε ἡ ἀπόρροια ἔρχεται ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸν πλατωνικὸ κοσμικὸ Θεό, κι ἀλλοτε, μὲ τὴ συγκατάθεσή του, ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τᾶστρα : «Δεῦρο μοι, ὁ ἐκ τῶν δ' ἀνέμων... Τάω, οὐ αἱ ἀγαθαὶ ἀπόρροιαι τῶν ἄστρων εἰσίν, δαιμονες καὶ τύχαι καὶ μοῖραι». Ἀπ' αὐτὲς ἔξαρτῶνται πλούτη, καλὰ γηρατειά, γέννηση ὑγειῶν καὶ ὥραιῶν παιδιῶν. ἔνας καλὸς θάνατος καὶ μιὰ ἀντάξια ταφὴ.

Ἐχει μεγάλη σημασία νὰ ξαίρει ὁ Μάγος τὸ δνομα τῆς θεότητας ποὺ ἐπικαλεῖται. "Αμα δὲν ξαίρει κανεὶς τὸ δνομα, δὲν ξαίρει τὴ θεότητα, κι' ἐπομένως δὲν μπορεῖ νὰ ἀποσπάσει τὴ δύναμη ποὺ θέλει νὰ μεταφέρει σ' αὐτὸ ἡ σ' ἐκεῖνο τὸ μαγικὸ ἀντικείμενο. Καὶ στὴν Καινὴ Διαθήκη ἔχομε τὴ χρήση τῶν τύπων «τὸ δνομα τοῦ Ἰησοῦ ἢ τοῦ Κυρίου» ἢ ἐν τῷ δνόματι τοῦ Ἰησοῦ ἢ τοῦ Κυρίου κ.τ.δ. Οἱ ἐκφράσεις δμως αὐτὲς δὲν ἔχουν τὴν ἔννοια τῆς ἀποσπάσεως τῆς θείας δυνάμεως ἡ τοῦ ἐλέγχου τῆς ἀπὸ τὸ Μάγο, δπως σωστά σημειώνει ὁ Bietenhard (Th. W. N. T., δνομα, σελ. 277). «Ἄν λάβομε ύπ' δψει τὰ χωρία Ματθ. 7, 21 ἔξ. καὶ Μάρκ. 9, 38 ἔξ. μποροῦμε νὰ ποῦμε : Τὸ δνομα τοῦ Ἰησοῦ δείχνει τὴ δύναμη του ἐκεῖ δπου δ ἀνθρώπος μὲ πίστη καὶ ὑπομονὴ προσκολλᾶται στὸν Ἰησοῦ καὶ πράττει τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ». Ἡ πράξη αὐτὴ στοὺς Μαγικοὺς Παπύρους δνομάζεται γενικά «ἐπίκλησις». Ὁ Μάγος ἐπικαλεῖται νὰ δοθεῖ ἡ δύναμη ἡ τὸ πνεῦμα τῆς θεότητος (τὰ ρήματα εἰναι ἐκπνέω, ἐκπνευματίζω) στὴν μαγικὴ «πράξη».

· Κι ἂν ἐπρόκειτο μόνο γιὰ μαγικὸ δῆθεν ἔλεγχο τῆς θείας δυνάμεως καὶ ἀπόσπασή της γιὰ χρήση ἐδῶ κι' ἐκεῖ τὸ πρᾶγμα δὲν θὰ είχε θρησκευτικὴ σημασία. Ἡ σπουδαιότητα τῶν Μαγικῶν Παπύρων ἔγκειται σὲ κάτι ἀλλο : Παρ' ὅτι καὶ σ' αὐτοὺς ἡ συνάντηση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ Θεό δὲν εἰναι σκοπὸς ἀλλὰ μέσον «μῆς διδάσκουντε σχετικά μὲ τὴ διαμόρφωση τῆς λαϊκῆς πίστης σ' ἔνα πολὺ σημαντικὸ στρῶμα τῆς ἀρχαιότητας. Οἱ μαγικὲς φόρμες ἔξελίσσονται κι' αὐτὲς μὲ τὸν ἴδιο ρυθμὸ ποὺ ἔξελισσεται ἡ

θρησκευτική σκέψη. Οι μαγικές πράξεις μεταμορφώνονται, έμπλουτίζονται, προσλαμβάνουν νέα στοιχεία. Δανείζονται διάφορα στοιχεία. "Ετσι, ἀπ' αὐτούς μαθαίνουμε πράγματα ποὺ ἄλλοιωτικα θάγνοούσαμε ἀπό τὴ μελέτη τῶν εἰδωλολατρικῶν λατρειῶν. Οι ὑμνολογικοὶ μαγικοὶ τύποι παρουσιάζουνται ἀναλογίες πρὸς τοὺς Ὁρφικοὺς ὑμνοὺς, τὸν Γνωστικὸν ὑμνὸν τῆς Ἐλευσίνας (Ἴππόλυτος), τὰ Ἐρμήτικά Συγγράμματα (Festugière, σελ. 325 - 26).

Μέσα στά μαγικά κείμενα, οἱ μαγικές πράξεις προσλαμβάνουν τὴ διάσταση Μυστηρίου, ἐνὸς μάλιστα Μυστηρίου ποὺ (ἐκτός ἀπὸ τ' ἄλλα, ἡ κοντά στ' ἄλλα) μπορεῖ νὰ χαρίσει τὴν «ἀθανασία». Ἀκόμη περισσότερο σὲ πολλοὺς ἀπ' αὐτούς τοὺς παπύρους ἔκδιπλώνεται κάποια ἐσωτερική, προσωπική σχέση μεταξὺ τοῦ μύστη καὶ τοῦ Θεοῦ, στὸν δοποὶ ἀπευθύνεται. Κι' εἶναι, βέβαια, ἀλήθεια πώς, σὲ τελική ἀνάλυση, δλα αὐτά δὲν εἶναι παρά συνταγές ἀθανασίας, νίκης ἐπὶ τῆς Είμαρμένης: πρόκειται ἔδω περισσότερο γιὰ κοινωνία δυνάμεως καὶ λιγότερο γιὰ κοινωνία προσώπων. Εἶναι ἀλήθεια πώς δὲν ἔχουμε μέσα στοὺς παπύρους γνήσια θρησκεία, ἀν βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς γνήσιας θρησκείας εἶναι τὸ δόσιμο τοῦ ἀνθρώπου στὸ Θεό, κι' δχι ἡ χρησιμοποίηση τῆς θεότητας. Παρὰ ταῦτα, στὸ συγκριτισμὸ τόσων ποικίλων καὶ ποικίλης προελεύσεως στοιχείων, κάθε γενίκευση εἶναι ἐπικίνδυνη. Τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουμε δείχνουν τούλαχιστον τὴν ἔκταση τῶν δυνατοτήτων ποὺ ἔχει μιὰ νόθη θρησκεία νὰ ντυθεῖ τὸ γνησιότερο θρησκευτικὸ ἔνδυμα.

Σ' ἔνα βαθμὸ οἱ μαγικές πράξεις παρουσιάζονται σάν Μυστήριο «ἀποθανατισμοῦ» καὶ μετατρέπονται σὲ «τελετή». Αὐτὸς πού, κατὰ τὴ μαγικὴ τελετὴ, δέχεται τὴ θεία δύναμη ἢ τὴ θεία «χάριν» εἶναι «τετελεσμένος». Ὅπως σὲ κάθε Μυστήριο, ἔχουμε κι ἔδω «λεγόμενα» καὶ «δρώμενα». Ἡ σχετικὴ δρολογία ἀποτελεῖ δάνειο ἀπὸ τὶς Μυστηριακὲς Θρησκείες: "Ετσι διαβάζομε γιὰ «μυστήριο», «μύσται», «τὰ παραδοτὰ μυστήρια», «μυσταγωγός», «συμμύσται», «άμυστηριάτος», «μυστικῶς», «μυστοδόκος δόμος», «ἄξιος», «ἄξιωθείς», «τεθρονισμένη», καὶ φράσεις σάν τις ἀκόλουθες: «... ὁ προφῆτης σου, φ παρέδωκας τὰ μυστήρια τὰ τελούμενα», «ῶ μακάριες μύσται τῆς Ιερᾶς μαγείας», «ἄξιω, μύσται τῆς ἡμετέρας δυνάμεως ταύτης» κτλ. Ὁ Μάγος δὲν ἐπαναλαμβάνει στὸν ἑαυτό του τὴν Ιστορία κάποιας θεότητος, ὥπως γίνεται στὰ Μυστήρια. Περιορίζεται στὸ νὰ ξαναρχίσει καὶ συνεχίσει μιὰ πράξη, ποὺ εἶχε συντελέσει αὐτή ἡ θεότητα. Τὸ προηγούμενο ἔργο τῆς θεότητας τοῦ δίνει τὴν βεβαιότητα καὶ τὸν στερεώνει στὴν πεποίθηση ὅτι θά πετύχει τὸ ποθούμενο.

Σχετικά μὲ τὴν Ἀθανασία καὶ τὴν κατανίκηση τῆς Είμαρμένης στοὺς μαγικοὺς παπύρους θάχε κανεῖς νὰ σημειώσει τὰ ἔξῆς: "Ο μαγικὸς πάπυρος τοῦ Dietrich ποὺ ἐκυκλοφόρησε μὲ τὸν τίτλο Mithraslitrurgie ἔχει σύνθετο

χαρακτήρα. Δὲν πρόκειται άπλως περὶ ἀρχικῆς Λειτουργίας τοῦ Μίθρα, ποὺ ἔξελιχθηκε σὲ μιὰ τυτικὴ μαγικὴ πράξη ἡ τελετή, ἀφοῦ προσέλαβε πολλά αἰγυπτιακά στοιχεῖα. "Ἔχει ὑποστεῖ καὶ γνωστικές ἐπιδράσεις ποὺ βρίσκομε σὲ σύγχρονα Γνωστικά ἔργα, διποὺ τὸ «Πίστη Σοφία». 'Ο τελικὸς σκοπὸς τῶν τελούμενων στὸν πάπυρο αὐτὸς εἶναι ἡ ἀπόρροια τῆς ἀθανασίας.

Μιλήσαμε πρίν γιὰ τοὺς κοινωνικοὺς καὶ πνευματικοὺς παράγοντες, ποὺ ἔκαναν τὸν ἄνθρωπο τῆς ἑλληνορώματικῆς ἐποχῆς νὰ νοιώθει μέσα του βαθειά σάν δοῦλος τῆς Εἰμαρμένης. «*Fata tegunt orbem*». 'Απὸ τέτοια ἐρεθίσματα ξεκίναει ἡ ἀνάπτυξη ἐνὸς τύπου χριστολογίας τῆς Κ. Διαθήκης: διατυπώνει τὴ σημασία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ δχι μόνο σὰν νικητὴ τῆς ἀμαρτίας, καὶ τοῦ θανάτου, ἀλλὰ καὶ τῶν «στοιχείων τοῦ κόσμου», δηλ. ἀστρικῶν δυνάμεων, καὶ τῶν «ἀγγέλων» καὶ τῶν «πνευμάτων», ποὺ ἀσκοῦνται τὴν καταπιεστική δύναμή τους ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων. Δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀναπτυχθεῖ ἐδῶ αὐτὸς τὸ θέμα. Μνημονεύονται μόνο στὴ συνέχεια μερικές ἐπιγραμματικές φράσεις τῆς πρὸς Κολοσσαῖς Ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου ποὺ δείχνουν πρὸς αὐτὴ τὴ χριστολογικὴ γραμμὴ «...δτὶ ἐν αὐτῷ εὐδόκησε πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτὸν, εἰρηνοποιῆσας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ... ἵνα μηδεὶς ὑμᾶς παραλογίζηται ἐν πιθανολογίᾳ... ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἔξουσίας ἐδειγμάτισεν ἐν παρρησίᾳ, θριαμβεύσας αὐτοὺς ἐν αὐτῷ... μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβεύετω θέλων ἐν ταπεινοφροσύνῃ καὶ θρησκείᾳ τῶν ἀγγέλων, ἢ ἔωρακεν, ἢ μιβατεύων, εἰκῇ φυσιούμενος ὑπὸ τοῦ νοός τῆς σαρκὸς αὐτοῦ... Εἰ ἀπεθάνετε σὺν Χριστῷ ἀπό τὸν στοιχεῖον τοῦ κόσμου, τί ως ζῶντες ἐν κόσμῳ δογματίζεσθε;... κατὰ τὰ ἐντάλματα καὶ διδασκαλίας τῶν ἀνθρώπων; Ἀτινα ἐστιν λόγον μὲν ἔχοντα σοφίας ἐν ἔθελοθρησκείᾳ καὶ ταπεινοφροσύνῃ καὶ ἀφειδίᾳ σώματος, οὐκ ἐν τιμῇ τινι πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκὸς» (κεφ. 1 - 2).

Κι δό μάγος, μὲ τὸ δικό του τρόπο, προσπαθεῖ νὰ ξεπεράσει τὴ δύναμη τῆς Εἰμαρμένης. 'Η φιλοσοφία ἀπευθύνεται στοὺς λίγους καὶ ἀπαιτοῦσε μακρὰ προσπάθεια καὶ πνευματικές πιθανότητες, γιὰ τίς ὁποῖες δὲν ἦταν πολλοὶ οἱ ἴκανοι. "Ετσι δὲ πολὺς κόσμος κατάφευγε στὶς Μυστηριακὲς Θρησκείες καὶ στὶς Μαγικὲς Μυσταγωγίες γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς Ἀθανασίας καὶ τὴν ὑπέρβαση τῆς δύναμης τῆς Ἀνάγκης. Νῦ μερικές σχετικές ἐκφράσεις: «ἀπάλειψόν μου τὰ τῆς εἰμαρμένης κακά... διαφύλαξόν με ἀπὸ πάσης τῆς ἴδιας μου ἀστρικῆς, ἀνάλυσόν μου τὴν σαπράν εἰμαρμένην, μέλισόν μοι ἀγαθά ἐν τῇ γενέσει μου, αὗξησόν μου τὸν βίον καὶ ἐν πολλοῖς ἀγαθοῖς, δτὶ δοῦλος εἰμὶ σὸς καὶ ἰκέτης καὶ ὑμησά σου τὸ αὐθεντικὸν δνομα καὶ ἄγιον» (II, 116). «Ἔλαθι μοι, Πρόνοια καὶ Ψυχή, τάδε γράφοντι τὰ ἄπρατα καὶ παραδοτὰ μυστήρια, μένω δὲ τέκνῳ ἀθανασίαν ἀξιῶ, μύσται τῆς ήμετέ-

ρας δυνάμεως ταύτης, ἵνα ὁ μέγας Θεός "Ηλιος Μίθρας ἐκέλευσέν μοι μεταδοθῆναι ὑπὸ τοῦ ἀρχαγγέλου αὐτοῦ, ὃντας ἐγώ μόνος αἰτητής τὸν οὐρανὸν βαίνω καὶ κατοπεύω πάντα..."» (IV, 475).

Μερικές φορές ή σχέση τοῦ μύστη μὲ τὸν ἐπικαλούμενο Θεό παρουσιάζεται πολὺ προσωπική. Τοῦ λέει κάπου : «Ζωὴ μου... μένε σὺ μένε ἐν τῇ ψυχῇ μου», «Ἐλθέ μοι, Κύριε Ἐρμῆ, ὡς τὰ βρέφη εἰς τὰς κοιλίας τῶν γυναικῶν». Ἡ ἔνωση μὲ τὴ θεότητα ὁνομάζεται «σύστασις», «δμιλία» ή «συνομιλία». Γράφει κάπου : «Οταν οὖν συσταθῆς τῷ Θεῷ» ή γίνεις «συνδμιλος τῷ Θεῷ» «ἐλθὲ τάχος δ' ἐπὶ γαῖον ἀπ' οὐρανόθεν μοι δμιλῶν» (ὡς Ἀπόλλων) «καὶ ἐλεύσεται σοι τὸ θεῖον (ὅς Ἡλιος)... καὶ τότε τέλει τὴν προγνωστικὴν τρανῶς τῇ δμιλίᾳ». Μάλιστα, ἔδω κι ἐκεῖ σημειώνεται πώς ὁ ἰδιος δμύστης μ' αὐτὴ τὴν «συνομιλίαν» θεώνεται : «ὁ ἀποθεώσας τῇ σεαυτοῦ γνώσεων», λέει ἔνας μύστης τῆς μαγείας στὸ θεό του. Τότε ἡ ἀνθρώπινη φύση δνομάζεται «ἰσόθεος φύσις». Αὐτὸς ὁ ἀποθανατισμὸς στὴν πραγματικότητα συνίσταται στὸ ἔξῆς : «φροντίδα γιὰ τὸ σῶμα τοῦ τεθνεῶτος καὶ ἄνοδο τοῦ πνεύματός του μὲ τὴ συμπαράσταση τῆς παρέδρου θεότητας στὸν οὐράνιο χῶρο τῆς Ἀθανασίας : «τελευτήσαντός σου τὸ σῶμα περιστελεῖ (ὅς θεός) ώς πρέπει Θεῷ, σοῦ δὲ τὸ πνεῦμα βαστάζεις εἰς ἀέρα ἔχει σὺν αὐτῷ, εἰς γάρ Ἄιδην οὐ χωρήσει ἀέρινον πνεῦμα συσταθὲν κραταῖ φαρέδρῳ» (P.I. 177-80).

"Υπὸ τίς ίδιες προϋποθέσεις πρέπει νὰ δεῖ κανεὶς καὶ τὴ γλώσσα τοῦ μυστικισμοῦ, ποὺ βρίσκουμε στοὺς Μαγικούς Παπύρους. Γράφει κάπου : «Σὺ γάρ ἐγὼ καὶ ἐγὼ σύ, τὸ σὸν δνομα ἐμὸν καὶ τὸ ἐμὸν σὸν ἐγὼ γάρ τὸ εἰδωλόν σου... οἶδα σε, Ἐρμῆ, καὶ σὺ ἐμέ, ἐγὼ εἰμὶ σὺ καὶ σὺ ἐγώ». Ἡ μαγικὴ φόρμουλα είναι πάντοτε κάτι ποὺ δένει τὴ θεότητα, είναι «λόγος θεαγωγός». Κι' ὅταν ἡ ἀπόρροια τῆς θεότητας βρίσκεται μέσα στὸ μάγο ή στὸ μύστη («ἔσται ἔνθεον ἐν τῇ σῇ καρδίᾳ»), τότε αὐτὸς κατέχει τὰ πάντα.

"Απὸ τὰ παραπάνω είναι φανερὸ πώς, ὅταν γίνεται λόγος περὶ μαγείας στὴν Κ. Διαθῆκη, κι ὅταν εἰδικότερα στὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων ἔχομε συνάντηση καὶ σύγκρουση μεταξὺ Ἑλληνιστικῆς μαγείας καὶ τῶν ἔργων τῶν Ἀποστόλων, δὲν πρέπει ὑπὸ τὰ σχετικὰ Ἑλληνιστικά φαινόμενα ἀναγκαστικά νὰ ἔννοοῦμε σαρλατανικές ἀπάτες τῶν τριδόνων. Πολλές φορές τὰ μνημονεύομενα ἔκει συνδέονταν μὲ εὐρύτατες πνευματικές προεκτάσεις. Νά μερικά συγκεκριμένα παραδείγματα : "Οταν π.χ. στὰ Συνοπτικά Ἐναγγέλια ὁ Ἰησοῦς κατηγορεῖται ἀπὸ τοὺς Φαρισαίους πώς «ἐν τῷ Βεελζεβούλ ἐν τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια» (Ματθ. 12, 24 καὶ παράλ.) κι ἀργότερα τὸ Ταλμοῦδ ἀνοιχτά τὸν κατηγορεῖ πώς σὰν Μάγος προσπάθησε μὲ τὶς Μαγείες του νὰ παρασύρει τὸ Ἐθνος, δὲν ἀγνοεῖται καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἡ ἴδιοτητα τοῦ Ἰησοῦ ὡς διδάσκαλου καὶ νέου ἐρμηνευτῆ τοῦ Νόμου. Ἐπίσης ὁ Λουκᾶς στὶς Πράξεις περιγράφει Σίμωνα τὸν Μάγο στὴ Σαμάρεια σὰν «μαγεύοντα καὶ ἔξιστάνοντα τὸ ἔθνος τῆς Σαμαρείας»

μ' αὐτά ποὺ ἔκαμε προσθέτει δικας πώς ισχυρίζονταν «εἶναι τίνα ἑαυτὸν μέγαν» κι' δῆλοι οἱ Σαμαρεῖτες ἐλέγαν γι': αὐτὸν : «Οὗτος ἔστιν ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ καλούμενη Μεγάλη» (8,9 - 10). «Οποια κι' ἂν εἶναι ἡ συνέχεια ποὺ δίνει ὁ Λουκᾶς στὴν ἱστορία αὐτῆ — καὶ θά μιλήσουμε γι' αὐτὸν ἀμέσως μετά — εἶναι φανερό πώς ὁ Σίμωνας ὁ Μάγος δὲν ἦταν ἔνας ἀπλὸς Σαρλατάνος. Οὔτε εἶναι χωρὶς καμμιὰ ἱστορικὴ ἄξια δῆλη ἡ παράδοση τῆς ἀρχαίας Ἑκκλησίας, ἀπὸ τὸν Ἰουστίνο, ποὺ-ἦταν κι' αὐτὸς ἀπὸ τὴν Σαμάρεια (135 μ.Χ.) μέχρι τὸν Εἰρηναῖο, τὸν Ἰππόδολο κ.ἄ., πώς ὁ Σίμωνας ὁ Μάγος ὑπῆρξε ἀρχιγέτης τοῦ Γνωστικισμοῦ καὶ πηγὴ κάθε αἱρέσεως.

«Οταν παρακάτω στὶς Πράξεις (κεφ. 13) ὁ Παῦλος συναντάει στὴν Πάφῳ τῆς Κύπρου «ἀνδρα τίνα μάγον ψευδοπροφήτην Ἰουδαίον φ' δνομα Βαριησοῦ» δὲν παραλείπει νὰ σημειώσει πώς αὐτὸς «ἡν σὺν τῷ ἀνθυπάτῳ Σεργίῳ Παύλῳ, ἀνδρὶ συνετῷ», ποὺ στὴ γλώσσα τῆς ἐποχῆς ἔκείνης σημαίνει πώς αὐτὸς ὁ Βαριησοῦς ἦταν μάγος καὶ ἀστρολόγος, σύμβουλος τοῦ ἀνθυπάτου. «Ἄν σήμερα δῆλοι οἱ πλούσιοι καὶ οἰκονομικά εὑρωστοι ἔχουν κάποιον ἀποκλειστικὸν ψυχίατρο, τὴν ἐποχὴ ἔκείνη στοὺς ἡγέτες καὶ ὑπεύθυνους τῆς ἔξουσίας ἦταν περισσότερο ἀπαραίτητος ὁ ἀστρολόγος μάγος. 'Ο Λουκᾶς σημειώνει γιὰ τὸν Μάγο τῆς Κύπρου Ἐλύμα διτὶ «ἀνθίστατο» στὸ λόγο ποὺ ἐκήρυξταν ὁ Παῦλος καὶ ὁ Βαρνάβας στὸν Ἀνθύπατο. 'Ολα αὐτά σημαίνουν πώς ὁ μάγος αὐτὸς καὶ ψευδοπροφήτης — ἔτσι τὸν δνομάζει ὁ Λουκᾶς — δὲν ἦταν κάποιος εὐκαταφρόνητος ἀπατεώνας τῶν πανηγύρεων. 'Ισως, μᾶλιστα, ἡ προσωρινὴ τύφλωσή του στὸ τέλος τῆς ἀφήγησης («ἔπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἀγλὺς καὶ σκότος») δὲν μποροῦσε νὰ δεῖ τὸν ἥλιο, «καὶ περιάγων ἔζητε χειραγωγούν», νὰ ὑποδηλώνει τὸν συμβουλευτικὸν τοῦ ρόλο πλάι στὸν ἀνθύπατο ἐπὶ τῇ βάσει ἀστρολογικῶν καὶ μαγικῶν «πράξεων», ποὺ σχετίζονταν μὲ τὸν ἥλιο, καὶ ἔμμεσα τὸ Θεό τοῦ ἥλιου, δποιος κι' ἂν ἦταν αὐτὸς, ὁ Ἀπόλλωνας ἢ ὁ Μίθρας. Πρέπει λοιπόν, νὰ πάρουμε ἀρκετὰ σοβαρά ὑπ' ὅψει τὶς περικοπές τῶν Πράξεων, δπου καταπολεμεῖται ἡ Ἑλληνιστικὴ ἢ ιουδαιοελληνικὴ μαγεία.

«Ἐπειτα, δὲν πρέπει νὰ παραβλέψουμε πώς στὸ κεφ. 19 τῶν Πράξεων ἀπὸ μὴ χριστιανοὺς μάγους ἔξορκιστὲς χρησιμοποιεῖται ως ἀποτελεσματικὸ τὸ δνομα τοῦ Ἰησοῦ, καθὼς καὶ τὸ διτὶ ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους «ἡσαν δέ τινος Σκευᾶς Ἰουδαίου ἀρχιερέως ἐπτά υἱοὶ τοῦτο ποιοῦντες» (στίχ. 14). «Οποιαν ἔννοια κι' ἂν δύσουμε στὶς λέξεις «ἀρχιερεὺς» καὶ «ἐπτά υἱοί», πρόκειται προφανῶς γιὰ λέξεις ποὺ ὑπανίσσονται κάποιες εἰρύτερες προεκτάσεις. 'Αμέσως παρακάτω σημειώνεται (στίχ. 19 - 20) διτὶ : «ἴκανοι δέ τῶν τὰ περιεργα πραζάντων συνενέγκαντες τὰς βίβλους κατέκαιον ἐνώπιον πάντων» καὶ συνεψήφισαν τὰς τιμάς αὐτῶν καὶ εὑρόν ἀργυρίου μυριάδας πέντε. Οὕτως κατὰ κράτος τοῦ κυρίου ὁ λόγος ηὔξανεν καὶ ισχυεν». Πρέπει λοιπὸν νὰ λάβουμε ἀπὸ θρησκευτικοῖςτορικὴ ἀποψη στὰ σοβαρά ὑπ' ὅψει τὶς

περικοπές τῶν Πράξεων, δοῦναι καταπολεμεῖται ἡ ιουδαιοελληνιστική μαγεία. Φυσικά, δὲν είναι δύνατό μέσα στά δρια τοῦ παρόντος νὰ ἔξετασθούν δλες οἱ ἀπόψεις τοῦ θέματος τῆς ἀντιμετώπισης τῆς ἐλληνιστικῆς Μαγείας ἀπὸ τὸ Βιβλίον τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων. Είναι πάρα πολλές οἱ πλευρές τοῦ θέματος καὶ κάμποσα τά προβλήματα (φιλολογικοῖστορικά, θρησκευτικοῖστορικά, ἔξηγητικά, ἀκόμη καὶ προβλήματα σχετιζόμενα μὲ τὴν κριτικὴν τῶν κειμένων). Μόνον ὥρισμένες δψεις τοῦ θέματος θὰ θιγοῦν στή συνέχεια.

Διαβάζοντας κανεὶς μὲ κάποια προσοχὴ τὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων θὰ ἀναγνωρίσει πώς τὸ βιβλίο αὐτὸν περιέχει πραγματικά «πράξεις». Φαντασθεῖτε, νῦχαμε ἀπὸ τὴν Καινὴ Διαθήκη ἑκτὸς τῶν Εὐαγγελίων μόνο τὶς Ἐπιστολὲς τοῦ Παύλου, τοῦ Πέτρου καὶ ἄλλων ἀποστολικῶν μορφῶν. Ἡ εἰκόνα ποὺ θὰ σχηματίζαμε γι' αὐτοὺς θᾶτανε ἡ ἀπλὴ εἰκόνα τοῦ δασκάλου καὶ ποιμένα. Ὁ Λουκᾶς, στὸ δίτομο ἔργο του, παρουσιάζει τοὺς Ἀποστόλους, ιδιαίτερα τοὺς κορυφαίους Πέτρο καὶ Παῦλο, κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ δασκάλου των: Ποιμένες, Ταξιδευτές, Δασκάλους καὶ ἑκτελεστές θαυμαστῶν ἔργων. Τὸ τελευταῖο αὐτὸν στοιχεῖο κατέχει ἔνα μεγάλο μέρος τῆς εἰκόνας, ποὺ μᾶς δίνει ὁ Λουκᾶς γιὰ τὸν Πέτρο καὶ τὸν Παῦλο, ἐνῷ στὶς Ἐπιστολὲς τῆς Κ.Δ. τὸ στοιχεῖο αὐτὸν ἔξυπακούεται ἐδῶ κι ἐκεῖ, δὲν προβάλλεται δῆμως. Ἐχει αὐτὸν ἄραγε καμμιὰ σχέση μὲ τὸ φιλολογικὸν εἶδος τῆς ἀρετολογίας περὶ τῶν Θείων Ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς τῶν χρόνων τῆς Κ.Δ.; Δὲν ἀποκλείεται. Μόνο ποὺ ὁ Λουκᾶς δὲν ἔνδιαφέρεται ἀπλῶς νὰ κάνει ἡθικὴ ἐποικοδομὴ καὶ νὰ ἔντυπωσιάσει, ἀλλά ἔχει ἔνα συφῶς βαθύτερο θεολογικὸ σχέδιο. Πάντως δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ μὴ προσέξει πώς, ἐνῷ ὁ Ἰησοῦς κατηγορεῖται στὸ Εὐαγγέλιο διτὶ τὰ ἔργα του ἔχουν σάν πηγὴ τους τὸν Βεελζεβούλ, ἄρχοντα τῶν δαιμονίων, στὶς Πράξεις πουθενά δὲν μνημονεύεται τέτοια κατηγορία γιὰ τοὺς Ἀποστόλους, παρὰ τὸ γεγονός διτὶ οἱ θρησκευτικὲς ἀρχὲς καὶ στὰ Ἱεροσόλυμα καὶ στὴ Μικρὰ Ασία (βλ. κεφ. 14) δὲν σκοτίζονται μόνο μὲ τὶς ἐρμηνεῖες τῶν Ἀποστόλων ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη περὶ τοῦ Ἰησοῦ σάν Μεσσία καὶ Σωτῆρα, ἀλλά καὶ μὲ τὰ θαυμαστὰ ἔργα τῶν Ἀποστόλων. Διαβάζοντας κανεὶς προσεκτικά τὸ κεφ. 14 βλέπει πώς στὸ Ἰκόνιο καὶ στὰ Λύστρα ὁ Παῦλος κι' ὁ Βαρνάβας εἰχαν μεγάλη ἐπιτυχία μεταξὺ τῶν Ιουδαίων καὶ προπαντός τῶν Ἐθνικῶν. Ἀνυφέρεται πώς ὁ Θεός μαρτυροῦσε ὑπὲρ τῶν ἀποστολικῶν λόγων μὲ «τέρατα καὶ σημεῖα». Τέτοια ἦταν ἡ ἔντύπωση στὰ Λύστρα τῆς Λυκαονίας, ποὺ οἱ δχλοὶ «ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν Λυκαονιστὶ λέγοντες. Οἱ Θεοὶ δμοιωθέντες ἀνθρώποις κατέβησαν πρὸς ἡμᾶς· ἐκάλουν δὲ τὸν Βαρναβᾶν Δία καὶ τὸν Παῦλον Ἐρμῆν, ἐπειδὴ αὐτὸς ἦν ὁ ἥγονοντος τοῦ Λόγου» (στίχ. 11). Ἐφεραν μάλιστα οἱ ιερεῖς τους καὶ ζωντανὰ γιὰ νὰ θυσιάσουν πρὸς τοὺς Ἀποστόλους, παρὰ τὶς κραυγὲς καὶ διαμαρτυρίες ἀπὸ μέρους των. Τὸ περίεργο είναι πώς, καὶ στὶς

δύο περιπτώσεις «ἀπειθήσαντες Ἰουδαῖοι» κατορθώνουν νά μετατρέψουν αὐτή τή γνώμη υπέρ τῶν Ἀποστόλων παρασέρνοντας τελικά Ἐθνικοὺς Ἰουδαίους καὶ ἄρχοντες, ἐναντίον τους. Ρωτάει κανείς: μὲ ποιές κατηγορίες κατορθώνουν αὐτή τή μεταστροφή; Δὲν λέει ὁ Λουκᾶς. Ἀφίνει δῆμως κολū εὗκολα νά τις συμπεράνει κανείς; Στοὺς ἄρχοντες οἱ Ἀπόστολοι κατηγοροῦνται σάν πολιτικοὶ ἀνατροπεῖς καὶ στὸ λαὸς σάν ἐπικίνδυνοι μάγοι.

Δὲν πρέπει νά κάνει ἐντύπωση αὐτὸς ὁ συνδυασμὸς κατηγορίας γιὰ πολιτικὴ ἀνατροπὴ καὶ μαγεία. Ὁ Gundel ("Evθ' Ἀνωτ.) ἀναφέρει πολλὰ σχετικά στὸ ἀρθρὸ του γιὰ τήν Ἀστρολογία. Ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Αύγούστου μέχρι τὰ χρόνια τοῦ Κωνσταντίνου μ.Χ. ἀνανεώνεται τὸ Edikt τοῦ 138 π.Χ. ἀπὸ τὸν Πραίτορα Petegrius Cornelius Hispalus, ποὺ ἀπειλεῖ μὲ θάνατο κάθε ἐρώτηση σὲ ἀστρολόγο καὶ μάγο περὶ τῆς ζωῆς τοῦ Καισαρα. Σπουδαῖοι νομομαθεῖς, δῆμως ὁ Οὐλπιανὸς καὶ ὁ Παῦλος, συζητοῦντε τὸ θέμα ἦν ἡ Ἀστρολογία καὶ ἡ Μαγεία, σάν ἐπιστήμη ἢ σάν πράξη, ἢ καὶ γιὰ τὰ δυό, εἶναι ἐπικίνδυνη γιὰ τὸ Κράτος καὶ τήν κοινωνία. Πάρα πολλὰ κι' ἐνδιαφέροντα γιὰ τήν πολιτικὴ δψη τῆς μαγείας βρίσκει κανείς στὸ ἔργο τοῦ E. Massoneau, *La Magie dans l'antiquité Romaine... la repression de la Magie*, Paris, 1934.

Ἴσως γι' αὐτοὺς τοὺς λόγους ὁ Λουκᾶς, ἀφοῦ είναι δεδομένη ἡ ἐντονη ἀπολογητικὴ τάση τοῦ ἔργου του, δὲν μνημονεύει τις κατά τῶν Ἀποστόλων κατηγορίες. Ἀφίνει τὸν ἀναγνώστη, νά τις ἀντιληφθεῖ μόνος του. Ἱσως αὐτὸν νά είγαι χαρακτηριστικὸ τοῦ ἀρετολογικοῦ μοντέλου τῆς ἐποχῆς. Ἔνα ἐπὶ πλέον στοιχεῖο ἐνισχύει Ἱσως αὐτὴ τήν ἀποψη: Ὁ Παῦλος δημολογεῖ ὁ Ἰδιος στὶς Ἐπιστολές του πώς είναι «ἰδιώτης τῷ λόγῳ» (Β' Κορ. 11,6). Ὄταν δῆμως διαβάσει κανείς στὶς Πράξεις τοὺς λόγους του, ίδιως αὐτὸν ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου, καὶ, στὸ κεφ. 26, τὸ λόγο του μπροστά στὸ βασιλιά Ἀγρίππα, ἐκπλήσσεται γιὰ τή ρητορική του δεινότητα. Οὕτε πρέπει νά παραβλέψουμε τὸ γεγονός πώς ἀναμφισβήτητα ὑπάρχει κάποια ἀντιστοιχία στὶς θαυματουργικὲς «πράξεις» τοῦ Πέτρου στὸ α' μέρος τῶν Πράξεων πρὸς ἐκεῖνες τοῦ Παύλου στὸ β' μέρος. Στὴ θεραπεία τοῦ παραλυτικοῦ ἀπ' τὸν Πέτρο στὰ Ἱεροσόλυμα (κεφ. 3) καὶ στὴ θεραπεία τοῦ παράλυτον στὰ Λύστρα ἀπὸ τὸν Παῦλο (κεφ. 11) χρησιμοποιοῦνται οἱ ίδιες ἀκριβῶς ἐκφράσεις. Αὐτὸ φημαίνει πώς, ὁ Λουκᾶς μπορεῖ νά ἔχει γενικὲς παραδόσεις, δὲν ἔχει δῆμως γραπτὲς πηγές· γι' αὐτὸ γράφει ὁ Ἰδιος γιὰ διάφορες παραδόσεις, δὲν ἔχει δῆμως γραπτὲς πηγές· γι' αὐτὸ γράφει ὁ Ἰδιος μιὰ διαφορετικὰ πράγματα στὸ Ἰδιο στύλ.

Παρόμοια φαινόμενα ἀναδείξεως δηλ. ὠρισμένων στοιχείων καὶ ἀποθήσεως ἄλλων στήν ἀφάνεια, παρατηροῦμε στὶς 3 περικοπές, ποὺ ἀναφέρονται ἀμεσα στὸ θέμα μας. Καὶ στὶς τρεῖς, τὸ θεολογικὸ καὶ θρησκευτικὸ στοιχεῖο στὴ δραστηριότητα Σίμωνα τοῦ Μάγου στὴ Σαμάρεια, τοῦ Ἐλύμα

στὴν Πάφο, καὶ τῶν υἱῶν Σκευᾶ στὴν Ἐφέσο, δὲν φωτίζεται ἐπαρκῶς μένει ίσχνό καὶ ἀσαφές, ἐνῷ τονίζεται ἡ συνήθης θαυματουργικὴ δραστηριότητά τους. Εἶναι δύσκολο νά βροῦμε μιὰ ἔξηγηση γι' αὐτὸ τὸ φαινόμενο; Ἡ πιθανότερη ποὺ ἔχει προταθεῖ μέχρι τώρα είναι ἡ ἔξης: "Οταν ἔγραφε ὁ Λουκᾶς, μέσα στὴν τελευταία εἰκοσαετία τοῦ α' αἰώνα, ἀντιμετωπίζει ἀσφαλῶς τὸ πρόβλημα τοῦ Γνωστικισμοῦ, ποὺ καὶ μὲ τὸ Σίμωνα τὸ Μάγο είχε κατά κάποιο τρόπο συνδεθεῖ ἡ πρώτη του ἐμφάνιση, καὶ ἡταν γνωστὲς οἱ σχέσεις του μὲ τὴ μαγεία καὶ τὴν ἀστρολογία. Δὲν ἀποκλείεται, μὲ τὶς τρεῖς περικοπὲς ποὺ ἀναφέραμε, ὁ Λουκᾶς νά θέλει νά ὑπαινιχθεῖ τὴ λαϊκὴ καὶ ταπεινὴ καταγωγή, τὰ θολά νερά μέσα ἀπὸ τὰ ὄποια ἔπειδησε δὲ Γνωστικισμός, ποὺ ἀπασχολοῦσε τὴν Ἐκκλησία τοῦ τέλους τοῦ α' αἰ.

Τώρα, πρέπει ἡ προσοχή μας νά στραφεῖ στὸ πιὸ σοβαρὸ σημείο τοῦ θέματος: Μὲ ποιά οὔσιώδῃ ἐπιχειρήματα ὁ Λουκᾶς ἀντιμετωπίζει τὴ μαγεία τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, δῆν τὴν περιγράψαμε. Καὶ, πρῶτα - πρῶτα, γιατὶ δὲν ἀναφέρει καθαρὰ τὶς κατηγορίες τῶν Ἰουδαίων κατά τῶν Ἀποστόλων γιὰ τὰ ἔργα ποὺ ἐπιτελοῦν; Τοὺς κατηγοροῦσαν γιὰ μαγεία καὶ πολιτικὲς ἀναταραχές. Γιατὶ δὲν τὸ ἀναφέρει; Εἴπαμε πώς πιθανῶς τὸ παρασιωπᾶ γιὰ ἀπολογητικοὺς λόγους, ἡ ἔξ εἰτίας τοῦ γενικώτερου φιλολογικοῦ χαρακτήρα τοῦ ἔργου του. Σάν ποιοι, πιὸ συγκεκριμένα, μποροῦσαν νά είναι αὐτοὶ οἱ ἀπολογητικοὶ λόγοι; Νομίζουμε πώς ἡ πιθανότερη ἀπάντηση, ποὺ ἔχει δοθεῖ στὸ ἔρωτημα αὐτὸ ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἔρευνα, είναι δῆν στὶς Πράξεις ἀντιπαρατίθενται οἱ Ἀπόστολοι καὶ τὰ ἔργα τους πρὸς τοὺς Θείους "Ἄνδρες τῆς ἐποχῆς. Οἱ θεῖοι αὐτοὶ ἀνδρεῖς συνδύαζαν σοφία, μαγεία, ἀστρολογία, ταξείδια στὸν κόσμο, ἀσκητισμό, θεουργίες καὶ θαυματουργίες. Ἐτσι ἔφερναν στοὺς ἀνθρώπους μιὰ ἄμεση γνώση καὶ αἰσθηση τοῦ θείου κόσμου, καὶ ἔπειθαν τοὺς ἀνθρώπους γιὰ τὴν ἀθανασία τους. Ὁ Λουκᾶς ἀγωνίζεται νά δείξει πώς οἱ Ἀπόστολοι δὲν ἦσαν θεῖοι "Ἄνδρες. Τὰ «σημεῖα καὶ τέρατα», ποὺ ἐπιτελοῦσαν, παρουσιάζονται παντοῦ σάν στοιχεῖο συνοδευτικό, ἀποσαφηνιστικό καὶ βεβαιωτικό τοῦ «Κηρύγματος». Δὲν πρόκειται περὶ θείων ἀποδείξεων τῆς θείας παρουσίας ἡ τοῦ κύρους τοῦ τελοῦντος. Ὁ Ιδιος ὁ Λουκᾶς δείχνει καταφάνερα καθ' ὅλη τὴν πορεία τῆς ἀφήγησής του, τὴν ἀδυναμία τῶν σημείων καὶ τεράτων νά πείσουν τοὺς ἀνθρώπους καὶ νά τοὺς φέρουν στὸ Εὐαγγέλιο. Θᾶλλεγε κανεὶς πώς ἀσφαλῶς δὲν είναι τὰ σημεῖα ποὺ διδηγοῦν τοὺς ἀνθρώπους στὴν παραδοχῇ τοῦ κηρύγματος. Ὁ ρόλος τῶν σημείων είναι κυρίως ἀποσαφηνιστικός τοῦ κηρύγματος περὶ καινῆς κτίσεως καὶ νέας ζωῆς. Τὰ σημεῖα δηλ., στὸ Λουκᾶ δὲν ἀποβλέπουν στὸ νά δείξουντες τὴν παρουσία τοῦ θείου, νά προκαλέσουν δέος καὶ, κατὰ τὸν τύπο τῶν θαυματουργιῶν τῶν Θείων "Ἄνδρων, νά θυμίσουν στὸν ἀνθρώπο τὴν ἀθάνατη καταγωγή του. Ὁ ρόλος τῶν σημείων θὰ μποροῦσε νά παρομιασθεῖ πρὸς ἕνα εἶδος illustrations τοῦ Κηρύγματος: Είναι δηλωτικά

μιᾶς βαθύτερης διάστασης τῆς πραγματικότητας καὶ συγχρόνως καὶ προποντὸς κατό τρόπο πλαστικὸ τοῦ χαρακτήρα καὶ τῆς ποιότητας τῆς ζωῆς.

Στὴν ἑλληνικὴ παράδοση, τὸ θαῦμα εἶναι μιὰ ἔκφραση τῆς θεότητας, ποὺ προκαλεῖ στὸν ἀνθρωπὸ αἰσθήματα δέους. Στὴν Ἀγίᾳ Γραφῇ, Παλαιὰ καὶ Καινὴ Διαθήκῃ, τὸ θαῦμα σύνδεται μὲ τὴν ιστορία τῆς σωτηρίας δῆλ. μὲ τὸν ἄγνω τοῦ Θεοῦ νὰ σώσει τὸν ἀνθρωπὸ, νὰ ἀνανεώσει τὴν ἀνθρωπότητα. Ἔτσι τὸ θαῦμα στὴ Βίβλῳ εἶναι περισσότερο ἀποκαλυπτικὸ τῶν σωτηριολογικῶν ἐπιδιώξεων τοῦ Θεοῦ γιὰ τὸν ἀνθρωπὸ καὶ λιγότερο ἐπιβεβαιωτικὸ τοῦ δῆλο οὐκέτης εἰς τὸν Θεοῦ γιὰ τὴν Σωτηρία τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Τὰ θαύματα μέσα στὴν Κ.Δ. συγδέονται ἀρρηκτὰ μὲ τὸ θέμα τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Πρέπει νὰ διακρίνει κανεὶς τὸ θαῦμα ή σημεῖο καθαυτὸ σὰν medium, μὲ τὸ ὅποιο θρησκευτικά, ἀπὸ πανάρχαιους χρόνους, γεννιῶνται μέσα στοὺς ἀνθρώπους ὥρισμένα συναισθήματα, ή ίκανοποιοῦνται ὥρισμένες ἀνάγκες τους, ἀπὸ τὸ ίδιαίτερο νόημα, μὲ τὸ ὅποιο τὸ παραδεδομένο αὐτὸ medium ἐμποτίζεται εἴτε μέσα στὸν ἐλληνισμὸ καὶ τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους, εἴτε μέσα στὸ βιβλικὸ χῶρο. Τόσοι οἱ ἔωτερικὲς ὅμοιότητες δύσο καὶ οἱ ἔσωτερικὲς διαφορὲς εἶναι μεγάλες. Αὐτὸ δὲ ἀποτελεῖ καὶ τὸ κύριο πρόβλημα τοῦ Λουκᾶ.

Νὰ μερικά ἐπὶ μέρους στοιχεῖα : (α) Τὰ σημεῖα τελοῦνται «εἰς τὸ δνομα τοῦ Ἰησοῦ», ἀποτελοῦνται δῆλ. μαζὶ μὲ τὸ κήρυγμα· μιὰ συνέχιση τοῦ ἔργου τοῦ Ἰησοῦ μὲ τελικὸ στόχο τὴν Βασιλεία τοῦ Χριστοῦ. (β) Τὸ μόνο ποὺ εἰσπράττουν οἱ Ἀπόστολοι μετὰ τὴν τέλεση τέτοιων «σημείων» εἶναι κακώσεις καὶ φυλακίσεις. Αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀπαραίτητο στοιχεῖο στὴ διαδικασία τῆς τέλεσης τῶν ἀποστολικῶν σημείων. Μ' ἄλλα λόγια τὰ σημεῖα, δπως καὶ τὸ κήρυγμα, προσβάλλουν τὴν καθεστηκυῖα θρησκευτικὴ καὶ κοινωνικὴ τάξη. (γ) Σχετικά μὲ τὸ κεφ. 8 τῶν Πράξεων σημειώνεται ἀπὸ τὸ Λουκᾶ ἰδιαίτερα ἡ προσπάθεια Σίμωνα τοῦ Μάγου νὰ ἐπιτύχει ἀπὸ μέρους τῶν Ἀποστόλων τὸ δικαίωμα τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν μετὰ τὸ Βάπτισμα. Ἡ πράξη αὐτὴ ἡταν δικαίωμα μόνο τῶν Δώδεκα, τῶν ἀρχικῶν Ἀποστόλων, καὶ ἔστημανε, κατά κάποιο τρόπο, τὴ μεταβίβαση τοῦ χαρίσματος τῆς Πεντηκοστῆς. Ὁ Σίμωνας ὁ Μάγος ἐπιζήτησε, πληρώνοντας τοὺς Ἀποστόλους, τὸ δικαίωμα νὰ μεταδίδει τὸ Ἀγιό Πνεῦμα καὶ τὰ χαρίσματά του, μετὰ τὸ Βάπτισμα, διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν, προφανῶς γιὰ νὰ ἀνοίξει δικό του ταμεῖο εἰσπράξεων κατά τὴν παραπέρα διάθεση τῶν χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος. Εἶναι γνωστὴ ἡ ἀπάντηση τοῦ Πέτρου στὸ αἰτήμα τοῦ Σαμαρείτη Μάγου : «Τὸ ἀργύριὸν σου σὺν σοὶ εἶναι εἰς ἀπώλειαν». Δίνεται ἔτσι ἡ εὐκατιρία στὸ Λουκᾶ νὰ ἔξαρει τὴν πνευματικότητα τοῦ ἀποστολικοῦ λειτουργῆματος καὶ τῆς Ἑκκλησίας. Γενικά, ξαίρομε, ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιο καὶ τὶς Πράξεις, τὴν πολεμικὴ τοῦ Λουκᾶ κατά τοῦ χρήματος, κατά τοῦ Μαμωνᾶ.

Έδω, στήν περίπτωση τοῦ Σίμωνα Μάγου, ἡ Λουκᾶς ἔχει τὴν εὐκαιρία νὰ δεῖξει τὴν ἀνωτερότητα τῶν Ἀποστόλων ἐναντὶ τῶν μεγαλύτερου ἀριθμοῦ τῶν Μάγων ἢ Θείων Ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς του : Οἱ Ἀπόστολοι εὖν χρηματίζονται δπως ἔκεινοι. Τὸ πνεῦμα καὶ τὸ χάρισμα εἶναι δωρεές. Ἡ ἀποστολικὴ δραστηριότητα δὲν ἔχει καμμιά σχέση μὲ ἐπιχείρηση. Σχετική εἶναι ἵσως καὶ στὸ κεφ. 20, μὲ τοὺς μάγους 7 υἱούς, ποὺ δσοὶ πιστεύουν στὸν Ἰησοῦν Χριστὸν «κατέκαιαν» : «καὶ συνεψήφισαν τὰς τιμάς αὐτῶν καὶ εἴρον ἄργυρίου μυριάδας πέντε» (στίχ. 19).

Πέραν δμως ἀπὸ δλα αὐτά, ποὺ ἀναφέρονται στὴ φύση τῶν σχετικῶν μὲ τὸ θέμα μας ἀφηγήσεων τοῦ Λουκᾶ στὶς Πράξεις, στὸ χαρακτῆρα τοῦ βιβλικοῦ θαύματος, καὶ στήν προσπάθεια τοῦ συγγραφέα, συγκρίνοντας τοὺς Ἀποστόλους πρὸς τοὺς Θείους Ἀνδρες τῆς ἐποχῆς του, νά. ἔξαρει τὴν ὑπεροχὴ τῶν πρώτων, εἶναι ἀναμφισβήτητο πώς καὶ στὶς τρεῖς εἰδικές περιοκόπες τῶν κεφ. 8 (Σίμωνας ὁ Μάγος), κεφ. 13 (Ἐλύμας ὁ μάγος καὶ ψευδοπροφήτης) ἡ μαγικὴ συντεχνία τῶν υἱῶν τοῦ Ἀρχιερέα Σκευᾶ στὴν Ἐφεσο (κεφ. 19), πέραν ἀπὸ κάθε τι ἄλλο, τονίζονται δύο πράγματα : ἡ δυναμικὴ ὑπεροχὴ τῆς νέας πίστεως ἐναντὶ τῆς Μαγείας καὶ ἡ ἀνάγκη ἀποφυγῆς δποιουδήποτε συγκρητισμοῦ. Καὶ τὸ μὲν πρῶτο εἶναι προφανές : Ὁ Σίμωνας ὁ Μάγος παρουσιάζεται στὸ τέλος τῆς σχετικῆς ἀφήγησης σὰν ἕνα ἀπερριμμένο ράκκος. Ὁ Ἐλύμας τῆς Πάφου φωτισμένος κατὰ τὰ συμφραζόμενα ἀστρολόγος - μάγος, χάνει τὸ φῶς του ἄχρι καιροῦ. Ἡ συντεχνία τῶν μάγων τῆς Ἐφέσου κατατροπώνεται. Ἡ δλη ἀφήγηση τελειώνει θριαμβευτικά : «Οὕτως κατὰ τὸ κράτος τοῦ κυρίου ὁ λόγος ηὔξανεν καὶ ισχυεν» (19, 20). Ἀλλὰ καὶ ὁ τονισμὸς τῆς ἀνάγκης πρὸς ἀποφυγὴ δποιουδήποτε συγκρητισμοῦ εἶναι προφανής : Καὶ στὶς τρεῖς περιστάσεις πρόκειται περὶ Μάγων, ἀπὸ τοὺς δποίους ὁ πρῶτος ἦταν Σαμαρείτης καὶ οἱ δύο Ἰουδαῖοι. Αὐτὸ δὲν εἶναι συμπτωματικό. Εἶναι καθαρές περιπτώσεις συγκρητισμοῦ. Πολὺ περισσότερο, ἂν λάβει κανεὶς ὑπὸ δψει πώς ὁ πρῶτος μὲ τὴ χάρη τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ἐπιδιώκει τὴ δυνατότητα τῆς πωλήσεως τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων, οἱ δὲ υἱοὶ Σκευᾶ στὴν Ἐφεσο ἔξορκιζαν τοὺς δαίμονες ἐν τῷ ὄνόματι τοῦ Ἰησοῦ. Ὁ Λουκᾶς εἶναι σὰν νά θέλει νὰ τονίσει : Δὲν εἶναι ἐπιτρεπτὴ καμμιὰ ἀνάμιξη τῆς νέας πίστεως μὲ ἐκδηλώματα τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ θρησκευτικοῦ κόσμου δπως ἡ Μαγεία. Τὸ παράδειγμα ώρισμένων Ἰουδαίων, ποὺ ἀνακάτεψαν τὴν πίστη τους μὲ τέτοια ἐκδηλώματα, παρουσιάζεται πολεμικά γιὰ τὸν Ἰουδαϊσμό, καὶ σὰν παράδειγμα πρὸς ἀποφυγὴ. «Ἄν καὶ ἦταν Ἰουδαῖοι ἔκεινοι ποὺ κατηγοροῦσαν τοὺς Ἀποστόλους γιὰ Μαγεία, εἶναι στὸ ἴδιο βιβλίο τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων Ἰουδαῖοι αὐτοὶ ποὺ παρουσιάζονται σὰν κατ' ἔξοχὴν Μάγοι καὶ ἐκπρόσωποι ἐνὸς συγκρητισμοῦ μεταξὺ Ἰουδαϊσμοῦ, Μαγείας, ἀκόμη καὶ Χριστιανισμοῦ.

Τὸ συμπέρυσμα αὐτῆς τῆς μελέτης σὰν κάποια ἡθικὴ παραίνεση κατὰ τῆς Μαγείας θὰ ἔξεθετε τὸν δύμαντα. Τὰ κίνητρα ἀπασχόλησεν μου μὲ τὸ θέμα ὑπῆρξαν τελείως διαφορετικά. Μερικά ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τῆς μελέτης αὐτῆς μποροῦν νὰ συνοψισθοῦν ως ἔξης :

(α) Τὸ Θρησκευτικὸ φαινόμενο ποὺ λέγεται ἐλληνιστικὴ Μαγεία ἀντι-προσωπεύει ἔνα εἰδος τῆς λαϊκῆς θρησκευτικότητας τῆς ἐποχῆς μὲ ἔξαρσεις, ποὺ ἔφθαναν μερικές φορές μέχρι τὰ ἀνώτατα πνευματικά.

(β) Ἡ δραστηριότητα τῶν Ἀποστόλων στὶς Πράξεις παρουσιάζει ἀναμ-φισθήτητες ἔξωτερικές δμοιότητες μὲ τὴ δραστηριότητα τῶν Θείων Ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς. "Ἐναὶ ἀπὸ τὰ κύρια χαρακτηριστικά τῆς δράσεως τῶν Θείων Ἀνδρῶν ἦταν ἡ Μαγεία. Ἐξ αἵτιας τῶν ἔξωτερικῶν δμοιότητων, οἱ ἀντι-παλοὶ τῶν Ἀποστόλων (κυρίως Ἰουδαῖοι) τοὺς κατηγοροῦσαν γιὰ μαγεία καὶ πολιτικὴ ἀνατροπή.

(γ) Ὁ Λουκᾶς ἀναδεικνύει στὶς Πράξεις δχι μόνο τὴν ὑπεροχὴ ἀλλὰ καὶ τὸν διαφορετικὸ χαρακτῆρα τῆς ἀποστολικῆς δραστηριότητας καὶ τῶν ἀποστολικῶν σημείων σὲ σύγκριση μὲ αὐτὰ τῶν θείων Ἀνδρῶν ἡ Μάγων τῆς ἐποχῆς, καὶ καταπολεμεῖ μὲ δριμύτητι κάθε εἰδούς συγκρητισμό.

(δ) Γενικὰ βλέπει κανεὶς σὰν ἱστορικός, πόσο οἱ ἔξωτερικές δμοιό-τητες μποροῦν νὰ ξεγελάσουν μερικές φορές, ἄν καὶ τὸ κεντρικὸ σημείο ἀναφορᾶς τῶν λίγο-πολὺ ἔξωτερικῶν δμοιών φαινομένων εἰναι τελείως διαφορετικό. Στὴν ἐλληνιστικὴ Μαγεία τὸ σημείο ἀναφορᾶς ἦταν ἡ ἔξυ-πηρέτηση συναισθηματικῶν ἡ ἄλλων καθημερινῶν ἀναγκῶν, ἀκόμη καὶ τῆς ἀνάγκης γιὰ φυγὴ καὶ ἀθανασία τοῦ ἀτόμου διὰ μέσου μιᾶς ψευτοεπι-στήμης καὶ τεχνικῆς. Στὶς Πράξεις τὸ σημείο ἀναφορᾶς δὲν εἰναι τὸ ἄτομο ἀλλὰ ἡ Βασιλεία τοῦ Χριστοῦ γιὰ δῆλη τὴν ἀνθρωπότητα, ὑπὸ νέες πνευμα-τικές καὶ ἡθικές συνθῆκες στὶς δομές τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς.

(ε) Ἡ ἀντιμετώπιση τῆς Μαγείας τῶν Ἐλληνιστικῶν χρόνων ἀπὸ τὸ Λουκᾶ στὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων ἀποτελεῖ τὸν καθοδηγητὴ τῆς Ἐκκλη-σίας στὴν ἀντιμετώπιση φιλοσοφικο-θρησκευτικῶν φαινομένων, ποὺ ἐκ-φράζουνε περισσότερο τὴ λαϊκὴ εὐσέβεια. Κάθε συγκρητισμὸς εἰναι ἀπ-ράδεκτος, καὶ κάθε ὑποχώρηση σὲ λαϊκά εἰδωλολατρικά θρησκευτικά στοι-χεῖα, ποὺ καλοπονται ὑπὸ τὸ δνομα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀποτελεῖ προδοσία τοῦ Εὐαγγελίου. Μποροῦμε νὰ ποῦμε πώς ὁ Λουκᾶς στὶς Πράξεις δὲν ἀφίνει περιθώρια παρεκκλίσεων ἀπὸ τὸν εὐαγγελικὸ ἄξονα καὶ τὸν τελικὸ στόχο τῆς ἀφήγησής του, ποὺ εἰναι ἡ καθοδηγηση τῆς Ἐκκλησίας τῶν χρόνων του καὶ τῶν μεταγενεστέρων στὴν πορεία τους διὰ μέσου τοῦ «κόσμου» πρὸς τὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

(στ) "Ολα τὰ ἐπὶ μέρους κοινὰ στοιχεῖα στὴ δραστηριότητα τῶν Ἀπο-

στόλων καὶ τῶν Θείων Ἀνδρῶν ἔχουν στὴν περίπτωση τῶν πρώτων ἐμβαπτισθεῖ στὸ κεντρικὸ χριστιανικὸ γεγονός, κι' ἡ ὑπαρξή-εις γίνεται δεκτὴ ἡ ἀνεκτὴ γιατὶ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ δὲν ὑπάρχουν αὐθυπόστατα, καθεαυτά, ἄλλα εἶναι πάντοτε δεμένα μὲ τὸ κεντρικὸ γεγονός, μὲ τὸ κεντρικὸ πρόσωπο τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος, ποὺ εἶναι δὲ Ἰησοὺς Χριστός. Ἐνῷ, λοιπόν, εἶναι δυνατὸς ὁ συμβιβασμὸς στὰ ἐπουσιώδη καὶ στὶς ἔξωτερικές μορφές, ὁ συγκρητισμὸς στὴν οὐσία ἀπορρίπτεται διαρριμδην. Ἔτσι δὲ Λουκᾶς μᾶς δίνει τὸ σωστὸ κριτήριο γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση παράλληλων καταστάσεων στὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ τῶν χρόνων μας.

Ο ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΤΩΝ ΑΝΤΙΠΑΛΩΝ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

Μάρκος Ά. Σιώτου :
Καθηγητος του Πανεπιστημίου Αθηνών

A. ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ.

1. Τὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἀντιπάλων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ ἡ ἔθνικὴ ἐνότης τοῦ τότε Ἰουδαϊσμοῦ.

Ἡ γνωστὴ ἔκτασις τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης τοῦ θέματος τῶν ἀντιπάλων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου¹ ἔχει περιορισθῆ, ώς μή ὥφελεν, εἰς τὰς ἐπὶ μέρους θρησκευτικάς ἀντιθέσεις τῶν πολυωνύμων ἀντιπάλων τοῦ Παύλου, τὰς ἀναφερομένας εἰς τὰς περὶ τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳ διδασκαλίας τῶν ἐπιστολῶν του. Πρόκειται περὶ τῶν πρὸς αὐτὸν ἀντιθέσεων τῶν φανατικῶν Ἰουδαϊστῶν, καὶ τῶν ἄκρως φιλελευθέρων γνωστικίζοντων Ἑλληνιστῶν Ἰουδαίων. Αἱ μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων τούτων τοῦ Παύλου παρουσιαζόμεναι ἀπογράψεις καὶ παραλλαγαὶ εἰναι πολλαὶ καὶ ποικίλαι, ὥστε καὶ μεταξὺ αὐτῶν νὰ μὴ ὑπάρχῃ θρησκευτικὴ ἡ πνευματικὴ τις ἀλλῃ ἐνότης, ἐκ τῆς δο-ποίας θά ἡτο δυνατόν νὰ δικαιολογηθῇ τὸ κατά τοῦ Ἀποστόλου Παύλου κοινὸν μέτωπον αὐτῶν. Παρὰ ταῦτα πολλὰ χωρία τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, μάλιστα δὲ τῆς πρὸς Γαλάτας², παρέχουν τὴν Ισχυράν ἐντύπωσιν, δτὶ δῆλοι οἱ ἀντίπαλοι του ἀφορμῶνται ἀπὸ τῆς αὐτῆς βάσεως καὶ δτὶ τὴν βάσιν ταύτην παρέχει ἡ ἔθνικὴ καὶ πολιτικὴ ἐνότης αὐτῶν. Τοῦτο σημαίνει, δτὶ πάντες οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν ἐκινοῦντο κατ' αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἐκπροσωπούντων τότε τὰς πολιτικάς ἀρχάς τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ δτὶ ἡσαν ἐκλελεγμένοι καὶ ἐπιστρατευμένοι ὑπὸ τῶν πλέον ἀρμοδίων δργάνων, πρὸς ἀντιμετώπισιν δῆθεν τοῦ πλέον σοβαροῦ κινδύνου διὰ τὴν ὑπόστασιν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, τουτέστι τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ. Πράγματι αἱ πάσης φύσεως ἀντιθέσεις δλων τῶν ἀντιπάλων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἐξυπηρέτουν ἔνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπόν, τὴν προ-βολήν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἡ τὸ δλιγόντερον τὴν μὴ μείωσιν τοῦ κύρους αὐτοῦ.

1. Ὁρα Franz Mussner, *Der Galaterbrief*, Freiburg i. Br., 2. Aufl. 1974, 14 - 29.

2. Ὁρα H. J. Schoeps, *Paulus*, Tübingen 1959, 72 καὶ 77 ἔξ. Χ.Σ. Βούλγαρη, Νέα Θεώρησις τῶν ἔριδων τῆς Ἀποστολικῆς Ἑκκλησίας τῆς Κορίνθου καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἀντιπάλων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, Αθῆναι 1976.

Ούτοι δέν ένδιαφέροντο ἀσφαλῶς διά τὴν καλυτέραν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων, πρὸς τοὺς ὅποιους ἀπηυθύνοντο, οὐτε διά τὴν περαιτέρω προβολὴν τῆς θρησκείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἀφοῦ ὡς πρὸς αὐτὴν οὐδεμίαν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχουν σύμπνοιαν καὶ κοινὴν ἀντίληψιν. Πράγματι τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Παύλου ἔχωριζον αἱ πλέον περίεργοι καὶ μεγάλαι ἀντιθέσεις, ὥστε νὰ μὴ είναι εὔκολον νὰ ἔξηγηθοῦν τὰ διακρινόμενα πολλά κοινὰ χαρακτηριστικά τοῦ κατά τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν ἐπιμόνου, διαρκοῦς, καὶ συντονισμένου ἀγῶνός των. Ἡ ἔξτασις καὶ ὁρθὴ ἐκτίμησις τῶν κοινῶν τούτων χαρακτηριστικῶν προσδίδει καθαρῶς πολιτικὸν χαρακτῆρα εἰς τὰ κίνητρα, τὰς προθέσεις, καὶ τὴν τελικὴν ἐπιδίωξιν τῶν ἀντιπάλων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Ὡς τοιαῦτα δὲ κοινὰ χαρακτηριστικά διακρίνονται τὰ κάτωθι:

α) Τὸ κατά τοῦ Παύλου θανάσιμον μῆσος πάντων τῶν ἀντιπάλων του.

β) Ἡ ὑπ' αὐτῶν συστηματικὴ παρακολούθησις καὶ κατασυκοφάγησις τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν.

γ) Ἡ προσπάθεια νοθεύσεως τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Παύλου, διὰ τῆς καταγγελίας περὶ ἀνεπαρκείας αὐτοῦ πρὸς σωτηρίαν τοῦ κόσμου καὶ προβολῆς τῆς ἀνάγκης τηρήσεως τῆς περιτομῆς καὶ τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου, τῶν κατ' ἔξοχὴν ἔθνικῶν γνωρισμάτων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ³.

δ) Ἡ ἀσυνέπεια τούτων πρὸς τὰς ὑπ' αὐτῶν προβαλλομένας ἡθικοθρησκευτικάς ἀντίληψεις καὶ ἡ προσωπικὴ των ιδιοτέλεια.

ε) Ἡ οὐσιαστικὴ ἀδιαφορία των διά τὴν πραγματικὴν σωτηρίαν τοῦ κόσμου⁴.

στ) Ἡ τακτικὴ τῆς δημαγωγίας καὶ δημοκοπίας πρὸς παραπλάνησιν τοῦ ὄχλου καὶ δολίαν διάδοσιν ἀνησυχιῶν περὶ διασαλέύσεως δῆθεν τῆς δημοσίας τάξεως καὶ ἀνατροπῆς τῆς πολιτικῆς ἀσφαλείας.

ζ) Ἡ ἔξαρτησις αὐτῶν ἀπό ὑψηλὰ ἰστάμενα πρόσωπα⁵, καὶ ἡ ὡς ἀπό κέντρου ἔξ αὐτῶν ὀργάνωσις τῆς κατά τοῦ Παύλου πολεμικῆς των⁶.

Τὴν κατανόησιν τοῦ πολιτικοῦ τούτου χαρακτῆρος τοῦ Παύλου διευκολύνει τὰ μέγιστα ὁ κατ' οὐσίαν πολιτικός χαρακτῆρα τῆς ἀντιθέσεως τῶν τότε πολιτικῶν ἐκπροσώπων τοῦ Ἰσραὴλ κατά τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς

3. Ὁρα Ἐπιφανίου, Κατά αἱρ. 30, 26, Migne E.P. 41, 449B': «Ἄδχουσι δὲ πάλιν περιτομὴν ἔχοντες, καὶ σεμνύνονται δῆθεν τούτην εἶναι σφραγίδα καὶ χαρακτῆρα τῶν τε Πατριαρχῶν». Περὶ τοῦ ἔθνικοῦ χαρακτῆρος τῆς περιτομῆς δρα G. Hoennicke, Das Judenthristentum im ersten und zweiten Jahrhundert, Berlin 1908, 32 καὶ 206. Πρβλ. M. Friedländer, Synagoge und Kirche in ihren Anfängen, Amsterdam 1908, 209 καὶ P. Wernle, Die Anfänge unserer Religion, 2. Aufl. Berlin - Leipzig 1904, 293 - 295.

4. Πρβλ. Fr. Mussner μν. Ἑργ. 28.

5. Αὐτόθι, 26.

6. Πρβλ. J. Klausner, Von Jesus zu Paulus (Übertragung aus dem Hebräischen von Fr. Thieberger), Jerusalem 1950, 489 - 496.

ύπ' αὐτῶν θανατικῆς καταδίκης του⁷. Ὁ διωγμός δὲ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου δὲν ἀποτελεῖ παρά τὴν συνέχειαν τῆς αὐτῆς τακτικῆς, τὴν δποίαν οἱ τότε ἐκπρόσωποι τῆς σκιώδους πολιτικῆς ἔζουσίας τοῦ Ἰσραήλ, οἱ Φαρισαῖοι, εἰχον ἐφαρμόσει τὸ πρῶτον καὶ τὸν Ἰησοῦν Χριστοῦ. Ἡσαν δὲ πράγματι δύο οἱ πολιτικοὶ λόγοι, διὰ τοὺς δποίους ἐθανατώθη ὁ Ἰησοῦς⁸ α) ἡ ἄρνησίς του νά ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς πολιτικὰς και ἐθνικὰς προσδοκίας τοῦ Ἰσραήλ· και β) ἡ δξυτάτη προσωπική του ἀντίθεσις πρὸς τοὺς πολιτικοὺς ἐκπροσώπους τοῦ ιουδαϊκοῦ θηνοῦ. Αὕτη προεκάλετο, ως γνωστόν, ἐκ τῆς πολλαπλῆς μειώσεως τοῦ προσωπικοῦ των κύρους ἔνικαντι τοῦ ιουδαϊκοῦ λαοῦ, τῆς συντελουμένης διὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ και διὰ τῆς ὑπ' Αὐτοῦ κριτικῆς τοῦ Ἐργου και τῆς καθόλου συμπεριφορᾶς τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰσραήλ⁹. Κατὰ τόγη ραββίνον Ignatz Ziegler¹⁰, ὁ Ἰησοῦς Χριστός προεκάλεσε τὸ μίσος τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰσραήλ¹¹ ἔνεκα τῆς ἐντόνως ἐκπεφρασμένης συμπαθείας Του πρὸς τοὺς Αμ - haarez, τὸν ἀπαίδευτον δηλαδὴ δχλον, τὸν ἀγνοοῦντα τὸν ιουδαϊκὸν νόμον και πλήρως ἀδιαφοροῦντα διὰ τὴν τήρησιν τῶν διατάξεων αὐτοῦ. Ως γνωστόν (δρα Ματθ. 23,4), οἱ ἀρχοντες οὗτοι ἐπέβαλον εἰς τὸν λαὸν τοῦτον δυσβάστακτα φορτία ἥθικο - τελετουργικῶν διατάξεων, διὰ τῶν δποίων και ηγεανεν δλονέν τὸ μεταξὺ αὐτῶν χάσμα. Κατὰ τὸν αὐτὸν ραββίνον¹², και δ λιθοβολισμός τοῦ Στεφάνου, ως και δ βραδύτερον ἐπακολουθήσας διωγμός τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ὑπεκινήθη ὑπὸ τῶν αὐτῶν προσώπων, τουτέστι τῶν Ἡρωδιανῶν και τῶν Φαρισαίων, διότι διὰ τοῦ κηρύγματος και τοῦ Στεφάνου και τοῦ Παύλου προεβάλλετο ὁ Ἰησοῦς Χριστός ως δ ἀναμενόμενος Μεσσίας, διὰ τῆς προβολῆς δὲ ταύτης ἐμειοῦτο σοβαρῶς τὸ κύρος τῶν ἀρχόντων τούτων εἰς τὰ δματα τῶν Ιουδαίων, μάλιστα δὲ τῶν τῆς διασπορᾶς.

Τὰ προδηλωθέντα κοινά χαρακτηριστικά τῶν ἀντιπάλων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου προδίδουν τὴν κοινὴν γραμμὴν και τὸ ἐνιαίον σχέδιον δράσεως προσώπων, εὑρισκομένων δπισθεν τῶν κατὰ τόπους ἐμφανιζομένων ἀντιπάλων τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν. Τὰ πρόσωπα ταῦτα δὲν ήτο δυνατόν νά

7. Πρβλ. G. Hoennicke, μν. Ἑργ. 46 : «Der erste grosse Überwinder des Phariseismus, der zum Heile der Menschheit in diesem Kampfe das Leben liess, war Jesus».

8. Πρβλ. Ignatz Ziegler, Der Kampf zwischen Judentum und Christentum in den ersten drei christlichen Jahrhunderten, Berlin 1907, 35. - 41. Κατὰ τὸν ραββίνον τοῦτον, ὁ Χριστός θύμα τῆς πολιτικῆς ὑσταθείας τῶν Ἡρωδιανῶν και τῶν ἀπ' αὐτῶν ἐξαρτωμένων Φαρισαίων, κατὰ τὰ ἐν Ματθ. 22, 15 - 16, Μάρκ. 12, 13 και Λκ. 20, 20 - 23.

9. «Ορα ἔνθ' ἀν. 18 - 22.

10. Οἱ ἀρχοντες οὗτοι ἐξεπροσώπουν ως μίαν ἀδιάσπαστον ἐνότητα τὴν θρησκείαν και τὸ θηνοῦ τοῦ Ἰσραήλ, πλάνη δμας τὰ πολιτικὰ αὐτῶν διαφέροντα ήσαν πάντοτε ἐντονώτερα και καθαρώτερα τῶν θρησκευτικῶν και ἥθικῶν.

11. «Ορα μν. Ἑργ. 43 και 53 Πρβλ. J. Klausner μν. Ἑργ. 272.

είναι ἄλλα ἑκτός τῶν ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ διαβιούντων μόνων ἀνωτάτων ἀρχόντων τοῦ Ιουδαϊκοῦ ἔθνους¹². Τὰ ἐν λόγῳ κοινά χαρακτηριστικά τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου προδίδουν ἐν ταύτῃ τὴν ἐπὶ νέας βάσεως ἀνανέωσιν τῆς Ιουδαϊκῆς προπαγάνδας καὶ τὸν ἐντοπισμὸν δλῆς τῆς μετά ταῦτα δραστηριότητος καὶ δλῶν τῶν μέσων τῆς ἡκατά τοῦ μετάποντοῦ νέου διὰ τὸν Ἰσραὴλ χριστιανικοῦ κινήματος, τὸ δόποιον ὁ Ἀπόστολος Παῦλος μετέφερε καὶ ἡδραίωσεν εἰς τὰ ἀναπεπταμένα πεδία τῶν ἔθνων διὰ τῆς εἰς αὐτὰ ζώσης Ιουδαϊκῆς διασπορᾶς! Είναι ἀληθές, διτὶ ἡ ἐρευνα τοῦ θέματος τούτου, τῆς ἀλλαγῆς δηλαδὴ τακτικῆς ἐκ μέρους τῆς Ιουδαϊκῆς προπαγάνδας μετά τὴν ραγδαίαν ἔξαπλωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἑκτός τῆς Παλαιστίνης ἀποβαίνει ἔξοχως δυσχερές διὰ πολλοὺς λόγους, τῶν δόποιων οἱ κυριώτεροι είναι· α) ἡ ἐλλειψις πληροφοριῶν καὶ β) οἱ πολλοὶ καὶ ποικίλοι ὑπεισελθόντες νέοι ταράγοντες, οἱ δόποιοι καὶ ὑπηγόρευσαν τὴν ἀλλαγὴν ταύτην. Ἐκτὸς τῶν λόγων τούτων δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται, διτὶ ἡ κρατοῦσα κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἡθική, θρησκευτικὴ καὶ πνευματικὴ καθόλου κατάστασις, οὐ μόνον ἑκτός, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τῶν κόλπων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, δὲν ἦτο ἄλλως δυνατὸν νὰ διευκολύνῃ μίαν τόσον ἔντονον, συστηματικὴν καὶ μακράν ἀντίδρασιν κατὰ τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν. Πλὴν δημοσ. ἡ ἀντίδρασις αὗτη παρουσιάζεται οὐχὶ ως ἐν ἀπλοῦν ἐπεισόδιον εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν δρᾶσιν τοῦ Παύλου, ἀλλ' ως τὸ μεγαλύτερον καὶ μόνιμον ἐμπόδιον τοῦ ἱεραποστολικοῦ ἔργου του, διαρκῶς ἐπεκτεινόμενον εἰς δλα τὰ κέντρα τῆς δράσεώς του, μηδὲ τῶν πλέον ἀπομέμακρυσμένων ἔξαιρουμένων, ως είναι αἱ ἐκκλησίαι τῆς Γαλατίας. Ταῦτα κατανοοῦνται μόνον ἐάν ἀπρόεχθῇ τις, διτὶ ἡ δλὴ ἀντίδρασις κατὰ τοῦ Παύλου, ἃν καὶ πολύμορφος, κατημθύνετο ἀπὸ ἐνός κέντρου, ἔθνικοπολιτικοῦ χαρακτῆρος, παρὰ τοῦ δόποιον εἰχεν ἐπιμελῶς δργανωθῆ καὶ συνεχῶς ἐτροφοδοτεῖτο καὶ ἐνισχύετο.

2. Ἡ πνευματικὴ καὶ θρησκευτικὴ κατάστασις τοῦ τότε κόσμου καὶ ἡ ἐναντι ταύτης θέσις τοῦ Ἰσραὴλ.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἡ ἡθική, θρησκευτικὴ καὶ πνευματικὴ καθόλου ζωὴ τοῦ ἔθνικου καὶ τοῦ Ιουδαϊκοῦ κόσμου παρουσιάζει μεγάλην παρακμὴν καὶ σοβαρωτάτην κατάπτωσιν.¹³ Τοῦτο συνάγεται·

12. Πρβλ. Alfons Kemmer, Das Neue Testament. Eine Einführung für die Laien, Freiburg i. Br. 1976, 134.

13. Πρβλ. G. Hoennicke μν. ξργ. 175. Josef de Fraine - Herbert Haag, ἀρθρον «Judaismus», ἐν Herbert Haag's, Bibel - Lexikon, 2. Aufl., Zürich - Köln 1968, 892 : «Atheismus, religiöse Gleichgültigkeit und moralische Leichtfertigkeit gab es im Judaismus weniger als in jeder anderen Gesellschaft in Vergangenheit und Gegenwart».

α) ἐκ τοῦ ἴδιοτύπου διὰ τὴν ἐποχὴν ἔκεινην ἡθικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ φιλελευθερισμοῦ· β) ἐκ τῆς σοβαρᾶς χαλαρώσεως τῶν παραδοσιακῶν ἀντιλήψεων· γ) ἐκ τῆς εὐρυτάτης ἐπεκτάσεως τῶν νέων τότε θρησκευτικῶν ρευμάτων τοῦ «συγκρητισμοῦ» καὶ τοῦ «γνωστικισμοῦ»¹⁴ καὶ δ) ἐκ τῆς ὑψηλῆς¹⁵ ἡθικῆς τῶν σοφιολογικῶν παραινέσεων καὶ τῶν συνταγῶν τῶν δῆθεν μεγάλων σοφῶν 'Ανατολῆς καὶ Δύσεως. Πάντως αἱ μᾶζαι τοῦ δχλου, ἐξ Ἰσού τῶν εἰδωλολατρικῶν έθνων καὶ τοῦ Ἰσραὴλ, τοῦ περιουσίου λαοῦ τοῦ Θεοῦ, ἥσαν κατά κανόνα θρησκευτικῶς ἀδιάφοροι, καὶ τὸ χειρότερον προσκεκόλλημέναι εἰς παντοειδεῖς προλήψεις, δεισιδαιμονίας, μαγικάς τέχνας, μαντείας καὶ ἀγυρτείας. Πᾶν δ, τι περὶ θρησκείας καὶ ἡθικῆς εἶναι σήμερον γνωστόν ἐκ τοῦ χώρου τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἐκφράζει περισσότερον τὴν νοστηρότητα τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως καὶ ζωῆς, παρὰ μίαν ἡθικο - θρησκευτικήν παρακμήν. Πᾶν δ, τι θά ήδουντο σχετικῶς νά ἐκτιμηθῇ ὡς θετικὸν στοιχεῖον συνιστῷ ἀπλῶς τὴν ἐκφραστιν τοῦ ἀνικανοποιήτου τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἐκ τῶν περὶ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἡθικῆς παραδοσιακῶν δεδομένων¹⁶. 'Απεικόνιστν τῆς πραγματικότητος ταύτης συνιστοῦν αἱ σχετικαὶ ἐκφράσεις τῆς πρὸς Ρωμαίους 'Ἐπιστολῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (1,21 - 32) καὶ τοῦ Εὐσεβίου, ἐπισκόπου Καισαρείας, πρὸς τὸν Μέγαν Κωνσταντίνον¹⁷.

Εἰδικώτερον ὑπογραμμίζεται, προκειμένου περὶ τοῦ 'Ιουδαϊσμοῦ τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης, διὰ οὗτος ἐν τῷ συνόλῳ του παρέχει τὴν εἰκόνα τῆς ἐσχάτης ἡθικῆς καὶ θρησκευτικῆς αὐτοῦ παρακμῆς¹⁸. Ταύτην συνιστοῦν· α) αἱ πολλαὶ καὶ δξύταται, μεταξύ των ἀντιμαχόμεναι, θρησκευτικαὶ αἱρέσεις¹⁹ β) ἡ νεκρά τυπολατρεία τῶν Φαρισαίων²⁰ γ) ἡ μεγάλη ἀδιαφορία τοῦ δχλου ὡς πρὸς τὴν τήρησιν τοῦ ιουδαϊκοῦ νόμου· δ) Ἑναντί αὐτοῦ ἀπεριόριστος φιλελευθερισμός τῶν 'Ιουδαίων τῆς διασπορᾶς²¹ ε) ὁ

14. Κέντρον τοῦ «συγκρητισμοῦ» καὶ τοῦ «γνωστικισμοῦ» ὑπῆρξεν ἡ Μ. 'Ασια, ἡ πνευματικὴ αὐτὴ γέφυρα τῶν διαφόρων πολιτισμῶν. Πρβλ. Eduard Meyer, Ursprung und Anfänge des Christentums, Stuttgart (ἀνατόποσις) 1962, II, 378.

15. Πρβλ. Gustav Hoennicke μν. Ἑργ. 35.

16. 'Ορα Εὐσεβίου, Εἰς Κωνσταντίνον τὸν βασιλέα Τριακονταεπτηρικός XIII, ἐν ΒΕΠΕΣ 24, 267, 5 - 28.

17. 'Ορα Moriz Friedländer, Geschichte der jüdischen Apologetik als Vorgeschichte des Christentums, Zürich 1903, 437 - 495. J. de Praene-H. Haag, ἐνθ' ἀν. 892. Heinrich Kästing, Die Anfänge der christlichen Mission. Eine historische Untersuchung, München 1969, 30 : «Kein Jude sei, soweit bekannt, wegen der Ausbreitung seines Glaubens zum Märtyrer geworden». H. Hoennicke μν. Ἑργ. 175 : «Die Juden waren im grosßen und ganzen Ungläubige».

18. 'Ορα Marcel Simon, Die jüdischen Sektionen zur Zeit Christi, Zürich - Köln 1964.

19. Πρβλ. Gustav Hoennicke μν. Ἑργ. 38 δξ.

20. 'Ορα G. Hoennicke μν. Ἑργ. 34 - 36. 'Ενταῦθα τονίζεται, διὰ τοῦ Ιουδαίοις Εξων ἐντόνες ἡδονή ἀπὸ τῆς βαθιμωνείου αἰχμαλωσίας τὴν ἐπιόρασιν τῶν ἀνατολικῶν θρησκευ-

άκρος «άντινομισμός» πολλών έξι αὐτῶν²¹ στ.) ή τακτική τῶν μεγάλων ραβίνων προσαρμογῆς τῶν περισσοτέρων διατάξεων τοῦ «μωσαϊκοῦ νόμου» πρὸς τὰς ἐκάστοτε περιστάσεις τῆς ζωῆς τοῦ Ἰσραὴλ· καὶ ζ) ή διά πολλῶν ξένων στοιχείων νόθευσις τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς τοῦ Ἰσραὴλ, ὡς λ.χ. διά τῆς πίστεως πολλῶν Ἰσραηλιτῶν εἰς διάφορα ἀγαθά καὶ πονηρά πνεύματα καὶ διά τῆς ὑπὸ αὐτῶν διαρχικῆς ἔρμηνειας τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχεως τοῦ κακοῦ.²² Ως ἀπὸ μακροῦ ἐτονίσθη ὑπὸ τῶν πλέον ἀρμοδίων ἐκπροσώπων αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, οὐδεμία ὑπῆρχε θρησκευτική καὶ ἡθική ἐνότης ἀντιλήψεων μεταξὺ τῶν Ἰουδαίων τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθῆκης.²³ Ἡ βαθεῖα ἀντίθεσις τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων θρησκευτικῶν μεριδῶν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἀπεκορυφοῦντο εἰς τὰς περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Μεσσίου ἀντιλήψεις αὐτῶν. Οὕτως, ἐνψ οἱ Ἰουδαῖοι τῆς διασπορᾶς ἥθελον καὶ ἐφαντάζοντο τὸν Μεσσίαν ὡς οὐράνιον βασιλέα, ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ διοίου θὰ ὑπετάσσοντο πάντα τὰ θύην, οἱ δὲ εἰς αὐτὰ διεσπαρμένοι Ἰσραηλῖται θὰ ὀδηγοῦντο εἰς τὴν γῆν τῶν πατέρων των,²⁴ οἱ Ἰουδαῖοι τῆς Παλαιστίνης ἥθελον τὸν Μεσσίαν ἰσχυρόν, ἐκ τοῦ γένους αὐτῶν, ἀρχοντα τοῦ λαοῦ, ἀποτινάσσοντα ἀπ' αὐτοῦ τὰ δεσμά τοῦ Ρωμαίου κατακτητοῦ. Κατὰ τὰς λεπτομερείας αἱ περὶ τοῦ Μεσσίου ἀντιτιθέμεναι ἀντιλήψεις τῶν Ἰουδαίων παρουσιάζουν τὰς πλέον χαρακτηριστικάς παραλλαγάς τῆς μεγάλης συγχύσεως πραγμάτων καὶ ιδεῶν, ὡς καὶ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως οἰασδήποτε θρησκευτικῆς ἐνότητος.²⁵ Ἀξιαὶ ιδιαιτέρας σημειώσεως είναι η ἀντιληψις τῶν Ναζαραίων²⁶ καὶ τῶν λοιπῶν «ἀντινομιστῶν»²⁷, οἱ διοῖοι φαντάζοντο

τικῶν δοξασιών, καὶ διτὶ ἀπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξανδροῦ ἡ Ἑλληνικὴ διανόησις ἐπηρέασεν ἀποφασιστικῶς τὴν ζωὴν αὐτῶν, γεγονός διπερ καταδεικνύεται διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἀποδοχῆς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. Όλαι αὐταὶ αἱ ἐπιδράσεις συνετέλεσουν εἰς τὴν νοθείαν τῆς θρησκείας τῆς Π.Δ. καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θρησκείας τοῦ ὄντος Ἰουδαϊσμοῦ.

21. Πρβλ. M. Friedländer, *Synagoge und Kirche* οελ. 72 καὶ 112.

22. Πρβλ. W. Bousset - H. Gressmann, *Die Religion des Judentums im späthellenistischen Zeitalter*, 3. Aufl., Tübingen 1926, 472 έξ.

23. Ὁρα M. Friedländer, *Synagoge und Kirche* 8, 77 - 78 καὶ 202. Πρβλ. G. Hoennicke μν. Ἐργ. 33 έξ.

24. Πρβλ. M. Friedländer, ἐνθ' ἀν. 8 καὶ 78.

25. Πρβλ. H. Kastig μν Ἐργ. 25 : «Nun stellte weder das palästinische noch das hellenistische Judentum eine Einheit dar. Neben dem offiziellen Judentum standen zahlreiche synkretistische jüdische Sekten». Ὁρα καὶ M. Wagner, *Die jüdische Parteien zur Zeit Jesu* 1893. G. Hoennicke μν. Ἐργ. 36 - 37. M. Friedländer, *Synagoge und Kirche* 77 έξ. 83 - 86, 89, 91 - 100, καὶ Marcel Simon μν. Ἐργ.

26. Οἱ Ναζαραῖοι προύπηρχον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὸ καὶ διακρίνονται τῶν Ναζαραίων. Οὗτοι ἐγκατεστάθησαν εἰς Δεκάπολιν μετά τὸν διωγμὸν τοῦ Βεσπασιανοῦ, ἐνθα καὶ ἔχουν ἀποκεκομμένοι ἀπὸ τῶν λοιπῶν Ἰουδαίων, παρὰ δὲ τὰς μεγάλας ἀντιθέσεις τῶν, ἐδήλωσαν συμμετοχήν εἰς τὸν τελευταῖον ἀπελευθερωτικὸν ἄγωνα τοῦ πρίγκιπος Βαρκούχεβα.

27. Οὔτοι ἔμισοντο ὑπὸ τῶν Φαρισαίων ἐξ Ιου ηρός τοὺς χριστιανούς, χαρακτη-

τὸν Μεσσίαν ὡς τὸν λυτρωτὴν αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ιουδαικοῦ νόμου.²⁸ Άι ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρουσιάζομεναι τυχὸν ἔξαιρέσεις δὲν ἀποτελοῦν παρά τὰς ἔκφράσεις ἀντιδράσεώς τινων ἔναντι τῆς γενικῆς ταύτης παρακμῆς. Πλὴν δῆμως αἱ ἔξαιρέσεις αὗται δὲν ἐστάθησαν ἵκαναι νά ἀναγαπτίσουν τὴν ἐπέκτασιν τοῦ κακοῦ. Θά ἡτο δυνατὸν νά λεγθῇ, διτὶ ἡ ἐποχὴ ἐκείνη ὁμοτάξει κατὰ πολὺ πρὸς τὴν σημερινὴν ἐποχήν, καθότι καὶ τότε, ὡς καὶ σήμερον, τὰ θέματα τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἡθικῆς ἀπησχόλουν τοὺς ἀνθρώπους περισσότερον ὡς θέματα περιεργείας καὶ ἐκμεταλλεύσεως, καὶ διλιγότερον ὡς θέματα ζωῆς καὶ προσωπικῆς ἀνάγκης.

Πάντως, τὴν ἐποχὴν ἐκείνην σύμπας ὁ χῶρος τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἡ τότε οἰκουμένη, παρεῖχε πρόσφορον ἔδαφος ἐπιφανειακῆς ἀναμογλεύσεως δλων τῶν θρησκειῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως.²⁹ Τὸ θρησκευτικὸν ἐνδιαφέρον τῶν περισσοτέρων ἀνθρώπων διὰ πᾶσαν ξένην ἡ νέαν θρησκείαν ἡ παρεμφερῆ φιλοσοφικήν διδασκαλίαν, είχεν ἀποβῆ ἥδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀντικείμενον τοῦ συρμοῦ (μόδας).³⁰ Ἐξαίρεσιν δὲν ἀπέτελεσεν οὔτε αὐτὴ ἡ θρησκεία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, παρὰ τὸν ἐντονὸν τότε ἀντισημιτισμόν. Τουναντίον ἡ θρησκεία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης προσείλκε περισσότερον τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ τότε κόσμου ἔνεκα τοῦ ἀποκεκαθαρμένου μονοθεϊσμοῦ της, τῶν περὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου ἐπιβλητικῶν διηγήσεών της, καὶ τῶν περὶ ἡθικῆς ἀποκαλυπτικῶν διατάξεων τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου.³¹

Ἡ τακτικὴ τῆς ὑπὸ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἀνεκτικότητος ἔναντι τῶν πάστης φύσεως προπαγανδῶν, πρὸς ἐπέκτασιν τῶν θρησκευτικῶν τάσεων τοῦ συγκρητισμοῦ καὶ τοῦ γνωστικισμοῦ, ὡς καὶ τῶν οἰωνῶν ἥδη ποτε ἄλλων ἡθικοθρησκευτικῶν πεποιθήσεων, συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐμφάνισιν τοῦ πλέον ρηχοῦ καὶ ἀνευ ὄριων πνευματικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, τοῦ παρουσιάζοντος δλα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἡθικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἀγυρτείας καὶ ἀσυνδοσίας. Συνέπεια τούτων ὑπῆρξαν· α) ἡ χαλάρωσις ἐτι περισσότερον τῆς ἡθικῆς καὶ τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς· β) ἡ διὰ πολλῶν ξένων στοιχείων νόθευσις ἀ-

ριζόμενοι ὑπὸ αὐτῶν ὡς ἔχθροι τοῦ Εθνους («Minim»). *Ora M. Friedländer* ἐνθ' ἀν. 8 δξ. 99 δξ. 102 - 106 καὶ 146.

28. Πρβλ. G. Hoennicke μν. Εργ. 78.

29. Πρβλ. W. Bousset — H. Gressmann μν. Εργ. 78.

30. Πρβλ. E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes*, 4. Aufl. Leipzig 1909, III, 103.

31. Πρβλ. W. Bousset — H. Gressmann μν. Εργ. 76. Οἱ κατὰ καιρούς παρουσιάζομενοι ὑπὸ τοῦ κράτους θρησκευτικοὶ διώγμοι δὲν ἐκφράζουν τὴν ἀρσιν τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ τὸν Ἐλεγχὸν τῶν καταχρήσαντων ταύτης εἰς βάρος τῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς τάξεως τῆς πολιτείας. Πρβλ. Ed. Meyer μν. Εργ. III, 510 - 518, 522 καὶ 633.

κόμη και τῆς θρησκείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης· καὶ γ) ἡ ἀπώλεια τῆς παραδοσιακῆς θρησκευτικῆς δρθοδοξίας. Ός παρατηρεῖ δὲ ραββίνος J. Bergmann, ἡ Ἑλληνικὴ διανόησις ἐφερε βαρύτατα πλήγματα κατά τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ³². Κατά τὸν αὐτὸν ραββίνον, δὲ γνωστικισμός, δὲ διόποιος εἶναι προϊόν ἀναμειξεως ἀνατολικῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν, ἐλληνικῆς σοφίας, τοῦ θρησκευτικοῦ φιλελευθερισμοῦ τῆς ἐποχῆς ἑκείνης, ὡς καὶ τῶν ἀσκητικῶν τάσεων πολλῶν σοφῶν, εὑρε πολλοὺς διπαδούς μεταξὺ τῶν Ἰουδαίων, διὰ τῶν διοίων μάλιστα ἥρχισε νῦν ἀσκῆται κριτικὴ καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς Βίβλου.³³ Τὸ τελευταῖον τοῦτο προεκάλεσε τὴν ἀντίθεσιν τοῦ Παλαιστινοῦ Ἰουδαϊσμοῦ πρὸς πᾶν δ, τι ἡτο Ἑλληνικόν, μάλιστα δὲ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν σοφίαν, καὶ τὴν διάκρισιν τῶν Ἑλληνιστῶν ἀπὸ τῶν Ἰουδαϊστῶν Ἰουδαίων.

Κατά τὸν Ἰώσηπον, ἡ θρησκεία τοῦ Ἰσραὴλ ἀνεγνωρίζετο ἀπὸ τοῦ Καίσαρος καὶ ἐφ' ἔχῆς ὡς «*religio licita*», διὸ καὶ ἡ σκέψη ἐλευθέρως εἰς δῆλην τὴν ρωμαϊκὴν ἐπικράτειαν πᾶσι ὑπὲρ αὐτῆς προπαγάνδᾳ. Άι συνέπειαι δημος τῆς ἐλευθερίας ταύτης ἡσαν ἀμφίρροποι, τουτέστιν ὑπὲρ καὶ κατ' αὐτῆς. 'Ἐνθα δηλαδὴ πολλοὶ ἔθνικοι προσήρχοντο πρὸς αὐτήν, χαρακτηριζόμενοι ὡς «*προστήλυτοι*» ἢ «*σεβόμενοι τὸν Θεόν*» τῶν Ἰουδαίων,³⁴ ἡ θρησκεία αὐτῶν συγχρόνως ἐνοθεύετο διὰ τῆς εἰσόδου εἰς αὐτήν πολλῶν εἰδωλολατρικῶν στοιχείων, τὰ σοβαράτερα τῶν διοίων ἡσαν ἀφ' ἐνός τὰ περὶ δαιμόνων καὶ περὶ πνευμάτων διδάγματα τῶν ἀνατολικῶν θρησκειῶν³⁵, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ καθόλου πνεῦμα τῆς Ἑλληνικῆς σοφίας καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ λόγου³⁶, ὡς

32. Ὁρα J. Bergmann, *Jüdische Apologetik im neutestamentlichen Zeitalter*, Berlin 1908, 2. Αὐτόθι 159 : «Rom ist der Feind des jüdischen Staates, der Hellenismus der Gegner der jüdischen Religion ...». Gustav Hoennicke, μν. Ἑργ. 34 : «Sodann wurde das Judentum in den synkretistischen Prozess hineingezogen ...».

33. Ὁρα J. Bergmann Ἰνθ' ἀν. 38. Αὐτόθι 46 : «Mit dem Zusammentreffen der jüdischen und griechischen Gedankenwelt beginnt die Bibelkritik». Κατά τὸν ραββίνον G. Klein (δρα τὸ Ἑργον αὐτοῦ «*Der älteste christliche Katechismus und die jüdische Propaganda - Literatur*, Berlin 1909, 34), ἡ ἀρχὴ τῶν σχέσων Ἑλλήνων καὶ Ἰουδαίων ἀνάγεται εἰς τοὺς νιότας τοῦ Ναοῦ, τοὺς Σήμα καὶ Ἱάφει (Γεν. 9, 26 - 28). Πρβλ. M. Friedländer, *Patristische und Talmudische Studien*, Wien 1878, 9 ἔξ.

34. Ὁρα E. Lerle, *Proselitenwerbung und Christentum*, Berlin, 1961, 18. J. Jeremiah, *Jerusalem II*, B'. Göttingen 1958, 191 ἔξ. H. Kästing μν. Ἑργ. 22 καὶ 26. Πρβλ. καὶ G. Hoennicke μν. Ἑργ. 29 ἔξ.

35. Πρβλ. Ed. Meyer μν. Ἑργ. II, 95. W. Bousset — H. Gressmann μν. Ἑργ. 331-342. Πρβλ. καὶ G. Hoennicke μν. Ἑργ. 34.

36. Κατά τὰς πληροφορίας τοῦ Ἰωσήπου (δρα Κατά Ἀπίωνος Γ' 22, 176 - 182, ἔκδ. B. Niese, Berolini 1889, τόμ. II, 27), δὲ Ἀριστοτέλης ἐγνώρισε κατά τὴν ἐν Ἀσίᾳ παραμονῆν του (348 - 345 π.Χ.) Ἰουδαίον δύναμιτ «*Ὑπεροισθῆση*», ἐκ Κοίλης Συρίας «οὓς Ἑλληνικός ἦν οὐ τῇ διαλέκτῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ ψυχῇ». Πρβλ. Κλήμεντος «*Ἀλεξανδρέως, Επρωματεῖς Α'*, 15, 71 (ΒΕΠΕΣ, 7, 263, 14). Εὐσεβίου, *Ἑλαγγελικὴ Προπαρασκευὴ IX*, 5 (ΒΕΠΕΣ, 22, 323, 21 - 324, 6). M. Friedländer, *Patristische und Talmudische Studien*, 9 καὶ E. Schürer μν. Ἑργ. III, 12.

ταῦτα ἐνεφανίσθησαν τὸ πρῶτον εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἐπηρέασσαν κατ' ἔξοχὴν τὴν σκέψιν τοῦ Φίλωνος,³⁷ τοῦ μεγάλου τούτου ἐλληνιστοῦ Ἰουδαίου φιλοσόφου, δὲ δόπος οὗτον κατήντησεν εἰς τὴν ἀλληγορικὴν ἔρμηνείαν. Δι' αὐτῆς ἥρθη τὸ ἀδιέξοδον ἐκ τῆς κρατούσης ἀντιλήψεως περὶ τῆς ἄκρας ἀντιθέσεως μεταξὺ τῆς αὐθεντίας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας.³⁸ Ἐτέραν σοβαρύν περίπτεριν διὰ τάς μετά ταῦτα ἐξελίξεις συνιστᾶ ἡ κατ' ἐπίδρασιν τῆς ἐλληνικῆς διανοήσεως καὶ σοφίας διατύπωσις τῆς διδασκαλίας τοῦ Φίλωνος πέρι τοῦ «λόγου τοῦ Θεοῦ»³⁹.

Ἡ ἐλληνικὴ διανόησις ἡλέκτριζε καὶ ἐπηρέαζε βαθύτατα διὰ τοῦ πλούτου τῶν σοφῶν καὶ ἀπαραμίλλων φιλοσοφικῶν στοχασμῶν της, διὰ τοῦ πλήθους τῶν ὑπερόχων ἰδεῶν καὶ συμβολισμῶν της, ὡς καὶ διὰ τοῦ ἀπαραμίλλου αἰσθητικοῦ μεγαλείου της, τὴν ψυχὴν κατὰ κύριον λόγον τῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς.⁴⁰ Μάλιστα διὰ τοὺς Ἰουδαίους τῆς Ἀλεξανδρείας, διὸν διὰ πρώτην φοράν οὗτοι εὑρέθησαν, ἀπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξανδροῦ, εὐθέως ἀντιμέτωποι μὲ τοὺς Ἑλληνας διανοούμενους, λέγεται χαρακτηριστικῶς διτὶ διὰ τοῦ Ἰουδαϊσμὸς ἐτράφη ἐπὶ μακρὸν ἀπὸ δύο μαστοὺς, τὸν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ τὸν τῆς ἐλληνικῆς σοφίας⁴¹. Λέγεται ὡσαύτως διτὶ ἐξ αὐτῶν ἐγαλουχήθη καὶ ἀνεπτύχθη καὶ ἡ «Ἀπολογητικὴ» τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, διὰ τῆς δόποιας οὗτος ἀφ' ἐνὸς ἀπελογεῖτο κατὰ τῆς κατ' αὐτοῦ κριτικῆς τῆς ἐλληνικῆς διανοήσεως, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡσκει κορποφόρως τὴν θρησκευτικήν του προπαγάνδαν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐλληνικήν κοινωνίαν.⁴² Χαρακτηριστικὸν περιστατικὸν τῆς ἐπαμφοτεριζούσης καταστάσεως ταύτης ἡτο διὰ τοὺς Ἰουδαίους ἡ ἐπέτειος τῆς μεταφράσεως τῆς Π. Δ. ὑπὸ τῶν Οὐρανῶν ἔρμηνευτῶν. Οὕτως ἐνῷ αὐτῇ ἐωρτάζετο πανηγυρικῶς ὡς ἡμέρα μεγάλης χαρᾶς ὑπὸ πάντων τῶν Ἰουδαίων τῆς Ἀλεξανδρείας, ἐξ ἀντιθέτου ἴσχυε διὰ πολλοὺς Ἰουδαίους τῆς Παλαιστίνης ὡς μία κατ' ἔξοχὴν θλιβερά ἀνάμνησις, ἀνάλογος πρὸς ἐκείνην τῆς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων λατρείας τοῦ χρυσοῦ μόσχου. Δι' αὐτούς, αὐτῇ αὐτῇ ἡ

37. Πρβλ. W. Bousset — H. Gressmann μν. Ἑργ. 440 - 443, 452 - 454.

38. Πρβλ. M. Friedländer Ἐνθ' ἀν. 51 ἐξ. J. Bergmann, Jüdische Apologetik im neutestamentlichen Zeitalter, Berlin 1908, 146.

39. Ἡδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Σοφίας Σειούχ (18, 15 - 16) ἥρχισαν νῦν ἐμφανίζονται κατ' ἐπίδρασιν τῆς ἐλληνικῆς διανοήσεως αἱ πρῶται προσπάθειαι προσωποποιήσεως τοῦ Θεοῦ λόγου. Πρβλ. Φίλωνος, Περὶ τοῦ βίου τοῦ Μωϋσέως II, 137 ἐξ. Εδοσεβίου, Εὔγ. Προπαρασκευὴ 13, 12, 3 (ΒΕΠΕΣ 26, 136, 37 - 38): «Δεῖ γάρ λαμβάνειν τὴν θείαν φωνὴν οὐ ρητὸν λόγον, ἀλλ᾽ ἔργων κατηποκευάζ». Ορα καὶ G. Hoeppenicke μν. Ἑργ. 83 - 88.

40. Πρβλ. M. Friedländer, Geschichte der jüdischen Apologetik als Vorgeschichte des Christentums, Zürich 1903, 13 ἐξ.: «Das Judentum durfte sich mit Hellas vertragen».

41. Πρβλ. M. Friedländer Ἐνθ' ἀν. 22.

42. «Ορα M. Friedländer Ἐνθ' ἀν. 22; Πρβλ. E. Schürer μν. Ἑργ. II, 498.

ελληνική παιδεία και άγωγή συνίστα θρησκευτικής πίστεως τοῦ Ἰσραὴλ. Γενικότερον ύπογραμμίζεται διτὶ διά τοὺς ἀκραιφνεῖς Ἰουδαίους τῆς Παλαιοτέττης ἡτοῦ ἀδιανότητος ἢ συνύπαρξις τοῦ Ἰουδαϊκοῦ καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ.⁴³ Διτὶ τοὺς Ἰουδαίους τούτους ἡ Π.Δ. ἥτο τὸ πλέον ἀκαταμάχητον δχυρὸν ἔναντι πάσης ἐλληνικῆς σοφίας (ὅρα Δευτερ. 4,5-9)⁴⁴.

Ἐκτὸς τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ τῆς Ἀιγύπτου καὶ οἱ ἐλληνισταὶ Ἰουδαῖοι τῆς Μ. Ἀσίας, τῆς Συρίας, καὶ αὐτῆς ἀκόμη τῆς Παλαιστίνης, είχον ὑποστῆ σοβαρωτάτην ἐπιδρασιν ἐξ Ἰου τῆς ἐλληνικῆς σοφίας καὶ τῶν θρησκειῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως⁴⁵, μάλιστα δὲ τῶν μυστηριακῶν θρησκειῶν καὶ τοῦ γνωστικισμοῦ⁴⁶. Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ ἐκ τῆς διασπορᾶς ἐπανακάμπτοντες εἰς Ἱερουσαλήμ καὶ μονίμως εἰς αὐτὴν ἐγκαθιστάμενοι ἐλληνισταὶ Ἰουδαῖοι. Οὗτοι ἡναγκάζοντο νὰ ἀποκτήσουν ἴδικήν των συναγωγῆν καὶ κοινότητα ἔνεκα τῆς διαφόρου νοοτροπίας αὐτῶν καὶ τῆς ἐκ ταύτης οὐσιαστικῆς ἀντιθέσεώς των πρὸς τοὺς ἄρχοντας τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ⁴⁷. Οἱ τελευταῖοι ἐσχημάτιζον δόλοντες καὶ στενότερον κλοιὸν ἔναντι τῶν ἐλληνιστῶν τούτων τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Συρίας.⁴⁸

Οὕτως ἔξηγεται ἡ καθόλου θεολογία τοῦ ὅψιμου Ἰουδαϊσμοῦ, ιδίᾳ δὲ ἡ πλήρης ζωηροτάτων ἔξωτερικῶν ἐπιδράσεων ἐσχατολογία αὐτῆς, αἱ περὶ πνευμάτων καὶ δαιμόνων, ὡς καὶ αἱ περὶ ἔξορκισμῶν τούτων ἀντιλήψεις τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ τῆς ἐποχῆς τῆς Κ. Δ. Κατά τὰ δείγματα τῶν ἐν ἀφθονίᾳ παρουσιαζομένων μαγικῶν παπύρων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης⁴⁹, αἱ ἐπιδράσεις αὗται δὲν περιωρίζοντο μόνον μεταξὺ τῶν κατωτέρων στρωμάτων τοῦ ἀπαίδευτου λαοῦ, ἀλλὰ παρουσιάζοντο καὶ μεταξὺ τῶν ἀνωτέρων στρωμάτων. Τοῦτο

43. Ὁρα M. Friedländer ἐνθ' ἀν. 16.

44. Αὐτόθι 19.

45. Πρβλ. Ed. des Places, La Religion Grecque, Paris 1969, 33 ἐξ. 153, 307. Ed. Meyer μν. Ἐργ. II, 378.

46. M. Friedländer, Der vorchristliche Gnostizismus, Göttingen 1898. Κατά τὸν παρβίνον J. Bergmann (ὅρα μν. Ἐργ. 2), οἱ γνωστικοὶ τοῦ ἐλληνικοῦ περιβάλλοντος ὑπῆρξαν οἱ σοβαρώτεροι ἀντίπαλοι τῆς καθαρότητος τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Ὁρα τοῦ αὐτοῦ Synagoge und Kirche 78, 89 καὶ 112. Ἐνταῦθα δὲ Friedländer τονίζει, διτὶ οἱ γνωστικίζοντες ἐλληνισταὶ Ἰουδαῖοι ὑπῆρξαν, ἐξ ἀντιδρόσεως πρὸς τοὺς ἀκραιφνεῖς Ἰουδαίους, οἱ πρῶτοι εἰσηγηται τῆς λατρείας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὰς συναγωγάς τῆς διασπορᾶς, ὡς καὶ ἐκεῖνοι οἱ δρόποι ἐκ λόγων καθαρᾶς ἀντιθέσεως πρὸς τοὺς Ἰουδαίους τούτους ἐχρησιμοποιήσαν πρώτοι εἰς Ἀντιόχειαν τὸ δονομα «Χριστιανοί».

47. Περὶ τῆς ὑπάρχεως ἰδιαιτέρας συναγωγῆς τῶν Λιβερτίνων, Κυρηναίων. Ἀλεξανδρινῶν, τῶν ἐκ Κιλικίας καὶ Μ. Ἀσίας, ὅρα Πράξ. 6,9. Πρβλ. J. Bergmann, μν. Ἐργ. 9 ἐξ. Ἐφοραλέμνων παρουσιάζεται ἐνταῦθα διάκονος Στέφανος ἡς «Wortsführer» τῆς συναγωγῆς ταύτης, καθόσον εἰς τὸ Πράξ. 6,9 ρητῶς παρουσιάζεται δὲ Στέφανος ἀντιτιθέμενος πρὸς τὰ μέλη τῆς συναγωγῆς ταύτης.

48. Ὁρα J. Bergmann μν. Ἐργ. 10 ἐξ.

49. Πρβλ. Ed. Meyer μν. Ἐργ. II, 356.

μαρτυρεῖται καὶ διὰ τῆς περιπτώσεως τῆς ἀπροκαλύπτου ἀσκήσεως εὑρυτάτης μαγείας ὑπὸ τῶν ἐπτά υἱῶν τοῦ Ἀρχιερέως Σκευᾶ, τοῦ προϊσταμένου τῆς σύναγωγῆς τῆς Ἐφέσου (Πράξ. 19, 13 - 19). Τὰ φαινόμενα ταῦτα ἡσάν πολὺ συνηθέστερα μεταξύ τῶν κατωτέρων στρωμάτων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, τὰ δόποια Ἑνεκα τῆς θρησκευτικῆς των ἀδιαφορίας ἐπιπτον θύματα ἐκμεταλλεύσεως ὑπὸ τῶν πάσης φύσεως ἀγυρτῶν.⁵⁰ Κλασσικὴν περίπτωσιν τοιαύτης ἐκμεταλλεύσεως συνιστοῦν δὲ Ἐλύμας, δὲ ψευδοπροφήτης (Πράξ. 16, 6 - 12), ὃς καὶ Σίμων δὲ Μάγος (Πιράξ. 8, 9 - 24).

Ἡ σύγχρονος ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ἐπιτρέπει νὰ λεχθῇ, ὅτι δὲν ὑπῆρξε θρησκειολογικὸν φαινόμενον κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Κ.Δ., τὸ δόποιον νὰ μὴ εἴηται ἐκπροσώπους του καὶ μεταξύ τῶν Ἰουδαίων οὐ μόνον τῆς διασπορᾶς, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς ταύτης τῆς Παλαιστίνης. Ὁθεν τὸ θρησκευτικὸν μωσαϊκὸν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ τῆς ἐποχῆς τῆς Κ. Δ. συνίστατο ἀπὸ τὰς μεγάλας ἀντιμαχομένας αἱρέσεις αὐτοῦ, συνεπληρούθη δὲ διὰ πασῶν τῶν ἐπιδράσεων τῆς ἐλληνικῆς σοφίας, διὰ τῶν πάσης φύσεως μύθων τῶν ἀνατολικῶν θρησκειῶν, ὃς καὶ διὰ τῶν πάσης προελεύσεως λαϊκῶν δοξασιῶν Ἀνατολῆς, Δύσεως καὶ Αἰγύπτου.⁵¹ Τὸ θρησκειολογικὸν τοῦτο μωσαϊκὸν τῆς ἀναμοχλεύσεως τῶν πάντων δὲν παρέμεινεν ἐκτὸς τῆς πολιτικῆς κονίστρας τῶν τότε ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Ἡ κατὰ τοῦ Παύλου πολεμικὴ αὐτῶν συνετέλεσεν εἰς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ μωσαϊκοῦ τούτου καὶ διὰ χριστιανικῶν στοιχείων. Τοῦτο ἐγένετο ὑπὸ τῶν χρησιμοποιηθέντων ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ πολεμίων τοῦ Παύλου, οἱ δόποιοι εἰχον ἐπιστρατευθῆ ἢξ δλῶν τῶν τότε θρησκευτικῶν παρατάξεων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ἀνεν τινὸς διακρίσεως. Πάντες οὗτοι, χρησιμοποιηθέντες ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ κατὰ τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν καὶ ἀπορφανισθέντες πολιτικῶς μετά τὴν καταστροφὴν τῆς Ἱερουσαλήμ, συνέχισαν νὰ παρουσιάζωνται οἱ ἐκ τῶν ἕσω πλέον πολέμιοι τῆς καθαρᾶς διδασκαλίας τοῦ Χριστιανισμοῦ, παραμείναντες οἱ πρῶτοι αἱρετικοὶ καὶ πολέμιοι αὐτοῦ. Οἱ αἱρετικοὶ οὗτοι διεκρίθησαν μετά ταῦτα εἰς δύο μεγάλας κατηγορίας: α) τὴν τῶν ιουδαϊστῶν· καὶ β) τὴν τῶν γνωστικῶντων. Εἰς τὴν πρώτην ἀνήκουν οἱ λεγόμενοι Ἐβιωνῖται καὶ εἰς τὴν δευτέραν δὲ Σίμων Μάγος, δὲ Κήρινθος, οἱ Ναζηραῖοι⁵² κ.π.δ. Δὲν πρέπει νὰ λησμονήται, δοτι τὸ βαθύτερον ὑπόβαθρον τῆς θρησκευτικῆς ἀντιθέσεως τῶν διαφόρων θρησκευτικῶν αἱρέσεων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἥτο κατ' οὐσίαν πολιτικῆς χροιᾶς. Ἀκόμη καὶ αἱ ἐπὶ τῶν θεμά-

50. Ὁρα Ἰωσήπου, Ἀρχ. VIII, 45 - 46. Πρβλ. E. Schürer μν. Ἑργ. III, 528 ἔξ.

51. Πρβλ. Marcel Simon μν. 24 ἔξ. Ἑργ. και 106 ἔξ.

52. Περὶ αὐτῶν δρα M. Friedländer, Synagoge u. Kirche 91 — J. Daniélou, Theologie du Judeochristianisme 68 και 80. H. J. Schoeps, Aus Frühchristlicher Zeit 239 - 284.

των τῆς καθημέραν ζωῆς τῶν Ἰουδαίων διάφοροι ἀντιλήψεις τῶν ραββίνων, ἥσαν καὶ αὐτοὶ διαφοραὶ πολιτικοῦ χαρακτῆρος, ὡς ἐκφράζουσαι τὰς διαθέσεις αὐτῶν πρὸς προσαρμογὴν τῆς Ἰουδαϊκῆς θρησκείας εἰς τὰ ἔκαστοτε κοινωνικοπολιτικά δεδομένα τῆς κατά τόπους ζωῆς τῶν Ἰουδαίων.

3. Ἡ διὰ τοὺς ἀρχοντας τοῦ Ἰσραὴλ δημιουργηθεῖσα νέα κατάστασις μετὰ τὴν πρώτην ἑξάπλωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἡ δλη πνευματικὴ κατάστασις τοῦ τότε κόσμου παρεῖχε γενικῶς πρόσφορον ἔδαφος διὰ τὴν ἑξάπλωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ διὰ τὴν ἔδραιώσιν τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ φιλελεύθεροι Ἰουδαῖοι τῆς διασπορᾶς, οἱ δόποι οἱ εἶχον ἀποφασιστικῶς ἐπηρεασθῆ ἀπὸ τὸ πανθρησκειακὸν μωσαϊκὸν τοῦ συγκρητισμοῦ καὶ τοῦ γνωστικισμοῦ, ὑπῆρχαν οἱ πρῶτοι, οἱ δόποι οἱ ἔδιδον μεγάλην προσοχὴν εἰς τὰ περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Μεσσίου - λυτρωτοῦ κηρύγματα τῶν Ἀποστόλων. Διὸ αὐτοὺς τὰ δύο μεγάλα θρησκευτικά κέντρα τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ὁ ναὸς τῆς Ἱερουσαλήμ⁵³ καὶ αἱ συναγωγαὶ τῶν κοινοτήτων τῆς διασπορᾶς⁵⁴, εἶχον καθαρῶς ἔθνικήν καὶ περισσότερον πολιτικήν σημασίαν, ὡς τὰ μοναδικά κέντρα τῆς ἔθνικῆς ἐνότητος πάντων τῶν Ἰουδαίων. Ὁ φιλελεύθερισμός τῶν Ἰουδαίων τούτων, ὁ δόποις καὶ ἔδυσχέραινε τὰς μεταξὺ τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν συναγωγῶν τῆς διασπορᾶς σχέσεις⁵⁵, ἀπεγύμνων τὴν περιτομὴν καὶ τὸν Ἰουδαϊκὸν νόμον τῆς θρησκευτικῆς τῶν ἄξιας. Διὸ καὶ ἀμφότερα ταῦτα ἐτηροῦντο ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς ἀπλῶς ὡς ἔθνικά σύμβολα. Ἐξ ἀλλού διὰ τοὺς Ἰουδαίους τούτους τίθετε δὲν παρεῖχε τὸ λυτρωτικὸν ἐκείνον στοιχεῖον, τὸ δόποιον θὰ ἡτο δυνατόν νὰ ἴκανοποιήσῃ τὴν παντοῦ καὶ πάγτοτε ἀσταθῆ καὶ τεταραγμένην ψυχήν των, οὔτε δὲ νόμος, οὔτε ἡ μήτης εἰς τὰ μυστήρια τῶν διαφόρων θρησκειῶν τοῦ ἀποκρυφισμοῦ, τῆς μαντείας, τῶν μαγικῶν τεχνῶν καὶ τῆς ἀστρολογίας, πολὺ δὲ περισσότερον οὔτε οἰδαήποτε ἄλλη μορφὴ τῆς τότε πνευματικῆς ἀγυρτείας. Διὰ τοῦτο οἱ Ἑλληνισταὶ οὗτοι Ἰουδαῖοι ἔδωσαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς μεγάλην προσοχὴν εἰς τὰ περὶ τοῦ θείου λυτρωτοῦ κηρύγματα τοῦ Εὐαγγελίου⁵⁶.

53. Πρβλ. M. Friedländer, *Synagoge und Kirche*, 3 καὶ 77.

54. Αὐτόθι 1 - 5, ἐνθα δὲ λόγος περὶ τῆς ἀρχαιότητος τῶν συναγωγῶν τῆς διασπορᾶς, περὶ τῆς ἐν αὐταῖς ἔθνικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ περὶ τῆς ἀντιδράσεως αὐτῶν κατά πάσης προσπαθείας ἐπιρροής ἐπ' αὐτῶν τῆς τάξεως τῶν Φαρισαίων.

55. Αὐτόθι σελ. 11 : «Die Synagogen dieser Am-haarez waren den Phariseern ein Dorn im Auge». Πρβλ. καὶ σελ. 10, 46, 52 - 71 καὶ 191.

56. Ὁρθῶς ὑπεστηρίζθη διτὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γραφῇ ἡ Ιστορία τῆς πρώτης ἑξάπλωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ ὅπου τῆς γνώσεως τῆς Ιστορίας τῆς Ἰουδαϊκῆς διασπορᾶς. Ὁρα M. Friedländer, *Geschichte der Jüdischen Apologetik als Vorgeschichte des Christentums*, Zürich 1913, Γ'. Κατὰ τὸν G. Hoennicke (μν. Ἐργ. 12), οὗτοι ἡσαν «nicht nur existenzfähig, sondern auch entwicklungskräftig».

Ἐξ ἀλλού καὶ οἱ πρῶτοι κήρυκες τοῦ Εὐαγγελίου ἐνωρίτατα ἀπέκτησαν συνείδησιν τῆς ἀνάγκης στενοτέρας μετὰ τῶν Ἰουδαίων τούτων ἐπαφῆς, πρὸς διαιφύλαξιν ἀπό ταντὸς ἡθικοπνευματικοῦ κινδύνου τῆς ἐποχῆς των.⁵⁷

Τὸ διά τοῦ κηρύγματος τῶν Ἀποστόλων συνεχῶς ἐπεκτεινόμενον χριστιανικὸν κίνημα ἔπαινεν ἢδη ἀπὸ τοῦ λιθοβολισμοῦ τοῦ Στεφάνου νάθεωρῆται ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰσραὴλ ἐσωτερικὴ ἀπλῶς ὑπόθεσις τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, καθόσον δὲ λιθοβολισμὸς οὗτος ὑπῆρξε τὸ ἔναυσμα τῆς μεταφορᾶς τοῦ κινήματος τούτου ἔξω τῆς Παλαιστίνης. Ἀλλωστε ἀπ' αὐτοῦ διεσπάσθη ἔτι περισσότερον ἡ ἐνότης τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, διὰ τῆς ἀκρας ἀντιθέσεως μεταξὺ τῶν ἐλληνιστῶν καὶ τῶν ἄκρως συντηρητικῶν κατοικῶν καὶ αὐτῆς τῆς Ἱερουσαλήμ⁵⁸. Ἐκτοτε οἱ ἀρχοντες τοῦ Ἰσραὴλ κατέτασσον μεταξὺ τῶν ἔχθρῶν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ θηθούς καὶ πάντας τοὺς ἐλληνιστὰς ἀντιπάλους αὐτῶν⁵⁹, ἡ προσχώρησις τῶν δόποιων εἰς τὸ νέον χριστιανικὸν κίνημα ἐσυνειδητοποίει εἰς αὐτοὺς τὴν μεγάλην κρίσιν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Οὕτως ἡ ναγκάσθησαν οἱ δροντες τοῦ Ἰσραὴλ, ἐγκαταλείποντες τὰς προσπαθείας τοῦ ἀπλοῦ ἐκφοβισμοῦ τῶν πρώτων χριστιανῶν, νά ἀλλάξουν ἐναντι αὐτῶν τακτικήν. Ἡ ἀλλαγὴ αὗτη συνίστατο εἰς τὴν προσπάθειαν α) προσεταιρισμοῦ τῶν Ἀποστόλων (Πράξ. 8, 1 - 2 καὶ 9, 31); β) ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανικοῦ κινήματος ὡς μιᾶς ἐπὶ πλέον νέας Ἰουδαϊκῆς αἵρεσεως;⁶⁰ καὶ γ) ἀπομονώσεως τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ ἔξουσιενώσεως αὐτοῦ. Οὐσιαστικὸν ἀποτέλεσμα τῆς νέας ταύτης τακτικῆς τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ οὐδὲν ὅλο ὑπῆρξεν, εἰμὴ δὲ ἐμφάνισις τῆς τάξεως τῶν «Ἰουδαΐστων», ἐκ τῶν

57. Πρβλ. H. Kästing μν. Ἑργ. 10.

58. Ὡς πρῶτον θύμα τῆς μεγάλης ταύτης ἀντιθέσεως θεωρεῖται δὲ πρωτομάρτυς Στεφάνος. Ὁρα G. Klein, Der älteste christliche Katechismus und die jüdische Propaganda - Literatur, Berlin 1909, 245. Πρβλ. Ed. Meyer, μν. Ἑργ. III, 273. J. Klausner μν. Ἑργ. 272 ἔξ.

59. Εἰς τούτους συγκατελέγοντο ἀδιακρίτος οἱ Ἰουδαιοχριστιανοί, οἱ γνωστικίσοντες Ἰουδαῖοι, οἱ λιβερτῖνοι, οἱ ἀντινομισταί καὶ οἱ Απ- haarez, ἀποκαλούμενοι πάντες «Minim». Πρβλ. J. Bergmann μν. Ἑργ. 7. G. Hoennicke μν. Ἑργ. 381. Κατά τὸν ραββίνον G. Klein (μν. Ἑργ. 245), οἱ μετά τὸν διωγμὸν τοῦ Στεφάνου ἐγκατασταθέντες εἰς Ἀντιόχειαν χριστιανοί ἀργάνωσαν τὴν Ἐκκλησίαν αὐτῶν ἐπλήρει συνειδήσει τοῦ οὗτως ἀρχομένου ἀνοικτοῦ ἀγῶνας τῶν κατὰ τὸν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Κατ' ἀντίδρασιν ἀκριβῶς πρὸς αὐτοὺς ἐχρησιμοποιήθη ἐκεὶ τὸ πρώτον καὶ τὸ δόνομα «Χριστιανοί», πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν ὀπαδῶν τοῦ Χριστοῦ, ὡς μελῶν τοῦ «τρίτου γένους». Ὁρα G. Klein αὐτῷ 248. M. Friedländer, Geschichte der jüd. Apologetik 23. Τοῦ Αὐτοῦ Συναγορεὶς und Kirche, 8 ἔξ.

60. Ὁρα Πράξ. 24, 5-14·28, 22. Πρβλ. Ἰουστίνου, Διάλογος 17, 1 : «... ἀλλὰ ἀνδρας ἐκλεκτοὺς ἀπό Ἱερουσαλήμ ἐκλεξάμενοι τότε ἐξεπέμψατε εἰς πᾶσαν τὴν γῆν;» λέγοντας αἱρεσιν ἀθεοντων χριστιανῶν περηγνέναι, καταλέγοντάς τε ταῦτα ἀπερ καθ' ἡμῶν οἱ ἀγνοοῦντες ἡμᾶς πάντες λέγουσιν». Πρβλ. καὶ G. Hoennicke μν. Ἑργ. 3.

όποίων προβλήθοντες οι σοβαρώτεροι των ἀντιπάλων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου⁶¹. Οἱ Ἰουδαῖσται, ἐνῷ δρυψις διπερίνονται τῶν Ἑλληνιστῶν Ἰουδαίων⁶², τῶν εὐκόλων προσχωρησάντων εἰς τὸν Χριστιανισμόν, κακῶς συγχέονται πρὸς τοὺς Ἰουδαῖζοντας χριστιανούς, τουλάχιστον διὰ τὴν πρὸ τῆς καταστροφῆς τῆς Ἱερουσαλήμ περίοδον.⁶³ Παρατηρεῖται ἐν πρώτοις ὅτι «Ἰουδαῖσται» ὑπῆρχον μεταξὺ τῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς πολὺ πρὸ Χριστοῦ. Πρόκειται περὶ τῶν ἀκρωταριστῶν Ἰουδαίων, οἱ ὅποιοι κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς Ἰουδαίους ἀπέτελουν κλειστάς ὄμάδας, διαβιούσας κεχωρισμένως ἀπὸ τῶν ἄλλων⁶⁴. Οὗτοι παρουσιάζονται ἔξαρτώμενοι ἀπὸ τῶν Φαρισαίων (Πράξ. 15,5), ἀκριβῶς διότι διεκρίνοντο διὰ τὸν ὑπέρμετρον ἔθνικὸν φανατισμόν των⁶⁵. Ο Gustav Hoennicke, βασιζόμενος εἰς τὴν ἔξαρτησιν ταύτην, χαρακτηρίζει τοὺς Ἰουδαῖστας ὡς πράκτορας («Emissäre») τῶν Φαρισαίων, μεταξὺ τῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς⁶⁶, ὅσου ειργάζοντο διὰ τῆς φαρισαϊκῆς μεθόδου τῆς Ἰουδαϊκῆς προπαγάνδας, ὥστε νά μη ἐμφανίζονται πάντοτε μὲ τὸ αὐτὸ προσωπεῖον, ἀλλά νά ἀλλάζουν κατὰ τὰς ἑκάστοτε περιστάσεις τὴν δλῆν εἰκόνα τῆς ὑπὸ αὐτῶν ὑποστηριζομένης διδασκαλίας⁶⁷. Κατ' οὐσίαν οὗτοι οὐδεμίαν διδασκαλίαν είχον νά ὑποστηρίξουν, εἰμὴ τὴν προβολὴν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ἔθνους διὰ τῶν Ἰουδαϊκῶν συνηθειῶν καὶ τοῦ παραδοσιακοῦ τρόπου ζωῆς (πρβλ. Γαλ. 1, 13-14 καὶ 2,14). Η εὑρτάτη σύγχυσις αὐτῶν, ὑπὸ τῶν περισσοτέρων ἐρευνητῶν⁶⁸, πρὸς τοὺς Ἰουδαῖζοντας χριστιανούς, ὄφειλεται εἰς τὸ γεγονός τῆς προσχωρήσεως καὶ τούτων, μετά τὴν

61. Ὁρα G. Vollebregt, ἀρθρον «Judaisten», ἐν Herbert Haag's Bibel - Lexikon, 2. Aufl., Zürich - Köln 1968, 892.

62. Ὁρα Josef de Fraine - H. Haag, ἀρθρον «Judaismus», ἐν Herbert Haag's Bibel - Lexikon, 1968, 892.

63. Ὁρα B' Μακκαβαίων 14, 38. Ἰωσήπου, Ἰουδ. Πέλεμος II, 10, 454 καὶ 463. Πρβλ. J. de Fraine — H. Haag Ἐνθ' ἀν. 890.

64. Πρβλ. G. Hoennicke μν. Ἑργ. 11, 202 - 203.

65. Ὁρα G. Hoennicke μν. Ἑργ. 209: «Sie waren Emissäre einer grossen Partei. Von Jerusalem aus sandte man Sendboten und fand unter den Proselyten der Diaspora Anhang».

66. Κατὰ τὸν G. Hoennicke (μν. Ἑργ. 203), ἡ προπαγάνδα αὐτῶν «trägt ein pharisäisches Gepräge; sie hat den Charakter des Versteckten, des Hinderlistigen. Der Standpunkt, den die Judaisten vertreten, ist nicht einheitlich. Je nach den Verhältnissen ändert sie ihre Predigt ...».

67. G. Hoennicke μν. Ἑργ. 18. Ed. Meyer μν. Ἑργ. III, 633. H. J. Schoeps ὥρα τὰ ἐν τῇ ἐπομένῃ ὑποσημειώσει Ἑργα αὐτοῦ. Jean Daniélou, Theologie du Judeochristianisme, Paris 1958, 68 ἔξ. G. Vollebregt, ἀρθρον «Judaisten», ἐν H. Haag's Bibel - Lexicon, 2. Aufl., Zürich - Köln, 1968, 892. Η σύγχυσις αὐτὴ ἀνάγεται εἰς τὸν β' μ.Χ. αἰώνα, καθότι ὁ φιλόστοφος Κέλσος ἔχων ὑπὸ διῆστας ἀλλήλοσπαρασούμενας ὄμάδας αὐτῶν καὶ θεωρῶν τούτους ὡς χριστιανούς, κατέκρινε τὸν Χριστιανισμόν. Ὁρα Ὁριγένειος, Κατά Κέλσου III, 12, 63 (ΒΕΠΕΣ τόμ. 9, 188, 16 - 189, 11). Πρβλ. J. Bergmann, μν. Ἑργ. 25 - 38.

καταστροφήν τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ τὴν ἔξαφάνισιν πάσης πόλιτικῆς Ἰουδαϊκῆς ἔξουσίας ἐν αὐτῇ, εἰς τὸν Χριστιανισμὸν, ὃς καὶ εἰς τὴν δι' αὐτῶν σοβαρὰν ἐνίσχυσιν τῆς καὶ πρότερον ἵπερχεσύσης ἐν τῇ Ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ τάξεως τῶν ιουδαιζόντων χριστιανῶν (Πράξ. 15, 1 ἕξ. 21, 20-26, πρβλ. Γαλ. 2,12-14). Συνέβη δὲ τότε τὸ περίεργον οἱ μὲν Ἰουδαῖσται νὰ προσλάβουν τὸ δόνομα τῶν ιουδαιζόντων χριστιανῶν, οὗτοι δὲ πάλιν, ἐνισχύδεντοι ἀπὸ τὴν νόσταλγίαν τῆς ἀπολεσθείσης πατρίδος, νὰ ἀφομοιωθοῦν πλήρως ὑπὸ τῶν Ἰουδαῖστῶν⁶⁸. Ἔγεννήθησαν δὲ ἐκ τῆς ἀφομοιώσεως ταύτης αἱ πολιώνυμοι αἱρέσεις τῆς πρώτης μεταποστολικῆς Ἐκκλησίας, ἐκάστη τῶν δποίων καὶ ἔξεφραζε τάς ἀπ' ἀρχῆς ἴδιαιτέρας ὅμιλας τῶν Ἰουδαῖστῶν⁶⁹. Οθεν δρθῶς λέγει ὁ Eduard Meyer⁷⁰ διτὶ ἡ ἀντίθεσις τῶν Ἰουδαῖστῶν τούτων πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς ἡτο πολὺ μεγαλυτέρα τῆς ὑπὸ τοῦ Εὐαγγέλιστοῦ Λουκᾶ ἀπεικονιζομένης εἰς τὸ βιβλίον τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων. Τὸ μεταξὺ αὐτῶν μέγα χάσμα δὲν ὠφείλετο μόνον εἰς τάς θρησκευτικάς διαφοράς των, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὴν διάφορον ἀντίληψιν των περὶ τῆς εἰς τὸν κόσμον ἔθνικῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἰσραὴλ. Τὸ περίεργον εἶναι διτὶ οἱ ἐλληνισταί, καὶ οὐχὶ οἱ ιουδαῖσται Ἰουδαῖοι είχον τάς μεγαλυτέρας ἐπιτυχίας ὡς πρὸς τὴν παγκόσμιον προβολὴν τοῦ Ἰσραὴλ.⁷¹

'Αξία ἴδιαιτέρας προσοχῆς εἶναι ἡ ὑπὸ πολλῶν ἐρευνητῶν ἀναγνώρισις τῶν Ἰουδαῖστῶν τούτων ὡς τῶν κατ' ἔξοχὴν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου⁷², μάλιστα διὰ τάς ἐκκλησίας τῆς Κορίνθου καὶ τῆς Γαλατίας⁷³. Η προϊστορία δὲ τῆς ἐπιστρατεύσεως τῶν Ἰουδαῖστῶν εἰς τὴν κατά τοῦ Παύλου ἔξοντατή κήν μανίαν τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ προβάλλει ἀδρομερῶς πως εἰς

68. Πρβλ. Hans Conzelmann, *Geschichte des Urchristentums*, Göttingen 1969, 114 ἕξ. Hans Joachim Schoeps, *Theologie und Geschichte des Judenchristentums*, Tübingen 1949. Τοῦ αὐτοῦ, *Aus Frühchristlicher Zeit*, Tübingen 1950. Τοῦ αὐτοῦ, *Urgemeinde, Judenchristentum, Gnosis*, Tübingen 1956. Τοῦ αὐτοῦ, *Das Judenchristentum*, Bern 1964.

69. H. J. Schoeps, *Urgemeinde, Judenchristentum, Gnosis* 22 ἕξ. Τοῦ αὐτοῦ, *Judenchristentum* 97 ἕξ. Περὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τοὺς Νεστοριανούς, τοὺς Μανιχαίους καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς Μωαμεθανούς δρα αὐτόθι 107 - 110. Πρβλ. καὶ W. Rudolph, *Die Abhängigkeit des Qorans von Judentum und Christentum*, Stuttgart 1922. Περὶ δὲ τῶν ἐκ τῶν Ἰουδαῖστῶν προελθουσῶν πολλῶν ὅμιλων τῶν Ἐβιωνιτῶν δρα G. Hoennicke μν. Ἑργ. 177 καὶ 202. Ed. Meyer μν. Ἑργ. III, 633.

70. "Ορα μν. Ἑργ. III, 274.

71. Πρβλ. Σνθ⁷ ἀν. III, 271.

72. "Ορα Ernst von Dobschütz, *Probleme des Apostolischen Zeitalters*, Leipzig, 1904, 55 - 80. G. Hoennicke μν. Ἑργ. 14. G. Vollebregt Σνθ⁷ ἀν. W. Marxen, *Einleitung in das Neue Testament*, Gütersloh 1963, 51 ἕξ.

73. "Ορα Fr. Chr. Bauer, *Paulus*, 2 Aufl., Leipzig 1866, I, 286. G. Hoennicke μν. Ἑργ. 282 ἕξ. M.-J. Lagrange, *Les Juifs de l' Epître aux Galates*, ἐν «Revue Biblique» N. S. 14, 1917, 138 - 167. G. Vollebregt Σνθ⁷ ἀν. καὶ Fr. Mussner μν. Ἑργ. 15 ὑποσ. 60.

τάς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων. Οὕτω παρουσιάζονται οἱ ἄρχοντες τοῦ Ἰσραὴλ μεγάλως προβληματίζομενοι, μετά τὸν λιθοβολισμὸν τοῦ Στεφάνου, ὥστε οἱ μὲν Δώδεκα νῦν παραμένουν ἀνενόχλητοι ὑπ' αὐτῶν⁷⁴, γενικῶς δὲ νῦν ἐπικρατῇ εἰρήνη εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων⁷⁵. (Πράξ. 9,31 ἔξ.). Πλὴν δικαὶος ή εἰρήνη αὕτη ἐκράτησε μόνον μέχρι τῆς ὑπὸ τοῦ Κλαυδίου ἀναρρήσεως τοῦ Ἀγρίππα ὡς βασιλέως καὶ τῆς Ἰουδαίας (41 μ.Χ.), διτε καὶ διελύθη ἡ κατὰ τῶν ἐκτὸς τῆς Παλαιστίνης δρώντων χριστιανῶν ἀμηχανία τῶν Φαρισαίων, ἡ δὲ Ἐκκλησία ἡπειρήθη καὶ πάλιν κατὰ τὸν πλέον σκληρὸν τρόπον (Πράξ. 12,1 - 28). Εἰς τὴν προϊστορίαν ταύτην ἀνήκει καὶ ἡ ἐν Πράξει 9,20-30 διήγησις τοῦ Λουκᾶ, ἵνθι ὁ Λόγος περὶ τῶν πρώτων συγκρούσεων τοῦ Παύλου μετά τῶν ἐν Δαμασκῷ πιστευσάντων εἰς Χριστὸν (9,21) καὶ ἐν συνεχείᾳ (9,26-29) μετά τῶν ἐλληνιστῶν τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἐκ τοῦ κειμένου γίνεται σαφές διτοι οὗτοι δὲν ἐπειθάρχουν εἰς τοὺς Δώδεκα, καὶ ἄρα δὲν ἀνήκων εἰς τοὺς ἐλληνιστάς τοῦ κύκλου τοῦ Στεφάνου καὶ τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὅποιοι ἄλλωστε είχον καταφύγει εἰς τὴν Συρίαν. Μᾶλλον πρόκειται περὶ ὅλης δόμαδος ἐλληνιστῶν ἐκ τῆς εὐρυτέρας ἐκείνης τῶν φιλελευθέρων ἀντινομιστῶν.⁷⁶ Ἀλλὴν περίπτωσιν ἀναθαρρήσεως τῶν Φαρισαίων συνιστοῦν τὰ περιστατικά συγκλήσεως τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου (Πράξ. 15,1, Γαλ. 2,12). Ὁπισθεν τῶν περιστατικῶν τούτων ἴστανται καὶ πάλιν οἱ Φαρισαῖοι (Πράξ. 15,5), καθόσον καὶ αὐτὸς ὁ Ἰάκωβος (Γαλ. 2,12) ἐπρεπε πρὸς τὸ καλόν καὶ τὴν εἰρήνην τῆς Ἐκκλησίας νῦν τηρῆ μέχρι τινὸς σημείου σχέσεις μετ' αὐτῶν (πρβλ. Πράξ. 22,20). Οὖδεις Ἰουδαῖος, γενόμενος χριστιανός, ἡτο δυνατὸν νῦν φαντασθῆ, διτοι ὥστε εἶναι Ἰουδαῖος. Τοῦτο θά δύνατο νῦν λεζθῆ ἀκόμη καὶ δι' αὐτῶν τὸν Ἀπόστολον Παῦλον. Πάντες οἱ πιστεύσαντες εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν Ἰουδαῖοι ἐπίστευον οὐχὶ ὡς ἀλλαζοπιστοῦντες, ἀλλ' ὡς ἀναγνωρίζοντες τὸν Ἰησοῦν ὡς τὸν ἀπὸ μακροῦ ὑπὸ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ἔθνους ἀναμενόμενον Μεσσίαν.

Τὰ πράγματα ἀναγκάζουν νῦν δεχθῆμεν, διτοι πολὺ πρὸ τῆς Ἀποστολι-

74. Ὁρα Πράξ. 8,1 - 2: «... πάντες δὲ διεσπάρησαν κατὰ τὰς χώρας τῆς Ἰουδαίας καὶ Σαμαρείας πλὴν τῶν ἀποστόλων. Συνεκόμισαν δὲ τὸν Στέφανον ἀνδρες εὐλαβεῖς καὶ ἐποίησαν κοπετὸν μέγαν ἐπ' αὐτῷ».

75. Τὸ γεγονός, τοῦτο παρεπλάνησεν ἔρευνητάς τινας, ὥστε νῦν παρεξηγοῦνται ὑπ' αὐτῶν οἱ Δώδεκα ὡς Ἀπόστολοι τῆς περιτομῆς (πρβλ. Γαλ. 2,9) καὶ ἀντίπαλοι τοῦ Παύλου. Ὁρα G. Hoennicke μν. Ἑργ. 7. Οι Δώδεκα δὲν ἔδιωχθησαν ἀρχικῶς, διότι ἀπλούστατα δὲν παρουσιάζοντο ἀποστάται τῶν ἔθνικῶν παραδόσεων, ὡς παρουσιάσθη ὁ Παῦλος.

76. Κατὰ τὸν R. Hummel (Die Auseinandersetzung zwischen Kirche und Judentum im Matthäus-Evangelium, München 1963, 65 - 68), διποι ὁ Ἰησοῦς κατεφέρετο ἐξ Ἰου τὰ τῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ Νόμου, τῶν Φαρισαίων, καὶ τῶν περιφρονητῶν αὐτοῦ, οὗτοι καὶ ὁ Παῦλος ἔχει τοὺς αὐτοὺς ἀντιπάλους.

κῆς Συνόδου οἱ ἀρχοντες τοῦ λαοῦ, καὶ κυρίως οἱ Φαρισαῖοι⁷⁷ καὶ οἱ Ἡρωδιανοί, εἰς τοὺς ὅποιους ὑπήκουε σύμπας ὁ λαός, καὶ οἱ ὅποιοι ἐπηρέαζον ἀποφασιστικῶς καὶ αὐτὸ τὸ Συνέδριον.⁷⁸ κατέστρωσαν κοινὸν σχέδιον ἀντιμετωπίσεως τοῦ δλου ἡριστιανικοῦ κινήματος. Πράγματι ἡ τάξις τῶν Φαρισαίων, ἐκ τῆς ὅποιας προήρχοντο οἱ περισσότεροι τῶν Γραμματέων τοῦ Συνέδριου, ἡτο πανίσχυρος κατὰ τὴν μεταξὺ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀγρίππα καὶ τῆς καταστροφῆς τῆς Ἱερουσαλήμ περιοδον (44 - 70 μ.Χ.)⁷⁹. Οἱ Φαρισαῖοι ἤσκουν μεγάλην ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τῶν «πρεσβυτέρων», οἱ ὅποιοι προήρχοντο ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς τάξεως τῶν ιερέων⁸⁰. Οἱ Φαρισαῖοι, λαμβάνοντες ἐκδίκησιν διά τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ μείωσιν τοῦ κύρους αὐτῶν μεταξὺ τῶν τάξεων τοῦ ιουδαϊκοῦ λαοῦ, ἐστράφησαν κυρίως κατὰ τοῦ Παύλου, διότι οὗτος ὑπὲρ πάντα ἀλλον προέβαλλε τὸ δόνομα καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἰησοῦ εἰς τὸν Ἰουδαϊσμὸν τῆς διασπορᾶς καὶ εἰς τὰ ἔθνη⁸¹. Ἡ πρώτη κατὰ τῶν χριστιανῶν προσπάθεια τῶν Φαρισαίων εἶχεν ἀποτύχει χάρις εἰς τὴν συνετήν παρέμβασιν τοῦ Γαμαλιὴλ (Πράξ. 4,2 καὶ 5,17-34). Βραδύτερον δμως αὐτοὶ ἤσαν πάντοτε ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι ὑπεκίνουν τοὺς ἐκπροσώπους δλων τῶν τάξεων, ὡς καὶ αὐτὸ τὸ Συνέδριον, τὸ ὅποιον καὶ ἀπέστελλε τοὺς εἰδικοὺς «ἀποστόλους» αὐτῷ εἰς τοὺς Ἰουδαίους τῆς διασπορᾶς πρὸς ἐπαναφοράν εἰς τὸν Ἰουδαϊσμὸν τῶν προσχωρησάντων εἰς τὸν Χριστιανισμὸν⁸². Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον οἱ ἴδιοι εἶχον ἀποστεῖλει ὡς τοιοῦτον πρῶτον Ἀπόστολον τὸν Ταρσέα Σαούλ, κατὰ τοῦ ὅποιου καὶ ἐστράφη μετά ταῦτα τὸ

77. Τὰ πολιτικὰ διαφέροντα τῶν Φαρισαίων, τὰ ὅποια σαφῶς ὑπαινίσσονται ὁ Ἰησοῦς Χριστός (Ματθ. 23,2) παρὰ τὴν ἀσφαλμένην γνώμην τῶν J. Ziegler (μν. Ἑργ. 14 ἑξ.), καὶ R. Hummel (ὅρα μν. Ἑργ. 31), χρονολογοῦνται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς Ἰωάννου τοῦ Ὑρκανεῦ. Πρβλ. M. Friedländer, Geschichte der jüdischen Apologetik 317 καὶ 319 - 321. Κατὰ τὸν M. Friedländer (Synagoge und Kirche 4 ἑξ.), οἱ Φαρισαῖοι διεκρίνοντο, οὐ μόνον διά τὸν ἔθνισμὸν των, ἀλλὰ καὶ διά τὸν πολιτικὸν των κομματισμὸν. Οὗτοι ἤσκουν σοβαράν ἐπίδρασιν καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς, μόνον μετά τὴν ἐπικράτησιν τῶν Μακκαβαίων (αὐτὸθι 6 ἑξ.). Ο Friedländer ὑποστηρίζει ἐνταῦθα διτοι οἱ Φαρισαῖοι, εἰς τὸν θενάτιμον ἄγνων τῶν κατὰ τῆς ἀφομοιώσεως τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ τῆς διασπορᾶς ὑπὸ τοῦ Ἐλληνισμοῦ, ἐπέτυχον τὴν συμπαράστασιν καὶ τῶν πλέον φιλελευθέρων καὶ ριζοσπαστικῶν Ἰουδαίων. Πρβλ. G. Hoennicke μν. Ἑργ. 209

78. Πρβλ. Ignatz Ziegler μν. Ἑργ. 5 ἑξ., καὶ 11.

79. Ἡ ἀποψίς, καθ' ἣν οὗτοι μόνον μετά τὸ 70 μ.Χ. κατέστησαν οἱ πολιτικοὶ ἀρχοντες τοῦ Ἰσραὴλ (ὅρα Ignatz Ziegler μν. Ἑργ. 14), ὑπεστηρίχθη πρὸς προστασίαν τοῦ κύρους τῆς μετά τὸν θάνατον τοῦ Ἀγρίππα σκιάθους βασιλείας τῶν διαδόχων αὐτοῦ (Πράξ. 25, 13· 23 - 26,3·19· 28·30·32) καὶ πρὸς προβολὴν τῆς γνησιότητος τοῦ Ματθ. 23, 2 Πρβλ. R. Hummel μν. Ἑργ. 16 ἑξ.

80. Ὁρα R. Hummel μν. Ἑργ. 18.

81. Πρβλ. Jg. Ziegler μν. Ἑργ. 11 καὶ 23.

82. Πρβλ. G. Klein μν. Ἑργ. 247. Κατὰ τὸν M. Friedländer (Synagoge und Kirche 12) ἀγωνίᾳ διακατεῖτε τὰς σχολας τῶν Φαρισαίων ὡς πρὸς τὴν ὑπερίσχυσιν τῶν ἔθνικῶν παραδόσεων τοῦ Ἰσραὴλ.

θανάσιμων μίσος των (Πράξ. 23,12-15), πρὸς ἵκανοποίησιν τοῦ ὁποίου ἐ-
πεστρατεύθη ἀσφαλῶς ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν πάσης προελεύσεως πρακτόρων
ἔκεινων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Πρόκειται περὶ τῆς οὕτω διαμορφωθείσης τάξεως
τῶν Ἰουδαίστων, ἡ ὅποια καὶ ἀπεμονώθη μετό τὴν καταστροφὴν τῶν Ἱερο-
σολύμων, οὐ μόνον ὑπὸ τῶν χριστιανῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ αὐτῶν τῶν Ἐβραίων ⁸³,
μετὰ τῶν ὅποιων προσεφέρθησαν νῦν ἐπανασυνδεθοῦν κατὰ τὴν ἔξεγερσιν
τοῦ πρίγκηπος Συμεὼν Βαρκωχέβα ⁸⁴.

4. *O Ἰουδαῖσμὸς τῆς διασπορᾶς καὶ ἡ ἐπ’ αὐτοῦ ἐπιρροὴ τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰσραήλ.*

Αἱ μακραὶ ἔθνικαι περιπέτειαι τοῦ Ἰσραὴλ εἰχον ώς συνέπειαν τὴν δια-
σπορὰν τοῦ περιουσίου λαοῦ τοῦ Θεοῦ εἰς δλα τὰ ἔθνη τότε οἰκουμέ-
νης. Τὴν διασπορὰν ταύτην ἐπηγένενται ἡ κατὰ βούλησιν μετακίνησις καὶ
μόνιμος ἐγκατάστασις πολλῶν Ἰουδαίων εἰς τὰ μεγάλα ἀστικά καὶ ἐμπορικά
κέντρα τοῦ ἀχανοῦς ρωμαϊκοῦ Κράτους ⁸⁵. Τὴν μετακίνησιν ταύτην διηυ-
κόλυναν πάντοτε διάφορα προνόμια, τὰ ὅποια ἦδη ἀπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου
εἰχον δοθῆ εἰς τοὺς Ἰουδαίους τῆς διασπορᾶς ⁸⁶, καὶ τὰ ὅποια οὐδεὶς κατήρ-
γησε τῶν μετὰ ταῦτα κυριάρχων ἡγεμόνων. Μία τῶν σοβαρωτέρων συνε-
πειῶν τῆς διασπορᾶς τοῦ Ἰσραὴλ ἦτο ὁ θρησκευτικὸς καὶ ἥθικὸς φιλελευ-
θερισμὸς τῶν Ἰουδαίων τούτων. Οὕτως ὑπηγορεύθη ἡ ἀνάγκη τῆς ὀργανώ-
σεως τῶν κατὰ πόλεις διαβιούντων Ἰουδαίων εἰς κοινότητας, κέντρα τῶν
ὅποιων ὑπῆρχαν αἱ κατὰ τόπους Συναγωγαί. Δι’ τῶν Συναγωγῶν ἀνεπτύσσοντο αἱ ἔθνικαι
σχέσεις μεταξὺ τῶν Ἰουδαϊκῶν κοινοτήτων τῶν διαφόρων πόλεων. Πρά-
γματι δὲ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Μακκαβαίων τὰς Συναγωγάς διέκρινε πνεῦμα
ἔθνικῆς ἐνότητος ⁸⁷. Κύριος δὲ σκοπὸς τῆς καθόλου ὀργανώσεως αὐτῶν ἦτο
ἡ διατήρησις εἰς πάντας τοὺς Ἰουδαίους τῆς ἀντιλήψεως, διτὶ τὸ ἔθνος αὐ-
τῶν συνίστῃ τὸν περιουσίον λαὸν τοῦ Θεοῦ καὶ διτὶ διφείλει νὰ ἐκπληρώσῃ
τὴν ἐν τῷ κόσμῳ θείαν ἀποστολῆν του. Αὗτη συνίστατο εἰς τὸ χρέος τῆς

83. Πρβλ. Ed. Meyer μν. Ἑργ. III, 595. J. Bergmann μν. Ἑργ. 94 καὶ 107.

84. Ὁρα J. Bergmann 25 - 28.

85. Ὁρα Ἰωσῆπου, Ἀρχ. XIV, 7,2 ἔκδ. B. Niese τόμ. III, 209, 9 - 11 : «... εἰς πᾶσαν
πόλιν ἦδη καὶ παρελλήλυθεν καὶ τόπον οὐ ἔστι ρῆδιος εὑρεῖν τῆς οἰκουμένης, δις οὐ πα-
ραδέδεκται τούτο τὸ φύλον, μηδὲ ἐπικρατεῖται ὑπὸ αὐτοῖς». Ὁ Ἰώσηπος μεταφέρει ἐνταῦ-
θι λόγους τοῦ γεωγράφου Στράβωνος. Πρβλ., τοῦ αὐτοῦ, Ἰουδαϊκὸς Πόλεμος II, 16, 4,
398, ἔκδ..B. Niese, τόμ. VI, 174, 32 - 33 : «Οὐ γάρ ἔστιν ἐπὶ τῆς οἰκουμένης δῆμος ὃ μη
μοίραν ἡμετέραν ἔχων».

86. Ὁρα Ἰωσῆπου, Κατά Ἀπίωνος II, 4, ἔκδ. B. Niese τόμ. V, 52, 21 - 54, 25.

87. Πρβλ. M. Friedländer, Synagoge und Kirche 57.

παραμονής πάντων εἰς τὴν ἔθνικὴν αὐτῶν οἰκογένειαν, μέχρι τῆς ἀλεύσεως τοῦ Μεσσίου, τὸν δόπον προέβαλλον πάντοτε περιθστέρον ὡς ἔθνικὸν ἀλευθερωτὴν. Ὡς παρατηρεῖ ὁ H. Kretzschmar⁸⁸, διὰ τῆς ὀργανώσεως ταύτης· οὐδεὶς Ἰουδαῖος ἦτο εὐκολὸν νὰ χαυῇ μέσα εἰς τὴν διασποράν, ὡς συνήθως συνέβαινε προκειμένου περὶ τῶν ἐν τῇ ζένη διαβιούντων ὑπηκόων πάσης ἄλλης ἔθνικότητος. Ἡ συναγωγὴ ἦτο ἀκόμη καὶ δότος καταφυγῆς πάντων τῶν διερχομένων Ἰουδαίων ταξιδιωτῶν καὶ ἐμπόρων ἐκ τῶν διαφόρων ἀστικῶν κέντρων. Δι’ αὐτῶν κυρίως ἐκαλλιεργεῖτο ἡ ἀντιληψις, κατά τὴν ὅποιαν διαδικός λαός, καὶ ὑπὸ ξενικήν κατοχὴν καὶ ἐν διασπορῷ, ἀπετέλει δύναμιν παγκοσμίου προβολῆς. Εἰς τὰς Ἰουδαϊκάς Συναγωγάς τῆς διασπορᾶς προεβάλλετο ἡ ἀξία τοῦ ἀτόμου διὰ τῆς ταυτίσεως του πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ λαοῦ, γεγονός τὸ δόποιον εἰς οὐδεμίαν ἄλλην θρησκείαν παρουσιάζετο. Τὴν ταυτότητα ταύτην ἐξέφραζε καὶ ἡ περὶ τοῦ ἐσχάτου ὑπὸλειμματος διδασκαλία τῶν Προφητῶν, ὡς καὶ ἡ συνήθεια τῆς ὑπὸ ἐνός ἐκάστου Ἰουδαίου τηρήσεως γενεαλογικῶν καταλόγων, οἱ ὅποιοι καὶ ἔθεωροῦντο ὡς πρωτικοὶ σύνδεσμοι αὐτοῦ ἀρός τὰς ἔθνικάς ἐπαγγελίας. Οὕτω κατενόει πᾶς Ἰσραὴλίτης τὸν στενὸν σύνδεσμον θρησκείας καὶ ἔθνους, ἐαυτὸν δὲ πάντοτε εὑρισκόμενον εἰς τὸ κέντρον τῆς παγκοσμίου πραγματικότητος⁸⁹. Διά τοῦτο καὶ δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀφομοιωθοῦν πολιτικῶς καὶ κοινωνικῶς οἱ Ἰουδαῖοι τῆς διασπορᾶς ὑπὸ τοῦ περιβάλλοντος αὐτοὺς κόσμου⁹⁰.

Ἡ μεγάλη ἴδιοτυπία τῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς συνίστατο ἴδιαιτέρως εἰς τὴν στενὴν συσχέτισιν, παρὰ πᾶσαν ἡθικὴν καὶ θρησκευτικὴν παρακμήν, θρησκείας καὶ ἔθνους⁹¹. Αὗτη ἐξεδηλώθη τὸ πρῶτον διὰ τῆς ὑπὸ τῶν Περσῶν παροχῆς εἰς τοὺς Ἰουδαίους θρησκευτικῆς αὐτονομίας, ὅτε ἡ ἡγεσία αὐτῶν προέβαλε τὴν γλώσσαν τῆς Βίβλου ὡς τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικὸν τῆς ἔθνικῆς καταγωγῆς των. Τοῦτο ἐπανελήφθη, ὡς γνωστόν, ἐπ’ ἐσχάτων πρὸς ἐκφρασιν τῆς διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἔθνικῆς ἐνότητος πάντων τῶν Ἐβραίων.

Μικραὶ ἡ μεγάλαι κοινότητες ὑπῆρχον εἰς διάς τὰς ἀνεπτυγμένας περιοχάς τοῦ τότε κόσμου⁹². Αὗται διετήρουν πάντοτε οὐσιαστικὸν σύνδεσμον μετὰ τῶν ἀρχόντων τῆς Μητροπόλεως. Οὗτος ἐξεφράζετο κυρίως διὰ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου, δστις ἀνήρχετο εἰς τεράστια ποσά, ἀλλὰ καὶ διὰ μιᾶς εὐρυτέρας συνεργασίας ἐπὶ πάντων τῶν ζωτικῶν θεμάτων τοῦ ἔθνους. Κατά

88. Ὁρα μν. Ἑργ. 12.

89. Πρβλ. Ed. Meyer μν. Ἑργ. II, 19.

90. Πρβλ. W. Bousser — H. Gressmann μν. Ἑργ. 91.

91. Πρβλ. Ed. Meyer μν. Ἑργ. II, 26.

92. Περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι Ἰουδαίκων κοινοτήτων δρα G. Hoennicke μν. Ἑργ. 26 ἐξ. καὶ 31 ἐξ. Πρβλ. E. Schürer μν. Ἑργ. III, 2-3 καὶ 55 ἐξ. Περὶ τῶν λοιπῶν κοινοτήτων πρβλ. καὶ Ed. Meyer μν. Ἑργ. II, 10.

τὴν ἐποχὴν τῶν Ἀσμοναίων (167 - 60 π.Χ.), διε έκαλλιεργήθη ὁ ἔθνισμὸς τῶν Ἰουδαίων καὶ ἀνεπτύχθη τὸ μίσος αὐτῶν κατὰ τῶν ξένων ἔθνων, κατέστη ὑπὸ τῶν Φαρισαίων ἀμεσώτερος ὁ σύνδεσμος οὗτος τῶν κοινοτήτων τῆς διασπορᾶς μετά τοῦ ἔθνικοῦ κέντρου⁹³. Πλὴν ὅμως παραλλήλως ἐγίνοντο καὶ διάφορα ἀνοίγματα τῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς πρὸς τοὺς ἐκασταχοῦ αὐτόχθονας λαοὺς Ἑνεκαً ἄκριβῶς τῶν παρεχομένων πρὸς τοὺς πρώτους πολλῶν προνομίων. Τοῦτο ἀλλωστε ἐπιμαρτυρεῖται καὶ ἐκ τοῦ δυσαναλόγως μεγαλυτέρου ἀριθμοῦ τῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς, τοῦ τῆς Παλαιστίνης⁹⁴. Λίαν χαρακτηριστικά ἀποβαίνουν τὰ ὅσα λέγονται σχετικῶς ὑπὸ τοῦ Φίλωνος εἰς Φλάκον: «Ἴουδαίους γάρ χώρα μία διὰ πολυναθρωπίαν οὐ χωρεῖ. Ἡς αἵτιας ἔνεκα τάς πλείστας καὶ εὑδαιμονεστάτας τῶν ἐν Εὐρώπῃ καὶ Ἀσίᾳ κατά τε νήσους καὶ ἡπείρους ἐκνέμονται, Μητρόπολιν μὲν τὴν Ἱεράπολιν ἥγούμενοι, καθ' ἣν ἰδρυται ὁ τοῦ ὑψίσου Θεοῦ νεώς ὅγιος, ἢς δ' ἔλαχον ἐκ πατέρων καὶ πάππων καὶ προπάππων καὶ τῶν ἔτι ἀνω προγόνων οἰκεῖν ἔκαστοι πατρίδας νομίζοντες, ἐν αἷς ἐγεννήθησαν καὶ ἐτράφησαν· εἰς ἐνίας δὲ καὶ κτιζομένας εὐθὺς ἡλθον ἀποικίαν στειλάμενοι, τοῖς κτίσταις χαριζόμενοι. Καὶ δέος ἦν, μὴ οἱ πανταχοῦ τὴν ἀφορμήν ἐκεῖθεν λαβόντες ἐπηρεάζωσι τοῖς πολίταις αὐτῶν Ἰουδαίοις εἰς τάς προσευχάς καὶ τά πάτρια νεωτερίζοντες...»⁹⁵.

Παρὰ τὴν ἔλλειψιν ἐπαρκῶν πληροφοριῶν περὶ τῆς ὁργανώσεως τῶν Ἰουδαϊκῶν κοινοτήτων τῆς διασπορᾶς γίνεται πανταχόθεν ἐμφανές, διτὶ ἡ ὑπάρχουσα δργάνωσις αὐτῶν προσελάμβανεν ἐκπολιτιστικόν, πολιτειακὸν καὶ ἔθνικὸν χαρακτῆρα⁹⁶. Οὔτω δικαιολογοῦνται πρῶτον αἱ ἐπίσημοι ὀνομασίαι «Ἰουδαῖοι» καὶ «ἔθνος Ἰουδαίων», διά τῶν ὅποιων ἐχαρακτηρίζοντο ἀπαντα ὅμοια τὰ μέλη τῶν κοινοτήτων τούτων⁹⁷, ὡς καὶ ἡ ὀνομασία «οἱ ἥγούμενοι τοῦ πολιτεύματος ἡ τοῦ πλήθους», πρὸς χαρακτηρισμὸν τῶν ἀξιωματούχων προϊσταμένων αὐτῶν⁹⁸. Καὶ αὐτῇ ἡ ὀνομασία «Σύνοδος», ἡ «Συν-

93. Πρβλ. E. Hoennickel μν. Ἑργ. 49 καὶ 216 ἔξ.

94. Οὕτως ὑπολογίζεται ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς διά μὲν τὴν Αιγυπτίον εἰς ἐν ἑκατομμύριον ψυχῶν (πρβλ. E. Schürer μν. Ἑργ. III, 2 - 7. H. Kastig, μν. Ἑργ. 11), διά δὲ τὴν Μ. Ἀσίαν, Ἑλλάδα, Ἰταλίαν, Κυρηναϊκήν καὶ τάς νήσους τοῦ Αιγαίου εἰς τέσσερα ἔιος πέντε ἑκατομμύρια. Ἐκ πάντων τούτων ἥρχοντο εἰς Ἱεροσόλυμα, ὡς προσκηνηταὶ κατά τὸ Πάσχα, πολλάκις περὶ τὰ δύο ἑκατομμύρια (πρβλ. Ignatz Ziegler μν. Ἑργ. 30). Καὶ τοῦτο τὸ γεγονός ἀποτελεῖ ισχυρότατον τεκμήριον τοῦ πατριωτισμοῦ τῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς.

95. Ὁρα Φίλωνος, Εἰς Φλάκον 45 - 47, ἐκδ. L. Cohn et P. Wendland, Berolini 1915, τόμ. VI, 128, 25 - 129, 5.

96. Πρβλ. E. Schürer μν. Ἑργ. III, 71 ἔξ.

97. Πρβλ. E. Schürer μν. Ἑργ. III, 73 - 74. W. Bousset — H. Gressmann μν. Ἑργ. 79.

98. Πρβλ.. E. Schürer αὐτόθι III, 71 ἔξ.

αγωγή» τοῦ πλήθους, τοῦ λαοῦ, ἡ τοῦ ἔθνους καὶ τῶν ἀρχόντων τοῦ πολιτεύματος, ἐκφράζει τὴν πολιτειακὴν ὄργανωσιν τῶν Ἰουδαϊκῶν κοινοτήτων τῆς διασπορᾶς⁹⁹. Ἀξία ίδιαιτέρας ὑπογραμμίσεως τυγχάνει ἡ πληροφορία τοῦ Ἰωσήπου, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ σύνοδος αὐτῇ γίνεται κατὰ τοὺς πατρίους νόμους¹⁰⁰. Εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ὁ προϊστάμενος τῆς κοινότητος ὀνομάζετο ἀρχικῶς, «ἐθνάρχης»¹⁰¹. Βραδύτερον, καταργηθείσης τῆς μοναρχίας τοῦ ἔθναρχου διὰ τῆς Γερουσίας, ὁ προϊστάμενος τῆς κοινότητος ὀνομάσθη «γερουσιάρχης» ή «προάρχων» ή «εξάρχων». Οἱ ρωμαῖοι ἐπέτρεπον, ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου, τὰς ἔθναρχίας τῶν Ἐβραίων διὰ τὰς περισσοτέρας πόλεις, καθόσον οὗτοι δὲν ἔθεωροῦντο πολίται τοῦ ρωμαϊκοῦ Κράτους ἀλλὰ «Peregrini» (ἀλλοδαποί), διὸ καὶ αἱ κοινότητες αὐτῶν ἔξελαμβάνοντο ὡς σωματεῖα ἀλλοδαπῶν¹⁰². Ἀνεξαρτήτους πολιτικάς ὄργανώσεις ἀπετέλουν αἱ ιουδαϊκαὶ κοινότητες μόνον, τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Κυρήνης, ἀνεγνωρίζοντο δὲ ὡς νόμιμοι ρωμαῖοι πολίται Ἰουδαῖοι διλίγων μόνον πόλεων, ὡς αἱ Ἀντιόχεια καὶ Ἀλεξάνδρεια¹⁰³.

5. Ἡ ἀναδιοργάνωσις τῆς Ἰουδαϊκῆς προπαγάνδας καὶ ἡ ὑπ' αὐτῆς καταπολέμησις τοῦ κτινήματος τῶν πρώτων χριστιανῶν.

Ἡ διατήρησις καὶ ἡ ἐπὶ νέων βάσεων ἀναδιοργάνωσις τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας ἀπετέλει ἱστορικὴν ἐπιταγὴν διὰ τὸν Ἰουδαϊσμὸν τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης. Αὕτη εἰχε κατ' ἐπανάληψιν ἀλλάξει τακτικήν, ἀκόμη καὶ ἔναντι τῶν προστηλύτων, διὰ τὴν εἰσδοχὴν τῶν δροίων εἰχε προβάλει βαθμιαίως πλείστους ὅσους περιορισμούς, ὡς καὶ ἔναντι πάντων τῶν ἑλληνιστῶν¹⁰⁴. Τὸ καταπληκτικὸν εἶναι ὅτι αὗτη ἔχρησιμοποίει τοὺς πάντας καὶ τὰ πάντα, ἀκόμη καὶ τὰς σκέψεις καὶ τὴν τακτικήν, καὶ τὰ δόνοματα καὶ τὰ βιβλία τῆς Ἑλληνικῆς γραμματείας, εἰς τὴν πολεμικὴν τῆς κατὰ τῶν πάσης φύσεως ἐπιδιώξεων τῆς¹⁰⁵. Προϊὸν τῆς τακτικῆς ταύτης ὑπῆρξε τὸ φιλολο-

99. Αὐτόθι 74 ἔξ.

100. «Ορα Ἰωσήπου, Ἀρχ. XIV, 10, 17, Ἐκδ. B. Niese, τόμ. III, 227, 11 - 13 : «... Ἰουδαῖοι πολίται ἡμέτεροι προσελθόντες μοι ἐπέδειξαν αὐτοὺς σύνοδον ἔχειν ίδιαν κατὰ τοὺς πατρίους νόμους ἀπ' ἀρχῆς καὶ τόπον ίδιον ...».

101. Ἰωσήπου, Ἀρχ. XIV, 7, 2, 117, ἔκδ. B. Niese τόμ. III, 209, 18 : «Καθίσταται δὲ καὶ ἔθναρχης αὐτῶν, ὃς διοικεῖ τὸ ἔθνος καὶ διαιτᾷ κρίσεις καὶ συμβολαίων ἐπιμελεῖται καὶ προσταγμάτων, ὡς ἂν πολιτείας ἀρχῶν αὐτοτελοῦς». Πρβλ. E. Schürer μν. Ἐργ. III, 16, ἔξ.

102. Αὐτόθι III, 121.

103. Αὐτόθι III, 106

104. Πρβλ. Ed. Meyer μν. Ἐργ. III, 269 - 270.

105. Πρβλ. W. Bousset — H. Gressmann μν. Ἐργ. 78. Κατὰ τὸν ραββίνον G. Klein (μν. Ἐργ. 142 ἔξ.), διὸ μνος εἰς τὸν Δεκάλογον τοῦ Ψ. Φωκυλίδου ἀποτελεῖ ἔγχειριδίον κατηχήσεως τῶν ἔθναρχων ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς. Περὶ αὐτοῦ δρα E. Schürer μν. Ἐργ. III, 617 - 622. Πρόκειται περὶ «ποιημάτος νουθετικοῦ» τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων.

γικόν είδος τῶν ψευδεπιγράφων καὶ ἀποκρύφων βιβλίων τῆς τε Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἡ δρᾶσις τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν πατέρων τῆς Ἐλεφαντίνης τοῦ ζ^ο π.Χ. σιδηνος¹⁰⁶, συνιστᾷ ἐν τῶν μεγαλυτέρων κεφαλαίον τῆς ιστορίας τοῦ ιουδαϊκοῦ θένους.¹⁰⁷ Αν καὶ δὲν ὑπάρχουν ἐπαρκεῖς πληροφορίαι περὶ τῆς καθόλου δράσεώς της¹⁰⁸, ως συμβαίνει πάντοτε προκειμένου περὶ πάσης μυστικῆς ὑπήρεσίας καὶ δργανώσεως, αὗτη πρέπει ἀπὸ μακροῦ τότε νῦ εἰχε φθάσει εἰς τὸ ἀποκορύφωμά της, ως πιστοποιοῦν τὰ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ψευδεπίγραφα καὶ ἀπόκρυφα βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης¹⁰⁹. Δι’ αὐτῶν ἔζητεῖτο, ως γνωστόν, ἡ παραπλάνησις ἀκόμη καὶ τῶν πλέον εὐπαιδεύτων Ἑλλήνων¹¹⁰. Ἔξόχως χαρακτηριστικὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρουσιάζεται τὸ ἀπόκρυφον τῶν «Ἐβραϊκῶν Σιβυλλῶν»¹¹¹, ὁ συντάκτης τοῦ ὅποιου ζητεῖ νῦ παρουσιάση τὸν «Ισραὴλ» μεγάλως ἐνδιαφερόμενον διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς ἀποπλανηθείσης «ἀδελφῆς» του Ἑλλάδος, τὴν ὅποιαν καὶ θρηνεῖ διὰ τὰ δεσμά τῆς εἰδωλολατρείας, χωρὶς καὶ νῦ ἀποκάμην νουθετῶν πρός ἀποτίναξιν τῶν δεσμῶν τούτων¹¹².

Είναι γεγονός διτὶ ἐντὸς τοῦ γενικωτέρου κλίματος τῆς ἐντόνου προπαγάνδας τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, ἡ ὅποια ἡσκεῖτο ὑπὸ τῶν πολλῶν ἐκπροσώπων τῶν πάσης φύσεως φιλοσοφικῶν καὶ ἡθικῶν συστημάτων, ως καὶ τῶν διαφόρων θρησκειῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, δὲν ἡτο δυνατὸν νῦ ὑστερήσῃ δὲ λιαν ἔμπειρος εἰς τὰ θέματα τῆς ἑθνικῆς καὶ θρησκευτικῆς προπαγάνδας περιούσιος λαὸς τοῦ Θεοῦ¹¹³. Η παρουσία Ἐβραίων εἰς δὲλα τὰ ἀστι-

106. Πρβλ. Ed. Meyer μν. Ἑργ. II, 23.

107. Πρβλ. W. Bousset — H. Gressmann μν. Ἑργ. 78.

108. Ὁρα Σ. Χ. Ἀγουρίδου, Τά 'Απόκρυφα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, Αθῆναι 1973, Α' 11 - 38.

109. Ὁρα αὐτόθι 471 ἔξ. «Ἐπιστολὴν Ψ. Ἀριστέου». Πρβλ. E. Schürer III, 608 - 616, καὶ 603 - 608 τὰ περὶ τοῦ Ψ. - Ἐκαταίου.

110. Πρβλ. E. Schürer μν. Ἑργ. III, 559 - 592.

111. Πρβλ. M. Friedländer, Geschichte der jüdischen Apologetik 31 - 54. Διὰ τῶν ἀποκρύφων τούτων ἡ ιουδαϊκὴ προπαγάνδα προσελάμβανε τὸ προσωπεῖον ἀκόμη καὶ αὐτοῦ τοῦ ἑθνικοῦ κόσμου.

112. Ὁρα H. Kästing, Die Anfänge der christlichen Mission, München 1969, 10 : «Die urchristliche Mission begann in einer Zeit alter religiöser Propaganda, wie es die Welt selten gesehen hat. Hellenistischen Wanderprediger und Popularphilosophen durchzogen die Lande und warben für ihre Anschaungen. Zauberer und Exorzisten empahnten sich der Menge. Zahlreiche orientalische Kulte hatten ihren Siegeszug nach dem Westen angetreten. Astrologen machten ihre dunklen Geschäfte. Die jüdische Synagogen standen jedem offen und eine reiche Missionsliteratur rückte das religiöse Angebot an die gebildeten Schichten». Κατωτέρω ὁ Kästing, δι' ὅσων λέγει (αὐτόθι σελ. 20) περὶ μή ὀργανωμένης ιουδαϊκῆς ἱεραποστολῆς, κατὰ τὸν τόπον τῶν πλανοδίων λατικῶν φιλοσόφων, ἀντιφάσκει πρὸς ἑαυτόν, τοσούτῳ μᾶλλον καθόσον σότος δέχεται (αὐτόθι σελ. 29) διτὶ : «... die Juden zur Zeit Jesu von einem bedeutenden Sendungsbewusstsein erfüllt waren».

κα κέντρα τῆς Μ.-Ασίας, τῆς Ἐλλάδος, τῆς Αιγύπτου καὶ τῆς Ἰταλίας, ώς καὶ ἡ διὰ τῶν Συναγωγῶν καλὴ ἐθνικοπολιτική δργάνωσίς των διηγούλυνε πολὺ τὴν ταχείαν ἀνάπτυξιν τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας¹¹³. Αὕτη είχεν ώς κέντρον τάς κατά τόπους Συναγωγάς, καὶ οὐχὶ τάς πλατείας τῶν πόλεων ἢ τάς γωνίας τῶν ὁδῶν αὐτῶν, πλὴν διμερῶς αὐτῇ διεξήγετο διὰ τῶν ἐμπείρων πρακτόρων τῆς («Emissäge»), οἵ δόποιοι καὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ κατελέγοντο μεταξὺ τῶν «ἀποστόλων» τοῦ Συνεδρίου («Seluchim»)¹¹⁴.

Οἱ λόγοι, οἵ δόποιοι ἐπέβαλον τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας ἡσαν ἀρχικῶς: α) αἱ συνεχῶς πολλαπλασιαζόμεναι βαθεῖαι ἐπιδράσεις τοῦ εἰδωλολατρικοῦ παριβάλλοντος ἐπὶ τῶν Ιουδαίων τῆς διασπορᾶς: β) τὸ ἔντονον ἀντιστοίχως ἐνδιαφέρον τοῦ εἰδωλολατρικοῦ κόσμου ἐπέρ τῆς θρησκείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης: γ) ἡ ἀνάγκη προβολῆς τῆς ἀποστολῆς καὶ τῶν δικαίων τοῦ ιουδαϊκοῦ ἔθνους¹¹⁵. Εἰς τούτους προσετέθη μετά τὴν πρώτην ἐξάπλωσιν τοῦ χριστιανικοῦ κινήματος καὶ εἰς ἐπὶ πλέον, ἡ προστασία τοῦ κύρους τοῦ ιουδαϊκοῦ ἔθνους καὶ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ διὰ τῆς καταπολεμήσεως τοῦ κηρύγματος τοῦ Ἐναγγελίου. Τὸ κῦρος αὐτῶν είχε καιρίως προσβληθῆ ύπό τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ύπό τοῦ πρωτομάρτυρος Στεφάνου καὶ ύπό τοῦ ἀποστάτου Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν Παύλου. Ἡ ιουδαικὴ προπαγάνδα, ἡ δόποια ἡτο ύπόθεσις μακρᾶς ἱστορικῆς παραδόσεως καὶ δὴ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Προφητῶν μέχρι τῶν μέσων τοῦ β' μ.Χ. αἰώνος, είχε καὶ πάλιν τὸν πρῶτον λόγον¹¹⁶. Τὸ ἔργον αὐτῆς συνιστᾶ ἐθνικὸν καθῆκον διὰ πάντα Ιουδαίον, διὸ καὶ ἡσκεῖτο ἀπὸ τοὺς Προφήτας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τοὺς ἵερεῖς, τοὺς διδασκάλους, τοὺς ἐμπόρους καὶ μάλιστα ἀπὸ τοὺς εἰδικοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ Συνεδρίου¹¹⁷. Κατὰ τὸν ραββίνον G. Klein¹¹⁸, οἱ πρὸς τοῦτο εἰδικοὶ ἀπεσταλμένοι τοῦ Συνεδρίου ἡσαν ἐφωδιασμένοι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Καινῆς Διαθήκης δι' ἐνός ἐγχειριδίου κατηχήσεως τῶν ἐθνικῶν. Ἡ ιουδαικὴ προπαγάνδα ἡσκεῖτο ἀρχικῶς διὰ τῆς τακτικῆς τῆς «Ἀπολογητικῆς τοῦ Ιουδαΐσμοῦ». Αὕτη ἐνεφανίσθη τὸ πρῶτον ἐπὶ

113. Πρβλ. E. Schürer, Die ältesten Christengemeinden im Römischen - Reich. Rektoratsrede, Kiel 1994,7.

114. Πρβλ.. H. K. Rengsdorf ἀρθρον «ἀποστέλλειν, ἀπόστολος κλπ.», ἐν G. Kittel's Theol. Wörtb. z. N.T. I, 413 - 420.

115. Πρβλ. W. Bousset — H. Gressmann μν. Ἑργ. 82.

116. Ὁρα G. Hoennicke μν. Ἑργ. 30.

117. Ὁρα Jgn. Ziegler μν. Ἑργ. 3 καὶ G. Klein μν. Ἑργ. 137 καὶ 145. Ὁ E. Dobschütz (Die urchristlichen Gemeinden, Leipzig 1902, 116 - 121) παρουσιάζει τὴν δοκητινὴν προπαγάνδας ώς ἐθνικὸν καθῆκον πάντων τῶν Ιουδαίων. Οἱ «ἀπόστολοι» ἡσαν πάντοτε οἱ σύνδεσμοι Μητροπολέων καὶ Συναγωγῶν.

118. Ὁρα μν. Ἑργ. 153 - 163. Ὁ Klein διακρίνει μάλιστα ἐπιδράσεις τῶν τοιούτων κατηχήσεων καὶ ἐπὶ τῶν κειμένων τῆς Διδαχῆς τῶν Ἀποστόλων, τῆς Ἐπιστολῆς τοῦ Βαρνάβα, καὶ τοῦ Ποιμένος τοῦ Ἐφρα. Ὁρα αὐτόθι 184 - 216 καὶ 244.

τοῦ αίγυπτιακοῦ ἔδάφους¹¹⁹, ὅπου καὶ προσέλαβε βρυσθερὸν τὸν καθαρῶς ἐπιθετικὸν τῆς χαρακτήρα. Τὸν χαρακτήρα τούτον παρουσίαζον εἰς τὴν μεγαλυτέραν αὐτοῦ ἔντασιν οἱ κατὰ πόδας παντοῦ διώκοντες τὸν Ἀπόστολον Παῦλον. Οὗτοι πάντες είχον ζῆσαι ἐπὶ μακρὸν εἰς τὸν ἔθνικὸν κόσμον, πολλοὶ τῶν ὅποιων είχον ἐπαναπατρισθῆ, εἴτε ὡς ἀπελεύθεροι (Libertini), εἴτε ὡς προσκυνηταί, εἴτε ὡς ἀπόκαμμένοι ἐν τῇ ξένῃ νοσταλγοῖ τῆς πατρίδος. Δὲν ἀποκλείεται νὰ ὑπῆρχον μετεξὺ αὐτῶν καὶ τινες προσήλυτοι, οἱ ὅποιοι ἦσαν ἐνίστε, ὡς πληροφορεῖ ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς Ἰουστίνος (δρα Διάλογον πρὸς Τρύφωνα 122,2), σκληρώτεροι τῶν Ἰουδαίων ύβρισται καὶ διδκται τοῦ Χριστιανισμοῦ. Πάντως διὰ τὸ κύριον ἔργον τῆς προπαγάνδας ἐπελέγοντο τὰ πλέον κατάλληλα πρόσωπα, οἱ Emissäre, οἱ πράκτορες δηλαδὴ αὐτῆς. Κέντρον τῆς ἐν τῇ ξένῃ δράστεώς των ἦτο πάντοτε ἡ Συναγωγὴ.

· Εἶναι φανερὸν ὅτι πολλαὶ κατά καιρούς ήγετικαι·προσωπικότητες τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ὡς οἱ Μακκαβαῖοι, οἱ Ἡρώδαι, οἱ Ζηλωταί, οἱ Φαρισαῖοι, τελευταῖος δὲ πάντων ὁ πρίγκηψ Συμεὼν Βαρκωχέβας, ἐκμεταλλευόμεναι τὴν ἔθνικήν φλόγα, ἡ ὁποία ὑπέβοσκεν, ὡς ἡτο φυσικόν, εἰς τὰς ψυχάς καὶ τὰς καρδίας πάντων τῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς, ἐπεστράτευον πολλοὺς ἐξ αὐτῶν εἰς τὸ ἔργον τῆς ἔθνικῆς αὐτῶν προπαγάνδας¹²⁰. Πάντως τὰ ἀποτελέσματα τῆς δῆλης προσπαθείας ἔξηρτῶντο ἀπό τὴν καλὴν δργάνωσιν αὐτῆς, δεδομένου καὶ τοῦ ὑπάρχοντος πάντοτε ἐντόνου ἀντισημιτισμοῦ¹²¹, παρὰ τὰ προδηλωθέντα πολλαπλὰ προνόμια τῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς. Ἡ δργάνωσις αὕτη είχε συστηματοποιηθῆ προφανῶς περισσότερον πάσης ἄλλῆς ἐποχῆς κατά τὸ διάστημα τοῦ α' π.Χ. μέχρι τοῦ α' μ.Χ. αἰώνος, ὅτε φαίνεται ὅτι ἐπετεύχθη καὶ ἡ μεγαλυτέρα ἐπιρροή τῶν ραββίνων τῆς Παλαιστίνης ἐπὶ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ τῆς διασπορᾶς¹²². Εἰς τοῦτο συνέβαλον προφανῶς καὶ αἱ ἔντονοι περὶ Μεσσίου προσδοκίαι καὶ ἀντιλήψεις. Φαίνεται, ὅτι χάρις εἰς τὴν καλὴν δργάνωσιν τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας ὑπῆρχε διαρκῆς καὶ ταχεῖα ἐπικοινωνία μεταξὺ τῆς Μητροπόλεως καὶ τῶν κοινοτήτων τῆς διασπορᾶς, ὥστε πάντα τὰ ἐνδιαφέροντα καὶ τὰ δύο μέρη ζωτικά γεγονότα νὰ γίνωνται νέα ἐκάστοτε ἀφορμὴ ἐπικοινωνίας, συνέννοήσεως καὶ κοινῆς

119. Πρβλ. W. Bousset — H. Gressmann μν. Ἑργ. 82. M. Friedländer, Geschichte der jüdischen Apologetik 22. J. Bergmann μν. Ἑργ. 94.

120. Πρβλ. E. Schürer μν. Ἑργ. III, 3. W. Bousset — H. Gressmann μν. Ἑργ. 78. A. von Harnack, Mission und Ausbreitung des Christentums, 4. Aufl., Leipzig 1924, I' 13 ἔξ. J. Klausner μν. Ἑργ. 47 ἔξ. Η ἀποφις τοῦ ραββίνου J. Bergmann (μν. Ἑργ. 8), κατά τὴν ὁποίαν πᾶσι διάθεσις ὑπέρ τῆς προπαγάνδας ἐξέλιπεν ἐνωρίτατα εἰς τὴν Παλαιστίνην, δὲν είναι ὄρθη παρά μόνον διὰ τὴν μετά τὸ 70 μ.Χ. περιόδον.

121. Ὁρα, W. Bousset — H. Gressmann μν. Ἑργ. 76.

122. Αὐτόθι 85 - 88.

δράσεως. Τὰ πλέον συνταρακτικά ἔξι αὐτῶν ἀντεμετωπίζοντο πάντοτε ως κοινὴ ἑθνικὴ ὑπόθεσις σύμπαντος τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Διὰ τῆς ὠργανωμένης ταύτης προπαγάνδας μιὰ τεραστία πνευματική δύναμις ἐκάλυπτε τὴν τότε οἰκουμένην. Δι' αὐτῆς εἶχον ἀπαντεῖς οἱ Ἰουδαῖοι νά προσφέρονται τάς ὑπηρεσίας των εἰς τὴν ἑθνικὴν κοινότητα τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ἀδιάφορον ἂν οὗτοι ἀνήκων εἰς τὰς πλέον ἀντιμαχομένας αἵρεσεις, εἰς τοὺς ἀντινομιστάς, ἢ ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς ἀθέους Ἰουδαίους¹²³. 'Η «Ἀπολογητικὴ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ» ως τακτικὴ μέθοδος διηγούται πάντοτε τὰ πράγματα ἔναντι τῶν ἔκαστοτε πολλαπλῶν τούτων ἐσωτερικῶν δυσκολιῶν¹²⁴. 'Η τακτικὴ αὕτη ὑπηργόρευε βεβαίως καὶ προϋπέθετε τὴν συστηματικὴν ἐπαγρύπνησιν τοῦ ἑθνικοῦ κέντρου τῆς Ἰουδαϊκῆς προπαγάνδας.

'Η προπαγάνδα αὕτη ἡτο καλῶς γνωστὴ εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν (Ματθ. 23,15), παρὰ τὴν ἀντίθετον γνώμην τοῦ H. Kästing¹²⁵. 'Η νέα κατά τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀναμόρφωσίς της πρέπει νά ἥρχισε μετά τὸν λιθοβολισμὸν τοῦ Στεφάνου καὶ ἔξι ἀφορμῆς τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ χριστιανικοῦ κινήματος ἐκτὸς τῆς Παλαιστίνης, εἰς τὰ μεγάλα ἑλληνικά κέντρα τῆς Συρίας, τὰς πόλεις τῆς Δαμασκοῦ καὶ τῆς Ἀντιοχείας¹²⁶. 'Η ἐξόντωσις τοῦ πρωτοστατοῦντος εἰς τὴν ἐπέκτασιν ταύτην, Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν Παύλου καὶ ἀποστάτου τοῦ ἴδιου ἔθνους, ἐπέβαλε τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ πράγματι ἰδιοτύπου μηχανισμοῦ τῆς Ἰουδαϊκῆς προπαγάνδας¹²⁷. Αἱ μεγάλαι ἐπιτυχίαι τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἐσήμαινον διὰ τὴν Ἰουδαϊκὴν προπαγάνδαν τὴν ὅραν τοῦ μεγάλου συναγερμοῦ, ως καὶ δι' αὐτῆν ταύτην τὴν ὑπόστασιν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Τὴν φοράν ταύτην καὶ πρακτικώτεροι λόγοι ἐπέβαλον τὴν ἀναδιοργάνωσιν ἐκείνην: α) ἡ διατήρησις τῆς ἑξαρτήσεως τῶν προσηλύτων καὶ τῶν «πειθομένων τὸν Θεόν» ἀπό τὸ Ἰουδαϊκὸν Συνέδριον, τὸ δόπον καὶ ἐρρύθμιζε τὰ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὴν θρησκείαν τοῦ Ἰσραὴλ; β) ἡ ἔναντι τούτων προστασία τοῦ κύρους τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ¹²⁸; καὶ γ) ἡ ματαίωσις πάσης προσπαθείας προσεταιρισμοῦ τῶν φιλελευθέρων καὶ τῶν

123. Ὁρα G. Hoennicke μν. Ἑργ. 175 : «Die Juden waren im grossen und ganzen ungläubig».

124. Πρβλ. E. Schürer μν. Ἑργ. III, 545.

125. Ὁρα μν. Ἑργ. 20.

126. Πρβλ. G. Klein μν. Ἑργ. 245 : «Ganz anders gestaltet sich die Propaganda seit dem Entstehen des Christentums» Ὁρα καὶ κατωτέρῳ : «Mit dem Tode des Stephanus beginnt ein neuer Abschnitt in der Geschichte der jüdischen Propaganda».

127. Πρβλ. G. Klein Ἑνθ' ἀν. 246 : «Bei der Verbreitung der Christen erfuhr man in Palästina von diesen eigenmächtigen Versfahren, und der Kampf gegen die neue Sekte wird jetzt mit System betrieben».

128. Ὁρα αὐτόθι 250. Πρβλ. καὶ Ignatz Ziegler μν. Ἑργ. 76. 'Η ὑπερίσχυσις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἑξετιμάτο ως πλήγμα καίριον κατά τῆς Ἰουδαϊκῆς προπαγάνδας, κατά τῆς διασπορᾶς καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Πρβλ. Ed. Meyer μν. Ἑργ. III, 273.

ἀντινομιστῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς ὑπὸ τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας. Οὗτος εἰχε κάθε λόγον τὸ εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ κεντρὸν τῆς Ιουδαικῆς προπαγάνδας νά κατευθύνη ύπευθύνως καὶ ἀπὸ συστήματος τὸ δόλων ἔργον τῆς κατὰ τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν δράσεώς της. Πρός τοῦτο ἐπεστράτευε τοὺς πάντας καὶ τὰ πάντα διὰ τὴν ταχυτέραν ἔξοντασιν τοῦ μεγάλου ἀποστάτου καὶ διὰ τὴν διάλυσιν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Μέγας ἀριθμὸς ἐκ τῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς, κινουμένων εἴτε ἐκ ζήλου, εἴτε ἐκ δόλου, εἴτε ἐξ ἐριθείας, εἴτε «διὰ φθόνον καὶ ἔριν», εἴτε καὶ ἐξ ἀγάπης (πρβλ. Φιλιπ. 1,15 - 17), καὶ ἐπὶ ἀπειλῇ διαγραφῆς αὐτῶν ἐκ τῶν μητρόφων τοῦ Ιουδαικοῦ ἔθνους (δρα Γαλ. 5,12), ἀδιακρίτως δὲ ὡς πρὸς τὴν θρησκευτικὴν των ἀπόχρωσιν, ἐπεστρατεύθησαν καὶ προσέφερον τὰς ύπηρεσίας των μετά τοῦ συνήθους δι' ἀποδήμους ἔθνικοῦ φανατισμοῦ. Πρόκειται περὶ ὑπηρεσιῶν ἐνὸς ἀδιαλείπτου καὶ ἐνιαίου ἄγανος μιᾶς ψυχῆς, τῆς ψυχῆς τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τῶν ἀπανταχοῦ διεσκορπισμένων τέκνων του, τῆς ἔθνικῆς δηλαδὴ ψυχῆς τῶν Ἰουδαίων, τὴν ὥποιαν ἐπὶ 25 - 27 ἔτη ἐκράτουν οἱ πράκτορες τῆς Ἰουδαικῆς προκαγάνδας εἰς κατάστασιν ἐτοιμότητος, πρὸς ὑπερίσχυσιν αὐτῶν εἰς τὸν κατὰ τοῦ Παύλου ἰσόβιον αὐτοῦ ἄγανα. Οἱ πράκτορες οὗτοι ἀνήκον εἰς τὰς πλέον ἀντιτιθέμενας θρησκευτικάς διμάδας καὶ ἀποχρώσεις τοῦ Ἰουδαισμοῦ. Τοῦτο ἀκριβῶς, δύπερ καὶ παρεπλάνησε τὴν μέχρι τῆς σήμερον ἔρευναν τοῦ προβλήματος τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου, δὲν ἀπετέλεσε ποσῶς ἐμπόδιον εἰς τὴν στενήν ἐπὶ καθαρῶς ἔθνικῆς καὶ πολιτικῆς βάσεως συνεργασίαν διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ ἐνὸς ἐνιαίου καὶ διαρκοῦς μετώπου κατά τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν. Οὗτως ἔξηγεται πῶς παρουσιάζονται εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ὑπὸ τὰ προσωπεῖα τῶν ἄκρως αὐστηρῶν τηρητῶν τοῦ νόμου καὶ τῶν Ἰουδαϊκῶν παραδόσεων, ὡς καὶ ὑπὸ τὰ προσωπεῖα τῶν φιλελευθέρων καὶ ἀντινομιστῶν, τῶν τελούντων ὑπὸ τὴν ζωηράν ἐπίδρασιν τῆς ἑλληνικῆς σοφίας καὶ τοῦ γνωστικισμοῦ, ἐκπροσωποῦντες δηλαδὴ πλήρως τὸ θρησκευτικὸν μωσαϊκὸν τοῦ Ἰουδαισμοῦ τῆς Καινῆς Διαθήκης. «Οθεν ἡ ἐνότης αὐτῶν εἰς τὸν κατά τοῦ Παύλου ἄγανα μίαν μόνον ἥτο δυνατὸν νά ἔχῃ βάσιν, τὴν καθαρῶς ἔθνικοπολιτικήν. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς καὶ ἡ νέα ἀναδιοργάνωσις αὐτῆς ἔθεμελιώθη ἐπὶ τοῦ «μωσαϊκοῦ νόμου», δ ὅποιος ἐπείχε διὰ πάντα Ἰουδαίον θέσιν «Συντάγματος» καὶ «Καταστατικοῦ Χάρτου» τοῦ ἔθνους τοῦ Ἰσραὴλ, διὸ καὶ ἴσχυεν ἐνώπιον πάντων ὡς κανών ζωῆς¹²⁹. Δι' αὐτοῦ

129. Πρβλ. Ρωμ. 2, 19 - 20. Κατὰ τὸ χωρίον τοῦτο, πᾶς Ἰσραηλίτης ἐπίστευεν ὅτι κατείχεν ἐν τῷ Νόμῳ πᾶσαν τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας, διὸ καὶ ἐθεώρει καὶ αὐτὴν τὴν μακράν ὑποδούλωσιν του εἰς ἔνους κυριάρχους λαοὺς ὡς παροδικὴν τιμωρίαν, ἡ δοπια ἐκτεινομένη ἀκόμη καὶ μέχρι τῶν ἐσχάτων καιρῶν συνιστῷ τὴν κατηγορηματικωτέραν καὶ ἀσφαλεστέραν ἐγγύησιν τῆς πίστεως του εἰς τὸ μόνον ἀληθινὸν Θεόν, δοτις καὶ ζητεῖ τὴν ἀπόλυτον ἀφοσίωσιν ἀπὸ μέρους τοῦ περιουσίου λαοῦ του. Πρβλ. Ρωμ. 9,1 - 11, 33.

έπεδιώκετο ή προβολή τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ιουδαϊκοῦ θηρανούς ένυντι τῶν ἄλλων ἔθνων, καθόσον ὁ νόμος οὗτος δὲν ἡτο ἐπινόησις ἀνθρώπων, ἀλλά νόμος τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἀποστάται ἀπ' αὐτοῦ, ὡς ὁ Παῦλος καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ Ἰησοῦς Χριστός, κατηγοροῦντο ὡς ὑβριστοί τοῦ Θεοῦ καὶ προδόται τοῦ ἔθνους, κατεδικάζοντο δέ καὶ περιεφρονοῦντο πέρισσότερον καὶ αὐτῶν τῶν εἰδωλολατρῶν¹³⁰.

Εἶναι ἀληθὲς διτὶ τὰ δύσι εἶχουν γραφὴ ἥδη περὶ τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας, ἄν καὶ ἔξχως κατατοπιστικά, δὲν διαφωτίζουν εἰς τὰς λεπτομερείας των τὸν ἀγῶνα τοῦ Παύλου κατά τῶν ἀντιπάλων του. Διότι ἡ πολυμορφία τῶν προσωπικῶν θρησκευτικῶν καὶ ἡθικῶν ἀντιλήψεων ἐνός ἑκάστου ἔξ αὐτῶν εἶναι τόσον μεγάλη καὶ οὐσιαστική, ὥστε νῦν καθίσταται δύσκολος ἡ διάγνωσις τῆς προελεύσεως αὐτῆς ἐκ μιᾶς καὶ μόνης ἀφετηρίας.¹³¹ Οθεν ἡ μέχρι τοῦδε γενομένη παραπλάνησις τῶν ἀσχοληθέντων εἰδικῶς περὶ τὸ θέμα τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου, νῦν θεωρῆται εὐλόγως καὶ ἐπαρκῶς ἡτιολογημένη. Διότι δύνται ἡ ἐκτυφωλωτικὴ πολυμορφία τῶν προσωπικῶν θρησκευτικῶν καὶ ἡθικῶν ἀντιλήψεων τῶν κατά τόπους κατά τοῦ Παύλου ἐργασθέντων πρακτόρων τοῦ Ιουδαϊσμοῦ, ἡ τόσον ἐκδηλος εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἀποστόλου, ἡ δοποία ἄλλωστε καὶ οὐδόλως παρεκάλυψε, ἀλλά μᾶλλον ἐξυπηρέτει τὸ ἐργον τῆς προπαγάνδας, δὲν ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς ἐρευνητάς τοῦ θέματος τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου νῦν ἴδουν δπισθεν τῆς πολυμορφίας ταύτης τὸν δγκον τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας. Μόνον μία καλῶς ωργανωμένη προπαγάνδα, ἐπὶ καθαρῶς ἔθνική βάσεως, ἡτο δυνατὸν νῦν χρησιμοποιήσῃ ὑπὲρ τῶν ἴδιων τῆς σκοπῶν καὶ τὰ πλέον ἐτερόκλητα πρόσωπα τῆς πνευματικῆς καὶ ἔθνικῆς ὑποστάσεως τοῦ Ιουδαϊσμοῦ¹³². Διὰ τῶν ἐτεροκλήτων τούτων προσώπων ἡ ιουδαϊκὴ προπαγάνδα ἐσκλήρυνε τὸν ἀγῶνα αὐτῆς κατά τοῦ Παύλου, παρουσιάζουσα αὐτὸν ὡς δῆθεν πολυμέτωπον. Πλὴν δημοσ., ὡς δρθῶς παρατηρεῖ ὁ Hans Lietzmann¹³³, ἡ ιουδαϊκὴ προπαγάνδα ἐστράφη καιρίως διὰ τῆς τακτικῆς ταύτης κατά τῆς ὑποστάσεως τοῦ Ιουδαϊσμοῦ, ὡς τοῦτο ἐφάνη μετά τὴν καταστροφὴν τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀφ' ἐνδεικτικοῦ διότι οὕτως ἐπετεύχθη ἡ ἔδραιώσις τοῦ γνωστικισμοῦ εἰς τοὺς κόλπους τῆς ιουδαϊκῆς θρησκείας.

130. Πρβλ. I. Bergmann μν. Ἑργ. 1 ἔξ.

131. Πρβλ. W. Bousset — H. Gressmann μν. Ἑργ. 76 ἔξ.

132. "Ort: «Geschichte der alten Kirche», Berlin Leipzig 1932, I 297. Πρβλ. W. Eltester, Christentum und Gnosis, Berlin 1969, 116 - 128: Aufsatz τοῦ Weiss, Hans - Friedrich, Paulus und die Häretiker. Zum Paulus Verständnis in der Gnosis. W. G. van Unnik, Die jüdische Komponente in der Entstehung der Gnosis, ἐν K. Rudolph, Gnosis und Gnostizismus, Darmstadt 1975, 476 - 494. K. Rudolph, Randerscheinungen des Judentums und das Problem der Entstehung des Gnostizismus, ἐν K. Rudolph, Gnosis und Gnostizismus, Darmstadt, 1975, 768 - 797. K. Rudolph, Die Gnosis, Göttingen 1977, 291 - 311.

παιδιά ειερού διοτί τὴν θρησκευτικήν καὶ ἡθικήν αὐτῆν ἀποιόνωσιν τῶν πρακτόρων τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας ἐπηκολούθησε μετά τὴν καταστροφὴν τῆς Ἱερουσαλήμ ἡ πολιτική καὶ ἔθνική, πλὴν δμως ὥργανωμένη κατὰ μικρᾶς θρησκευτικάς ὅμάδας, ἀπομόνωσις καὶ αὐθαιρεσία τῶν πρακτόρων τούτων, ὥστε νῦν προέλθουν ἑξ αὐτῶν αἱ πολιυώνυμοι ιουδαιοχριστιανικαὶ αἵρεσις, τοῦ τέλους τοῦ α' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ β' μ.Χ. αἰώνος. Αὗται, ὡς γνωστόν, ἐστράφησαν καὶ κατὰ τῆς θρησκείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης¹³³, καὶ κατὰ τῆς Ἔκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, διατεινόμεναι ὅτι αὐταὶ μόναι καὶ δῆ ἕκαστη δι' ἑαυτήν, ἐκπροσωποῦν τὴν ἀλήθειαν τοῦ Εὐαγγελίου. Πλὴν δμως ἡ Ἔκκλησία τοῦ Χριστοῦ ἀντεμετώπισε ταύτας πλήρως, ἐνῷ τὸ οὖτως δημιουργηθὲν θρησκευτικὸν χάος, ἀπὸ τῆς καταστροφῆς τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας, εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ιουδαϊσμοῦ εἰχε πολλάς καὶ μεγάλας τραγικάς συνεπείας διά τὸν κόσμον¹³⁴. Τὸ μέγα ἀντιστάθμισμα ἔναντι τούτων εἶναι ἀνατιρρήτως ἡ ὑπὸ τοῦ νέου κράτους τοῦ Ἰσραὴλ ἐπιστροφὴ εἰς τὴν καθαρὰν θρησκείαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τὴν οὐσιαστικωτέραν πηγὴν τῆς διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἔθνικῆς ἐνότητός του, καὶ τὴν ἀκλόνητον βάσιν τῶν ἐλπίδων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, κατὰ τὰ ἐν Ρωμ. 9,1 - 11, 33 λεγόμενά.

Β'. ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΗΣ Κ. ΔΙΑΘΗΚΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΟΣ ΤΩΝ ΑΝΤΙΠΑΛΩΝ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

I. Αἱ πράξεις τῶν Ἀποστόλων.

Αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων ἀδρομερῶς πάντοτε κάμνουν λόγον περὶ τῶν διωγμῶν τοῦ Παύλου, οἱ ὁποῖοι καὶ κατὰ κύριον λόγον παρουσιάζονται ὑποκινούμενοι ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τοῦ Ιουδαϊσμοῦ. Τὴν πρώτην σχετικὴν πληροφορίαν παρουσιάζει ὁ Λουκᾶς ὡς ἄμεσον προειδοποίησιν τοῦ Παύλου ὃπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Κυρίου «ἔγένετο δὲ μοὶ ὑποστρέψαντι εἰς Ἱερουσαλήμ, καὶ προσευχομένου μου ἐν τῷ ἵερῷ γενέσθαι με ἐν ἐκστάσει, καὶ ἰδεῖν αὐτὸν λέγοντά μοι· σπεῦσον καὶ ἔξελθε ἐν τάχει ἐξ Ἱερουσαλήμ διότι οὐ παραδέξονται σου μαρτυρίαν περὶ ἐμοῦ» (Πράξ. 22,17 - 18). Κατὰ τὴν μαρτυρίαν ταύτην, ὁ Παῦλος λαμβάνει παρά τοῦ Κυρίου ἐντολήν, δπως ἀπομακρυνθῆ τὸ ταχύτερον ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλήμ, διότι κατὰ τὴν ἐκεῖ παραμονήν του οὐδεμία ὑπῆρχεν ἀσφάλεια διά τὴν ζωὴν του. Πλὴν δμως αὕτη ἀπὸ οὐδένα ἄλλον ἡ πειλεῖτο παρά μόνον ἀπὸ τοὺς ἐπισήμους ἄρχοντας τοῦ Ἰσραὴλ, ἀπέναντι τῶν δποίων καὶ ἡτο ὑπόλογος διά τὴν ἀθέτησιν τῆς ἐπισήμου ἐντολῆς των

133. Ὁρα H. Lietzmann, μν. Ἑργ. I 298 - 313. Πρβλ. G. Krüger, Handbuch der Kirchengeschichte I : Das Altertum, 2. Aufl., Tübingen 1923, 74 § 13, 2. Πρβλ. Ed. Meyer μν. Ἑργ. III, 624.

134. Ὁρα ἐνταῦθα σελ. 22 ὑποσ. 68.

πρὸς δίωξιν καὶ εἰς Δαμασκὸν τῶν ἔκει καταφυγοντῶν πράττουν ἐλλινιστῶν χριστιανῶν (Πράξ. 9, 1-18). Ἡ πρώτη αὐτῆ παρουσία τοῦ χριστιανοῦ πλέον Παύλου εἰς Ἱεροσόλυμα εἶναι δύσκολον ἀλλως νά ἔξηγηθῇ, παρὰ μόνον ως μία λίαν πρώτης προσκυνηματική ἐπίσκεψις ἀστραπῆς τοῦ Παύλου, γενομένη τὸ ταχύτερον δυνατὸν μετὰ τὴν κλήσιν του εἰς τὸ ἔργον τοῦ εὐαγγελισμοῦ τῶν ἔθνων, ὅπωσδήποτε πρὸ τῆς φυγῆς του πρὸς ἀπομόνωσιν εἰς τὴν ἔρημον τῆς Ἀραβίας καὶ πρὸ τῆς ἔκειθεν ἐπανεγκαταστάσεώς του εἰς Δαμασκόν, διότιν καὶ ἡρχισε τὸ ἔργον τοῦ Εὐαγγελισμοῦ (Πράξ. 9, 20-22)¹. Ὁ Λουκᾶς πληροφορεῖ «ώς δὲ ἐπληροῦντο ἡμέραι ίκανοι συνεβούλευσαν τοιοί Ιουδαῖοι (τῆς Δαμασκοῦ) ἀνελεῖν αὐτόν» ἐγνώσθη δὲ τῷ Σαύλῳ ἡ ἐπιβουλὴ αὐτῶν (Πράξ. 9, 23-24), διὸ καὶ κατέφυγεν εἰς «Ἱεροσόλυμα Ἰστορῆσαι Κηφᾶν» (Γαλ. 1,18), παραπλανηθεὶς εἰς τοῦτο ἀπὸ τὴν ἔκει ἀνενόχλητον ζωὴν καὶ ἐλευθέραν δρᾶσιν τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων, ὡς καὶ ἀπὸ τὸν διακαῆ πόθον του νά γνωρίσῃ αὐτούς: «Καὶ ἦν μετ' αὐτῶν εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπορευόμενος εἰς Ἱερουσαλήμ παρρησιαζόμενος ἐν τῷ δύναμι τοῦ Κυρίου, ἐλάλει τε καὶ συνεζήτει πρὸς τοὺς Ἐλληνιστάς· οἱ δὲ ἐπεχειρουν ἀνελεῖν αὐτόν. Ἐπιγνῶντες δὲ οἱ ἀδελφοὶ κατίγαγον αὐτὸν εἰς Καίσαρειαν καὶ ἔξαπέστειλαν αὐτὸν εἰς Ταρσόν» (Πράξ. 9, 28-30). Ἐκεῖθεν ἐκάλεσε τὸν Παῦλον ὁ Βαρνάβας εἰς Ἀντιόχειαν πρὸς ἀντιμετώπισιν ἀπὸ κοινοῦ τῶν ἀναγκῶν τῆς ἐκκλησίας τῆς πόλεως ταύτης (Πράξ. 11,25). Τοῦτο συνέβη ὅπωσδήποτε πρὸ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀγρίππα καὶ δὴ πρὸ τοῦ ἑτούς τοῦ θανάτου αὐτοῦ (44 μ.Χ.). Ἔξ Ἀντιοχείας οἱ δύο Ἀπόστολοι Παῦλος καὶ Βαρνάβας ἀνέβησαν εἰς Ἱεροσόλυμα διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν προιόντων τοῦ ἔρανου τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας (Πράξ. 11,30), ἀνέλαβον δὲ μετὰ ταῦτα ἀπὸ κοινοῦ, τῇ συνοδείᾳ καὶ τοῦ Μάρκου, τὴν πρώτην ἀποστολικὴν περιοδείαν (Πράξ. 12, 15-13, 52)². Περὶ τὸ τέλος τῆς περιοδείας ταύτης καὶ μετὰ διδασκαλίαν ἐπὶ δύο Σάββατα εἰς τὴν Συναγωγὴν τῆς Ἀντιοχείας τῆς Πισιδίας, ὑπέστησαν τὸν πρῶτον διωγμὸν τῆς Ἱεραποστολῆς των, ὅπο τῶν ἔκει εὑρισκομένων Ιουδαίων (Πράξ. 13,50). Ὁ διωγμὸς οὗτος ἐσυ-

1. Ὁρα Μ. Α. Σιώτου, Προileγόμενα εἰς τὴν ἔρμηνειαν τῆς πρὸς Γαλάτας Ἐπιστολῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, Ἀθῆναι 1972, 43 ἄξ.

2. Περὶ τῆς χρονολογίσεως τῆς δράσεως τοῦ Ἀποστόλου Παύλου δρα A. Wickenhäuser — J. Schmid, Einleitung in das Neue Testament, 6. Aufl., Freiburg i. Br. 1973, 397. Ἡ πρώτη ἀποστολικὴ περιοδεία τοποθετεῖται μεταξὺ τῶν ἑταῖρων 44-49 μ.Χ. Ἡ ἀποστολικὴ Σύνοδος τὸ 49 μ.Χ., ἡ δευτέρα ἀποστολικὴ περιοδεία μεταξὺ τῶν ἑταῖρων 49-53 μ.Χ., ἡ τρίτη ἀποστολικὴ περιοδεία μεταξὺ τῶν ἑταῖρων 53-54 μ.Χ., ἡ σύλληψις εἰς Ἱεροσόλυμα τὴν Πεντηκοστὴν τοῦ ἑτού 58 μ.Χ., ἡ φυλάκιοις εἰς Καισάρειαν κατά τὰ ἑτη 58-60 μ.Χ., ἡ μεταφορά καὶ παραμονὴ εἰς Ρώμην κατά τὰ ἑτη 60-61 μ.Χ., ὁ θάνατος τοῦ Παύλου περὶ τὸ τέλος τοῦ 67 μ.Χ., καὶ πρὸ αὐτοῦ ἡ τετάρτη περιοδεία του.

νεχίσθη καὶ εἰς τὸ Ἰκόνιον³, δῆπου ὁ Παῦλος ἐσάθη ὡς διὰ θαύματος (Πράξ. - 14,19.- 20).

Εἶναι δύσκολον νὰ προσδιορισθῇ δὲ χρόνος, δὲ όποιος μεσολαβεῖ μεταξὺ τῶν ἐπεισοδίων τούτων καὶ τῆς ἐμφανίσεως εἰς Ἀντίόχειαν τῆς Συρίας, μετά τὴν εἰς αὐτήν ἐπιστροφὴν τῶν δύο Ἀποστόλων Παύλου καὶ Βαρνάβα, τῶν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἀπεσταλμένων, οἱ όποιοι ἔλεγον πρὸς τοὺς ἑκεὶ ἀδελφούς: «ὅτι ἔαν μὴ περιτμηθῆτε, τῷ ἔθει τοῦ Μωϋσέως οὐδὲναςθε σωθῆναι» (Πράξ. 15, 1). Οἱ ἀπεσταλμένοι οὗτοι παρουσιάζονται, καὶ ἡ τὴν πληροφορίαν τοῦ ιδίου τοῦ Παύλου (Γαλ. 2,12), προερχόμενοι ἐκ τοῦ κύκλου τοῦ Ἰακώβου. Κατὰ δὲ τὴν πληροφορίαν τῶν Πράξεων (15,5), δημιουργεῖται αὐτῶν παρουσιάζονται πρόσωπα ἐκ τῆς αἱρέσεως τῶν Φαρισαίων «ἔξαντηστησαν δέ τινες τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως τῶν Φαρισαίων πεπιστευκότες, λέγοντες δτὶ δεῖ περιτέμνειν αὐτοὺς παραγγέλλειν τε τηρεῖν τὸν νόμον Μωϋσέως». Τὴν δημιουργίαν τῶν προσώπων τούτων ὑπαρχεῖν ἐπισήμων προσώπων ἐκ τοῦ κύκλου τῶν Φαρισαίων ἐνισχύει καὶ ἡ δις γενομένη πρὸς αὐτοὺς ὑπαναχώρησις τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Βαρνάβα (Πράξ. 15, 7 - 11. Γαλ. 2, 11 - 14). Οἱ Ἀπόστολος Παῦλος χαρακτηρίζει κατηγορηματικῶς τὰ πρόσωπα ταῦτα ὡς παρεισάκτους ψευδαδέλφους, «οἵτινες παρεισῆλθον κατασκοπῆσαι τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν, ἣν ἔχομεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦν, ἵνα ἡμᾶς καταδουλώσωσι» (Γαλ. 2, 4 - 5). Υπενθυμίζεται δτὶ ἡ ἐπιμονὴ τῶν ψευδαδέλφων τούτων, καὶ ἡ πίεσις αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἄλλων προσώπων τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ὑπῆρχαν ἡ αἵτια τῆς συγκλήσεως τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου. Τὸν πολιτικὸν χαρακτῆρα τῆς ἐπὶ τοῦ προκειμένου γενομένης προσπαθείας τῶν ψευδαδέλφων τούτων ἐνισχύουν ἀφ' ἐνὸς ἡ ἡπία καὶ συμβιβαστικὴ στάσις τοῦ Ἰακώβου⁴ (Πράξ. 15, 13 - 21), καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ τελικὴ ἀπόφασις τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου (Πράξ. 15, 28 - 29, πρβλ. Γαλ. 2, 9 - 10). Δι' αὐτῆς ὁ Παῦλος ἐπεβλήθη καὶ ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ πάντων ὡς ὁ μόνος ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν, γεγονός τὸ δόπιον ἀσφαλῶς δὲν ἰκανοποίησε τὰ πρόσωπα τῆς Ιουδαϊκῆς προπαγάνδας, τὰ δοπιαὶ καὶ είχον ἀνακινήσει τὸ δλον ζήτημα. Διὰ τόπο η ἀπόφασις αὕτη ἀπετέλει μετά ταῦτα τὴν διαρκῆ πρόκλησιν τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας καὶ τῶν δργάνων αὐτῆς. Οἱ Εὐαγγελιστῆς Λουκᾶς ἀποφεύγει σκοπίμως οἰονδήποτε λόγον περαιτέρω ἀποκαλύψεως τῶν ὑπευθύνων διὰ τὰ γενόμενα, διότι δὲν θέλει νὰ δώσῃ νέας ἀφορμάς τοιούτων νέων προστριβῶν, ὡς πράττει προκειμένου καὶ περὶ τῶν ἀντιεκκλησιαστικῶν πράξεων τῆς ρωμαϊκῆς ἔξουσίας. Πρὸς τούτοις δὲν πρέπει νὰ παραθεωρῆται καὶ ἡ

3. Κατὰ τὸν ρωβίτινον Ignatz Ziegler (μν. έργ. 54), δὲ διωγμὸς τοῦ Παύλου εἰς τὰς πόλεις Ἰκόνιον, Δέρβην καὶ Λύστρα εἴχε καθαρός πολιτικὸν χαρακτήρα.

4. Πρβλ. E. Meyer μν. έργ. III, 424. Ἐνταῦθα ὑποστηρίζεται δτὶ καὶ ὁ συμβιβασμὸς μεταξὺ Πέτρου καὶ Παύλου ἐπετεύχθη διὰ τῆς παρεμβάσεως τοῦ Ἰακώβου.

προσωπική εύαισθησία και η λεπτότης τῆς πάντοτε ιουδαϊκής ἔθνικής συνειδήσεως τοῦ Παύλου⁵ ἔναντι τῶν ἐπισήμων ἐκπροσώπων τοῦ ἔθνους του (Πράξ. 23,5. Ρωμ. 9, 1 - 5 πρβλ. Ἐβρ. 13, 19).

Αλλην πληροφορίαν περὶ συγκρούσεως τοῦ Παύλου μετά τινων ἐκ τῶν ἀντιπάλων τοῦ παρέχει τὸ βιβλίον τῶν Πράξεων κατὰ τὴν ἱεραποστολικήν δρᾶσίν του εἰς Φιλίππους, διε τὸ Παῦλος ἀπήλλαξε τὴν ὄτυχην παιδίσκην ἐκείνην ἀπὸ τὸ πνεῦμα «πύθωνος», «ἥτις ἐργασίαν πολλὴν παρεῖχε τοῖς κυρίοις αὐτῆς μαντευομένη» (Πράξ. 16, 16 - 17). Πιθανῶς τοῦτο εἶναι τὸ μόνον περιστατικὸν τῆς ζωῆς τοῦ Παύλου, κατὰ τὸ ὅποιον οὗτος ἐδιώχθη (ὅρι Πράξ. 16, 19 - 24) ἄνευ τῆς συνεργίας τῶν πρακτόρων τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας.⁶ Υπὸ τούτων φαίνεται ἐδιώχθη ὁ Παῦλος πάλιν εἰς Θεσσαλονίκην, ἀφοῦ προηγουμένως ἐδίδαξεν ἐκεὶ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τρία Σάββατα (Πράξ. 17,2). Πρόκειται περὶ χρόνου, ἀπαιτουμένου διὰ τὴν ἐπικοινωνίαν τοῦ κέντρου τῆς προπαγάνδας μετά τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ πρακτόρων αὐτῆς. Διὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην ἀποβαίνουν ἔξοχως χαρακτηριστικαὶ αἱ λέξεις τοῦ κειμένου τῶν Πράξεων «Ζηλῶσαντες δὲ οἱ Ἰουδαῖοι» (17,5). Η ἐκφραστις αὗτη, ως καὶ δὴ ἡ ἐν συνεχείᾳ φραστεολογία τῶν στίχων 5 - 9 προβάλλουν τὸν ἔθνικὸν φανατισμὸν τῆς τάξεως τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν Ζηλωτῶν. Ιδιαιτέρως ἀξία προστέχης ἀποβαίνει ἡ καθόλου νοοτροπία αὐτῶν, οἱ ὅποιοι ἡσαν γνωστοὶ εἰς τὸν Ἰάσονα διὰ τὴν φιλοχρηματίαν των, ὅστε νὰ δωροδοκηθοῦν καὶ νὰ ἀφήνουν ἐλευθέρους τὸν Παῦλον καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ συνεργάτας· «καὶ λαβόντες τὸ ίκανόν παρὰ τοῦ Ἰάσονος καὶ τῶν λοιπῶν ἀπέλυσαν αὐτούς» (Πράξ. 17, 9), διὰ νὰ τοὺς καταδιώξουν ἐν συνεχείᾳ ἔξω τῆς Θεσσαλονίκης καὶ εἰς τὴν Βέρροιαν (Πράξ. 17, 13). Καὶ αὐτὴ ἡ φυγὴ τοῦ Παύλου εἰς Βέρροιαν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ταυτότητος τῶν ἀντιπάλων τούτων ως πρακτόρων τοῦ εὑρυτέρου μηχανισμοῦ τῆς ὡργανωμένης καὶ δικτυωμένης προπαγάνδας.⁷ Διὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην τῆς διώξεως τοῦ Παύλου εἰς Θεσσαλονίκην χαρακτηριστικά τῆς τακτικῆς τῶν πρακτόρων τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας εἶναι: α) ἡ χρησιμοποίησις ἀγοραίων πονηρῶν ἀνδρῶν πρὸς δημιουργίαν θορύβου εἰς τὴν πόλιν· καὶ β) ἡ κατηγορία περὶ ἀναστατώσεως τῆς οἰκουμένης πρὸς ἀναπτροπήν τοῦ Καίσαρος καὶ προβολὴν ἐτέρου βασιλέως (Πράξ. 17, 5 - 7).

Ο διωγμὸς τοῦ Παύλου εἰς Κόρινθον ὑπὸ τῶν αὐτῶν πρακτόρων τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας ἀποτελεῖ δῆλως ιδιάζουσαν περίπτωσιν, διά πολλοὺς καὶ διαφόρους λόγους. Πρῶτον λόγῳ τῶν μεγάλων ἐκεὶ ἐπιτυχιῶν τοῦ Παύλου καὶ τῆς ἐντεῦθεν πλήρως δικαιολογουμένης μακρᾶς ἐν Κορίνθῳ παραμονῆς αὐτοῦ ἐπὶ «ένιαυτὸν καὶ μῆνας ἔξ» (Πράξ. 18, 8 - 11). Δεύτερον λόγῳ τῆς προσελκύσεως εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ σημαίνοντός τινος προσώπου τῆς

5. Ὁρι G. Hoennicke μν. Ἐργ. 18 καὶ 208.

Κορινθου, Τίτιου Ιούστου δνομαζομένου, ὃς και πολλάν ἐκ τῶν Κορινθίων (Πράξ. 18, 7-8). Και τρίτον λόγῳ τῆς γεωγραφικῆς, τῆς πολιτικῆς και τῆς κοινωνικῆς θέσεως τῆς Κορινθου. Ἡ πληροφορία τῶν Ημάχων 18, 12· «Γαλλιώνος δὲ ἀνθυπάτου ὅντος τῆς Ἀχαΐας κατεπέστησαν διοιθυμαδὸν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ Παύλῳ και ἡγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸ βῆμα» δὲν σημαίνει προφανῶς μόνον ποιὸς ἡτο τότε δ ἀνθυπάτος τῆς Ἀχαΐας, ἐνώπιον τοῦ ὅποιου «κατεπέστησαν διοιθυμαδὸν οἱ Ἰουδαῖοι», ἀλλὰ περισσότερον δτι διά τῆς ἀνθυπατείας τοῦ Γαλλιώνος ἔδθη εἰς τοὺς Ἰουδαίους τῆς Κορινθου ἡ κατάλληλος εὐκαιρία τῆς καταγγελίας τοῦ Παύλου ὡς ἀνατροπέως τῆς πολιτικῆς ἀσφαλείας και τάξεως (Πράξ. 18, 13). Ἡ ἐρμηνεία αὕτη θὰ ἐσήμαινεν ἐνδεχομένως δτι ἡ καταγγελία αὕτη τοῦ Παύλου ἐνώπιον τῆς πολιτικῆς ἔξουσίας ἔγινε κατά τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνθυπατείας τοῦ Γαλλιώνος.

Τὴν αὐτὴν τακτικὴν μετήλθον και ἐν Ἐφέσῳ κατά τοῦ Παύλου οἱ ἑκεὶ καταπολεμήσαντες αὐτὸν Ἰουδαῖοι ἀντίπαλοι του (Πράξ. 19,9), μετά τὴν ἐπὶ δλόκληρον τρίμηνον διδασκαλίαν του εἰς τὴν συναγωγήν· «ὮΣ δὲ τινες ἐσκληρύνοντο και ἡπείθουν κακολογοῦντες τὴν ὁδὸν ἐνώπιον τοῦ πλήθους, ἀποστάς ἀπ' αὐτῶν ἀφώρισε τοὺς μαθητάς, καθ' ἡμέραν διαλεγόμενος ἐν τῇ Σχολῇ Τυράννου» (Πράξ. 19, 9) ἐπὶ δύο συνεχῆ ἔτη. Περίπτωσιν διώξεως τοῦ Παύλου ἐν Ἐφέσῳ, ἀξίαν ιδιαιτέρας προσοχῆς, συνιστῷ διά τοὺς ἐν συνεχείᾳ προβαλλομένους λόγους, ἡ κατά τοῦ Παύλου ἐχθρική στάσις τοῦ ἀργυροκόπου Δημήτριου και τῶν μετ' αὐτοῦ τεχνικῶν κατασκευαστῶν τῶν ἀναθηματικῶν ἄγαλματιδίων τῆς Ἀρτέμιδος (Πράξ. 19, 23-40). Πρῶτον, διότι ἡ σύγκρουσις αὕτη ἔγινεν ἀφορμὴ ἀναμίξεως εἰς τὴν ἐκσπάσασαν ταραχὴν τῶν πρακτόρων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, οἱ δποιοι και ἀνέλαβον ἐν συνεχείᾳ τὴν πρωτοβουλίαν τῆς κατά τοῦ Παύλου ἐπιθέσεως διά τοῦ ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν Ἰουδαίου Ἀλεξάνδρου, ὡς κυρίου διμιλητοῦ και κατηγόρου τοῦ Παύλου εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου (Πράξ. 19, 33) «προβαλλόντων αὐτὸν τῶν Ἰουδαίων». Δεύτερον, διότι «τινὲς δὲ και τῶν Ἀσιαρχῶν, ὄντες αὐτῷ (τῷ Παύλῳ) φίλοι, πέμψαντες πρὸς αὐτὸν παρεκάλουν μὴ δοῦναι ἕαυτὸν εἰς τὸ θέατρον» (Πράξ. 19,31), ὑσφαλδῶς διότι είχον ὑποπέσει εἰς τὴν ἀντίληψίν των αἱ δολιότητες τῶν ἑκεὶ δρώντων πρακτόρων τῆς Ιουδαικῆς προπαγάνδας εἰς βάρος τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Τρίτον, διότι «ἳην ἡ ἐκκλησία συγκεχυμένη και οἱ πλείους οὐκ ἤδεισαν τίνος ἔνεκα συνεληλύθεισαν» (Πράξ. 19,32). Τέταρτον, διότι δ γραμματεὺς τῆς συνελεύσεως ἔχαρακτήρισε τοὺς κατηγορουμένους, τὸν Παῦλον δηλαδὴ και τοὺς συνεργάτας του, «οὗτε ιεροσύλους οὔτε βλασφημοῦντας τὴν θεόν ἡμῶν» (Πράξ. 19,37). Πέμπτον, διότι δ γραμματεὺς τῆς συνελεύσεως ὑποδεικνύει εἰς τὸν Δημήτριον και τοὺς συνεργάτας του, ἔαν ἔχουν προσωπικήν τινα διαφοράν μετά τοῦ Παύλου, νά καταγγείλουν τὸ γεγονός εἰς τὰ δικαστήρια και τοὺς ἄρχοντας; «εἰ μὲν οὖν Δημήτριος και οἱ σὺν αὐτῷ τεχνίται ἔχουσι πρὸς τινα λόγον, ἀγοραῖοι

άγονται καὶ ἀνθύπατοι εἰσὶν, ἐγκαλεῖτωσαν ἀλλήλοις...» (Πράξ. 19,38). Καὶ τελευταῖον, διότι ὁ γράμματεὺς τῆς συνελεύσεως διαβλέπει τὸν κίνδυνον τῆς κατηγορίας καὶ αὐτὸς τοῦ ἴδιου ὡς συνεργοῦ καὶ συνυπευθύνον διὰ τὴν στάσιν καὶ ἀναταραχὴν ἔκεινην «καὶ γύρι κινδυνεύομεν ἐγκαλεῖσθαι στάσεως περὶ τὴν σήμερον, μηδενὸς αἴτιου ὑπάρχοντος, περὶ οὐ οὐ δυνητόμεθα ἀποδοῦναι λόγον περὶ τῆς συστροφῆς ταύτης» (Πράξ. 19,40).

Κατὰ τὰς πληροφορίας τῶν Πράξεων 20,3 - 4, πάρουσιάζονται οἱ ἔξεγερθέντες κατὰ τοῦ Παύλου εἰς τὰς διαφόρους πόλεις τῆς Ἑλλάδος συνεργοῦντες ἀπὸ κοινοῦ εἰς ἓν σχέδιον ἔχοντες τοῦ Ἀποστόλου. Πρόκειται περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἐπιστροφῆς διὰ τῆς Μακεδονίας εἰς Ἱεροσόλυμα, μετά τὴν νέαν τρίμηνον παραμονὴν τοῦ Παύλου εἰς Ἑλλάδα «γενομένης ἐπιβουλῆς αὐτῷ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων μέλλοντι ἀνάγεσθαι εἰς τὴν Συρίαν». Ἡ ἐπιβουλὴ αὗτη πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς καλῶς προσχεδιασθεῖσα κλιμάκωτὴ ἐνέργεια πρὸς διασφάλισιν τῆς ἐπιτυχίας της, ἀνήκει δὲ εἰς τὸν μεταξὺ τῆς συγγραφῆς τῶν δύο πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῶν χρόνον, κατὰ τὸν δρόον εἰχε φθύσει εἰς τὸ ἀποκορύφωμά της ἡ κρίσις μεταξὺ Παύλου καὶ τῶν ἀντιπάλων του. Κατὰ τὸ χωρίον τῶν Πράξεων 20,19 παρουσιάζεται δὲ οἱ Παῦλος κάμνων λόγον πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους τῆς Ἐφέσου περὶ «δακρύων καὶ πειρασμῶν τῶν συμβάντων μοι ἐν ταῖς ἐπιβουλαῖς τῶν Ἰουδαίων», ὡς καὶ περὶ τῶν ἐν συνεχείᾳ κακῶν προαισθήσεών του· «Καὶ νῦν ἵδού δεδεμένος ἐγὼ τῷ πνεύματι πορεύομαι εἰς Ἱερουσαλήμ, τὰ ἐν αὐτῇ συναντήσοντα ἐμοὶ μὴ εἰδώς, πλὴν διὰ τὸ πνεύμα τὸ ἄγιον κατὰ πόλιν διαμαρτύρεται μοι λέγον διὰ δεσμά καὶ θλίψεις με μένουσιν» (Πράξ. 20,22-23). Τὰς αὐτὰς προαισθήσεις ἔχει διὰ τὴν δίωξιν καὶ τῶν ὑπὸ αὐτοῦ ἰδρυθεισῶν ἐκκλησιαστικῶν κοινοτήτων «Ἐγὼ οἶδα διὰ εἰσελέύσονται μετὰ τὴν ἀφιξίν μου λύκοι βαρεῖς εἰς ὑμᾶς μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου» (Πράξ. 20,29 καὶ 21,11-14). Διὰ τῶν προαισθήσεων τούτων γίνεται σαφές διὰ οἱ Παῦλος συνδέει τὰς ἐν Κορίνθῳ διώξεις του πρὸς τὰ ὄσα ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσῃ εἰς Ἱεροσόλυμα. Πρὸς τούτους καὶ ἡ πρὸς τὸν ἄρτι ἀφιχθέντα εἰς Ἱεροσόλυμα Παῦλον σύστασις τοῦ Ἰακώβου, δπως κατευνάσῃ ἐμπράκτως τοὺς πρὸς αὐτὸν ἀντιτιθεμένους, σημαίνει διὰ εἰχον πλέον γίνει εὑρύτερον γνωσταὶ αἱ κατὰ τοῦ Παύλου διάθεσις τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τοῦ ὑπὸ αὐτῶν ὑποκεινομένου λαοῦ. «Θεωρεῖς, ἀδελφέ, πόσαι μυριάδες εἰσὶν ἐν τοῖς Ἰουδαίοις τῶν πεπιστευκότων, καὶ πάντες ζηλωταὶ τοῦ νόμου ὑπάρχουσιν· κατηχήθησαν δὲ περὶ σοῦ διὰ ἀποστασίαν διδάσκεις ἀπὸ Μωυσέως τοὺς κατὰ τὰ ἔθνη πάντας Ἰουδαίους, λέγων μὴ περιτέμνειν αὐτοὺς τὰ τέκνα μηδὲ τοῖς ἔθεσιν περιπατεῖν...» (Πράξ. 21,20-21).

«Ἄξια ίδιαιτέρας προσοχῆς τυγχάνει ἐνταῦθα ἡ χρῆσις τοῦ ρήματος «κατηχήθησαν δὲ περὶ σοῦ». Τοῦτο δηλοῖ τὴν κατὰ τοῦ Παύλου ὑποκίνησιν αὐτῶν πρὸ τῆς ἀφιξίας του εἰς Ἱεροσόλυμα. Ο Παῦλος ἦναγκάσθη νὰ ἐν-

δώσῃ εἰς τάς ὑποδείξεις τοῦ Ἰηκόνιου (Πράξ. 21,26). Παρά πάντα ταῦτα ἔξανεστησαν κατ' αὐτὸν οἱ ἀπό τῆς Ἀσίας Ἰουδαιοί (Πράξ. 24,19-20), διτε τὸν εἶδον εἰς τὸν ναὸν καὶ «συνέχεον πάντα δχλον καὶ ἐπέβαλλον εἰς αὐτὸν τὰς χειρας» (Πράξ. 21,27-28). 'Ἡ ἀπαίτησις τοῦ Παύλου, ὥπως δὲ ἐπαρχος Φῆλιξ καλέση ἐνώπιον του καὶ ἀνακρίνη τοὺς κατηγόρους του, ἐκφράζει τὴν πεποίθησιν τοῦ Ἀποστόλου διτε ἡ παρουσία των καὶ μόνη ἐνώπιον τοῦ ἐπάρχου ἵτο ἀρκετή διά νὰ πεισθῇ πᾶς τις περι τῆς ἰδιότητός των ὡς μισθάρνων δργάνων τῆς Ἰουδαϊκῆς προπαγάνδας. Οὕτοι, καταγγέλλοντες τὸν Παῦλον, διτε «οὐτός ἐστιν δὲ ἀνθρωπος δικαῖος τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ νόμου καὶ τοῦ τόπου τούτου πάντας πανταχῇ διδάσκων, ἔτι δὲ καὶ Ἐλληνας εἰσήγαγεν εἰς τὸ ἱερόν καὶ κεκοίνωκεν τὸν ἄγιον τόπον τοῦτον» (Πράξ. 21,28), ἀπέβλεπον ἀφ' ἐνός μὲν νὰ ἔξαψουν τὴν κατά τοῦ Παύλου μανίαν τοῦ δχλου, καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ ἀσκήσουν οὗτο πίεσιν κατά τοῦ ἐπάρχου, ὅστε νὰ ἐνδώσῃ οὐτος εἰς τάς ἀξιώσεις αὐτῶν. (Πρβλ. Πράξ. 21, 31-36· 22, 22-23· 23,2-5). Τὰ μέτρα ἀσφαλείας ὑπέρ τῆς ζωῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (Πράξ. 21,31 ἔξ. καὶ 22,25-29) δὲν ἐμετρίασαν, ἀλλὰ ἐπηρύξαν τὴν μανίαν τοῦ δχλου (Πράξ. 22,22 ἔξ.), διότι οὗτος ἀσφαλῶς ἐνεθεαρρύνετο πρὸς τοῦτο ὑπὸ τῶν πρακτόρων τῆς Ἰουδαϊκῆς προπαγάνδας, διά τοὺς διοίους δὲν ἔπειπε πλέον νὰ χαθῇ καὶ ἡ εὐκαιρία αὕτη τῆς ἔξοντάσεως τοῦ Παύλου. «Γενομένης δὲ ήμέρας ποιήσαντες συστροφήν οἱ Ἰουδαιοί ἀνεθεμάτισαν ἑαυτούς, λέγοντες μήτε φαγεῖν μήτε πεῖν ἥως οὐ ἀποκτείνωσι τὸν Παῦλον. Ἡσαν δὲ πλείους τεσσαράκοντα οἱ ταύτην τὴν συνωμοσίαν ποιησάμενοι» (Πράξ. 23, 12·ἔξ. πρβλ. καὶ 23, 14-22 καὶ 30). Χαρακτηριστικοὶ διά τὸν καθαρῶς πολιτικὸν χαρακτῆρα τῶν ἀντιπάλων τούτων τοῦ Παύλου ἀποβαίνουν καὶ οἱ λόγοι τοῦ Ἐλληνος·Τερτύλλου, τοῦ συνηγόρου τοῦ Ἀρχιερέως Ἀνανίου, πρὸς τὸν ἐπαρχον Φῆλικα· «εὑρόντες γάρ τὸν ἄνδρα τοῦτον λοιμὸν καὶ κινοῦντα στάσεις πᾶσιν τοῖς Ἰουδαίοις τοῖς κατά τὴν οἰκουμένην πρωτοστάτην τε τῆς τῶν Ναζωραίων αἵρεσεως, δις καὶ τὸ ἱερόν ἐπείρασεν βεβηλῶσαι...» (Πράξ. 24,5-6). 'Ο Παῦλος, ἀποκρούων τὰς κατηγορίας ταύτας, ἐπεκαλέσθη οὐχὶ τὰς θρησκευτικὰς του πεποιθήσεις, ἀλλὰ τὰς φροντίδας του ὑπέρ τοῦ ἔθνους του. «Ἐν τούτῳ καὶ αὐτὸς ἀσκῶ ἀπρόσκοπτον συνείδησιν ἔχειν πρὸς τὸν Θεόν καὶ τοὺς ἀνθρώπους διά παντός. Δι' ἑτῶν δὲ πλειόνων ἐλεημοσύνας ποιήσων εἰς τὸ ἔθνος μου παρεγενόμην καὶ προσφορᾶς...» (Πράξ. 24,16-17).

'Ο Εὐαγγελιστής Λουκᾶς ἀναφέρει καὶ ἄλλην ἐνέδραν καὶ ἐπιβουλήν (Πράξ. 25,3), ὡς καὶ νέας βαρυτάτας κατηγορίας τῶν ἀντιπάλων του κατά τοῦ Παύλου ἐνώπιον τοῦ ἐπάρχου Φήστου· «Πολλὰ καὶ βαρέα αἰτιώματα καταφέροντες, ἢ οὐκ ἴσχυον ἀποδεῖξαι, τοῦ Παύλου ἀπολογουμένου διτε οὔτε εἰς τὸν νόμον τῶν Ἰουδαίων οὔτε εἰς τὸ ἱερόν οὔτε εἰς Καισαρά τι ἡμαρτον» (Πράξ. 25,7-8). Τὸν πολιτικὸν τοῦτον χαρακτῆρα προδίδουν καὶ οἱ λόγοι

τοῦ ἐπάρχου Φήστου πρὸς τὸν βασιλέα Ἀγρίππαν: «...θεωρεῖτε τοῦτον περὶ οὐ ἄπαν τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων ἐνέτυχόν μοι ἐν τε Ἱεροσολύμοις καὶ ἐνθάδε βοῶντες μὴ δεῖν αὐτὸν ζῆν μηκέτι» (Πράξ. 25,24). Καὶ οἱ λόγοι τοῦ ἀπολογουμένου Παύλου περιορίζονται εἰς τὸν πολιτικὸν χαρακτῆρα τῶν ἀντιπάλων του: «Ἰουδαίους οὐδὲν ἡδίκησα» (Πράξ. 25,10); «Οὐδὲ ὡς τοῦ ἔθνους μου ἔχων τι κατηγορεῖν» (Πράξ. 28,19).

2. *Ai Ἐπιστολαὶ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου.*

Ο πολιτικὸς χαρακτῆρα τῶν ἀντιπάλων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου προβάλλει ἐπαρκῶς καὶ διὰ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ. Αὗται, ἔξεταζόμεναι ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς ταύτης, διακρίνονται εἰς τρεῖς κατηγορίας. Τὴν πρώτην τούτων ἀποτελοῦν, ὅσαι ἐγράφησαν ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἀναμνήσεως τῶν ταλαιπωριῶν, τὰς ὁποίας ὑπέστησαν ἐκ μέρους τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου καὶ ὁ ίδιος καὶ οἱ παραληπται αὐτῶν. Ἐγράφησαν δὲ πρὸς παροχὴν σχετικῶν παραινέσεων καὶ πληροφοριῶν. Είναι δὲ αὗται: αἱ πρὸς Φιλιππησίους, αἱ δύο πρὸς Θεσσαλονικεῖς, ἡ πρὸς Ἔφεσίους καὶ ἡ πρὸς Ρωμαίους. Τὴν δευτέραν κατηγορίαν ἀποτελοῦν αἱ ἐκτενέστερον ἀναφερόμεναι εἰς τὴν κατὰ τοῦ Παύλου συστηματικὴν δρᾶσιν τῶν ἀντιπάλων του εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν περιοχὴν τῶν παραληπτῶν των. Είναι δὲ αὗται: αἱ δύο πρὸς Τιμόθεον, ἡ πρὸς Τίτον καὶ ἡ πρὸς Κολοσσαῖς. Τὴν τρίτην κατηγορίαν ἀποτελοῦν, ὅσαι ἀκριβῶς ἐγράφησαν πρὸς ἀπόκρουστιν τῶν ἀντιπάλων του καὶ ἔξουδετέρωσιν τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ ἔργου των εἰς τὰς ἐκκλησίας τῶν παραληπτῶν τῶν ἐπιστολῶν τούτων. Αὗται είναι: αἱ δύο πρὸς Κορινθίους⁶ καὶ ἡ πρὸς Γαλάτας⁷.

Κατὰ τὴν πρὸς Φιλιππησίους (1,12-25), ὁ Παῦλος πληροφορεῖ τοὺς ἀναγνώστας τῆς ὅτι αἱ φυλακίσεις του ἐνισχύουν τοὺς συνεργάτας του εἰς τὸ ἱεραποστολικὸν ἔργον των, ὥστε οὗτος μετ' ἔκείνων «περισσοτέρως τολμῶν ἀφόβως τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ λαλεῖν». Οἱ ἀντίπαλοι του χαρακτηρίζονται ὡς πρόσωπα, τὰ ὁποῖα «τὸν Χριστὸν καταγγέλουσιν, οὐχ ἀγνῶς, οἰόμενοι θλῖψιν ἐγείρειν τοῖς δεσμοῖς μου» (1,15-17). Οὗτοι ρητῶς ὀνομάζονται «ἀντικείμενοι», τῶν ὁποίων τὴν ἀπώλειαν ἐγγυᾶται ἡ ἀφοβία τῶν Φιλιππησίων (1,28). Περαιτέρω συνηγοροῦν ὑπὲρ τοῦ πολιτικοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου: α) οἱ βαρεῖς χαρακτηρισμοὶ «κύνες», «κακοὶ ἔργαται», «κατατομῆ» (3,2); β) ἡ ἐν συνεχείᾳ προβολή ὑπὸ τοῦ Παύλου τοῦ ἔαυτοῦ του ὡς Ἐβραίου γηησιωτέρου καὶ πιστοτέρου τῶν ἀντιπάλων του (3,4); γ) ἡ περιγραφή τῶν ἀντιπάλων του ὡς «ἔχθρῶν τοῦ σταυροῦ τοῦ Χρι-

6. Πρβλ. Ed. Meyer μν. Ἑργ. III, 438.

7. Αὐτόθι 433.

στον, ὃν τὸ τέλος ἀπώλεια, ὃν ὁ Θεός ἡ κοιλία καὶ ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ αὐτῶν» (3,18-19).

Περὶ τῶν διωγμῶν τοῦ Παύλου ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων του γίνεται λόγος καὶ εἰς τὰς δύο πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολάς (ὅρα Α' 1,6· 2,2· 14-15· Β' 2,3· 10-12· 3,6). Καὶ εἰς μὲν τὴν πρώτην δὲ Παῦλος περιορίζεται νὰ ὑπογραμμίσῃ τὸν σκοπὸν τῶν ἀντιπάλων του, τὴν πρὸς τὰ ἔθνη δηλαδὴ παρεμπόδισιν τοῦ κηρύγματος τοῦ Εὐαγγελίου. Εἰς δὲ τὴν δευτέραν ὑποδεικνύει εἰς τοὺς ἀναγνώστας τῆς πᾶς νὰ προφυλάσσωνται ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους του.

Εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους πάλιν, τὰ δοσα λέγονται ἀφ' ἐνὸς εἰς τὸ 6,10-20 περὶ τῆς πανοπλίας τοῦ Θεοῦ (πρβλ. 1 Θεσ. 5,8) καὶ ἀφ' ἔτερου περὶ τῆς χρήσεως τῆς εἰς τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ διαβόλου, προσιδιάζουν καὶ ταῦτα εἰς τὴν ἡθικὴν διαφθοράν τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου (πρβλ. Φιλιπ. 3,19). Οὗτοι ὑπηρετοῦν διὰ τῆς διεφθαρμένης ζωῆς των οὐχὶ τὸν νόμον καὶ τὸν Ἰουδαϊσμόν, ἀλλὰ τὸν διάβολον. Τοῦτον ἀκριβῶς ἀναγνωρίζει δὲ Παῦλος διπισθεν τῶν προσώπων τῶν ἀντιπάλων του. Αἱ ἐκφράσεις δηλαδὴ «ἀρχαί», «ἔξουσίαι», «κοσμοκράτορες», δὲν ἔχουν μόνον μεταφορικὴν ἔννοιαν, τουτέστι δὲν ἀναφέρονται μόνον εἰς ὑπερκόσμια ἀστρολογικά δύτα καὶ δυνάμεις πνευμάτων, ὡς δέχονται πολλοὶ⁸, ἀλλ' ἀναφέρονται ἐξ Ισοῦ καὶ εἰς τὰς πολιτικὰς ἀρχὰς καὶ εἰς τὰς ἔξουσίας τοῦ Ἰσραήλ⁹. Ο Παῦλος δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀναφέρεται ἐνταῦθα εἰς φυσικά πρόσωπα πρακτόρων τῶν ιουδαϊκῶν ἀρχῶν, τὰ ὅποια ἐμφοροῦνται ἀπὸ γνωστικούσας διαρχικάς ἀντιλήψεις.

Εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολὴν ἀποβιαίνει ἔξοχως χαρακτηριστικὴ ὡς ὑπὸ τοῦ Παύλου ἀπόκρουσις τῆς κατ' αὐτοῦ κατηγορίας τῶν ἀντιπάλων του, κατὰ τὴν δοπίαν οὗτος ὑπῆρχεν ἀκοστάτης ἀπὸ τῶν πατρικῶν του παραδόσεων καὶ προδότης τοῦ ἔθνους του (ὅρα 9,1-5· 10,1-2· 11,1-2· 5· 12-14· 21· 24-30). Τὰ δὲ προβαλλόμενα ἐν 13,1-7 (πρβλ. Τίτου 2,8 καὶ 3,1) περὶ τοῦ σεβασμοῦ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν τῆς πολιτικῆς ἔξουσίας, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν ἄσχετα πρὸς τὰς γενομένας κατ' αὐτοῦ κατηγορίας. Οὔτε καὶ τὰ ἐν Ἐφ. 6,10-20 λεγόμενα περὶ ἀρχῶν, ἔξουσιῶν καὶ κοσμοκρατόρων. Πάντα ταῦτα χρησιμοποιοῦνται προληπτικῶς ὡς ἀπόκρουσις πάσης διαδόσεως τῶν ἐπιμόνων κατηγοριῶν τῶν ἀντιπάλων του, περὶ προσπαθείας ἀνατροπῆς ὑπὸ τοῦ Παύλου τῆς δημοσίας τάξεως καὶ τῆς πολιτικῆς ἀσφαλείας τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Εἰδικάτερον τὰ ἐν 16,17-20 γραφόμενα, περὶ διχοστασιῶν καὶ σκανδάλων, ἀναφέρονται εἰς τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Παύλου, οἱ ὅποιοι

8. Πρβλ. H. Schlier, *Der Brief an die Epheser*, 5. Aufl. Dieseldorf 1965, 288-395.

9. Πρβλ. Joh. Gnilk, *Der Epheserbrief*, Freiburg i. Br. 1971, 306-308: «Diese grundsätzliche Sinn muss festgehalten werden, wenn unser Schreiben auch keine Polemik gegen den Gestirnglauben wie der Kolosserbrief kennt».

δοχι μόνον δὲν ἔνδιαιφέρονται διὰ τὴν πνευματικὴν σωτηρίαν τῶν ἄλλων, ἀλλὰ ἰδιοτελῶς («τῇ ἔσωθιν κοιλίᾳ») ἐξαπατοῦν «διὰ τῆς χρηστολογίας καὶ εὐλογίας τάς καρδίας τῶν ἀκάκουν» (16,18). Κατὰ τὰ χωρία πάλιν 2,13-16 καὶ 3,1-20¹⁰ 27-39, ὁ Παῦλος παρουσιάζει τοὺς ἀντιπάλους του πνευματικῆς κατωτέρους παντὸς ἴδεολόγου κήρυκος οἰασδήποτε ἄλλης θρησκευτικῆς διδασκαλίας.

Πολλὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτικοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου παρουσιάζουν καὶ αἱ τέσσαρες ἐπιστολαὶ τῆς δευτέρας κατηγορίας: α) 'Η πρὸς Κολοσσαῖς ἐπιστολὴ, ἡ ὅποια ἀπηνθύνετο πρὸς χριστιανούς, ζῶντας ἀπὸ μακροῦ μέσα·εἰς τὴν χοάνην τοῦ γνωστικισμοῦ καὶ τοῦ συγκρητισμοῦ, προδίδει τὴν προσαρμογὴν τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου κατά τὴν ἑκεῖ δρᾶσίν των πρὸς τὸ δόλον κλῆμα, τὰ συνθήματα καὶ τὴν φρασεολογίαν τῶν συστημάτων τούτων. Πάντα τὰ χωρία τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, τὰ ὅποια παρουσιάζουν οἰανδήποτε σχέσιν πρὸς τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Παύλου (λ.χ. τὰ 1,16· 2,1· 3· 4· 8· 10-14·16·18·21-23·3,11), εἶναι εὔκολον νὰ συσχετισθοῦν πρὸς πράκτορας τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας. Οὕτω κρίνεται λίγαν ἐπιτυχῆς ἡ ἀποψίς τοῦ Hans Lietzmann, κατὰ τὴν ὅποιαν οἱ διὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης καταπολεμούμενοι ἀντίπαλοι τοῦ Παύλου ἀνήκουν εἰς «eine stark judaisierende Gnosis»¹⁰. β) 'Εις ἀμφοτέρας τάς πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολάς γίνεται περισσότερον πρόδηλος ἡ ἐκ τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας προέλευσις τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου. Σχετικά παρουσιάζονται τὰ χωρία: 1 Τιμ. 1,3· 6·7·19· 4· 1·3·7·6,3-4· 20. 2 Τιμ. 1,15· 2,16· 22-23· 3,1· 10-11· 4, 14-15. Ἐδιαιτέρως ἄξια προσοχῆς παρουσιάζονται καὶ ἡ χρῆσις τοῦ οὐσιαστικοῦ «γάγγραινα» (2,16) πρὸς χαρακτηρισμὸν αὐτῶν, καὶ ἡ ὑπόμνησις τῶν ὑπ' αὐτῶν διώχεων τοῦ Παύλου εἰς τάς πόλεις Ἀντιόχειαν τῆς Πισιδίας, Ἰκόνιον καὶ Δέρβην. γ) Καὶ εἰς τὴν πρὸς Τίτον ἐπιστολὴν ὑπάρχουν ἀξιόλογα σχετικά στοιχεῖα, ως λ.χ. ἡ πρότασις· «οἱ ἐκ τῆς περιτομῆς... οἵτινες δλους οἰκους ἀνατρέπουσι διδάσκοντες ἂ μη δει αἰσχροῦ κέρδους χάριν» (1,11), ἐκφραστις φανερώνουσα δτὶ πρόκειται περὶ μισθάρνων δργάνων τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας. Τὸ λόγιον ώστε τοῦ Ἐπιμενίδου κατὰ τῶν Κρητῶν, τὸ ὅποιον μᾶλλον ἀφορᾷ μόνον εἰς τοὺς Ιουδαίους τῆς Κρήτης, τῶν ὅποιων παρουσιάζεται ὁ Ἐπιμενίδης ως εἰς ἔξ αὐτῶν «ἴδιος αὐτῶν προφήτης» (1,12). Τὴν ἀποψιν ταύτην ἔνισχυει καὶ ἡ πληροφορία, κατὰ τὴν ὅποιαν οἱ χριστιανοὶ τῆς Κρήτης παρουσιάζοντο «προσέχοντες ιουδαϊκοῖς μύθοις» (1,14)¹¹. Τέλος καὶ τὰ

10. Ὁρα H. Lietzmann, Geschichte der alten Kirche, Berlin und Leipzig 1932, I', 297 ἐξ. Πρβλ. M. Friedländer, Der vorchristliche jüdische Gnosticismus, Göttingen 1898.

11. Ὁ ραββίνος J. Bergmann (μν. Ἑργ. 146) ὑπογραμμίζει τάς πληροφορίας τοῦ Τακίτου, κατὰ τάς ὅποιας «die Juden stammen aus Kreta und ihr Name (Judäei) kommt von Berge Ida ...».

χωρία 1,16· 3,9-10 θά ἡτο δυνατόν νά θεωρηθοῦν ώς ἐνισχύοντα τὸν πολιτικὸν χαρακτῆρα τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου.

Τὰ σιναστικώτερα στοιχεῖα περὶ τοῦ πολιτικοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου παρουσιάζουν αἱ τρεῖς ἐπιστολαὶ τῆς τρίτης κατηγορίας, ἀκριβῶς διότι ταύτας ἔγραψεν δ. Παῦλος πρὸς ἀπόκρουστν τῆς εἰς τὰς ἐκκλησίας τῶν παραληπτῶν των δράσεως τῶν ἀντιπάλων του¹². Ἀξία προσοχῆς είναι ἐν πρώτοις ἡ ταχεῖα καὶ πλήρης ἐνημέρωσις τοῦ Παύλου περὶ τῆς δράσεως τῶν ἀντιπάλων του εἰς τὰς ἐκκλησίας ταύτας. Τοῦτο σημαίνει διτὶ δχι μόνον δὲν ὑπέστη αἰφνιδιασμόν, ἀλλά γνωρίζων καλῶς τοὺς ἀντιπάλους του, είχε λάβει πρόνοιαν, ὥστε ἐγκαίρως καὶ πλήρως νά ἐνημεροῦνται ὑπὸ τῶν πιστῶν δπαδῶν του, δπουδήποτε καὶ ἔαν θά ἐνεφανίζοντο οὗτοι¹³. Παρατηρεῖται ὥσαντως διτὶ καὶ εἰς τὰς τρεῖς ταύτας ἐπιστολάς δ. Παῦλος ἀποκρούει τὰς κατ' αὐτὸν συκοφαντίας τῶν ἀντιπάλων του, περὶ ἔλλειψεως οἰασδήποτε ἐπαφῆς καὶ σχέσεως αὐτοῦ μετά τοῦ εἰς τὴν Παλαιστίνην ζήσαντος Ἰησοῦ (2 Κορινθ. 5,16), ώς καὶ μετά τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων. 'Ο Παῦλος ἀποκρούει τὰς συκοφαντίας ταύτας, καθόσον ἀντιλαμβάνεται διτὶ δι' αὐτῶν οἱ ἀντίπαλοι του ἀποβλέποντες εἰς τὴν μείωσιν τοῦ ἀποστολικοῦ του κύρους καὶ εἰς τὴν διαμφισβήτησιν τῆς ἀληθείας τοῦ Εὐαγγελίου του, δπερ καὶ πρὸς στιγμὴν ἐπέτυχον οὗτοι εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ τῆς Κορίνθου καὶ τῆς Γαλατίας. Εἰς τὴν ἐκκλησίαν δηλαδὴ τῆς Κορίνθου ἐπέτυχον τοῦτο διά τῆς διχοστασίας τῶν φατριῶν (1 Κορ. 1,11-12· 3,4-9· 22· 11,19)¹⁴. Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Παύλου παρουσιάζονται καταβάλλοντες περισσοτέρας προσπαθείας εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Κορίνθου ἔνεκα προφανῶς τῶν ἀπ' ἀρχῆς μεγάλων ἐκεὶ ἐπιτυχιῶν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (1 Κορ. 1,15-16). 'Ανάλογος παρουσιάζεται καὶ ἡ δολιότης αὐτῶν, ὥστε νά ἐμφανίζωνται ώς ζηλωταὶ τῆς καθαρῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, καὶ ώς ὑπέρ λιαν ἀπόστολοι (2 Κορ. 11,5· 12,11-12), διακρινόμενοι διά τὴν σοφίαν των (1 Κορ. 1,8· 3, 11· 18-21· 4, 6· 8, 1· 7· 10,12)¹⁵, ώς καὶ διά τὰς πολλάς προσωπικάς των σχέσεις (1 Κορ. 4,10· 18· 2 Κορ. 5,12)¹⁶, προσόντα, τὰ δποῖα δὲν ἔχει νά πα-

12. Κατά τὸν G. Hoennicke (μν. Ἐργ. 212), οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Παύλου, οἱ δράσαντες εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Κορίνθου καὶ Γαλατίας, προήρχοντο ἐκ τῆς Παλαιστίνης, ἡ ἐκ τῆς Συρίας, ώς πράκτορες («Emissäre») ισχυρᾶς τινος μερίδος. Πρβλ. H. J. Schoeps, Paulus 73 - 77.

13. Πρβλ. E. von Dobschütz, Die Urchristlichen Gemeinden, Leipzig 1902. 81.

14. Πρβλ. X. S. Βούλγαρη μν. Ἐργ. 67 ξ.

15. 'Ο Παῦλος ἀντιπαρατηρεῖ (1 Κορ. 12,8) διτὶ ἡ ἀληθῆς σοφία καὶ γνῶσις είναι χαρίσματα μόνον τοῦ Θεοῦ. Πρβλ. G. Hoennicke μν. Ἐργ. 220.

16. Οὗτοι ἔρχονται συστημένοι, κατά τὸ 2 Κορ. 3,1, ἀπό λιαν ἔγκυρα πρόσωπα τῆς Ἱερουσαλήμ. Κατά τὸν H. J. Schoeps (Paulus 70 και 73), τὰ πρόσωπα ταῦτα δὲν προέρχονται ἐκ τοῦ κύκλου τῶν Δώδεκα, ἀλλά είναι ἐκ τῶν «Leiter der jerusalemer Judaischengruppe». 'Ο H. J. Schoeps (αὐτόθι 69) δέχεται τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Παύλου, τοὺς

ρουσιάση, κατ' αὐτούς, ὁ Παῦλος (1 Κορ. 3,1-3·10-15·4,10·2 Κορ. 1,12-2,14·10,11). Κατά τὰ χωρία 1 Κορ. 4,3·9,3·2 Κορ. 10,12-13, οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Παύλου παρουσιάζονται κρίνοντες καὶ συγκρίνοντες τοὺς ἄλλους ἀποστόλους καὶ τὸν Παῦλον πρὸς τοὺς ἑαυτούς τῶν, σφετερήμετνοι ἀκόμη καὶ τοὺς κόπους τῶν ἄλλων, χωρὶς καμμίαν σύντοιν (2 Κορ. 10,15). Οὗτοι καυχῶνται διτεῖναι Ἐβραῖοι, Ἰσραηλῖται, σπέρμα Ἀβραάμ, χωρὶς νὰ διστάσουν νὰ παρουσιασθοῦν ἀκόμη καὶ ὡς «διάκονοι Χριστοῦ» (2 Κορ. 11,22-23), καπηλεύοντες οὕτω, κατὰ τὸν Παῦλον, τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ (2 Κορ. 2,17) καὶ δολοῦντες αὐτὸν (2 Κορ. 4,2). Καὶ ταῦτα πάντα διὰ νὰ παρουσιάσουν ἔνα ἄλλον, τελείως διαφορετικόν, Χριστὸν (2 Κορ. 11,4), μὴ ἀναστάντα καὶ μηδεμίαν ἀνάστασιν διδάσκοντα (1 Κορ. 15,12 ἐξ.). Διὰ πάντα ταῦτα ὁ Παῦλος τοὺς χαρακτηρίζει «ψευδαποστόλους», «έργατας δολίους, μετασχημάτιζομένους εἰς Ἀποστόλους» Χριστοῦ (2 Κορ. 11,13-15)¹⁷, τοὺς ταυτίζει πρὸς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ἐσταύρωσαν τὸν Κύριον (1 Κορ. 2,9), γνωρίζει δὲ καλῶς διτεῖναι τὸν παρακολουθοῦν συνεχῶς καὶ διτεῖναι ζητοῦν νὰ εὔρουν τὴν πλέον κατάλληλον εὐκαιρίαν διὰ νὰ τὸν ἔξοντώσουν. Διὰ τοῦτο καὶ καταβάλλει πάντοτε ἴδιαιτέρων προσπάθειαν, καὶ ἐπιδεικνύει μεγάλην σύνεσιν, ὥστε νὰ μὴ δώσῃ καὶ ὁ Ἰδιος βάσιμα ἐπιχειρήματα εἰς τὴν τοιαύτην καύχησιν καὶ προσπάθειάν των (2 Κορ. 11,12 καὶ 22)¹⁸.

'Ως γνωστόν, αἱ σχέσεις τοῦ Παύλου μετά τῶν μελῶν τῆς ἐκκλησίας τῆς Κορίνθου περιήλθον εἰς λιαν κρίσμιον σημείον, ἀσφαλῶς ἐνεκα τῆς ἐκεῖ πείσμονος δράσεως τῶν ἀντιπάλων του (1 Κορ. 2,1·4-6) καὶ τῆς δολιότητος αὐτῶν. Διὰ τοῦτο ἡσθάνετο τὴν ἀνάγκην ἐπιδειξεως πρὸς τοὺς Κορινθίους περισσοτέρας ἀγάπης καὶ ὑπομονῆς, οὐχὶ ἐνεκα ἀδύναμίας (2 Κορ. 10,11), ἀλλὰ διὰ νὰ δοκιμάσῃ καὶ ἐνισχύσῃ οὕτω τὴν πίστιν καὶ τὴν καλὴν διάθεσίν των (1 Κορ. 2,9). Διὰ τοῦτο καὶ ἔγγράφως ζητεῖ ἀπὸ τοὺς Κορινθίους, δπως οὗτοι μόνοι κατὰ τὴν ἀπουσίαν του λύβουν τὸ θάρρος τῆς πρωταπικῆς των γνώμης ἔναντι τοῦ Εὐαγγελίου, ὡς ἔγνωρισαν τοῦτο παρὰ τοῦ ἴδιου, καὶ μετά τόλμης δώσουν τὴν ἀρμόζουσαν ἀπάντησιν εἰς «τοὺς λογιζομένους ἡμᾶς ὡς κατὰ σάρκα περιπατοῦντας» (2 Κορ. 10,2 καὶ 10,11-12).

Τέλος πλείσται δσαι ἐκφράσεις τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς συνηγο-

δράσαντας εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Γαλατίας ὡς («Jerusälemer Emissäre». Οὗτος, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν χωρίων Γαλ., 2,4 καὶ 5,10 («δοστὶς ἔαν ἦ»), δέχεται διτεῖναι ὁ Auftraggeber τῶν πρακτόρων τούτων κρύπτεται δπισθεν αὐτῶν.

17. Κατὰ τὸ 2 Κορ. 11,4 οὗτοι παρουσιάζονται ὡς πλάνοι καὶ ἀγνόται τοῦ δχλου, οἱ ὅποιοι διὰ τῶν αἰσχρῶν δημιλιῶν τῶν φθείρουν τὰ χρηστὰ ἡθη τῶν ἀνθρώπων. Πρβλ. L. R. Stachowiack, Chrestotes, Fribourg 1957, 119-120. καὶ H. J. Schoeps, Paulus 73 - 77.

18. H. J. Schoeps αὐτόθι 71.

ροῦν ήπερ τοῦ πολιτικοῦ χαρακτήρος· ^{εἰδη} ἀντιπάλων τοῦ Παύλου¹⁹. Οὗτοι παρουσιάζονται ώς οἱ «ταράσσοντες τὰς ἐκκλησίας τῆς Γαλατίας» (1,7) «καὶ θέλοντες μεταστρέψαι τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ», ώς ἔνα ἔχοντες σκοπόν, τὸ πᾶς θά ἀρέσκουν εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ δχι εἰς τὸν Θεόν (1,10), ώς «παρείσακτοι ψευδάδελφοι, οἵτινες παρεισῆλθον κατασκοπῆσαι τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν, ἢν ἔχομεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἵνα ἡμᾶς καταδουλώσωσιν» οἵτινες οὐδὲ πρὸς ὅραν εἶξαμεν τῇ ὑποταγῇ²⁰ (2,4-5). 'Ο Παῦλος ἀντιδιαστέλλει κατηγορηματικῶς τοὺς ἀντιπάλους του ἀπὸ τοὺς Δώδεκα 'Αποστόλους («οἵτινες δοκοῦντες εἶναι τινὲς» 2,6), δι' ὅσων ὄμιλει περὶ τῆς ἐκ φόβου πρὸς τοὺς ἀντιπάλους του ὑπαναχωρήσεως τοῦ Πέτρου, ἔνεκα τῆς δοπίας καὶ τοῦ ἐπετέθη· «ὅτε δέ ηλθον ὑπέστελλεν καὶ ἀφώριζεν ἑαυτὸν, φοβούμενος τοὺς ἐκ περιτομῆς» (2,12)²¹. Κίνητρον τῆς κατὰ τοῦ Παύλου ἀντιθέσεως τῶν ἀντιπάλων του δὲν ήτο ἡ προβολὴ τοῦ νόμου εἰς τὰς χώρας τῶν ἑθνικῶν (3,5-24· 4,21-5,6· 14-18· 6,13-15), ἀλλ᾽ ἡ σωβινιστικὴ προβολὴ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ ἡ διάκρισις αὐτοῦ ἀπὸ τοὺς ἑθνικούς (3,28). 'Ακριβῶς δι' αὐτὸν καὶ ἐπανέφερον τοὺς εἰς Χριστὸν πιστεύσαντας εἰς τὰ πτωχά καὶ παρηκμασμένα στοιχεῖα, τουτέστι τὰς συνηθείας τῆς ἰσραηλιτικῆς θρησκείας (4,9-10). Κατ' οὓσιαν οὗτοι δὲν ἔνδιαφέροντο οὔτε διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν Γαλατῶν, οὔτε διὰ τὸν νόμον, οὔτε διὰ τὴν θρησκείαν τοῦ Ἰσραὴλ, καθόστον οὔτε οἱ ίδιοι ἐτήρουν αὐτά, ιδίᾳ εἰς τὸν ἑθνικὸν κόσμον. Κύριον μέλημα αὐτῶν ήτο ἡ παραπλάνησις τῶν Γαλατῶν ως πρὸς τὴν πίστιν των εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, διότι μόνον οὕτω θὰ εὑρίσκοντο οὗτοι εἰς πλεονεκτικωτέραν πνευματικὴν κατάστασιν ἔναντι τῶν Γαλατῶν· «ζηλοῦντις ὑμᾶς οὐ καλῶς, ἀλλὰ ἐκκλείσαι ὑμᾶς θέλουσιν, ἵνα αὐτοὺς ζηλοῦτε» (4,17-18). 'Ο Παῦλος διακρίνει σαφῶς διπισθεν τῶν εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Γαλατίας δρασάντων ἀντιπάλων του, οἱ δοποῖοι καὶ ἐπέτυχον τὴν δημιουργίαν μικροῦ πυρῆνος ἀποστατῶν («μικρά ζύμη» 5,9), πρόσωπον ὑψηλά ἴσταμενον. Οὕτος εἶναι διὰ ταράσσων», διόποιος καὶ θά «βιαστάσει τὸ κρίμα, δοτις ἐὰν ἥ» (5,10)²². Διὰ τοῦτο καὶ δὲν λογίζεται διὰ τοῦτο οὐδεὶς εἰς τὴν ἀπειλὴν περὶ «ἀποκοπῆς», τουτέστι περὶ διαγραφῆς των ἐκ τῶν καταλόγων τοῦ ἑθνους των· «δῆθεν καὶ ἀποκόψονται οἱ ἀναστατοῦντες ὑμᾶς». 'Η ίδιοτέλεια τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου ἐκφράζεται ὡς «αὐτοῦ διὰ τοῦ χωρίου 6,12· «ὅσοι θέλουσιν εὐπροσωπῆσαι ἐν σαρκὶ οὗτοι ἀναγκάζουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι, μόνον ἵνα τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ μὴ διώκωνται». Οἱ λόγοι οὗτοι προσλαμβάνουν ιδιαιτέραν ἀξίαν διὰ τὸν πολιτικὸν χαρακτήρα τῶν

19. Πρβλ. H. J. Schoeps, Paulus 72 ἔξ.

20. Πρβλ. G. Hoenenīcē μν., Ἔργ. 215 ἔξ.

21. Ὁρα M. Σιώτου, Προλεγόμενα 64 ὥπος. 3.

άντιπαλων τοῦ Παύλου, καθόσον δηλοῦται δι' αὐτῶν πῶς οἱ πράκτορες τῆς Ιουδαϊκῆς προπαγάνδας ἐκέρδιζον τὴν εὔνοιαν καὶ τὴν εὐαρέσκειαν τῶν ὅπισθεν τούτων κρυπτογέννων πολιτικῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ²². Ἀκριβῶς δι' αὐτὸν προσεπλάθουν νά ἐπιβάλλουν εἰς πάντας τοὺς χριστιανούς, ἀδιακρίτως προελεύσεως, τὴν περιτομήν, τὸ ἔθνικὸν σύμβολον καὶ τὴν σφραγίδα τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ²³, «ἴγαν τῇ ὑμετέρᾳ σαρκὶ καυχήσωνται» (6,13)²⁴. Ὄλαι αὐταὶ αἱ ἐκφράσεις καθιστοῦν σαφές, διτὶ οἱ δράσαντες ἐν Γαλατίᾳ ἀντίπαλοι τοῦ Παύλου ἡσαν καλῶς γνωστοὶ εἰς αὐτὸν, ως πρὸς τὴν προέλευσίν των ἐκ τοῦ κύκλου τῶν ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ πρωτοστατούντων εἰς τὴν ἔξοντωσίν του. Κατὰ τὸν Παῦλον, οὗτοι ἡσαν οἱ παντοῦ ὑποκινοῦντες τὰς πάσης φύσεως καὶ μορφῆς ἀντιδράσεις κατ' αὐτοῦ, χρησιμοποιοῦντες ως συνεργάτην αὐτῶν πάντα πρὸς τοῦτο προσφερόμενον, ἀδιακρίτως τάξεως, θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, ἥ καὶ πολιτικῶν ἀκόμη σχέσεων. Εἶναι γεγονός, διτὶ δὲ Παῦλος ἀποφεύγει σκοπίμως νά ἀποκαλύψῃ περισσότερον τὴν ταυτότητα τῶν ὑψηλά ἴσταμένων προσώπων, τὰ δόπια καὶ κινοῦν τοὺς κατὰ τόπους ἀντιπάλους του, καὶ δλον τὸν μηχανισμὸν τῆς κατ' αὐτοῦ Ιουδαϊκῆς προπαγάνδας, ἵνα μὴ διά τῆς ἀποκαλύψεως τῶν ἐπισήμων τούτων ἐκπροσώπων τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, οἱ δόποι οἱ ἔθεώρουν τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Παύλου ως ἔσχατον ἔθνικὸν κίνδυνον²⁵, μειώση καὶ αὐτὸς τὸ κύρος τοῦ ἔθνους του.

Ἡ γενομένη ἐνταῦθα ἐκτενής ἀνάλυσις τοῦ δλου πολιτικοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου, περὶ τῶν δόπιων τόσαι καὶ τόσαι διετυπώθησαν ὑποθέσεις, παρέχει ἀναντιρρήτως τὴν μόνην ἀσφαλῆ ἱστορικήν βάσιν ἀναζητήσεως αὐτῶν. Τὰ δσα ἥδη ἔχουν λεχθῆ, ως πρὸς τὰς παρουσιαζομένας

22. Πρβλ. M. Friedländer, *Synagoge und Kirche* 209. Ἐγταῦθα τονίζεται διτὶ δὲ Παῦλος ἐδιώκετο, κατὰ τὸ Γαλ. 6, 12 - 14, διότι ἐκήρυξε τὸν σταυρωθέντα Ἰησοῦν καὶ διότι προέβαλλε τούτον ως τὸ τέλος τοῦ νόμου καὶ τῆς περιτομῆς.

23. Ὁρα Ἐπιφανίου, Κατὰ Αλφ. 30, 26, Migne E. P. 41, 449 B'.

24. Πρβλ. H. J. Schoeps, *Paulus* 72.

25. Ὡς παρατηρεῖ δὲ Ignatz Ziegler (μν. Ἑργ. 56 ξε.), δὲ Ἰουδαϊσμὸς ὑπερημόνετο καθ' δλην τὴν περίοδον τῆς ρωμαϊκῆς ἐπ' αὐτῷ κυριαρχίας, τῆς πνευματικῆς ὑποστάσεως καὶ αὐτοτελείας του. Κατὰ τὸν Ziegler δὲ ἀγάν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ κατὰ τὸν Παῦλον ἦτο κατ' οὐσίαν πολιτικός καὶ οὐχὶ θρησκευτικός, διότι οἱ πρωτοστατοῦντες εἰς αὐτὸν ἡσαν οἱ ἀρχοντες τοῦ Ἰσραὴλ (ἀντόθι 73 - 74), οἱ δόποι οἱ μετά τόσης μνίας ἐστράφησαν κατὰ τὸν Παῦλον, ἀκριβῶς διότι οὗτος ἐκήρυξε τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοῦ νόμου, τῆς περιτομῆς καὶ τῶν ἄλλων Ιουδαϊκῶν συνηθειῶν: «In dem Augenblicke aber, in welchem Paulus die Befreiung vom Gesetze, von der Beschneidung und den Speisegesetzen, aussprach, entbrannte sofort der Kampf, um lichterloh aufzuflammen, sobald die christliche Propaganda Palästina betrat, die Juden im eigenen Lande bekehren wollte und die Gottessonschaft Jesu mit der Trinität auf ihre Fahne schrieb».

κατά τόπους ποικίλας θρησκευτικᾶς καὶ ήθικάς πεποιθήσεις αὐτῶν²⁶, εὑρίσκουν κάλλιστα τὴν θέσιν των ἐντὸς τοῦ ὑψηλέρου τούτου πλαισίου τοῦ πολιτικοῦ των χαρακτῆρος, διόποιος διντως ἀφήνει εἰς ἓνα ἔκαστον ἐξ αὐτῶν τὰ εὐρύτατα ἐκεῖνα περιθώρια τοῦ συγκρητισμοῦ, τοῦ γνωστικισμοῦ καὶ τοῦ ὑπὸ τὴν ζωηράν ἐπίδρασιν τούτων τελοῦντος Ιουδαϊσμοῦ τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης.

26. Ὁρα παρά Μ. Α. Σιώτου, Προλεγόμενα 58 καὶ Fr. Mussner μν. ξργ. 15 καὶ 29.

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΨΕΥΔΕΠΙΓΡΑΦΙΑΣ

Ιωάννου Δ. Καραβιδοπούλου
Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Η ψευδεπιγραφία, ή άπόκρυψη δηλ. τοῦ πραγματικοῦ όντος τοῦ συγγραφέα ἐνὸς ἔργου και ἡ ρητὴ ἀπόδοση τοῦ ἔργου αὐτοῦ σὲ μιὰ γνωστὴ μορφὴ τοῦ παρελθόντος, εἶναι συνήθης φιλολογική τακτικὴ και παρατηρεῖται τόσο στὴν κλασσικὴ φιλολογία, κυρίως στὴν Ἑλληνικὴ και λιγότερο στὴν λατινική, δσο και στὸν ιουδαϊκὸν και χριστιανικὸν κόσμο. Τὸ παρελθόν θεωρεῖται πάντοτε ἔγγυτερο πρός τὴν ἀλήθεια και τὶς πηγὲς τῆς, ἡ κάθε δὲ ἐποχὴ θέλει νὰ στηριχθεῖ σὲ μιὰ αὐθεντία ποὺ μίλησε στὸ παρελθόν και ἔμεινε στὶς συνειδήσεις τῶν μετέπειτα γενεῶν σὰν ἡγετικὴ και ιστορικὴ μορφὴ. Ἔτσι πολλὰ κείμενα κυκλοφόρησαν μὲ τὴν ψευδὴ δῆλωση διτι ἀνήκουν σὲ κάποιο γνωστὸ συγγραφέα, συνήθως τοῦ παρελθόντος, ἐνῶ ὁ πραγματικὸς συγγραφέας ἔμεινε ἄγνωστος και προσπαθεῖ ἀκόμη σήμερα ἡ φιλολογικὴ ἔρευνα νὰ τὸν βρεῖ. ἄλλοτε μὲ περισσότερη και ἄλλοτε μὲ λιγότερη ἐπιτυχία.

Διερωτᾶται κανεὶς: «Υπῆρχε τόση εὐπιστία στὰ παλαιότερα χρόνια, ὥστε νὰ πιστεύουν ἀσυζητητὶ οἱ ἀναγνῶστες, διτι κάκοιο ἔργο ἀνήκει σ' αὐτὸν τοῦ ὅποιου φέρει τὸ δόνομα; Και ἐπίσης πῶς ἀντιμετωπίζοταν ἡ πλαστογράφηση δταν ἀποκαλυπτόταν; Πῶς μποροῦν νὰ ἔξηγηθοδν, ἀπὸ ἡθικὴ ἄποψη, τὰ φαινόμενα αὐτὰ ἴδιοις στοὺς χριστιανικοὺς αἰδῆνες; Και τὸ πιὸ καίριο ἀκόμη ἔρώτημα: ἔχουμε μέσα στὴ Κ. Διαθήκη περιπτώσεις ψευδεπίγραφων ἔργων; Και ἂν ναι, πῶς πρέπει νὰ ἀντιμετωπισθοδν; Πῶς σχετίζεται ἡ «γνησιότητα» ἐνὸς βιβλίου τῆς Κ. Διαθήκης μὲ τὴν «κανονικότητά» του; Τὸν προβληματισμὸ γύρω ἀπὸ δλα αὐτὰ τὰ ἔρωτήματα στὰ ὅποια ἡ ἀπάντηση δὲν εἶναι πάντοτε εύκολη, θύ προσπαθήσω νὰ σᾶς παρουσιάσω μὲ συντομία, δηλώνοντας ἀπὸ τὴν ἀρχὴ διτι τὸ θέμα εἶναι ἔξαιρετικὰ δύσκολο και πολὺ λεπτὸ γιά τὸν δρθόδοξο ἔρευνητὴ ἴδιοις σὲ σχέση μὲ τὴν θεολογικὴ παραγωγὴ τῆς πρωτοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Η ἀπουσία μελετῶν στὸν Ἑλληνικὸν χῶρο και ἡ χαρακτηριστικὴ σπανιότητα στὸν ἔνδροσσο μαρτυροῦν γιὰ τὴν δυσχέρεια τοῦ θέματος. Και οἱ ἐλάχιστες ἀκόμη ξενόγλωσσες μελέτες¹ ἀντιμετωπίζουν τὸ θέμα τῆς ψευδεπιγραφίας

1. Βλ. π.χ. F. Torm, Die Psychologie der Pseudonimität im Hinblick auf die Literatur des Urchristentums, 1932. A. Meyer, Religiöse Pseudepigraphie als ethisch - psy-

στή γενικότητά του σ' όλο τὸν ἄρχαιο, χριστιανικό και μή, κόσμο και δὲν ἀναφέρονται εἰδικά στὴν περιοχὴ ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἔδω κατ' ἔξοχῃ. Στὰ πιὸ εἰδικά ἔργα, δηλ. στὶς Εἰσαγωγὲς τῆς Κ. Διαθήκης, στὶς προτεσταντικὲς και δὲν είναι και περισσότερο στὶς ρωμαιοκαθολικές, ὁ φευδεπίγραφος χαρακτήρας δρισμένων βιβλίων (π.χ. τῶν Ποιμαντικῶν ἐπιστολῶν, τῆς Β' πρὸς Θεσσαλονικεῖς, τῆς Β' Πέτρου, κ.ἄ.) τείνει νῦ ἐπικρατήσει σὰν βέβαιος και σχεδὸν πανθομολογούμενος.

'Απὸ τὴν ἄλλη μεριά στὶς ὅρθοδοξες Εἰσαγωγὲς παρατηρεῖται μιὰ ἐπιστράτευση ἐπιχειρημάτων γιὰ τὴν διασφάλιση τῆς γνησιότητας τῶν παραπάνω κειμένων, δηλ. γιὰ τὴν στήριξη τῆς πατρότητας αὐτοῦ τοῦ διοίου τὸ κείμενο φέρει τὸ ὄνομα, σὰν νῦ μὴ προέχει τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ποὺ εἶναι ὁ πραγματικὸς συγγραφέας τῆς Γραφῆς ἀλλὰ τὸ σκεῦος τὸ ἀνθρώπινο ποὺ μεταγράφει στὴν ἀνθρώπινη γλώσσα τὰ θεῖα γεγονότα και τὶς θεῖες ἀλήθειες. Σκέφτεται κανείς, μήπως ἡ εἰδικὴ παράγραφος περὶ τῆς «γνησιότητας» ποὺ μπαίνει σ' ὅλα τὰ κεφάλαια τῆς Εἰσαγωγῆς ἀποσκοπεῖ στὸ νῦ παρουσιάσει τὴν ἐπικρατοῦσα ἐπιστημονικὴ ἀποψη σὰν ἀλήθεια, ἡ δὲ ἀναίρεση τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἀποσκοπεῖ στὸ νῦ ἔξασφαλίσει στὸν συγγραφέα τῆς Εἰσαγωγῆς τὸ πιστοποιητικὸ τῆς Ὁρθοδοξίας του! Κάνει ἐντύπωση τὸ ἀκόλουθο παράδοξο ποὺ παρατηρεῖται σὲ πολλοὺς θεολόγους τοῦ νεοελληνικοῦ χώρου: 'Ἐνῶ στὴ θεολογία τους παρουσιάζονται φιλελεύθεροι μὲ πραγματικὰ ἐνδιαφέρουσες και σύγχρονες ἀπόψεις, στὰ φιλολογικοκριτικὰ θέματα προσπαθεῖ ὅ ἔνας νῦ ὑπερβάλλει τὸν ἄλλο σὲ συντηριτισμὸ και σὲ ἀπόκρουση τῶν ξένων ἀπόψεων. Δέν ἐννοῶ τοὺς πανεπιστημιακοὺς ἐρευνητές ἀλλὰ ἐκείνους ποὺ ἀσκοῦν τὸ διακόνημά τους στὸν στίβο τῆς Ἐκκλησίας και τῆς παιδείας. Εἶναι πρόθυμοι νῦ δεχθοῦν και τὴν πιὸ φιλελεύθερη θεολογικὴ ἀποψη στὴν ἐρμηνεία, ἀλλὰ νομίζουν δτὶ κλονίζεται τὸ

ehologisches Problem, ZNW 35 (1936), 262 - 279. W. Speyer, Religiöse Pseudepigraphie und literarische Fälschung im Altertum, 1967. Τοῦ Ιόντου, Die literarische Fälschung im heidnischen und christlichen Altertum, 1971. K. Aland, Das Problem der Anonymität und Pseudepigraphie in der christlichen Literatur der ersten beiden Jahrhunderte, στὸ Βιβλίο των Studien zur Überlieferung des N. Testaments und seines Textes, 1967, 24 - 34. H. R. Balz, Anonymität und Pseudepigraphie im Urchristenium, ZThK 66 (1969), 403-436. B. M. Metzger, Literary Forgeries and canonical Pseudepigrapha, JBL 91 (1972), 3 - 24. N. Brox, Falsche Verfasserangaben. Zur Erklärung der frührchristlichen Pseudepigraphie, 1975. K. M. Fischer, Anmerkungen zur Pseudepigraphie im N. Testament, NTS 23 (1976), 76 - 81. 'Ο N. Brox στὸν τόμο Pseudepigraphie in der heidnischen und jüdisch - christlichen Antike (Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1977) περιέλαβε μερικὲς ἀπὸ τὶς παραπάνω ἔργωσις (ἀποσπασματικά). 'Οσες φορὲς παραπέμπω σ' αὐτές, δίνω τὸν ἀριθμὸ τῆς σελίδας ποὺ ἔχουν στὸν τόμο αὐτοῦ τοῦ Brox, στὸν ὅποιο βρίσκεται κανεὶς τὴν ὅλη σχετικὴ βιβλιογραφία.

οίκοδόμημα τῆς Ὀρθοδοξίας, δταν τούς λεχθεῖ δτι π.χ. ή πρός Ἐβραίους ή κάποια ἀλλή ἐπιστολή δὲν είναι ἔργο τοῦ Παύλου!

Ἄς μή νομισθεῖ δτι σκοπεύω νά εἰθιγραμμήσθη, μὲ δσα θὰ πῶ στη συνέχεια, μὲ τήν ἐπικρατοῦσα σήμερα ἄποψη στὸ θέμα τῆς γνησιότητας ὁρισμένων βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης. Θά προσπαθήσω μόνο νά θέσω τὸ θέμα τῆς γνησιότητας τῶν βιβλίων αὐτῶν ἐπάνω στὴ βάση τῆς ὁρθόδοξης ἐκκλησιολογίας, ὅστε και στήν περίπτωση ἀκόμη ποὺ θὰ βεβαιωθοῦμε ἐπιστημονικά και ἀμετάκλητα δτι ἔνα κείμενο ποὺ φέρει τὸ δνομα ἐνὸς γνωστοῦ συγγραφέα προέρχεται ἀπὸ κάποιον ἄλλο θεόπνευστο ἄνδρα τῆς Ἔκλησίας νά μή ἀλλάζει ἀπολύτως τίποτε ἀπὸ τήν ὁρθόδοξη πίστη. Δὲν μπορῶ δμως νά πω στὸ θέμα χωρὶς νά προτάξω δυὸ λόγια γενικά γιὰ τήν ψευδεπιγραφία στήν ἀρχαιότητα.

* *

Κάνει ἐντύπωση ὁ μεγάλος ἀριθμός πλαστῶν και ψευδεπίγραφων ἔργων ποὺ ἔχει νά μᾶς παρουσιάσει ἡ Ἑλληνική ἀρχαιότητα. Ή ὁρφική παράδοση — γιά νά ἀρκεσθῶ σὲ μερικά μόνο ἀλλὰ κλασσικά παραδείγματα — ἀποδίδει σωρεία συγγραμμάτων στὸν Ὀρφέα, τὸν ὄποιον οἱ ὁρφικοὶ θεωροῦν ἀρχαιότερο ἀκόμη και τοῦ Ὄμηρον και Ἡσιόδου. Στὸν γνωστὸ γιατρὸ Ἰπποκράτη, ποὺ ὑπῆρξε ὡς γνωστὸ και συγγραφέας, ἀποδίδονται 130 ἔργα, ἀπὸ τὰ δποῖα μόνο τὰ μισά (!) ή φιλολογικὴ ἔρευνα σήμερα δέχεται γιά δικά του. Ἐπίσης ἀπὸ τὰ 280 βιβλία ποὺ ἀποδίδονται στὸν Πυθαγόρα δ νεοπλατωνικὸς Πορφύριος (3ος μ.Χ. αιώνας) ξεχωρίζει μόνο 80 σάν γνήσια, τὰ δὲ ἄλλα ἀποδίδει σὲ μαθητές του, τοὺς ὄποιους δὲν θεωρεῖ χαλκευτές ή πλαστογράφους, ἀλλὰ τοὺς ἐκτιμᾶ σάν ὄντας κληρονόμους τῆς γνώσεως τοῦ σοφοῦ δασκάλου. Τὸ ἴδιο και ὁ φιλόσοφος Ἰάμβλιχος (4ος αιώνας) ἐπαινεῖ τοὺς πυθαγόρειους μαθητές γιατὶ δ, τι γνώριζαν τὸ δφείλαν στὸν Πυθαγόρα και συνεπῶς μὲ τὸ δίκιο τους σ' δ, τι ἔγραφαν ἔβαζαν σάν συγγραφέα τὸ δνομα τοῦ δασκάλου τους. Ή σχολική παράδοση λοιπὸν και κληρονομιά είναι ἔνας λόγος ποὺ ἐπιτρέπει τήν ψευδεπιγραφία, χωρὶς αὐτή νά θεωρεῖται ἐπιλήψιμη, δπως δὲν θεωρεῖται ἐπιλήψιμη ή συγγραφὴ ρητορικῶν γυμνασμάτων η οἱ ἀσκήσεις ὑφους ποὺ γράφονται μὲ τὸ δνομα κάποιου γνωστοῦ ρήτορα, ἀλλὰ ποὺ μένουν στήν ιστορία γιά νά μπερδεύουν τοὺς φιλολόγους τῶν μεταγενέστερων ἐποχῶν. Και διερωτᾶται κανεῖς : ή ψευδεπιγραφία αὐτή, ή «παθολογικὴ μορφὴ ἐμφανίσεως τῆς ἐννοίας τῆς ίδιοκτησίας», δπως τήν χαρακτηρίζει ὁ Speyer (Die literarische Fälschung, σ. 2), δὲν ἔθετε κάποιο ηθικὸ πρόβλημα; δὲν ὑπῆρχε σαφής η ἐννοία τῆς πνευματικῆς ίδιοκτησίας στήν ἀρχαιότητα;

Δὲν μποροῦμε βέβαια ἔδω νά ἔξετάσουμε τὸ πρόβλημα τῆς πνευματικῆς ίδιοκτησίας στήν ἀρχαιότητα γιά τὸ δποῖο δὲν ὑπάρχει δμοφωνία στοὺς

κλασσικούς φιλόλογους. Πάντως τὸ διτσεθ φαρές ἀποκαλυπτόταν ἡ ψευδεπιγραφία τιμωροῦνταν, καὶ ἄλλες ἐνδείξεις ποὺ ἔχουμε, μαρτυροῦν διτι υπῆρχε ἡ ἔννοια τῆς πνευματικῆς ἰδιοκτησίας, ὥν καὶ δχι νομικά κατοχυρωμένη, δπως στὰ νεώτερα χρόνια. Μερικά παραδείγματα τὸ ἐπιβεβαιώνουν. Ο Τίτος Λίβιος (40,29) μᾶς πληροφορεῖ διτι τὰ βιβλία ποὺ ἔγραψε κάποιος μὲ τὴν ψευδὴ δήλωση στὴν ἀρχὴ διτι ἀνήκουν στὸν Νοῦμᾶ κάηκαν ἀμέσως. Καὶ διτιογένης Λαέρτιος (V, 6) γελοιοποιεῖ τὸν μαθητὴ τοῦ Ἀριστοτέλη Ἡρακλεῖδην τὸν Ποντικὸ ποὺ ἔγραψε τραγῳδίες μὲ .δ δνομα τοῦ Σοφοκλῆ καὶ ποὺ πίστεψε σάν ἔργο τοῦ Σοφοκλῆ καὶ τὸ χρησιμοποίησε σάν τέτοιο ἔνα ἔργο ποὺ ἔγραψε γιά νὰ τὸν μπερδέψει ἔνας σύγχρονός του, διτιονύσιος Σπίνθαρος.

Ἐνθ λοιπὸν μᾶς δρισμένη σχολικὴ παράδοση ἐπιτρέπει τὴν ψευδεπιγραφία καὶ τὴν θεωρεῖ νόμιμη φιλόλογική τακτική, ἄλλες πληροφορίες μᾶς δδηγοῦν στὸ συμπέρασμα διτι είναι «παθολογικὴ μορφὴ» τῆς πνευματικῆς ἰδιοκτησίας καὶ δὲν γίνεται ἀνεκτή. Παραδείγματα τιμωρίας πλαστογράφων θὰ δοῦμε καὶ στὸν χριστιανικὸ κόσμο.

Ἐνας δεύτερος λόγος ψευδεπιγραφίας είναι διτι προσπάθεια συνεχίσεως τοῦ πλούσιου παρελθόντος ποὺ βρίσκεται πιὸ κοντά στὴν ἀλήθεια. Μιὰ φυσιογνωμία τοῦ παρελθόντος πάντοτε κάτι ἔχει νὰ πεῖ στὸ ἄγονο παρόν. Ὄταν συνειδητοποιεῖ κανεὶς τὴν ἔρημία τοῦ παρόντος, καταφεύγει στὸ πλούσιο παρελθόν ἡ δνειροπολεῖ ἔνα καλύτερο μέλλον· κι' δσο περισσότερο ἀδειος αἰσθάνεται, τόσο προσπαθεῖ νὰ γεμίσει μὲ δοκιμασμένες ἀλήθειες τῆς παραδόσεώς του. Ἡ ψυχολογικὴ παρατήρηση τοῦ Torgt (Die Psychologie der Pseudonymität, σ. 114) είναι πολὺ σωστή: «Οσο περισσότερο μιὰ θρησκευτικὴ προσωπικότητα διαθέτει ἐσωτερικὴ θρησκευτικὴ δύναμη καὶ δσο περισσότερο διακατέχεται ἀπὸ τὴ συνειδηση τῆς ἀποστολῆς της, τόσο λιγότερο διανοεῖται νὰ παρουσιασθεῖ μὲ τὸ ἔνδυμα τῆς ψευδωνυμίας».

Οι δύο αὐτές αἰτίες τῆς ψευδεπιγραφίας τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κόσμου ἰδιαίτερα ἡ δεύτερη, ἡ σύνδεση δηλ. μὲ τὸ πλούσιο παρελθόν, ἴσχύουν καὶ γιά τὸν ιουδαϊκό. Είναι γνωστή ἡ ἀποψη τοῦ Charles διτι αἰτία τῶν ψευδεπιγράφων ιουδαϊκῶν ἔργων είναι διτι τελικὸς καθορισμὸς τοῦ Νόμου καὶ τὸ σταμάτημα τῆς προφητείας. Ἐφ' δσον τὸ παρὸν ποὺ στενάζει κάτω ἀπὸ ἱστορικά δυσχερεῖς συνθήκες φαίνεται στερημένο ἀπὸ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, είναι φυσικὸ νὰ ἀναζητηθοῦν οἱ γέφυρες ποὺ θὰ τὸ συνδέσουν μὲ τὸ ἔνδοξο παρελθόν. Οι Μωϋσῆς, Ἐνώχ, Ἡλίας, Βαρούχ, Ἐσδρας, Δανιήλ, Σολομὼν κ.ἄ. είναι οἱ μορφές ποὺ δὲν σταματησαν ποτὲ νὰ μιλοῦν καὶ νὰ «γράψουν» μέχρι καὶ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰδίνες. Πῶς θὰ ἀποκτοῦνταν κύρος τὰ γραπτὰ ἔνδος Ιουδαίου ποὺ ζοῦσε τόσες καταπίεσεις ἀπὸ Πέρσες, Ἐλληνες καὶ Ρωμαίους καὶ πῶς θὰ γινόταν πιστευτά

τά δύνειροπολήματα γιά τό μέλλον, αν δὲν παρουσιάζοταν σάν λόγια ἐνδός προσάπου τοῦ ιστορικοῦ καὶ ἔνδοξου παρελθόντος; καὶ μάλιστα λόγια ὅχι δικύ του ἄλλα ποὺ τοῦ τὰ ἀποκάλυψε ὁ Θεός: Γιατί σὲ καμμία ἄλλη θρησκεία τῆς ἀρχαιότητας ὁ λόγιος τοῦ Θεοῦ δὲν ἔπαιξε τόσο σημαντικὸ ρόλο στὴν ζωὴ τῶν ἀνθρώπων ὃσο στὸ Ἰσραὴλ.

Στὸν ιουδαϊσμὸ τῆς διασπορᾶς μποροῦμε νὰ διαγνώσουμε καὶ μιὰ ἄλλη αἵτια ψευδεπιγραφίας ποὺ συνδέεται μὲ τὴν ζωὴ τοῦ μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς παραδόσεως. Είναι ἡ προπαγανδιστικὴ καὶ συνάμα ἀπολογητικὴ τάση. Ὁπως ὁ γνωστὸς Φίλων ὁ Ἀλεξανδρεὺς, ἔτσι καὶ πολλοὶ ἄγνωστοι συγγραφεῖς ψευδεπίγραφων ἔργων προσπαθοῦν νὰ πείσουν τοὺς ἀναγνῶστες τους διτοὶ οἱ Ἑλληνες φιλόσοφοι ἄντλησαν τὴν σοφία τους ἀπὸ τὸν ἀρχαιότερὸ τους Μωϋσῆ, διτοὶ ἡ Ἐβραϊκὴ θρησκεία ὑπερέχει σαφῶς τῆς Ἑλληνικῆς εἰδωλολατρικῆς, διτοὶ δλοὶ ὁ πολιτισμὸς τῶν Ἑλλήνων προηῆθε ἀπὸ τοὺς Ἐβραίους γενάρχες, τοὺς Ἐβραίους σοφοὺς καὶ προφήτες. Ὁ ιουδαϊος λόγιος Ἀρτάπανος προσπαθεῖ νὰ πείσει διτοὶ δλοὶ ὁ πολιτισμὸς τῶν Αἴγυπτίων προηῆθε ἀπὸ τοὺς γενάρχες τοῦ Ἰσραὴλ. Τὸ δὲ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα καὶ συνάμα ἡ οὐσία τῆς ιουδαϊκῆς ψευδεπιγραφίας τῆς διασπορᾶς εἶναι διτοὶ οἱ ἀπόψεις αὐτὲς μπαίνουν στὸ στόμα κάποιου Ἑλλήνα σοφοῦ!

Τὸ φαινόμενο τῆς ψευδεπιγραφίας θά συνεχισθεῖ καὶ στὴν πρωτοχριστιανικὴ γραμματεία, δῆπος ἐπίσης καὶ τὸ φαινόμενο τῆς ἀνωνυμογραφίας. Σάν κίνητρα τῆς ψευδεπίγραφίας καὶ τῆς ἀνωνυμογραφίας είναι δυνατό νὰ θεωρηθοῦν: α) ἡ συνείδηση διτοὶ η ἀλήθεια ποὺ ἐκφράζει ἔνα κείμενο εἶναι συλλογικὸ κτῆμα τῆς Ἐκκλησίας καὶ δχι ἐνδός μόνο προσώπου, τοῦ συγγραφέα· β) ἡ προβολὴ τῆς ἀποστολικῆς παραδόσεως, ὥστε νὰ ἀποφευχθοῦν παρεμπηνείες τῆς· καὶ γ) ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν ἀνώνυμη προφορικὴ παράδοση στὸ γραπτὸ λόγο.

Ἡ ψευδεπιγραφία θά ἔξακολουθήσει νὰ παρουσιάζεται καὶ στοὺς μετέπειτα χριστιανικοὺς αἰῶνες. Γιὰ νὰ μή ἀναφερθῶ στὶς πολυάριθμες περιπτώσεις ψευδεπίγραφων πατερικῶν ἔργων ποὺ γνωρίζουν οἱ πατρολόγοι, ἀρκοῦμαι στὴν κλασσικὴ περίπτωση τῶν ἀρεοπαγίτικῶν συγγραμμάτων ποὺ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ γράφτηκαν (τέλη 5ου - ἀρχές 6ου αἰώνα) μέχρι τὴν Ἀναγέννηση θεωροῦνταν ἔργα τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀποκάλυψη τῆς ψευδωνυμίας δὲν μειώθηκε καθόλου τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ σπουδαῖο περιεχόμενό τους, οὔτε ἐνόχλησε κανένα ἡ ψευδεπιγραφία.

Οἱ ίδιοι πατέρες ἄλλωστε ὅμιλοῦν γιά κάποιο καιδαγωγικὸ ἡ «οἰκονομικὸ» ψεῦδος ποὺ ὅταν γίνεται μὲ ἀγαθὸ σκοπὸ δὲν εἶναι καθόλου ἐπιλήψιμο καὶ ἀναφέρονται, ἀντλώντας τὸ παράδειγμα ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, στὸν γιατρὸ

ποὺ ψεύδεται στὸν ἀσθενὴ μὲ τὸν καλοπροαιρέτο σκοπὸ νά τὸν βοηθήσει. Ο Χρυσόστομος π.χ. ἐπαινώντας τὸ ψέμμα τῆς Ραὰβί τῆς πόρνης ποὺ ἔξυπηρέτησε τὰ σχέδια τοῦ Θεοῦ γιά τὸν λαὸ του ἀναφωνεῖ «ἄ καλοῦ ψεύδους, ὃ καλοῦ δόλου, οὐ προδίδοντος τὰ θεῖα, ἀλλὰ φυλάττοντος τὴν εὐσέβειν» (Ομιλ. ζ' περὶ μετανοίας, PG 49, 331).

Ἐχομε ἔνα μοναδικὸ στὸ εἶδος του κείμενο ποὺ θὰ μπορούσαμε νά τὸ χαρακτηρίσουμε σάν «ἀπόλογία τῆς ψευδεπινοαφίας». Εἶναι μιά ἐπιστολὴ τοῦ πρεσβυτέρου τῆς Μασσαλίας Σαλβιανοῦ ποὺ ἔζησε τὸν 5ον αἰώνα και ἔγραψε περὶ τὸ 440 τὸ τετράτομο ἔργο «Timothei ad Ecclesiam libri IV». Σ' αὐτὸ ὁ Σαλβιανὸς ἀποδίδοντας τις ίδεες του στὸν Τιμόθεο χωρὶς ἐγγύτερο προσδιορισμὸ κατακρίνει λαϊκοὺς και κληρικοὺς γιά τὸν πλοῦτο τους και παροτρύνει τὴν Ἑκκλησία νά παραιτηθεῖ τοῦ πλούτου και τῆς πολυτέλειας. Ο ἐπίσκοπος Saloniūs ὑποπτεύθηκε τὸν Σαλβιανὸ σάν συγγραφέα και φοβούμενος μήπως τὸ ἔργο θεωρηθεῖ ἀπόκρυφο τοῦ ἀποστόλου Τιμόθεου ζήτησε ἀπὸ τὸν Σαλβιανὸ ἔξηγήσεις γιά τὸ ψευδώνυμο αὐτὸ ἔργο. Ο πρεσβύτερος τῆς Μασσαλίας ἐνυπόγραφα αὐτὴ τὴ φορά ἔξηγει σὲ τρίτο πρόσωπο στὸν ἐπίσκοπο γιατὶ ὁ συγγραφέας γράφει μὲ τὸ ψευδώνυμο Τιμόθεος, χωρὶς νά ἀποδέχεται δι τι είναι δ ἴδιος συγγραφέας τοῦ ἔργου ἀλλὰ και χωρὶς νά τὸ ἀρνεῖται. Ἐπικαλούμενος τὸν εὐαγγελιστὴ Λουκᾶ ποὺ ἀπειθύνει τὰ ἔργα του στὴν «ἀγάπῃ τοῦ Θεοῦ» (ἔτσι ἔξηγει τὸ «Θεόφιλος») δικαιολογεῖ τὸ δνομα Τιμόθεος μὲ τὸ γεγονός δι τὸ ἔργο προέρχεται ἀπὸ «τιμῆ» και σεβασμὸ πρὸς τὸ Θεό. Ἐτοι ὁ συγγραφέας δὲν είναι πλαστογράφος ἢ χαλκευτής ἀλλὰ ταπεινὸς δοῦλος τοῦ Θεοῦ ποὺ ἀπὸ τιμὴ πρὸς τὸ Θεό δὲν θεωρεῖ τὸν ἐαυτὸ του συγγραφέα ἀλλὰ αὐτὸν ποὺ τοῦ τὸ ἐνέπνευσε, «γιατὶ δίκαια θεωρεῖται σάν συγγραφέας αὐτὸς ποὺ προκάλεσε τὸ ἔργο»². Ή ἐπιστολὴ αὐτὴ τοῦ Σαλβιανοῦ είναι μοναδικὴ στὸ εἶδος της πηγὴ γιά τὰ αἴτια τῆς χριστιανικῆς ψευδεπιγραφίας, ἄν και γιά νά είμαστε ἀκριβέστεροι ἐδῶ πρόκειται δχι γιά ψευδεπιγραφία ἀλλὰ γιά ψευδωνυμία μὲ τὴν νεώτερη σημασία τοῦ δρου. Ἐκείνο ποὺ ἀξίζει τὸν κόπο νά ὑπογραμμίσουμε ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Σαλβιανοῦ και ποὺ θὰ μᾶς χρειασθεῖ ἀργότερα είναι ἡ φράση : «Σὲ κάθε βιβλίο ἔχει μεγαλύτερη σπουδαιότητα ἡ ἀξία και τὸ περιεχόμενο τῶν γραφομένων παρά τὸ δνομα τοῦ συγγραφέα. Γιατὶ ἄν πραγματικά ἀξίζει ἔνα βιβλίο νά διαβασθεῖ και προάγει μὲ τὸ περιεχόμενό του τὸν ἀναγνώστη, τί σημασία ἔχει ἄν τὸ βιβλίο ίκανοποιεῖ ἡ δχι τὴν περιέργειά του σχετικά μὲ τὸ δνομα τοῦ συγγραφέα».

Στὴ φράση αὐτὴ διατυπώνεται μιά μεγάλη ἀλήθεια, δπως δείχνει ἔνα

2. «Recte ipse scripsisse dicitur per quem factum est ut scriberetur». Epist. IX, 19. βλ. και Τερτυλίανοῦ, Adv. Marc. IV, 5, 4 : «capit autem magistrorum videri quae discipuli promulgariunt».

γεγονός τῆς Ἐκκλ. Ἰστορίας ποὺ μᾶς μεταφέρει δὲ Εὐσέβιος. Στά τέλη τοῦ Σου αἰώνα ὁ ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας Σεραπίων ἐπέτρεψε στοὺς χριστιανούς μιᾶς κοινότητας («τῆς κατὰ Ρωσσὸν παροικίας») τὴν ἀνάγνωση τοῦ κατὰ Πέτρον Εὐαγγελίου· διὸν διατάξεις μελέτης διεπίστωσε ἀργότερα τὴν ὑπαρξην δοκητικῶν ἀντιλήψεων σ' αὐτῷ, ἀπαγόρευσε τὴν ἀνάγνωσή του. «Οπως δὲ φαίνεται ἀπὸ τῷ γράμμα ποὺ ἔστειλε, τὸ δνομα τοῦ Πέτρου δὲν ἔπαιξε οὐσιαστικό ρόλο κούτε σαήν Ἑγκρίση οὔτε στὴν ἀπαγόρευση. «Ἡμεῖς, ἀδελφοί, γράφει, καὶ Πέτρον καὶ τοὺς ἄλλους ἀποστόλους ἀποδεχόμεθα ὡς Χριστόν, τὰ δὲ ὄνόματι αὐτῶν ψευδεπίγραφα ὡς ἔμπειροι παραιτούμεθα, γινώσκοντες διτά τοιαῦτα οὐ παρελάβομεν» (Ἐκκλ. Ἰστ. IV, 12, 3 - 6). Κάτι παρόμοιο διαβάζομε ἀργότερα στὶς «Διαταγὲς τῶν Ἀποστόλων» (VI, 16, 1): «Ταῦτα πάντα ἐπεστείλαμεν ὑμῖν, ἵνα εἰδέναι ἔχοιτε τὴν ἡμετέραν γνώμην, οἵα τις ἔστιν καὶ τὰ ἐπ' ὄνόματι ἡμῶν παρὰ τῶν ἀσεβῶν κρατυθέντα βιβλία μὴ παραδέχεσθαι. Οὐ γάρ τοις δύναμασι χρή ὑμᾶς προσέχειν τῶν ἀποστόλων, ἀλλὰ τῇ φύσει τῶν πραγμάτων καὶ τῇ γνώμῃ τῇ ἀδιαστρόφῳ...». Τὸ παράξενο εἶναι διτά αὐτὸν γράφεται σ' ἔνα κείμενο ποὺ δὲ συγγραφέας του γιά νὰ ἀποκτήσει περισσότερο κύρος τὸ ἀποδίδει στοὺς ἀποστόλους!

Περνώντας στὸ τελευταῖο μέρος τῆς εἰσηγήσεως θέτομε τὸ ἔρωτημα: «Η αἰτιολόγηση αὐτῆ τῆς ψευδεπίγραφίας ποὺ εἴδαμε ἔχει σχέση μὲ τὴν Κ. Διαθήκη: «Υπάρχουν δηλ. στὴν Κ. Διαθήκη ψευδεπίγραφα ἔργα ποὺ γιά τὴν Ἐκκλησία σημασία ἔχει τὸ περιεχόμενό τους καὶ δχι τὸ δνομα τοῦ συγγραφέα:»

Πρὶν ἀκόμη ἀπαντήσουμε στὰ παρακάνω ἔρωτήματα πρέπει πρωταρχικά νὰ σημειωθοῦν τὰ ἔξῆς: (α) Τὸ πρόβλημα τῆς «γνησιότητας» ἐνὸς κειμένου δὲν εἶναι θέμα δογματικῶν προϋποθέσεων τοῦ ἔρευνητῆ ἀλλὰ συγχρόνως καὶ φιλολογικὴ ποὺ τὰ ἀποτελέσματά της εἶναι ἀνεξάρτητα τῶν δογματικῶν προϋποθέσεων τοῦ ἔρευνητῆ. (β) Τὸ δίλημμα γνήσιο ἢ δχι γνήσιο δὲν συμπίπτει κατ' ἀνάγκη μὲ τὸ δίλημμα δρθόδοξο ἢ αἱρετικό, διότι μπορεῖ κάλλιστα ἔνα κείμενο νὰ μὴ εἶναι γνήσιο (πάντα μὲ τὴν τεχνικὴ ἔννοια ποὺ ἔχει τὸ ἐπίθετο «γνήσιο» στὴν Εἰσαγωγὴ τῆς Κ. Διαθήκης) καὶ συνάμα νῦ μὴ εἶναι αἱρετικό ἀλλὰ δρθόδοξο. (γ) Η γνησιότητα καὶ κανονικότητα δὲν εἶναι ἔννοιες ποὺ τὰ περιεχόμενά τους ἐπικαλύπτονται πλήρως, δηλ. ἡ ἄρνηση τῆς γνησιότητας δὲν συνεπάγεται ἀμέσως καὶ ἄρνηση τῆς κανονικότητας.

Τὴν τελευταία αὐτῆ παρατήρηση μᾶς φέρνει κοντὰ στὶς σκέψεις ποὺ ἔκανε ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὴ διάρκεια τῆς συγκροτήσεως τοῦ κανόνα τῆς

Κ. Διαθήκης. Κριζήριο γιά τὴν ἀποδοχὴν ἐνὸς βιβλίου στὸν κανόνα ὑπῆρξε· ἡ ἀποστολικότητά του, ἡ χάρη ποὺ περιέχεται σ' αὐτό, ἡ ἀλήθεια ποὺ ἐκφράζει. Βέβαια δὲ τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης σχετίζονται μὲ κάποιο ἀποστολικὸ πρόσωπο, ἀκόμα καὶ τὰ Εὐαγγέλια ποὺ δὲν προέρχονται ἀπὸ μαθητὴ τοῦ Χριστοῦ, δηλ. τὸ εὐαγγέλιο τοῦ Μάρκου καὶ τοῦ Λουκᾶ συνδέονται στὴν παράδοση τὸ πρῶτο μὲ τὸν ἀπόστολο Πέτρο καὶ τὸ δεύτερο μὲ τὸν ἀπόστολο Παῦλο. Ἐν τούτοις δταν διαπιστώνει κάποιος ἐκκλησιαστικὸς ἡγέτης δτι ἔνα βιβλίο δὲν προέρχεται ἀπ' αὐτὸν τοῦ δποίου φέρει τὸ δνομα ἡ στὸν δποίο τὸ ἀπόδιδει ἡ παράδοση, δὲν προβαίνει σὲ καμμιά ἐνέργεια ποὺ θὰ σημαίνει τὸν ἀποκλεισμὸν του ἀπὸ τὸν κανόνα. Ο Ωριγένης π.χ. ἀμφισβητεῖ τὴν γνησιότητα τῆς πρὸς Ἐβραίους, καθόλου δμως δὲν ἀμφισβητεῖ τὴν κανονικότητά της³. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ Διονύσιος Ἀλεξανδρείας γιά τὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη. Γιά τὴν τελευταία αὐτὴ ἄς παρατηρηθεῖ σάν σὲ παρένθεση δτι πρὶν 100 χρόνια δύο ὄρθδοξοι θεολόγοι, ὁ Ν. Δαμαλᾶς καὶ ὁ Γ. Δέρβος διατυπώνουν σαφῶς τὴν ἄποψη δτι ἡ Ἀποκάλυψη δὲν είναι ἔργο τοῦ μαθητῆ τοῦ Χριστοῦ Ἰωάννη, χωρὶς αὐτὸ νά σημαίνει δτι θέτουν ὑπὸ ἀμφισβήτηση τὴν θεοπνευστία ἡ τὴν κανονικότητά της⁴. Καὶ γιά νά ἐπανέλθουμε μετά ἀπὸ τὴν παρένθεση αὐτὴ στὴν ἀρχαία ἐποχή, ἡ στάση τοῦ ἐπισκόπου Ἀντιοχείας Σεραπίωνα ἀπέναντι στὸ κατά Πέτρον εὐαγγέλιο, ποὺ ἐμνημόνευσα προηγουμένως, είναι πολὺ χαρακτηριστική.

Ἄς μη ἔχονοῦμε ἀλλωστε δτι κατά καιροὺς συμπεριλαμβάνονται στὸν κανόνα τῆς Κ. Διαθήκης ἀπὸ μερικὲς Ἐκκλησίες καὶ ἔργα μεταποστολικά δπως π.χ. ὁ Ποιμὴν τοῦ Ἐρμᾶ, ἡ ἐπιστολὴ Βαρνάβᾳ, ἡ Α' καὶ Β' Κλήμεντος. Οἱ μεγάλοι κώδικες τοῦ 4ου καὶ 5ου αἰώνα ποὺ περιέχουν τὰ παραπάνω κείμενα (π.χ. ὁ Σιναϊτικός τὴν ἐπιστολὴν Βαρνάβᾳ καὶ τὸν Ποιμένα, ὁ Ἀλεξανδρινὸς τις Α' καὶ Β' Κλήμεντος) θὰ πρέπει νά προέρχονται ἀπὸ πολὺ ἀρχαιότεροὺς τους προγόνους, ὁπωδήποτε πρὶν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 2ου αἰώνα. Γιατὶ τὰ τέλη τοῦ 2ου αἰώνα είναι ἔνας σημαντικὸς σταθμὸς γιά τὴν ιστορία τοῦ κανόνα τῆς Κ. Διαθήκης. Τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἡ Ἐκκλησία ἔχει ωρίζει τὴν προσωπικὴ συγγραφικὴ δημιουργία ἀπὸ τὴν ἀνώνυμη ἡ ψευδώνυμη καὶ αὐτὸ γιατὶ ἡ κυκλοφορία ψευδεπίγραφων ἀποκρύφων κειμένων δημιουργεῖ πολλὰ προβλήματα (βλ. K. Aland, Das Problem der anonymität, σ. 32 ἔξ.). Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἔχουμε ἔνα πολὺ χαρακτηριστικὸ γεγονός ποὺ μᾶς ἀφηγεῖται ὁ Τερτυλλιανός (De Baptismo, 17): "Ενας πρεσβύτερος

3. Ἐπίσης καὶ ὁ Ἰερώνυμος παρατηρεῖ γιά τὴν πρὸς Ἐβραίους ἐπιστολὴν: «et nihil interesse cuius sit, cum ecclesiastici viri sit, et quotidie eccelesiarum lectione celebretur» (Epist. 129,3. PL 22, 1103).

4. N. Δαμαλᾶ, Ἐρμηνεία εἰς τὴν Κ. Διαθήκην, 1876, τόμ. I, σ. 561 - 570. Γ. Δέρβου, Χριστιανικὴ Γραμματολογία, 1903, τόμ. I, σ. 343.

τῆς Ἀσίας ἔγραψε τὸ ἔργο «Πράξεις Παύλου καὶ Θέκλας» ἀποδίδοντάς το στὸν Παῦλο. «Οταν ἀποκαλύφθηκε ἡ πλαστογραφία, δι πρεσβύτερος τιμωρήθηκε μὲ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸ λειτούργημά του, δὲν τὸν ἔσωσε οὔτε ἡ διαβεβαιώση ὅτι ἔργαψε αὐτὸν τὸ ἔργο «ἀπὸ ἀγάπη γιὰ τὸν Παῦλο» (amore Pauli, διπος γράφει δι Τερτυλίανός).

Ἡ κυκλοφορίς τῶν αἱρετικῶν ψευδεπίγραφων κειμένων ἔκανε τὴν Ἐκκλησίαν νὰ εἰναι ἀστηρὴ στὶς περιπτώσεις ἀποκαλύψεως τῶν χαλκευμένων ἔργων. Τὰ δρια ἀνάμεσα στὸ αἱρετικὸ καὶ τὸ θεόπνευστο κείμενο ἦταν γιὰ τὴν καθοδηγούμενη ἀπὸ τὸ Ἀγιο Πνεῦμα Ἐκκλησία σαφῆ, τὰ δρια δημος ἀνάμεσα στὸ αἱρετικὸ καὶ ὀρθόδοξο μὲν ἀλλὰ δχι θεόπνευστο καὶ κανονικὸ δὲν ἦταν πάντοτε εὔκολο νὰ χαραχθοῦν. Πολλὰ ἀπόκρυφα κείμενα διαβαζόταν σὲ ὄρισμένες Ἐκκλησίες, δχι βέβαια ἐπίσημα ἀλλὰ ἀνεπίσημα ἀπὸ τοὺς πιστούς. Τὸ γνωστικὸ κατὰ Θωμᾶν Ἔναγγέλιο διαβαζόταν σὲ μερικὲς Ἐκκλησίες Ἰσως πρὶν ἀπὸ τὴν προσθήκη τῶν γνωστικῶν στοιχείων. Ὁ Ἰουστίνος μιλώντας γιὰ τὰ γεγονότα ποὺ συνέβησαν κατὰ τὴν σταύρωση τοῦ Χριστοῦ ἐπικαλεῖται γιὰ τὴν ἀλήθεια τῶν δσων λέγει τὶς Πράξεις Πιλάτου⁵. Ἡ τομὴ ἀνάμεσα στὴν αἱρετικὴ καὶ μὴ αἱρετικὴ ψευδεπιγραφία βρίσκεται δχι στὸ φιλολογικὸ εἶδος ἀλλὰ στὴν τάση ποὺ ἐκφράζει τὸ περιεχόμενο τοῦ ἔργου. Ὁ αἱρετικὸς συγγραφέας φορτώνει στοὺς ὅμοις ἐνὸς ἀποστόλου τὶς αἱρετικές του ἀπόψεις. Τὸ ίδιο βέβαια κάνει καὶ δι μὴ αἱρετικὸς συγγραφέας ἀποκρέφου κειμένου, δὲν ξεγελᾶ δημος ποτὲ τὴν συνειδηση τῆς Ἐκκλησίας. Ἔτσι ὄρισμένα ἀπόκρυφα εὐαγγέλια τροφοδότησαν τὴν λαϊκὴ εὐσέβεια, τὴν χριστιανικὴ τέχνη καὶ λατρεία, διπος εἰναι γνωστό. ἀλλὰ οὐδέποτε ἡ συνειδηση τῆς Ἐκκλησίας τὰ τοποθέτησε στὸ ίδιο ἐπίπεδο μὲ τὰ 4 κανονικὰ Ἔναγγέλια. Ἀλλωστὲ δι παιξαν κάποιο ρόλο στὴν λαϊκὴ εὐσέβεια φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός δι τὸ ὄρισμένα ἔξ αὐτῶν (π.χ. ἡ λεγόμενη Ἀγία Ἐπιστολὴ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ) διαβαζόταν σὲ πολλές οἰκογένεις στὴν Ἑλλάδα μέχρι πρόσφατα.

Τὴν ὑπαρξὴ ψευδεπίγραφων κειμένων ὑπαινίσσεται ἥδη δι Παῦλος στὴν Β' πρὸς Θεσσαλονικεῖς 2,2 : «ἔρωτάμεν δὲ ὑμᾶς ἀδελφοὶ... εἰς τὸ μὴ ταχέως σαλευθῆναι ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ νοὸς μηδὲ θροεῖσθαι, μήτε διὰ πνεύματος μήτε διὰ λόγου μήτε δι ἐπιστολῆς ὡς δι ἡμῶν, ὡς δι τὴν ἐνέστηκεν ἡ ἡμέρα τοῦ Κυρίου. Μὴ τις ὑμᾶς ἔχαπατήσῃ κατὰ μηδένα τρόπον» καὶ στὸ 3,17 : «ό ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου. Ζ ἐστιν σημείον ἐν πάσῃ ἐπιστολῇ οὗτως γράφω». Βέβαια οἱ μὴ ἀποδεχόμενοι τὴν γνησιότητα τῆς Β' πρὸς Θεσσαλονικεῖς διατείνονται δι τὸ χαλκευτῆς γράφει αὐτά γιὰ νὰ γίνει πειστικότερος καὶ νὰ πιστέψουν οἱ ἀναγνῶστες του δι τὸ εἰναι πράγματι δ

5. «Καὶ ταῦτα δι τὸ γέγονε, δύνασθε μαθεῖν ἐκ τῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου γενομένων ἀκτῶν», Α' Ἀπολ. 35, 9.

Παύλος. "Ετσι ἄλλωστε ἔξηγοδν καὶ τις προσωπικές σημειώσεις τῶν Ποιμαντικῶν ἀπιστολῶν (Α' Τιμ. 6, 21. Β' Τιμ. 1, 1 - 3, 4, 13, 19 - 22. Τιτ. 3, 12-15).

Βρισκόμαστε δημοκράτης μὲ τὴν μνεία τῶν ἀνωτέρω κειμένων σὲ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης γιὰ τὰ ὅποια ἀκριβῶς ὑπάρχει σήμερα τὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητας ἡ ψευδωνυμίας, γιὰ ἄλλους μὲν πρόβλημα γιὰ ἄλλους δὲ βεβαιότητα. Λέχθηκε καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ διτὶ δὲν ἀποτελεῖ πρόθεσή μου νά ὑποστηρίξω αὐτὸ ποὺ γιὰ πολλοὺς σήμερα εἰναι ἐπιστημονικά θεμελιωμένη ἀποψη, διτὶ δηλ., δρισμένα κείμενα τῆς Κ. Διαθήκης φέρουν τὸ δνομα τοῦ Παύλου ἡ τοῦ Πέτρου ἡ τοῦ Ἰωάννη, ἐνῶ δὲν προέρχονται ἀπ' αὐτοὺς ἀλλὰ ἀπὸ κάποιον ἀλλον ἄνδρα τῆς Ἑκκλησίας. Θὰ ἥταν δημοκράτης ἀντίθετο πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴ συνειδηση, καὶ δχι μόνο πρὸς αὐτὴ ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν δρθόδοξη συνειδηση ἀντίθετο, νά στηρίξει κανεὶς τὴν βεβαιότητα τῆς πίστεώς του στὸ δνομα τοῦ θεοπνευστοῦ συγγραφέα, μὲ τέτοιο τρόπῳ ποὺ ἂν πέσει αὐτὸ νά πέφτει κι' ἐκείνη. 'Εάν ἔχει κανεὶς τὴν σωστή, δηλ., τὴν δρθόδοξη περὶ Ἀγίου Πνεύματος πίστη, τότε δὲν συνδέει τὴν θεοπνευστία μὲ δρισμένα πρόσωπα, τὰ ὅποια φώτισε τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἀλλὰ μὲ τὴν δηλ. Ἑκκλησία ποὺ ζει καὶ καθοδηγεῖται ἀπὸ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. 'Εάν τὸ Πνεῦμα φωτίζει τὸν Παῦλο, μπορεῖ ἔξισου νά φωτίζει καὶ τὸν Βαρνάβα ἡ τὸν Τιμόθεο, ὥστε νά μη ἀλλάζει τίποτε ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῆς πίστεώς μας, ἂν δεχθοῦμε π.χ. διτὶ ἡ πρὸς Ἐφεσίους (ἡ χαρακτηριζόμενη συνήθως ὡς δευτεροπαύλειο ἔργο σὲ πολλὲς σήμερα Εισαγωγές) εἰναι ἔργο ἐνὸς μαθητῆ τοῦ Παύλου ποὺ μετέφερε σωστὰ τὴν σκέψη τοῦ δασκάλου, ἀλλὰ μὲ τὴν δική του πέννα καὶ λάντοτε μὲ τὸν φωτισμὸ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος.

Ἡ ἐμμονὴ πολλῶν θεολόγων, «συντηρητικῶν» δπως συνήθως ἀποκαλοῦνται, στὸ πρόσωπο τοῦ ἀνθρώπου ποὺ κατέγραψε τὸν λόγο τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ παραγγώριση τοῦ προσώπου τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ποὺ εἰναι κατὰ πατερικὴ διαβεβαίωση ὁ μόνος συγγραφέας τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἡ ἐμμονὴ αὐτὴ παρὰ τὸ διτὶ παρουσιάζεται σάν δρθόδοξη, βαθύτερα ἔχεταξόμενη μὲ τὸ πρίσμα τῆς δρθόδοξης ἐκκλησιολογίας καὶ πνευματολογίας δὲν ἀντέχει στὸν χαρακτηρισμὸ τῆς δρθόδοξης.

* * *

Στὴν εἰσήγηση αὐτῆ, ποὺ δὲν είχε σκοπὸ νά ἔξαντλήσει τὸ δλο θέμα τῆς ψευδεπιγραφίας ἀλλὰ νά θίξει μερικές πλευρές τοῦ προβλήματος ποὺ συνδέεται μ' αὐτὴ ιδίως σὲ σχέση μὲ τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης, καταβλήθηκε φροντίδα νά τονισθοῦν τὰ ἀκόλουθα σημεία :

1) Τὸ φιλολογικὸ πρόβλημα τῆς ψευδεπιγραφίας στὰ πρωτοχριστιανικά κείμενα δὲν είναι διάφορο τοῦ δλο θέματος τῆς ψευδεπιγραφίας στὸν ἀρχαϊκὸ κόσμο. "Οταν ἡ κλασσικὴ ἀρχαιότητα ἔχει νά μᾶς παρουσιάσει ἔνα ἐκπληκτικὸ ἀριθμὸ ψευδεπιγραφῶν κειμένων, δταν ὁ ιουδαϊκὸ κόσμος

δὲν στερείται τέτοιων ψευδεπίγραφων καὶ διανήσεις ή πατερική γραμματεία ήδη ἀπό τις ἀρχές τοῦ Σοῦ αἰώνα, ἀπό τὴν ἐποχὴ τῶν ἡμέρων τοῦ Καλοῦ πατέρου». εἶναι γεμάτη ἀπό κείμενα ποὺ ἀποδίδονται σὲ κάποιον Ἑκκλησίαν γράφεια η πατέρα ἐνδὲ δὲν εἶναι ἔργα του. πῶς νὰ ἔξαιρέσει κανεῖς τὴν πρωτοχριστιανική γραμματεία ἀπὸ ταῦθα ρά τὸν θρόπινη καὶ φιλολογικὴ· πλευρά: Ξέρουμε πολὺ καλά πῶς η θεία ἀποκάλυψη δὲν παρέβλεψε ποτὲ τὸν ἀνθρώπινο παράγοντα, οὐτε κατάργησε ἀνθρώπινες συνήθειες. Ἡ ἐνσάρκωση τοῦ Λόγου ἐσήμανε τὴν πρόσληψη τῆς ἀνθρώπινης συνθήκης μὲ δλες τις ἀδυναμίες της ἄλλα «χωρίς ἀμαρτίας». Ἐτσι καὶ τὰ θεία λόγια τοῦ Λόγου μπῆκαν στὸν ἀνθρώπινο μολύβι καὶ χαρτὶ (μᾶλλον στὴν πέννα καὶ τὸν πάπυρο), γνώρισαν τὴν ἀνθρώπινη συνθήκη τῆς σφαλερῆς ἀντιγραφῆς, τῆς κακῆς γραμματικῆς καὶ συντάξεως καὶ δλες τις ἀδυναμίες τοῦ ἀνθρώπινου σκεύους. Ἡ δύναμη τοῦ Θεοῦ «ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται».

2) Ἡ γνησιότητα ἐνδὲ κειμένου τῆς Κ. Διαθήκης μπορεῖ νὰ συζητηθεῖ, χωρὶς αὐτὸ οὔτε τὴν κανονικότητά του νὰ ἐπηρεάζει οὔτε τις δογματικὲς προύποθέσεις τοῦ ἑρευνητῆ νὰ θίγει. Ὁ φόβος γιά τὰ ἐνδεχόμενα συμπεράσματα τῆς ἐπιστημονικῆς ἑρευνας σὲ σχέση μὲ τὴν γνησιότητα τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης σημαίνει ἀβεβαιότητα γιά τὴν πίστη μας. Ὁρθόδοξο εἶναι δι, τι εἶναι ἀληθινός κι' δποιος βάλλει ἐναντίον τῆς ἀληθείας ποὺ κατοχυρώνεται ἐπιστημονικά βάλλει κατ' ἀνάγκην καὶ ἐναντίον τῆς δρθοδοξίας. Ἄλλος κατά τὴν γνωστὴ φράση τοῦ Παύλου, «οὐ δυνάμεθά τι κατά τῆς ἀληθείας ἀλλ' ὑπὲρ τῆς ἀληθείας» (Β' Κορ. 13,8). Ὁ ἐνδεχόμενος ψευδεπίγραφος χαρακτήρας δρισμένων κειμένων, ἀκόμη κι' ἂν ἐδραιωθεῖ ἐπιστημονικά κατά τρόπο πειστικό καὶ ἀμετάκλητο, «οὐ δύναται τι κατά τῆς ἀληθείας», γιατὶ τὰ ιερά κειμένα μας περιέχουν «λόγον Θεοῦ» καὶ «ρῆμα Κυρίου» ποὺ «μένει εἰς τὸν αἰώνα» (Α' Πέτρ. 1, 25).

ΓΑΛ. 5,13-26 (ΒΙΒΛΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ)

Ιωάννου Γαλάνη, Δρ. Θ.

Τὸ τεμάχιο Γαλ. 5,13-26 περιέχει δρισμένες συμβουλές τοῦ Παύλου πρὸς τοὺς Γαλάτες. Τὸ ὄφος τῆς περικοπῆς εἶναι ἀρκετὰ αὐστηρὸ καὶ πηγάζει ἀπὸ τὴν ἀγανάκτηση τοῦ ἀποστόλου ὅπερα ἀπὸ δσα πληροφορήθηκε γιὰ τὴν σύγχυση ποὺ ἐπικρατοῦσε στὶς ἐκκλησίες τῆς Γαλατίας. Ἡ ἀφορμὴ γιὰ τὴν δλη ἐπιστολὴ δόθηκε ἀπὸ τὴν ἀναστάτωση ποὺ δημιούργησαν στὶς ἐκκλησίες αὐτὲς μερικοὶ ταραχοποιοὶ ιουδαιοχριστιανοί, οἱ δοποὶ προσπαθοῦσαν νὰ μειώσουν τὸ κύρος τοῦ Παύλου, ἐπειδὴ ἔκεινος στὸ κήρυγμά του ἀπέρριπτε δρισμένες ιουδαικές προλήψεις. «Ολοὶ αὐτοὶ δὲν μποροῦσαν νὰ ἔγκαταλείψουν τὴν ίδεα ὅτι ὁ μωσαϊκὸς Νόμος ἡταν τὸ μοναδικὸ μέσο σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ γι' αὐτὸ ἐπέμεναν μὲ φανατισμὸ στὴν ἀνάγκη τηρήσεως τῶν διατάξεων του καὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἐξ ἔθνων χριστιανούς. Γιὰ νὰ στηρίξουν καὶ ἐπιβάλουν τὶς ἀπόψεις τους, ἀμφισβητοῦσαν τὴν ἀποστολικότητα τοῦ Παύλου καὶ κατηγοροῦσαν τὸ κήρυγμά του ὅτι δῆθεν δὲν ἡταν τέλειο. Τὸ δλο πρόβλημα ποὺ δημιουργήθηκε ἡταν πολὺ σοβαρό. Ὁ ἀγώνας αὐτὸς τῶν ιουδαιζόντων ἔξελιχτηκε σὲ μιὰ προσωπικὴ θεολογικὴ πολεμικὴ ἐναντίον τοῦ Παύλου καὶ ἐπλήττε καίρια τὸ κήρυγμά του. Τὸ μέλλον τοῦ χριστιανισμοῦ κλονιζόταν σοβαρά, γιατὶ κινδύνευε νὰ γίνει μιὰ θρησκεία τυπολατρείας καὶ ἔξωτερικῶν τύπων, δπως ἡταν ἡ θρησκεία τοῦ Ιουδαϊσμοῦ ποὺ είχε χάσει τὸ πνεῦμα τῶν προφητῶν. Ἡ κατάσταση αὐτὴ τάραξε τὴ γαλήνη τῆς ἐκκλησίας, γιατὶ ἡ μετάθεση πολλῶν ἀπὸ τὸ εὐαγγέλιο τοῦ Χριστοῦ «εἰς ἔτερον εἰναγγέλιον» (Γαλ. 1,6) προκάλεσε ἔριδες καὶ ἔχθρες μεταξὺ τῶν χριστιανῶν.

Ἡ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολὴ δείχνει τὴν ἐντονη ἀντίδραση τοῦ Παύλου στὴ διδασκαλία τῶν ιουδαιζόντων τῆς Γαλατίας καὶ περιέχει μιὰ ἔκαθαρη καὶ ἀνοιχτὴ πολεμικὴ ἐναντίον τοῦ Νόμου. Ὁ ίδιος, πρώην φανατικὸς Ιουδαῖος καὶ ἐργάτης τοῦ μωσαϊκοῦ Νόμου, δὲ διστάζει τώρα μπροστὰ στὸ εὐαγγέλιο τοῦ Χριστοῦ νὰ βάλει τὸ Νόμο στὴν ίδια μοίρα μὲ τὴν εἰδωλολατρικὴ φυσιολατρεία, νὰ ἀσκήσει μιὰ τολμηρὴ κριτικὴ ἐναντίον του καὶ νὰ ἀρχίσει ἔναν ἀγώνα ἀπελευθερώσεως τῶν πιστῶν ἀπὸ αὐτὸν. Δὲ διστάζει νὰ πεῖ ὅτι ἡ προσήλωση στὸ Νόμο δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὴν ἐν Χριστῷ ἐλευθερία καὶ δὲ δικαιώνει τὸν ἀνθρωπο, ἀλλά τὸν κρατάει πάντοτε σὲ μιὰ

κατάσταση δουλείας. Ἀπόδειξη αὐτοῦ εἶναι τὸ δῖοι αὐτοί, ποὺ στὶς ἐκκλησίες τῆς Γαλατίας τόσο πολὺ ἀγωνίζονται γιὰ τὴν τήρηση τοῦ Νόμου, παραβαίνουν καὶ καταπατοῦν τὴν βασικὴν ἐντολὴν του, τὸ «ἄγαπήσεις τὸν πλησίον σου ως σεαυτὸν» (Λευτ. 19,18), μὲ τὸ νά δημιουργοῦν φιλονεικίες καὶ ἔχθρες.

Ολὴ ἡ ἐπιστολὴ ἔχει σάν βασικὴ ἀφορμὴ καὶ σάν κύριο θέμα τὸ Νόμο. Εἶναι γραμμένη σὲ πολὺ ἔντονο ὑφος, πρᾶγμα ποὺ δείχνει τόσο τὸν δρμητικὸν καὶ θαρραλέον χαρακτήρα τοῦ Παύλου ὃσο καὶ τὴ σοβαρότητα τοῦ προβλήματος. Στὴν πρὸς Γαλάτας ἐπιστολὴν ἀποκρούει δλες τὶς ἐναντίου του κατηγορίες καὶ ἀποδεικνύει μὲ ἐπιχειρήματα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Γραφὴν διὰ τὴν Νόμου διδασκαλία τῶν ἀντιπάλων του δὲν εἶναι ὀρθή. Μὲ τὴν ἀφορφὴ δὲ αὐτὴ ἀναπτύσσει μιὰ ὑπέροχη θεολογία. Στὴν ἄρχη ἀπολογεῖται γιὰ τὸ ἀποστολικό του ἀξίωμα καὶ τονίζει διὰ δικής της σ' αὐτὸν ἔγινε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ Χριστό κατά τὸ δραμα τῆς Δαμασκοῦ. Τὸ συγκλονιστικὸν αὐτὸν γεγονός τοῦ δίνει ἀπόλυτη αὐθεντία στὰ δσα κηρύττει καὶ τὸν δένει πολὺ στενά μὲ τὸ Χριστό. Μάλιστα αἰσθάνεται τόσο ἔντονη τὴν πάρουσία Ἐκείνου μέσα του, ὥστε νά ἔχει τὴν ἔντυπωση διὰ δὲζει αὐτὸς ἀλλὰ δὲ ἰδιος ὁ Χριστός. Μετὰ ἀναφέρεται σὲ δρισμένες συναντήσεις ποὺ εἶχε μὲ τὸν Πέτρο καὶ τὸν Ἰάκωβο στὰ Ἱεροσόλυμα. Ἀναφέρεται ἐπίσης στὶς διαπραγματεύσεις ποὺ εἶχε στὴ Σύνοδο τῶν ἀποστόλων γιὰ τὸ ζῆτημα τῆς περιτομῆς καὶ στὴ γνωστὴ διαφωνία του μὲ τὸν Πέτρο στὴν Ἀντιόχεια γιὰ τὸ Ἰδιο θέμα. "Υστερα ἀπὸ αὐτὰ μπαίνει στὴν οὐσία τοῦ θέματος. Ἀντιπαραθέτει τὴ συμβολὴ τῆς πίστεως καὶ τοῦ Νόμου στὴ δικαίωση καὶ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καὶ μὲ ἀκλόνητα ἐπιχειρήματα ἀπὸ τὴν Π.Δ. ἀποκαλύπτει τὴν ἀδυναμία τοῦ Νόμου νά σώσει τὸν ἀνθρώπο. Ξεκινώντας ἀπὸ τὸ καύχημα τῶν Ἰουδαίων, τὸν προπάτορά τους Ἀβραάμ, ἀποδεικνύει διὰ οἱ ὑποσχέσεις ποὺ ἔδωσε σ' αὐτὸν δὲ Θεός δὲν εἶναι προνόμιο μιᾶς μόνο φυλῆς, ἀλλὰ ἀναφέρονται σὲ δλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀκόμη καὶ σ' αὐτοὺς τοὺς εἰδωλολάτρες ἑθνικούς. Ὁ Ἀβραάμ εἶναι πνευματικὸς πρόγονος καὶ πατέρας δλων δσων ἀκολουθοῦν τὸ παράδειγμα τῆς πίστεώς του, ἡ δποία τὸν δῆγησε στὴ δικαίωση. Μὲ τὴν ἐνσάρκωση τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ δσοι ἔξακολουθοῦν νά ἐμμένουν στὸ Νόμο εὑρίσκονται «ύπὸ κατάραν» (Γαλ. 3,10), γιατὶ στεροῦνται τὴ δικαίωση καὶ τὴν υἱοθεσία. Ἀντίθετα, ἐκεῖνοι ποὺ πιστεύουν στὸ Χριστὸν Ἰησοῦν, γίνονται υἱοι τοῦ Θεοῦ καὶ δικαιοῦνται νά περιμένουν μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα τὴν κληρονομία τῆς αἰωνίου ζωῆς ως συγκληρυνόμοι Χριστοῦ. Μόνον αὐτοὶ εἶναι πραγματικά ἔλευθεροι καὶ συγκροτοῦν τὴ νέα οἰκογένεια τοῦ Θεοῦ, τὴν ἐκκλησία. Μετὰ δὲ Παῦλος ἔρχεται στὸ πρακτικὸν μέρος τῆς ἐπιστολῆς, στὸ δποίο ἀνήκει καὶ τὸ τεμάχιο ποὺ ἀναφέραμε στὴν ἄρχη, καὶ δίνει ἡθικές συμβουλές στοὺς Γαλάτες, ἐναρμονίζοντας ἔτσι στὴν πρακτικὴ ζωὴ τῶν πιστῶν τὸ δόγμα μὲ τὴν ἡθική. Στὸ τέλος δὲ τῆς ἐπιστολῆς

ἐπιτίθεται καὶ πάλι κατὰ τῶν ἀντιπάλων του καὶ καλεῖ τοὺς πιστοὺς νά ἐπανέλθουν στὸ ἐναγγέλιό του.

Τὸ τεμάχιο λοιπὸν Γαλ. 5,13-26 ἀποτελεῖ μιὰ ἑντονη ἡθικὴ προτροπὴ τοῦ Παύλου πρὸς τοὺς Γαλάτες, στηριγμένη στὶς βασικὲς του θεολογικὲς θέσεις περὶ ἐλευθερίας, μωσαϊκοῦ Νόμου, πίστεως, σαρκός, πνεύματος καὶ κληρονομίας τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ποὺ ἀνέπτυξε ἡδη σὲ ἔκταση στὴν ἐπιστολὴ καὶ ποὺ ἐπαναλαμβάνει καὶ ἔδω. Δηλαδὴ στὴν περικοπὴ αὐτὴ δὲ Παῦλος συνδέει στενά τὸ δόγμα μὲ τοὺς ἡθικοὺς κανόνες. Ὁ ἡθικὸς χαρακτήρας τοῦ τεμαχίου τονίζεται ἴδιαίτερα ἀπὸ τὸ γεγονός διτὶ σ' αὐτὸ δὲ Παῦλος διμιλεῖ γιὰ πρώτη φορά στὴν ἐπιστολὴν περὶ ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὴν παράθεση ἐνὸς καταλόγου ἡθικῶν ἐκτροπῶν, δῶν δὲν κάνουν καλὴ χρήση τῆς ἐλευθερίας ποὺ τοὺς χάρισε ὁ Χριστός, καὶ ἐνὸς ἄλλου ἀρετῶν, δῶν δῦνησται σωστά ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας. Ὄλα αὐτὰ εὑρίσκονται σὲ στενὴ ἀλληλοεξάρτηση ἀπὸ μερικὲς βασικὲς θεολογικὲς ἔννοιες. Ὅταν π.χ. διμιλεῖ περὶ ἀγάπης καὶ ἀλληλουποταγῆς, προβάλλει τὴν φράση «ὑμεῖς γάρ ἐπ' ἐλευθερίᾳ ἐκλήθητε ἀδελφοί· μόνον μὴ τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀφορμήν τῆς σαρκὶ» (Γαλ. 5,13), συνδέοντας ἔτσι τὴν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας μὲ τὴν ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον. Ἐπίσης καὶ οἱ δύο κατάλογοι ἔχουν σὰν ὅμεση ἀφορμὴ τὶς φράσεις «λέγω δὲ πνεύματι περιπατεῖτε καὶ ἐπιθυμίαν σαρκὸς οὐ μὴ τελέσητε. Ἡ γάρ σάρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός, ταῦτα γάρ ἀλλῆλοις ἀντίκειται» (Γαλ. 5,16 - 17). Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτὴν ἀλληλοεξάρτηση τῶν ἔννοιῶν, τὸ δὲ τεμάχιο εὑρίσκεται σὲ στενὴ συνάφεια καὶ πρὸς τὴν δλὴ ἐπιστολὴν. Περὶ ἐλευθερίας καὶ δουλείας π.χ. κάνει πάλι λόγο στὸ δεύτερο, τέταρτο καὶ πέμπτο κεφάλαιο. Ἡ ἀντίθεση μεταξὺ σαρκός καὶ πνεύματος τονίζεται πολλές φορές στὸ τρίτο καὶ τέταρτο κεφάλαιο. Ἐπίσης τὸ θέμα τοῦ Νόμου καλύπτει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐπιστολῆς.

Τὸ κύριο χαρακτηριστικό τῆς περικοπῆς είναι οἱ ἑντονες ἀντιθέσεις μεταξὺ ἐλευθερίας καὶ Νόμου, δὲ διτοῖς ἀντιπροσωπεύει τὴν ἔννοια τῆς δουλείας, ἀγάπης καὶ ἔχθρας, πνεύματος καὶ σαρκός, καρπῶν τοῦ πνεύματος καὶ ἔργων τῆς σαρκός. Τὰ πρῶτα είναι τὰ θετικά στοιχεῖα, τὰ διποὺ προσδιορίζουν τὴν ἀφετηρία καὶ τὴ σωστὴ πορεία τοῦ πιστοῦ πρὸς τὴν κληρονομία τῆς αἰώνιου ζωῆς, ἐνῷ τὰ ἀντιθέμενα σ' αὐτά, δηλαδὴ δὲ Νόμος, ἡ σάρκα κλπ., καθηλώνουν τὸν ἀνθρώπο στὸν παρόντα κόσμο καὶ τοῦ στεροῦν τὴν σωτηρία.

Ποιά είναι ἡ θεολογικὴ σημασία τῶν ἔννοιῶν αὗτῶν καὶ ποιὲς οἱ προεκτάσεις τους;

Ἡ ἐλευθερία είναι μιὰ ἀπὸ τὶς κεντρικὲς θεολογικὲς ἔννοιες στὶς παύλειες ἐπιστολές καὶ ἰδιώς στὴν πρὸς Γαλάτας. Ὡς κατ' ἔξοχὴν ἐλληνικὸς δρος ἡ λέξη ἐξέφραζε πάντοτε τὸ πολυτιμότερο ἀγαθὸ τῶν Ἑλλήνων. Στὸν

Παῦλο δῆμως τὸ περιεχόμενό της ἀναφέρεται κυρίως στὸ ἀπολυτρωτικὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ καὶ δὲν ἔχει πολιτικές διαστάσεις. Ἐπίσης δὲν ἔχει τὴν ἔννοια τῆς ἐλεύθερης ἐκλογῆς τοῦ ἔννα ἡ τοῦ ἄλλου τρόπου ζωῆς. Γιὰ τὸν πιστὸν ἡ ἐλεύθερία ἔχει κατὰ κύριο λόγο ἐσχατολογικές διαστάσεις, γιατὶ ἀποβλέπει στὴν τελικὴ σωτηρία. Ὡς παρούσα κατάσταση εἶναι ἡ ἀπαλλαγὴ τοῦ πιστοῦ ἀπὸ τὴν ἀμαρτία καὶ τὸ θάνατο καὶ ἡ ἀπελευθέρωσή του ἀπὸ τὴν δουλεία τοῦ παρόντος κόσμου. Ἐπειδὴ δῆμως δὲ θάνατος ἐξακολουθεῖ ἀκόμη νὰ ὑπάρχει γιὰ τὸν ἀνθρώπο, εἶναι φανερό δῆτα ἡ ἐλεύθερία αὐτῇ δὲν εἶναι δλοκληρωμένη κατάσταση στὸ παρόν. Δὲν ἔχει χρονικὰ πλαίσια. Δὲν περιορίζεται μόνο στὴ διὰ τῆς πίστεως καὶ τοῦ βαπτίσματος ἀνάληψη τῆς ἐν Χριστῷ χάριτος. Ἐπεκτείνεται καὶ πέρα ἀπὸ αὐτή. Ἐχει ἀπεριόριστη διάρκεια καὶ δυναμικὸ χαρακτήρα. Στὴν περίπτωση αὐτῇ ἐλεύθερία εἶναι ἡ κλήση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ Θεό νὰ ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τὸ θάνατο καὶ ἡ δύνατότητα ποὺ τοῦ παρέχεται πιστεύοντας στὸ Χριστό ὡς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ νὰ γίνει καὶ ὁ ἴδιος υἱός. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἐντάσσεται στὴν οἰκογένεια τοῦ Θεοῦ, τὴν ἐκκλησία, καὶ ἐλπίζει μὲ βεβαιότητα στὴν κληρονομία τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Μὲ τὴν ἔννοια αὐτῇ ἡ ἐλεύθερία βιώνεται στὸ παρόν, ἀλλὰ πάντοτε μὲ τὴν προοπτικὴ δλοκληρώσεώς της στὰ ἐσχατα. Αὐτὸ προϋποθέτει διαρκὴ ὑποταγὴ στὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Κατὰ μιὰ χαρακτηριστικὴ φράση τοῦ Παύλου «οὐ ἐλεύθερος κληθεὶς δοῦλος ἐστὶν Χριστοῦ» (Α' Κορ. 7,22). Ἡ δουλεία δῆμως αὐτῇ δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴ γνωστὴ ἔννοια τῆς λέξεως. Σημαίνει βεβαίως τὴν ἀπόλυτη ἐξάρτηση ἀπὸ τὸ Χριστό, ἀλλὰ μὲ σκοπὸ τὴ μεταμόρφωση τοῦ πιστοῦ σὲ εἰκόνα Χριστοῦ καὶ σὲ υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Κάτι παρόμοιο εἶναι ἀγνωστὸ τόσο στὴν ἐλληνικὴ δόσο καὶ στὴν ιουδαϊκὴ θεολογία. Ὁ δοῦλος εἶναι κατώτερο καὶ ἀνελεύθερο ἀνθρώπινο πλάσμα, δὲ οποῖος δὲν ἔχει δικαιώματα καὶ δφείλει νὰ ὑπηρετεῖ πιστά τὸν κύριο του. Γιὰ τὸν Παῦλο «οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲν ἐλεύθερος» μὲ τὴν ὡς τότε γνωστὴ σημασία. Ὄλοι εἶναι ἔνα «ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Γαλ. 3,28). Εἶναι υἱοὶ Θεοῦ, ἐλεύθεροι, δοῦλοι Χριστοῦ. Εἶναι πραγματικὰ παράδοξο νὰ χαρακτηρίζεται ἡ ἐλεύθερία σὰν ἐξάρτηση καὶ ύποταγή, δῆμως ἡ πλήρης ἀνεξαρτησία γιὰ τὸν ἀνθρώπο εἶναι ἀδύνατη, γιατὶ δὲ συμβιβάζεται μὲ τὴν κοινωνικότητά του. Ἐκτὸς αὐτοῦ δὲ ἀνθρώπος ἐκ φύσεως ἀναζητᾷ πάντοτε τὴν ἐξάρτηση του ἀπὸ τὴν πηγὴ τῆς ζωῆς. Στὴν περίπτωση αὐτῇ, διατὰ δὲν γνωρίζει τὸν ἀληθινὸ προορισμὸ του, δημιουργεῖ εἰδωλα, τὰ οποῖα ἀλλάζει συνέχεια, γιατὶ συχνὰ τὸν ἀπογοητεύουν. Ἐτσι εἶναι πάντοτε δοῦλος τοῦ κόσμου τούτου.

Ἡ καλὴ χρήση τῆς ἐν Χριστῷ ἐλεύθερίας, στὴν οποία κλήθηκαν δλοι οἱ ἀνθρώποι καὶ πρὸς τὴν οποία δ Παῦλος παροτρύνει τοὺς Γαλάτες, καταργεῖ τὶς ἔθνικές καὶ κοινωνικές διακρίσεις καὶ κάνει δλους υἱοὺς τοῦ Θεοῦ καὶ ἀδελφούς. Γιὰ τὴ συγκρότηση μιᾶς τέτοιας οἰκογένειας χρειάζεται τὸ

ἀπαραίτητο στοιχεῖο τῆς ἀγάπης μεταξὺ τῶν μελῶν της. Ἡ παρουσία τῆς ἀγάπης αὐτῆς εἶναι πράγματική ἀπόδειξη ὅτι ὁ πιστός ἀποδέχεται τὴ θεία κλήση στὴν ἐλευθερία καὶ ὅτι τῇ χρησιμοποιεῖ σωστά.

Ἡ σχέση ἐλευθερίας καὶ ἀγάπης ἔχει ιδιαίτερη βαρύτητα στῇ θεολογίᾳ τοῦ Παύλου καὶ εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀγάπη εἶναι προϋπόθεση τῆς ἐν Χριστῷ ἐλευθερίας. Ἀπαλλάσσει τὸν πιστὸ ἀπὸ τις ἡθικὲς ἐκτροπές, οἱ ὄποιες κατὰ τὸν Παῦλον εἶναι «ἔργα τῆς σαρκός» (Γαλ. 5,19) καὶ οἱ ὄποιες καθηλώνουν τὸν ἄνθρωπο στὴν ἀμαρτία καὶ ἀνακόπτουν τὴν πορεία του πρὸς τὴν σωτηρία. Ἀπὸ τὴ φράση «διά τῆς ἀγάπης δουλεύετε ἀλλήλοις» (Γαλ. 5,13) φαίνεται ὅτι ἡ ἀγάπη δὲν εἶναι μονομερής ἐκδήλωση. Εἶναι ἀλληλούποταγή καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ δημιουργεῖ κοινωνία ἐλευθέρων ἀνθρώπων ἐν Χριστῷ. Ὄποιος ἀγαπᾶ δὲν προσβάλλει τὴν ἐλευθερία τοῦ πλησίον του καὶ ἐπὶ πλέον εἶναι καὶ ὁ ίδιος ἐλεύθερος, γιατὶ ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὸ ἑγώ του καὶ συνδέεται μὲ τὸ Θεό. Τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου στὸν παρόντα κόσμο δὲν τῇ ρυθμίζουν οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι, ἀλλὰ οἱ ἀνθρώπινες καρδιές. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν συνάνθρωπο, δπως λέγει ὁ Παῦλος στὴν ἐπιστολὴν αὐτῆς, εἶναι μαζὶ μὲ τὴν πίστην, τὴ χαρά, τὴν εἰρήνην κλπ. καρπὸς τοῦ πνεύματος, δηλαδὴ ἀποτέλεσμα τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ.

Ἡ ἀντίθεση μεταξὺ σαρκός καὶ πνεύματος τόσο στὸ παρὸν τεμάχιο δοῦ καὶ γενικότερα στὴν παύλειο θεολογίᾳ δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴ διαρχικὴ ἀνθρωπόλογία. Μὲ τὸν δρό «σάρξ» ὁ Παῦλος ἐκφράζει τὴν ἀμαρτωλὴ διάθεση τοῦ ἀνθρώπου, τὴ φθορά καὶ τὸ θάνατο, στὸν δποὶ δόθηγονται δοσοὶ ἀρνοῦνται νὰ δεχτοῦν τὸ νικητὴ τοῦ θανάτου, δοσοὶ δηλαδὴ ἔξαντιλον τὴ δραστηριότητα τοὺς στὸν παρόντα κόσμο καὶ ἀναζητοῦν σ' αὐτὸν καὶ μόνο τὴ σωτηρία. Κατὰ τὸν ἵερὸ Χριστόστομο ὁ Παῦλος καλεῖ σάρκα «οὐ τὴν τοῦ σώματος φύσιν, ἀλλὰ τὴν πονηρὰν προαιρεσιν... τὸν λογισμὸν τὸν γεώδη, τὸν ράθυμον καὶ ἡμελημένον» (Μ. 61,671). Ἡ ἀντίθεση ἐπομένως μεταξὺ σαρκός καὶ πνεύματος ἀναφέρεται στὴν ἀλλαγὴ τοῦ ἥθους τοῦ ἀνθρώπου, στὴν ἀντίθεση μεταξὺ δύο ροπῶν καὶ δύο φρονημάτων κατὰ τὸν Θεοδώρητον, δηλαδὴ στὴν «τῆς ψυχῆς τὴν ἐπὶ τὰ χείρω ροπήν» καὶ «τὴν ἐνοικοῦσαν χάριν», ἡ ὄποια «ἐπὶ τὰ κρείττω ποδηγεῖ τὴν ψυχήν» (Μ.82, 497Α), καὶ δχι ἀποκλειστικά στὶς λεγόμενες σαρκικές ἐπιθυμίες. Αὐτὸ φαίνεται καθαρά καὶ ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν ἔργων τῆς σαρκός, στὸν δποὶ οἱ ἔχθρες, οἱ ἔριδες, ὁ θυμὸς κλπ. δὲν ἔχουν σχέση μὲ τὶς σαρκικές ἐπιθυμίες, γιατὶ σ' αὐτὰ ἀπαιτεῖται ἡ δράση τῆς διάνοιας. Σὲ τελικὴ ἀνάλυση σάρξ εἶναι κάθε ἐπιθυμία καὶ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὄποια δὲν κατευθύνεται ἀπὸ τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ προέρχεται «ἐκ τοῦ αἰῶνος τοῦ ἐνεστῶτος» (Γαλ. 1,4). Μόνο στὸ χώρο ἐνεργείας τοῦ πνεύματος εἶναι δυνατὴ ἡ σωτηρία, ἡ μετά τοῦ Χριστοῦ συγκλήρωνομία καὶ ἡ ἀληθινὴ μετά τοῦ Θεοῦ κοινωνία. Μόνο διὰ τῆς πίστεως, ἡ ὄποια εἶναι καρπὸς τοῦ πνεύματος, καὶ τῆς ἐν Χριστῷ

υιοθεσίας γίνεται κανείς υἱός καὶ «κληρόνομος θεοῦ» (Γαλ. 4,7). Σάρξ λοιπὸν εἰναι ἡ ἔλλειψη τοῦ πνεύματος ἐλευθερίας, υιοθεσίας, ζωῆς καὶ ἀγάπης.

Σημαντικό εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ὁ Παῦλος συγκαταριθμεῖ στὰ ἔργα τῆς σαρκὸς καὶ τὶς αἰρέσεις. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ αἰρεση δὲν εἶναι μόνο δογματική, ἀλλὰ καὶ ἡθικὴ ἐκτροπή, ἡ ὅποια ὀφείλεται στὴν ἔλλειψη πνεύματος ἐλευθερίας. Ἡ λέξη εἶναι πολὺ γνωστὴ τόσο στοὺς Ἑλληνες ὅσο καὶ στοὺς Ἰουδαίους. Στοὺς πρώτους σημαίνει μιὰ κοινωνικὴ ἡ θρησκευτικὴ διάδα, μιὰ σχολὴ ἡ ἓνα κόμμα μὲν ιδιαίτερα τὸ καθένα πολιτικά ἡ φιλοσοφικὰ πιστεύω καὶ ξεχωριστὸ τρόπο ζωῆς. Στὸν Ἰουδαϊσμὸ ἡ ἔννοια τῆς εἶναι σχεδὸν ἡ ίδια. Ὁ Ἰώσηπος π.χ. χαρακτηρίζει σὰν αἰρέσεις τὶς τρεῖς μεγάλες θρησκευτικὲς διάδεις τῆς ἐποχῆς του, τοὺς Φαρισαίους, τοὺς Ἐσσαίους καὶ τοὺς Σαδδουκαίους. Κατὰ τὸν αὐτὸ τρόπο χρησιμοποιεῖ σὲ πολλὰ σημεῖα τὴ λέξη καὶ ἡ Κ. Διαθήκη. Στὸν Παῦλο ὅμως καὶ συγκεκριμένα στὸ τεμάχιο γιὰ τὸ ὄποιο γίνεται λόγος ὁ δρός «αἴρέσεις» χαρακτηρίζει γιὰ πρώτη φορά στὴν Κ. Διαθήκη τὶς ἐνδοεκκλησιαστικὲς ἐκείνες διάδεις, ποὺ ἀσκοῦν πολεμικὴ ἐναντίον τῆς ἐκκλησίας καὶ ποὺ ἀπειλοῦν τὴν ίδια τὴν ὑπόστασή της. Ἡ αἰρεση στὴν προκειμένη περίπτωση εἶναι ἡ ἐκτροπὴ ἀπὸ τὴν ὅρθη διδασκαλία καὶ ἡ ἄρνηση τῆς ἐν Χριστῷ ἀπελευθερώσεως ἀπὸ τὸν παρόντα κόσμο. Εἶναι δηλαδὴ ἓν φαινόμενο «τοῦ αἰῶνος τούτου». Κατατάσσειαι ἀπὸ τὸν Παῦλο στὰ ἔργα τῆς σαρκὸς, γιατὶ προκαλεῖται ἀπὸ κατώτερες ἐπιθυμίες, δηναὶ εἶναι π.χ. ἡ φιλαρχία, ἡ ὅποια μάλιστα κατὰ τὸν Χρυσόστομο εἶναι «μήτηρ τῶν αἰρέσεων» (Μ. 61,670), ὁ ἐγώισμὸς κλπ. Τὴ δογματικὴ ἐκτροπὴ τοῦ αἱρετικοῦ ἀκολουθεῖ καὶ ἡ ἡθικὴ. Τὸ βασικὸ στοιχεῖο ποὺ ἐνώνει τοὺς ἀνθρώπους σὲ μιὰ οἰκογένεια, ἡ ἀγάπη, ἀπουσιάζει ἀπὸ τὸν αἱρετικὸ καὶ τὴ θέση τῆς παίρνει ἡ ἔχθρα καὶ ὁ φθόνος. Τόσο ἀπὸ τὴν αἰτία ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ ἀποτέλεσμα ἡ αἰρεση εἶναι ἔργο τῆς σαρκὸς. Εἶναι δογματικὴ πλάνη καὶ λαθεμένος τρόπος ζωῆς.

Ἡ ἡθικὴ ποὺ ἀναπτύσσεται στὸ τεμάχιο Γαλ. 5,13 - 26 ἀπορρέει ἀπὸ τὸ πνεῦμα καὶ δχι ἀπὸ τὸ Νόμο. Ἐχει χαρακτήρα χριστοκεντρικὸ καὶ θεμελιώνεται στὴν ἐν Χριστῷ ἀνάπλαση τῆς ἀνθρώπινης φύσεως. Ὁ πραγματικὸς σκοπὸς τῶν ἡθικῶν παραινέσεων τοῦ Παύλου εἶναι ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν ἡθικὴ συμπεριφορὰ καὶ δχι μόνον ὁ ἡθικὸς βίος. Ἡ σύμφωνη μὲ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ συμπεριφορὰ τοῦ πιστοῦ δὲν εἶναι αὐτοσκοπὸς, εἶναι προϋπόθεση τῆς σωτηρίας, εἶναι ἡ ἀφετηρία γιὰ μιὰ νέα ζωὴ καὶ ἡ ἀσφαλῆς ἐγγύηση γιὰ τὴν ἐσχατολογικὴ τελειότητα. Ὁ ἡθικὸς βίος τοῦ πιστοῦ καὶ ἡ κατὰ Χριστὸν προκοπὴ εἶναι δυνατά καὶ πραγματοποιοῦνται μόνο μὲ τὴν καθοδήγηση τοῦ πνεύματος. Εἶναι καρπὸς τοῦ πνεύματος. Στὸ τεμάχιο αὐτὸ φαίνεται καθαρά ὅτι ἡθικὴ καὶ δόγμα κατὰ τὸν Παῦλο συμβαδίζουν καὶ εὑρίσκονται σὲ ἀπαραίτητη ἀλληλοεξάρτηση.

Οἱ ἡθικές παραινέσεις τοῦ Παύλου πρὸς τοὺς Γαλάτες στὴν περικοπὴ

αὐτή μπορεῖ νά̄ ἔχουν μιά συγκεκριμένη ἀφορμή, ἀλλά δὲν παύουν νά̄ ἀπευθύνονται πρός τοὺς χριστιανοὺς κάθε ἐποχῆς καὶ περισσότερο τῆς ἐποχῆς μας. Πολλά ἀπὸ τὰ σημεῖα ἔκεινα, τὰ δόποια ἔδωσαν τὴν ἀφορμή νά̄ γραφεῖ ἢ ἐπιστολή, τὰ συναντᾶ κανεῖς καὶ σήμερα στὴν Ἰδια ἢ σὲ κάπως διαφορετική μορφῇ. Δὲν εἶναι μακριά ἀπὸ τὴν πραγματικότητα π.χ. ἂν ποῦμε διτὶ καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ βασικὴ γιά τὸν Παῦλο ἀφορμή, δὲ Νόμος, μὲ τὴν ἔννοια τῆς αὐστηρῆς προσκόλλησεως στοὺς ἔξωτερικοὺς τύπους, ἔχει ἴσως κάποια ἀπεικόνιση καὶ σήμερα στὸ χριστιανισμό. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις δὲ τύπος ἔφυγε ἀπὸ τὸν προορισμό του. "Ἐπαψε δηλαδή νά̄ εἶναι ἕνα δοχεῖο ποὺ συγκρατεῖ τὴν οὐσία καὶ ἔφτασε στὸ σημείο νά̄ τὴν παραμερίσει καὶ νά̄ τὴν ὑποκαταστήσει. "Η ἐλευθερία ἔξ ἄλλου μὲ τὴ σημασία ποὺ ἔχει στὸν Παῦλο εἶναι σχεδὸν ἀγνωστὴ σήμερα. "Η λέξη ὥστόσῳ ἀκούγεται πολὺ συχνά. "Ολοι θέλουν ἐλευθερία, ἀλλὰ δὲ καθένας τὴν προσαρμόζει στὶς ἐπιθυμίες του, στὸ ἔγω του καὶ ἀδιαφορεῖ γιά τὸν συνάνθρωπο, μὲ ἀποτέλεσμα οἱ ἡθικὲς ἐκτροπές νά̄ εἶναι ἄπειρες σὲ ποικιλίες καὶ μορφές καὶ τρομακτικές σὲ ἔκταση καὶ μέγεθος. "Ολα αὐτὰ ὀφείλονται τόσο στὴν ἐλλειψῃ τῆς ἀγάπης, ἀλλά κυρίως στὸ διτὶ ἡ ἐσχατολογικὴ διάσταση τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς εἶναι ἐντελῶς ἀγνωστη, ἢ, δηποτὲ εἶναι γνωστή, εἶναι ἐλλιπής, μονομερής καὶ ἐσφαλμένη. "Η εὐθύνη γι' αὐτὸ βαρύνει σημαντικά ἡμᾶς τοὺς θεολόγους. "Ἄς ρωτήσουμε τὸν ἑαυτό μας πόσο ἐσχατολογικά ζούμε καὶ ἐπὶ πλέον τὶ κάνουμε καὶ τὶ πρέπει νά̄ κάνουμε καὶ γιά τοὺς ἄλλους.

ΟΙ ΑΝΥΠΟΤΑΚΤΟΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΙ Η ΕΝΤΟΛΗ ΤΗΣ ΥΠΟΤΑΓΗΣ¹

Γεωργίου Γαλίτη
Καθηγητοῦ τοῦ Παν/μίου Θεσ/νίκης

Μερικά εἰσαγωγικά στὸ θέμα:

1) Γνωρίζω διτὶ εἶναι τεράστιο καὶ πολύπλευρο. Ἡ σχετικὴ φιλολογία εἶναι πολὺ ἐκτεταμένη. Μὲ τὴν εἰσήγησί μου δὲν ἔξαντλῶ τὸ θέμα. Θίγω μόνον μερικὲς πλευρές, δίνοντας ἀφορμὴ γιὰ συζήτησι.

2) Ἡ δλη εἰσήγησις στηρίζεται στὴν πρὸς Τίτον ἐπιστόλῃ, ἡ δποία καὶ μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τοὺς ἀνυποτάκτους τῆς Κρήτης καὶ δμιλεῖ γιὰ τὴν ὑποταγὴν. Δὲν θὰ ἔξετάσω τὸ θέμα τῆς γνησιότητος τῶν ποιμαντικῶν. Αὐτὸ τὸ κάνω ἀλλοῦ, δὲν ὑπάρχει δὲ λόγος νὰ σᾶς κουράσω τώρα ἐδῶ. Λέγω μόνον τοῦτο, διτὶ πολλοὶ ἀπορρίπτουν τὴν γνησιότητα, πολλοὶ ἐπίσης τὴν δέχονται, συνήθως μὲ τὴν μορφὴ τῆς θεωρίας τοῦ γραφέως. Αὐτὴ τὴν θεωρία δέχομαι καὶ ἐγὼ. Ανεξαρτήτως τῆς ἀποδοχῆς τῆς γνησιότητος ἡ μῆ, δὲν βλάπτει ἔάν, γιὰ πρακτικοὺς λόγους, δταν δμιλοῦμε γιὰ τὸν συγγραφέα τῶν ποιμαντικῶν, λέμε «ὁ Παῦλος».

Τοστερα ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἔξηγήσεις ἔρχομαι στὸ θέμα:

* * *

Βασικὸ πρόβλημα, ποὺ ἀπασχολεῖ τὸν συγγραφέα τῆς πρὸς Τίτον ἐπιστολῆς, εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς ὑ π ο τ α γ ἡ ζ . Στὴν Κρήτη ὁ Παῦλος είχε νὰ παλαίσῃ μὲ τοὺς «ἀνυποτάκτους». Τὶ ἡσαν αὐτοὶ;

Στὴν ἐπιστολὴ χαρακτηρίζονται ώς αἱρετικοὶ. Ἡ αἱρεσίς των ἡταν γνωστικῆς χροιᾶς καὶ ιουδαϊκῆς προελεύσεως. Δὲν είχαν ἀποκοπῇ ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, ἡσαν μέσα σ' αὐτὴν, ἡσαν δμως ἀνυπότακτοι. Πάθη ἐκδηλωνόταν ἡ ἀνυποταξία δὲν εἶναι τῆς ὥρας νὰ ἔξετάσωμε. Γεγονός εἶναι, διτὶ ἡ ἀνυποταξία παρείχε πράγματα στὴν ἐκκλησία, γιὰ τὴν ἀντιμετώπισι τῶν δποίων συμβουλεύει ὁ Παῦλος τὸν Τίτο.

Μέσα στὸ πλέγμα τῆς ἀνυποταξίας καὶ τοῦ ἀγῶνος τοῦ Παύλου κατὰ τῶν ἀνυποτάκτων ἐντάσσεται ἡ ἀπαίτησις τοῦ Ἀποστόλου γιὰ ὑ π ο τ α -

1. Ἡ εἰσήγησις δημοσιεύεται ἀκριβῶς δπως ἔξεφωνήθη, χωρὶς καμμία ἀλλαγὴ.

γή. Ἡ ὑποταγὴ είναι μιά διδασκαλία μὲ πολὺ πλάτος μέσα στὴν Κ. Διαθήκη. Βάσις καὶ γενικὴ ἀρχὴ είναι ἡ ὑπακοὴ δλων στὸν νόμον καὶ τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ (Ρωμ. 8,7. 10,3). Ἀπόρροια αὐτῆς τῆς ὑποταγῆς είναι ἡ ὑποταγὴ δλων εἰς ἀλλήλους (Ἐφ. 5,21. Α' Πέτρ. 5,5) καὶ εἰδικότερα τῶν τέκνων στοὺς γονεῖς (Ἐφ. 6,1. Λουκ. 2,51), τῆς συζύγου στὸν σύζυγο (Ἐφ. 5,22. Κολ. 3,18. Τίτ. 2,5. Α' Πέτρ. 3,1. 5, πρβλ. Α' Κορ. 14, 34 - 35), τῶν νεωτέρων στοὺς πρεσβυτέρους (Α' Πέτρ. 5,5), τῶν δούλων στοὺς κυρίους (Τίτ. 2,9. Α' Πέτρ. 2,18), τῶν πιστῶν στὶς ἀρχές καὶ ἔξουσίες (Τίτ. 3,1). Ἀπὸ δλες τὶς ἀνωτέρω κατηγορίες, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὑποταγὴν στὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐθεντίαν, ποὺ ἐκπροσωποῦσε ὁ Τίτος καὶ ποὺ δὲν λέγεται ρητῶς, ἀλλὰ διήκει σὲ δλη τὴν ἐπιστολήν, ὁ Παῦλος ἐπιμένει στὸν Τίτο στὴν ὑποταγὴν τῶν γυναικῶν στοὺς συζύγους, τῶν δούλων στοὺς κυρίους καὶ τῶν πιστῶν στὶς ἀρχές καὶ ἔξουσίες. Ἄς ίδοιμε αὐτές τὶς τρεῖς περιπτώσεις ξεχωριστά.

Στὸν 5ο στίχο τοῦ 2ου κεφ. τῆς πρὸς Τίτον ἐπιστολῆς ζητεῖ ὁ Παῦλος νὰ ὑποτάσσωνται οἱ γυναῖκες στοὺς ἄνδρες τῶν : «ὑποτασσομένας τοῖς ίδιοις ἀνδράσιν». Ἡ ὑποταγὴ αὐτὴ τῆς γυναικὸς στὸν ἄνδρα παραλληλίζεται ἀπὸ τὸν Ἱερῷ νυμῷ μὲ τὴν ὑποταγὴν τοῦ ἀνδρὸς στὸν Χριστό, ἐφ' δσον κεφαλὴ τῆς γυναικὸς είναι ὁ ἄνδρας καὶ τοῦ ἀνδρὸς ὁ Χριστός. Καθένας πρέπει νὰ ὑποτάσσεται στὴν κεφαλὴ του. Ἡ μὴ ὑποταγὴ καὶ τῶν δύο στὴν κεφαλὴ ὑπόκειται στὸ ίδιο κρῆμα. Ἡ ὑποταγὴ δὲ αὐτὴ τῆς συζύγου είναι κατά τὴν Α' Κορ. 7,10 - 16 ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν ὑπαρξὶ τῇ μὴ τῆς χριστιανικῆς ίδιότητος στὸν ἄνδρα.

Ποιός λόγος παρεκίνησε τὸν Παῦλο νὰ συστήσῃ τὴν ὑποταγὴν αὐτῆς : Τὸν λόγο πρέπει νὰ ἀναζητήσωμε ὁπωδήκοτε στὴ δραστηριότητα τῶν «ἀνυποτάκτων». Τὸ ἔργο τους ἔξετείνετο μέχρι τῶν ἐνδοτέρων τῶν οἰκων, μέχρι τὸν ἐσώτατο πυρῆνα τῆς οἰκογενείας, ὅστε νὰ ἀνατρέπουν «ὅλους οἰκους» κατά Τίτ. 1,11. Ὁ τρόπος ἐνεργείας τῶν ἀνυποτάκτων ψευδοδιδασκάλων αὐτῶν είναι ἀσφαλῶς ὁ ίδιος, ποὺ περιγράφεται στὴν Β' Τιμ. 3,6 - 7 : «... ἐνδύνοντες εἰς τὰς οἰκίας καὶ αἰχμαλωτίζοντες γυναικάρια σεσωρευμένα ἀμαρτίαις, ἀγόμενα ἐπιθυμίαις ποικίλαις, πάντοτε μανθάνοντα καὶ μηδέποτε εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν δυνάμενων. Φαίνεται δτι οἱ ψευδοδιδασκαλοὶ ὑποκινοῦσαν τὶς γυναῖκες νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν συζυγικὴν κηδεμονίαν ἐγκαταλείποντας τοὺς συζύγους, «προφάσει θεοσεβείας», ὅπως λέγει καὶ ὁ Θεοδώρης, γιὰ νὰ ζήσουν μιὰ ζωὴ δῆθεν θρησκευτικῶτερη. Αὐτὴ τὴν ὑποκίνησιν ἔννοει ὁ Παῦλος στὴ συνέχεια τοῦ «ὅλους οἰκους ἀνατρέπουσι» τοῦ Τίτου 1,11, δταν λέγει : «διδάσκοντες ἀ μὴ δεῖ». Διότι ὑπάρχει καὶ ἀνατροπὴ οἰκων καὶ διάστασις, μὲ τὸ «διδάσκειν ἀ δεῖ» : «Μὴ νομίσητε δτι ἡλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν· οὐκ ἡλθον

βαλεῖν εἰρήνην ἀλλά μάχαιραν. «Ἡλθον γάρ διχάσαι ἄνθρωπον κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ καὶ θυγατέρα κατὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς καὶ νύμφην κατὰ τῆς πενθερᾶς αὐτῆς, καὶ ἐχθρὸς τοῦ ἀνθρώπου οἱ οἰκιακοὶ αὐτοῦ» (Ματθ. 10,31 - 36, πρβλ. καὶ 37 : «ὅ φιλῶν πατέρα ἡ μητέρα ὑπέρ ἐμὲ κτλ.»). Πιο παραστατικά λέγονται αὐτά ἀπὸ τὸν Λουκᾶ, 12,49. 51 - 53 : «Πῦρ ἥλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν... Δοκεῖτε διτὶ εἰρήνην παρεγενόμην δοῦναι ἐν τῇ γῇ ; οὐχὶ, λέγω ὑμῖν, ἀλλ᾽ ἡ διαμερισμόν». «Εσόνται γάρ ἀπὸ τοῦ νῦν πέντε ἐν ἐνὶ οἰκῳ διαμεμερισμένοι, τρεῖς ἐπὶ δυσὶ καὶ δύο ἐπὶ τρισὶ διαμερισθήσονται, πατήρ ἐπὶ νιφὶ καὶ νιός ἐπὶ πατρὶ, μῆτηρ ἐπὶ θυγατέρᾳ καὶ θυγάτηρ ἐπὶ τὴν μητέρα, πενθερά ἐπὶ τὴν νύμφην αὐτῆς καὶ νύμφη ἐπὶ τὴν πενθεράν». «Ἐδῶ δὲν ἰσχύει ἡ ὑποταγὴ. «Τά τέκνα ὑπακούετε τοῖς γονεῦσιν», ἀλλά ἔδω ἰσχύουν ἄλλοι κανόνες, γιὰ τοὺς ὁποίους θὰ μιλήσωμε παρακάτω.

Ἐξ ἄλλου ἡ ὑποταγὴ αὐτὴ δὲν ἔρχεται σὲ ἀντίθεσι μὲτό Γαλ. 3,28 («οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ»), πρβλ. Κολ. 3,11· ἔκεινο λέγεται ἀπὸ πνευματικῆς ἀποψι, ἐνῶ τὸ χωρίο τῆς πρὸς Τίτον ἀναφέρεται σὲ μία φυσικὴ τάξι ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὴν δημιουργία. Τὴν τάξι αὐτὴ ἐρμηνεύει διεξοδικώτερα ὁ Παῦλος στὴν Α' Τιμ. 2,13 - 15, δικαιολογῶντας τὴν ἀπαγόρευσι τοῦ νά διδάσκουν οἱ γυναικεῖς στὴν ἐκκλησία : «Ἄδαμ γάρ πρῶτος ἐπλάσθη, εἶτα Εὕα· καὶ Ἀδάμ οὐχ ἡπατήθη, ἡ δὲ γυνὴ ἀπατήθησα ἐν παραβάσει γέγονε· σωθῆσται δὲ διὰ τῆς τεκνογονίας, ἐὰν μείνωσιν ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ ἀγιασμῷ μετὰ σωφροσύνης». Βεβαίως ἡ ἴδεα ἀνήκει στὴν Ἰουδαϊκὴ Παραίνεσι, πρβλ. Σοφ. Σειρ. 25,24 : «ἀπὸ γυναικὸς ἀρχὴ ἀμαρτίας καὶ δι· αὐτὴν ἀποθνήσκομεν πάντες» ίδ. καὶ Α' Κορ. 11,3 - 15. «Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ἰσότης τοῦ Γαλ. 3,28 καὶ ἡ ἀπελευθέρωσις γενικώτερα τῶν δούλων καὶ τῶν γυναικῶν ποὺ κηρύσσεται ἀπὸ τὸ εὐαγγέλιο τοῦ Χριστοῦ δὲν είχε τὴν ἔννοια τῆς ἀκαίρου ἄρσεως τῶν ἀστικῶν καὶ κοινωνικῶν διαφορῶν, ποὺ ἐνομίζοντο ἀπὸ τὸν τότε κόσμο ὡς φυσικές, διότι μιὰ τέτοια χειραφέτησις μόνον ἀντίδραστι καὶ βλάβη θὰ προξενοῦσε στὸν νεογέννητο Χριστιανισμό. Αὐτὸ δείχνει ἡ αἰτιολόγησις ποὺ ἀκολουθεῖ στὸν ἐπόμενο στίχο τοῦ κειμένου μας : οἱ γυναικεῖς νά ὑποτάσσωνται στοὺς ἀνδρες των, «ἴνα μὴ διλόγος τοῦ Θεοῦ βλασφημήται», γιὰ νά μὴν «κατηγορήται καὶ διασύρεται», δπως λέγει ὁ Ζιγα βηνός, τὸ Εὐαγγέλιο, ἐννοεῖται ἀπὸ τοὺς μὴ χριστιανούς, γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ φυσικὴ τάξις ήταν ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἀνδρός καὶ ἡ ἀπὸ αὐτὴν ἀπορρέουσα ἀπόλυτος ὑποταγὴ τῆς γυναικός. «Ἐὰν οἱ (χριστιανὲς) γυναικεῖς, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰσότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας ποὺ ἐκήρυξσε τὸ εὐαγγέλιο, ἡρνοῦντο τὴν ὑποταγὴ, τὴν ὁποία ἀσκοῦσαν μέχρι τότε καὶ τὴν ὁποία συνέχιζαν νά ἀσκοῦν οἱ γυναικεῖς τῶν ἔθνων, ἡ χειραφέτησις αὐτὴ θὰ ήταν κοινωνικὸ σκάνδαλο καὶ θὰ κατηγορείτο τὸ εὐαγγέλιο διτὶ ἔδιδασκε πράγματα «παρὰ φύσιν», ἀντίθετα μὲτὰ τὴν «αἰώνια τάξι». Μιὰ τέτοια διδασκαλία δὲν είναι δυνατὸν νά προέρχεται ἀπὸ τὸν Θεό, ποὺ

Σύνεσε τὴν τάξι αὐτή, θά ἔλεγαν οἱ ἑκτὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀρά θὰ βλασφημοῦσαν τὸν λόγο τοῦ Θεοῦ και θὰ ἐπιβεβαιώνων τὶς κατηγορίες ποὺ ἔξετοξένοντο ἐναντίον τῶν χριστιανῶν. Πολὺ παραστατικά λέγει ὁ Οἰκουμένιος : «εἰ γάρ εἶη ἄπιστος ἀνήρ, γυναῖκα ἔχων πιστὴν μὲν, ἀνυπότακτον δὲ καὶ φαύλην, τὴν πίστιν βλασφημῆσει, τοιαύτας ἔχουσιν γυναῖκας». Έτσι λοιπὸν οἱ γυναῖκες γίνονται μὲ τὴ διαγωγὴ τους κήρυκες τῆς πίστεώς των στὸ εἰδωλολατρικὸ περιβάλλον τους, ἥπως ἔχει καθῆκον νὰ κάνῃ κάθε μέλος τῆς ἐκκλησίας, εἴτε ἀνδρας εἴτε γυναῖκα. Έτσι και ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ νὰ κηρύττῃ ἡ γυναῖκα στὴν ἐκκλησία (Α' Τιμ. 2,11 κ.έ. Α' Κορ. 14,34) παίρνει ἄλλες διαστάσεις και ἄλλο περιεχόμενο. Αὐτὸ τονίζεται και ἀπὸ τὴ συνάφεια τοῦ κειμένου μας :

Στοὺς προηγούμενους στίχους 3 και 4 ὁ Παῦλος θέλει τὶς γυναῖκες «καλοδιδασκάλους, ἵνα σωφρονίζωσι τὰς νέας φιλάνδρους εἰναι, φιλοτέκνους κλπ.», συνεχίζει δὲ στὸν στ. 5 : «ὑποτασσομένας τοῖς ἴδιοις ἀνδράσιν». «Ωστε οἱ γυναῖκες, στὶς ὅποιες ἀπαγορεύεται ἡ διδασκαλία στὴν ἐκκλησίᾳ, ἐπιβάλλεται νὰ διδάσκουν τὶς νεώτερες γυναῖκες. Ἔκει ἡ ἀπαγόρευσις τίθεται, γιὰ νὰ μὴν «αὐθεντῇ ἀνδρὸς» ἡ γυναῖκα (Α' Τιμ. 2,12). «Ἀνδράσι μὲν γάρ ἐπιτέτραπται διδάσκειν ἀνωθεν και ἀνδρας και γυναῖκας γυναιξὶ δὲ τὸν μὲν παραινετικὸν ἐπιτρέπει λόγον ἐπ' οἰκίας, οὐδαμοῦ δὲ προκαθῆσθαι συγχωρεῖ, οὐδὲ μακρὸν ἀποτείνειν λόγον ἀφίσηι. Διὰ τοῦτο ἐπήγαγεν, οὐδὲ αὐθεντεῖν ἀνδρὸς» (Χ ρ σ ὁ σ τ ο μ ο ς). «Παρεχώρησε», διως, «ταῖς γηραιοτέραις διδάσκειν τὰς νεωτέρας» κατὰ τὸν Οἰκούμενο και τὸν Ζιγαβηνό, ἔνεκα τῆς μεγαλύτερης πείρας. Και ἔαν δὲν ἐπιτρέπεται στὶς γυναῖκες νὰ κηρύττουν στὴν ἐκκλησία, διφείλουν νὰ διδάσκουν τὶς νέες διὰ ζώσης, ὅπως και μὲ τὴ διαγωγὴ τους, σύμφωνα μὲ αὐτὰ ποὺ εἴπαμε παραπάνω γιὰ τὸ «ἶνα μὴ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ βλασφημῆται».

Ἡ δεύτερη ἐντολὴ ὑποταγῆς ἀπευθύνεται στὴν πρὸς Τίτον ἐπιστολὴ στοὺς δούλους : «Δούλους ἴδιοις δεσπόταις ὑποτάσσεσθαι ἐν καστιν, εὐαρέστους εἰναι, μὴ ἀντιλέγοντας, μὴ νοσφιζομένους κλπ.» (2,9 - 10). Τὸ βασικὸ είναι τὸ «ὑποτάσσεσθαι ἐν πᾶσιν», δλα τὰ ἄλλα είναι ἐπεξήγησις τοῦ τρόπου τῆς ὑποταγῆς. Βέβαια ὁ Παῦλος δὲν δίνει μία ἡθικὴ πραγματεία, ποὺ νὰ περιλαμβάνει καταλεπτῶς τὰ καθήκοντα τῶν δούλων ἡ τῶν συζύγων ἢ τῶν πιστῶν ἐν γένει, και μάλιστα στὶς λίγες γραμμές τῶν ἐπιγραμματικῶν αὐτῶν συμβουλῶν του, ἄλλα ἀναφέρεται μόνο στὰ καίρια ζητήματα ἡθικῆς τάξεως. Γιά τοὺς δούλους καίριο σημεῖο είναι ἡ στάσις ἀπέναντι στοὺς κυρίους τους. Τὸ διτι στὴν Κ. Διαθήκη ἀναφέρονται συχνὰ ὡς ξεχωριστὴ τάξις και τὸ διτι ὁ Παῦλος ἀπασχολεῖται συχνὰ μὲ αὐτοὺς, δείχνει τὴν ξεχωριστὴ τους θέσι μέσα στὴν κοινωνία τῆς ἐποχῆς, ἄλλα και μέσα στὴν ἐκκλησία, ἢ ὅποια εὑρίσκετο στὰ πρῶτα τῆς βήματα και τὰ μέλη τῆς δὲν είχαν σαφῆ

Θέσι ἀπέναντι σὲ ώρισμένα θέματα. π.χ. γενετησίου ἡθικῆς, δπως δείχνει ἡ ἀπασχόλησις τοῦ Παύλου μὲ τὴν περίπτωσι τοῦ αἰμομίκτου τῆς Κορίνθου (Α' Κορ. 5,1 κ. ἐ.) καὶ ἄλλες παρόμοιες περιπτώσεις. Ἀλλοῦ δὲ Παῦλος ἀσχολεῖται καὶ μὲ τοὺς κυρίους, κηρύγτοντας τὴν δίκαιοσύνη καὶ τὴν ἴσοτητα ἐν δόνόματι τοῦ Θεοῦ, τοῦ μόνου κυρίου πάντων, δούλων καὶ ἐλευθέρων : «οἱ κύριοι τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἵσοτητα τοῖς δούλοις παρέχεσθε, εἰδότες δτι καὶ ὑμεῖς ἔχετε Κύριον ἐν οὐρανοῖς» (Κολ. 4,1). Γενικά ἡ θέσις τοῦ Παύλου στὸ θέμα αὐτό, ἂν λάβωμε μάλιστα ὑπὸ δψιν καὶ τις συνθήκες καὶ τις ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς, εἰναι ἀπολύτως σαφῆς καὶ ριζοσπαστική καὶ ἐπαναστατική : «οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλευθεροῦ» (Γαλ. 3,28). Αὐτὸ δὲν ἀναιρεῖται ἐδῶ. Βέβαια δὲν λέγεται κάτι παρόμοιο, πολὺ περισσότερο δὲν γίνεται λόγος γιὰ κατάργησι τῆς δουλείας. Τῇ στάσι τοῦ Παύλου διμως δὲν θὰ πρέπει νὰ τὴν ἀποχωρίσωμε ἀπὸ τις ἐσχατολογικὲς προσδοκίες, σύμφωνα μὲ τις δροῖς ἡ ἐπικειμένη ἐλευσίς τοῦ Ἰησοῦ θὰ ἔδινε ἔνα σύντομο τέρμα σὲ κάθε ἀδικία καὶ ἀνισότητα. Ἀνεξαρτήτως αὐτῶν, ἡ δουλεία ἦταν τόσο βαθειὰ ριζωμένη καὶ τόσο στενά δεμένη μὲ τὴ ζωὴ τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ώστε μιὰ ἅφρων ἐνέργεια ἀπὸ μέρους τοῦ ἐπαναστάτου, ἀλλὰ καὶ συνετοῦ Παύλου, θὰ ἀνατίναξε ἀπὸ τὰ θεμέλια δλη τὴν ἀρχαία κοινωνία καὶ μαζὸν τῆς ὅλο τὸ ἔργο του πάνω στὴ γέννησί του, τὸ ἔργο τοῦ Θεοῦ, τὴν νεοσύντατη ἐκκλησία ποὺ ἀγνοίζοταν νὰ ριζώσῃ. Γιὰ τέτοιες κοινωνικὲς ἀναταραχὲς δὲν ἦταν ἕτοιμη ἡ οἰκουμένη τότε, ἔνα ἄστοχο δὲ κήρυγμα θὰ ἦταν ἐμπρηστικὸ καὶ καταστρεπτικὸ σὲ τελευταία ἀνάλυσι γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Πολὺ ποὺ ὀφέλιμο ἦταν αὐτὸ ποὺ ἔγινε : ἡ ἐκκλησία προσέφερε τὴν ἐν Χριστῷ ἐλευθερία στοὺς δούλους καὶ στοὺς ἐλευθέρους, ποὺ ἦσαν δλοι δοῦλοι τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ θανάτου, ἐλευθερώνοντας τους ἀπὸ τὴν ἄμαρτία καὶ καθιστῶντας τους «ἀπελευθέρους κυρίου» (Α' Κορ. 7,22) καὶ ἰσous μπροστά στὸ Θεό (πρβλ. Κολ. 4,1 ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω). Ὁ σπόρος σπάρθηκε μὲ τὸ «οὐκ ἔνι...» καὶ τὴν χριστιανικὴ διδασκαλία γενικά περὶ ισότητος καὶ ἐλευθερίας καὶ φύτρωσε δταν δημιουργήθηκαν οἱ κατάλληλες συνθήκες. Ἡ ζόμη ἐξύμωσε σὺν τῷ χρόνῳ τὸ φύραμα, ὁ μικρὸς λίθος ἔγινε χιονοστιβάς, ἡ μικρὴ φλόγα πυρκαϊά, ποὺ ἔκαψε τὴν δουλεία, τουλάχιστον στὴν μορφὴ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἔαν ὑπάρχῃ σήμερα δουλεία ἄλλης μορφῆς, αὐτὸ ἀνύγεται πλέον στὴν εὐθύνη τῶν χριστιανῶν, οἱ δροῖοι ὀφείλουν νὰ μὴν καθεύδουν, διότι ὁ Χριστιανισμὸς δὲν εἰναι μία θεωρία, ποὺ πραγματοποίησε ώρισμένα ἐπιτεύγματα στὴν ιστορία, ἀλλὰ πρᾶξις, ποὺ βρίσκεται μπροστά στοὺς χριστιανοὺς καθημερινά καὶ συνεχῶς καὶ τοὺς δόηγει «ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν» (Β' Κορ. 3,18) «ἔως τῆς συντελείας τῶν αἰώνων».

Τὸ στερεά ἀπὸ αὐτὰ κατανοεῖται ἡ ἐν προκειμένῳ στάσι τοῦ Παύλου ἀπέναντι στὰ καθήκοντα τῶν δούλων. Καὶ πρῶτο καθῆκον τους εἰναι κατὰ

τό χωρίο μάς: ιης πρός Τίτον ἡ ὑποταγή στούς «ιδίους δεσπότας», στούς κυρίους, στούς ὄποιούς ἀνήκουν κατά νόμον, «ἐν πᾶσιν». Ή πρός Κολοσσαῖς (3,22) θέλει ὑπακοή «κατά πάντα». Τὸ «ἐν πᾶσι» δὲν ἔχει βεβαιώς ἀπεριόριστη ἔκτασι, ἀλλὰ περιορίζεται κατά τὴν ἐρμηνεία τοῦ Οἰκουμενίου στὰ «δίκαια καὶ νόμιμα», δσα εἶναι ἀναγκαῖα «τῇ σωματικῇ τῶν δεσποτῶν... θεραπείᾳ. Οὔτε γάρ, εἰ κελεύει δεσπότης δυσσεβείν, ὑπακούειν τῷ δούλῳ προστάττει».

Ο Χρυσόστομος καὶ αὐτοὶ ποὺ τὸν ἀκολουθοῦν στὴν ἐρμηνεία παραλληλίζουν τὴν ἐντολὴν περὶ ὑποταγῆς τῶν δούλων μὲ τὴν περὶ ὑποταγῆς τῶν γυναικῶν καὶ τὴν συνδέουν μὲ τὴν προηγουμένη φράσι: «ἴνα δὲξ ἐναντίας ἐντραπῆ, μηδὲν ἔχων λέγειν περὶ ἡμῶν φαῦλον». Όπως, λέγει, εἶναι «καταγνώσεως ἄξιος δὲ γυναικας ἀπὸ ἀνδρῶν ἀποξευγνὺς τῇ προφάσει τῆς ἐγκρατείας», πρᾶγμα ποὺ ἀπηγόρευσε δὲ Ἀπόστολος παραγγέλλοντας στὸν στ. 5 τὴν ὑποταγὴν τῶν γυναικῶν στοὺς ἄνδρες τῶν «ἴνα μὴ δὲ λόγος τοῦ Θεοῦ βλασφημῆται», ἔτσι εἶναι ἄξιοκατάκριτος «καὶ δὲ δούλους δεσποτῶν ἀποστερῶν τῷ αὐτῷ δὴ τούτῳ προσχήματι». Καὶ προσθέτει: «Οὔτος οὐκ ἔστιν ἀκατάγνωστος δὲ λόγος: πολλὴν δὲ καὶ τοῖς ἀπίστοις δίδωσι λαβήν καὶ τὰ πάντων καθ' ἡμῶν ἀνοίγει στόματα».

«Ἄν συνδέεται δὲ στίχος μας μὲ τὸν προηγούμενο: «ἴνα δὲξ ἐναντίας ἐντραπῆ...», συνδέεται πάντως πολὺ χαλαρά. Οὐσιαστικά συνδέεται μὲ τὸν ἔπομένο στ. 10: «ἴνα τὴν διδασκαλίαν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ κοσμῶσιν ἐν πᾶσιν». Εἶναι χαρακτηριστικό, δτι ὁ Παῦλος τὴν τήρησι τῶν ἐντολῶν, καὶ αὐτῶν ἀκόμη ποὺ ἀναφέρονται σὲ θέματα «ἀστικῆς» ήθικῆς, τὴν στηρίζει στὴν εὐσέβεια. Ἐπίσης εἶναι ἄξιοσημείωτο, δτι, ἐνῷ οἱ γυναικες παροτρύνονται στὴν ὑποταγὴ μὲ μιὰ ἀρνητικὴ τελικὴ πρότασι: «ἴνα μὴ δὲ λόγος τοῦ Θεοῦ βλασφημῆται», γιὰ τοὺς δούλους δὲ πρότασις διατυπώνεται θετικῶς: «ἴνα τὴν διδασκαλίαν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ κοσμῶσιν ἐν πᾶσιν». Αὗτὸς εἶναι ἀνώτερο ἀπὸ τὸ «ἴνα μὴ βλασφημῆται», εἶναι δὲ διαιτέρως τιμητικὸ γ' αὐτοὺς, νά τοὺς ἀνατίθεται δὲ ἀποστολὴ νά κοσμοῦν τὴν διδασκαλία τοῦ Θεοῦ, τὸ εὐαγγέλιο, μὲ τὴν διαγωγὴ τους, μὲ τὴν δποία ἀποδεικνύουν τὴν δύναμι τοῦ κηρύγματος νά μεταβάλῃ καὶ νά μορφοποιῇ τὸν ἄνθρωπο. «Ἐτσι», λέγει δὲ Σρις q. «ἔκεινοι, οἱ δποίοι εἶναι στὴν τελευταία τάξι τῆς κοινωνικῆς ιεραρχίας, στερημένοι ἀπὸ τὰ δημόσια καὶ τὰ ίδιωτικά δικαιώματα καὶ οἱ δποίοι δὲν ὑπακούουν συνήθως παρὰ στὸν φόβο τῶν τιμωριῶν (μάστιγα, φυλακῆ), εἶναι δχι μόνο κατάλληλοι στὸ νά συμμορφωθοῦν τελείως μὲ τὸ εὐαγγελικὸ ίδεωδες, ἀλλὰ ἐπὶ πλέον εἶναι ἵκανοι νά συντελοῦν στὴν φραιότητα τῆς συλλογικῆς χριστιανικῆς ζωῆς καὶ νά αὐξάνουν τὸ θέλγητρο καὶ ἐπὶ τῶν εἰδωλολατρῶν». Πολὺ παραστατικά γράφει καὶ δὲ Χρυσόστομος, ἀναλύοντας τὸ χωρίο αὐτό: «πανταχοῦ τοῦτο διωμολόγηται, δτι τῶν δούλων γένος ἵταμὸν πώς ἔστι. διυδιατύπωτον, διυστρά-

πέλον, οὐ σφόδρα ἐπιτήδειον πρὸς τὴν τῆς ἀρετῆς διδασκαλίαν, οὐ διὰ τὴν φύσιν, μὴ γένοιτο, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀνατροφὴν καὶ τὴν ἀμέλειαν τὴν παρὰ τῶν δεσποτῶν. Ἐπειδὴ γάρ παντεχοῦ οὐδενὸς ἔτέρου ἀλλὰ τῆς αὐτῶν διακονίας οἱ κρατοῦντες αὐτῶν φροντίζουσιν· εἰ δὲ που καὶ τῶν τρόπων ἐπιμελήθειεν, καὶ τοῦτο πάλιν διὰ τὴν αὐτῶν ἀνάπτωσιν πράττουσιν, ὥστε μὴ πράγματα αὐτοῖς παρέχειν, ἢ πορνεύοντας, ἢ κλέπτοντας, ἢ μεθύοντας· εἰκότως ἡμελημένοι, καὶ οὐδένα τῶν πολυπραγμονούντων ἔχοντες, εἰς αὐτὰ τῆς κακίας τὰ βάραθρα καταπονίζονται. Εἰ γάρ, ἐνθα πατήρ, ἐφέστηκε καὶ μήτηρ καὶ παιδαγωγὸς καὶ τροφεὺς καὶ διδάσκαλος καὶ ἡλικιωταί, καὶ αὐτῇ ἡ τῆς ἐλευθερίας δόξα περικειμένη, καὶ πολλὰ ἑτερα, μόλις ἂν τις διαφύγοι τὰς τῶν πονηρῶν συνουσίας· τί οἰει τοὺς πάντων τούτων ἐρήμους ὅντας, καὶ μιαροῖς ἀναμιγνυμένους καὶ μετά ἀδείας οἰς ἂν ἐθέλωσι συγγινομένους, οὐδενὸς δυντος τοῦ τὰς φιλίας αὐτῶν πολυπραγμονούντος; τί οἰει τοὺς τοιούτους ἔσεσθαι: Διὰ τοῦτο δύσκολον δούλον γενέσθαι ἀγαθόν. Ἀλλως δὲ οὐδὲ διδασκαλίας ἀπολαύουσιν, οὔτε τῶν ἔξωθεν οὔτε τῶν παρ' ἡμῖν οὐ συναναστρέφονται ἀνδράσιν ἐλευθέροις, κοσμίοις, πολλὴν τῆς αὐτῶν δόξης ποιουμένοις φροντίδα. Διὰ ταῦτα πάντα δύσκολον καὶ θαυμαστόν, χρήσιμον οἰκετὴν γενέσθαι ποτέ. Οταν οὖν ίδωσιν, ὅτι τὸ γένος τὸ οὗτος αὐθαδες ἡ τοῦ κηρύγματος δύναμις χαλινὸν περιθείσα πάντων εἰργάσατο κοσμιώτερον καὶ ἐπιεικέστερον, καν σφόδρα πάντων ὥσιν ἀλογώτεροι οἱ δεσπόται, λήψονται ἔννοιαν μεγάλην περὶ τῶν δογμάτων τῶν παρ' ἡμῖν... Ὡστε οὐκ εἰκῇ οὐδὲ ἀπλῶς πολὺν ὑπὲρ τούτων πανταχοῦ ποιεῖται τὸν λόγον διφ γάρ ἂν ὡσι κακοί, τοσούτῳ μάλιστα θαυμάζεται τοῦ κηρύγματος ἡ ἴσχύς. Καὶ συνεχίζοντας λέγει σὲ συγκινητικὴ ἀποστροφὴ πρὸς τοὺς δούλους: «μὴ τοίνυν, ω βέλτιστε, σὺ πρὸς τὸ οὗτο ίδης, δι τὸνθρώπῳ δουλεύεις, ἀλλ’ ὅτι Θεῷ, ὅτι τὸ κήρυγμα κοσμεῖς».

Τὸ τρίτο καὶ βασικώτερο χωρίο τῆς πρὸς Τίτον ἐπιστολῆς ποὺ διμιλεῖ γιὰ τὴν ὑποταγὴν εἶναι τὸ 3,1 : «ὑπομίμησκε αὐτοὺς ἀρχαῖς καὶ ἔξουσίας ὑποτάσσεσθαι, πειθαρχεῖν κλπ.». Μὲ τὴν λέξι «αὐτούς» ἔννοει δλους τοὺς πιστούς, ἀνεξαρτήτως τάξεως, γένους, ἡλικίας, καταστάσεως. Στὸ προηγούμενο κεφάλαιο οἱ συμβουλές ἀφωροῦσταν σὲ ὄμαδες πιστῶν, ἐδὼ στὸ σύνολο τους. Ἀμέσως προηγουμένως ὁ Παῦλος ἔχει εἰπῆ στὸν Τίτο (2,15) : «Ταῦτα λάλει· καὶ παρακάλει καὶ ἔλεγχε μετά πάσης ἐπιταγῆς· μηδεὶς σου περιφρονείτω». Ο στίχος αὐτὸς περικλείει τὴν ἔννοια τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ Ἀποστόλου Τίτου, τὴν ὑποταγὴν δηλαδὴ στὶς «έκκλησιστικὲς ἀρχές», δπως θὰ λέγαμε σήμερα. Ἀμέσως μετά ὁ Παῦλος ὄμιλει γιὰ τὴν ὑποταγὴν στὶς κοσμικές «ἀρχές καὶ ἔξουσίες». Τὸν δρὸ **«ἄρχες καὶ ἔξουσίες»** βλέπομε καὶ στὸν Λουκᾶ 12,11 καὶ στὴν πρὸς Ρωμαίους 13,1. «Ἄρχαι» εἶναι ἡ διοίκησις τῶν ἀρχόντων καὶ κατὰ συνεκδοχὴν οἱ ἀρχοντες, «ἔξου-

σίαι» είναι η δύναμις των ἔξουσιαστῶν καὶ κατὰ συνεκδοχὴν οἱ ἔξουσιασται. Οἱ δύο ὅροι μαζὶ ὡς ἐν διᾷ δύοιν μποροῦν νὰ σημαίνουν : ἄρχες ποὺ διαθέτουν ἔξουσία. Ἰσως μὲ τὸ «ἄρχαι» νὰ ἐννοοῦνται οἱ ἀνώτεροι ἄρχοντες καὶ μὲ τὸ «ἔξουσιαι» οἱ ἔξ ὀνόματος αὐτῶν ἀσκοῦντες τὴν ἔξουσία. Τὸ «πειθαρχῶ», ἀπαξ λεγόμενο ἀπὸ τὸν Παῦλο, σημαίνει «πείθομαι στὶς ἄρχες, ὑπακούω στὶς διαταγές τῆς ἔξουσίας». Ὁ Ἀ μ μώνιος (κατὰ τὸν Κ ο ρ α ἥ) τὸ διαστέλλει ἀπὸ τὸ «πειθομαι» : «πειθεσθαι μὲν, τὸ ἐκουσίως συγκατατίθεσθαι. Πειθαρχεῖν δέ, τὸ κελεύοντι πεισθῆναι». Ὁ Κ ο ρ α ἥς ἐπεκτείνει δρθῶς τὴν ἔννοια τῆς πειθαρχίας, προσθέτοντας τὸ στοιχεῖο τῆς συνειδήτης συγκαταθέσεως : «δχι τὴν εἰς ἄλλον, ἄλλὰ τὴν αὐτοῦ εἰς ἑαυτὸν ὑποταγῆν. Ὑποτάσσεται εἰς τὰς ἄρχας ἀκόμη καὶ δὲ φύσει ἀνυπότακτος, διὰ φόβου πειθαρχεῖ δὲ μόνος δὲ φρόνιμος, ὑποτασσόμενος : «οὐ μόνον διὰ τὴν δργήν, ἄλλα καὶ διὰ τὴν συνείδησιν», ὡς λέγει δὲ Ἀπόστολος (Ρωμ. 13,5). Εἰς ταύτην τὴν σημασίαν μεταχειρίζεται συχνά τὴν λέξιν δὲ Ἀριστοτέλης... κλπ.» (Συνέκδημος Ἱερατικός, στὴν ἑρμ. τοῦ χωρίου).

Ἡ νομιμοφροσύνη πρὸς τὴν πολιτεία καὶ ἡ ὑπακοὴ στοὺς νόμους τοῦ κράτους τονίζεται καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τῆς Κ. Διαθήκης (Α' Τιμ. 2,1 - 2. Ρωμ. 13,1 - 7. Α' Πέτρ. 2,13 - 14,17. Πρβλ. Κλῆμ. Ρώμ. 61,1). Φαίνεται δῆτι ἡταν φλέγον θέμα, γεννᾶται δὲ τὸ ἐρώτημα, πῶς ἔξηγείται αὐτῇ ἡ στάσις τῆς Κ. Διαθήκης, ἀν ληφθῆ μάλιστα ὃν δψιν ἡ ἀρνητικὴ καὶ μάλιστα ἔχθρικὴ στάσις τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχῆς ἀπέναντι στοὺς χριστιανούς. Τὸ θέμα πρέπει κατ' ἀρχὴν νὰ ἔχεται σθῆτη σὲ συσχετισμὸ μὲ τὰ ἱστορικά δεδομένα τῆς ἐποχῆς :

I) Οἱ χριστιανοὶ ὑποτασσόμενοι στὸν βασιλέα Χριστό, ἡταν πολὺ εὔκολο νὰ θεωρήσουν τὴν ὑποταγὴ αὐτῇ ὡς ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴν ὑποχρέωσι νὰ ὑποταχθοῦν στὴν κοσμικὴ ἔξουσία, μία τέτοια δὲ τάσις ἡταν φυσικὸ νὰ αὐξάνῃ σὲ περιόδους διωγμῶν. Στὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων ἔχομε μαρτυρίες, δῆτι οἱ χριστιανοὶ κατηγοροῦντο ὡς «οἱ τὴν οἰκουμένην ἀναστατώσαντες» (17,6) καὶ δὲ Παῦλος ὡς «κινῶν στάσιν πᾶσι τοῖς Ἰουδαίοις τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην» (24,5). Ἀνεξαρτήτως τοῦ ἀν είχαν βάσι ἡ δχι αὐτές οἱ κατηγορίες, μία γενίκευσις τῆς θεωρήσεως γιά τὴν δροία διμιλοῦμες θά είχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν διάλυσι τῆς νεοσύστατης ἐκκλησίας ἀπὸ μέρους τῆς πολιτείας, ἡ δροία ἡταν, δροῖς καὶ είναι πάντοτε, πολὺ εύαισθητη σὲ τέτοιες ἀνταρσίες. Εἰδικῶς τότε οἱ σχετικοὶ νόμοι ἡταν αὐστηρότεροι, σύμφωνα δὲ μὲ τὴν μαρτυρία τοῦ Σουετωνίου καὶ τοῦ Τακίτου (ιδ. Belser) ἡ lex maiestatis ἐτηρεῖτο τόσο αὐστηρά, ὥστε καὶ μὲ τὸν λόγο ἡ μὲ τὴν ἐκφρασι τοῦ προσώπου μποροῦσε κανεῖς νὰ γίνη παραβάτης. Σ' αὐτὰ πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ἡ ἡθικὴ ὑπόστασις τῶν φορέων τῆς ἔξουσίας καὶ ιδίως τῶν αὐτοκρατόρων, ἡ δροία ἐκδηλωνόταν μὲ τὴν διάπραξι φρικαλεστήτων καὶ ἀγριοτήτων μέχρι τοῦ βαθμοῦ κτηνωδούς ἀπανθρωπίας, δρα καὶ διωγμούς

κατά τῶν χριστιανῶν. Ὁχι μόνον δὲ τῶν ἀρχῶν τὴν ἀπανθρωπία ἀντιμετώπιζαν οἱ χριστιανοί, ἀλλὰ ὑπέκειντο σὲ ἔχθρικὲς διαθέσεις καὶ ὑφίσταντο δυσφημιστικὲς ἐπιθέσεις καὶ ἀπὸ μέρους τῶν πολιτῶν, οἱ δοποῖοι εἶχαν περὶ πολλοῦ τὴν πax romana. Ἡ εἰρήνη στὴν αὐτοκρατορία ἐστηρίζετο στὴν ὑποταγὴ καὶ πειθαρχία αὐτῆς, θά διεκυβεύετο δὲ αὐτὴ ἐάν ἐπικρατοῦσαν ἀντίθετες ἀντιλήψεις ἔξι αἰτίας τῶν ὄπαδῶν τῆς καινοφανοῦς καὶ ἐπαναστατικῆς αὐτῆς θεωρίας. Τέτοιους κινδύνους ἐπιθυμεῖ νά ἀποτρέψῃ ὁ Παῦλος μὲ τὴν ἐντολὴν τῆς ὑποταγῆς ποὺ δίνει.

2) Ἐξ ἄλλου συμβαίνει ἐδῶ δι τοι περίου συμβαίνει καὶ μὲ τὴν στάσι τοῦ Παύλου ἀπέναντι στὴν δουλεία, γιά τὴν δοποία μιλήσαμε προηγουμένως (ιδ. Tit. 2,9). Ἡ ἐντονη ἐσχατολογικὴ προσδοκία τῆς ἐπικειμένης ἐλεύσεως τοῦ Χριστοῦ, ὁ δοποῖος θά καταργοῦσε τὸν παρόντα αἰῶνα καὶ θά ἐγκαινίαζε τὴ ζωὴ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, δὲν ἀφήνε περιθώρια γιά ἐπαναστατικὲς δραστηριότητες. Βέβαια αὐτὸ δὲν τὸ δεχόταν ὁ Παῦλος σὰν μία μοιρολατρικὴ θεώρησι τοῦ μέλλοντος ποὺ δόηγει στὴν ἀπραξία, δπως πολὺ ὥρατα καὶ παραστατικά τὸ βλέπομε στὶς δύο πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολές του, δπου, δίνοντας ἀνάγλυφη τὴν προσδοκία αὐτῆς, κατακρίνει ἐντονα κάθε εἰδους «ἐσχατολογικὴ ἀπραξία».

3) Ἀνεξαρτήτως δμως αὐτοῦ, οἱ κοινωνικὲς ἀναταραχὲς δὲν ἡσαν στὸ πρόγραμμα τοῦ Παύλου. Ὁ μέγας Ἀπόστολος ἐγνώριζε δτι ἡ κατάργησις τῆς δουλείας καὶ ἡ ἐπίτευξης τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης δὲν ἦταν δυνατὸν μὲ τὶς συνθῆκες τῆς ἐποχῆς νά ἐπίτευχον μὲ βίαια μέσα. Ὁ Παῦλος ἐγνώριζε καλά δτι ὁ σπόρος τοῦ κηρύγματος, ποὺ ἔσπειρε, θά καρποφορήσῃ στὸν κατάλληλο καιρό. Πότε θά ἦταν ὁ καιρός, αὐτὸ δὲν τὸν ἀπασχολοῦσε τοῦ ἀρκοῦσε δτι αὐτὸς ἐφύτευσε, «ἄλλα δ Θεός ηὔξανε» (Α' Κορ. 3,6). Ἐπειτα, ἡ κοινωνικὴ δικαιοσύνη ἡ ἡ κατάργησις τῆς δουλείας καὶ ἐν γένει τῶν κοινωνικῶν ἀνισοτήτων, παρ' δλο τὸ «οὐκ ἔνι...» (Γαλ. 3,28), δὲν ἦταν γι' αὐτὸν αὐτοσκοπός. Γιὰ τὸν Παῦλο, δ σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου είναι ἡ σωτηρία καὶ ἡ ἐν Χριστῷ ἐλευθερία του. Παρὰ τὴν δοπιαδήποτε ἄλλη ἐλευθερία, δ ἀνθρώπος είναι δυνατὸν νά είναι δοῦλος στὰ πάθη καὶ νά ἔχῃ «ώς ἐπικάλυμμα τῆς κακίας τὴν ἐλευθερίαν», δπως λέγει καὶ δ Πέτρος (Α' Πέτρ. 2,16). Αὐτὴ ἡ δουλεία είναι κατά τὸ πνεῦμα τῆς δλης Κ. Διαθήκης ἡ χειρότερη μφρή δουλείας. Ἡ ἀπελευθέρωσις ἀπὸ τὰ πάθη καὶ ἡ ἐν πίστει ὑποταγὴ στὸν Θεό καὶ τὸ θέλημά του δίνει τὴν σωτηρία καὶ τὴν μακαριότητα στὸν ἀνθρωπο. Αὐτὴ ἡ ἀπελευθέρωσις καθιστᾶ τὸν ἀνθρώπο πραγματικά ἐλεύθερο καὶ ἀπὸ αὐτῆς πηγάζει κάθε ἄλλη ἀπελευθέρωσις. Αὐτὴ ἐάν λείπει, κάθε ἄλλη κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου, ἐάν δὲν είναι δουλεία, είναι πάντως ἀνίκανη νά ἀπελευθερώσῃ ψυχικά τὸν ἀνθρωπο, δηλαδή, τὴν ὑπαρξία του. Καὶ ἐ κ ε ἡ κατέτεινε ἡ προσπάθεια τοῦ Παύλου. Ὁχι ἡμίμετρα, τὰ δοποῖα φέρνουν Ἰσως κάποιο ἐπιφανειακό ἀποτέλεσμα, ποὺ δμως οὔτε σταθε-

ρὸ καὶ μόνιμο εἶναι, οὐτε τὴν βαθύτερη οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ὑπαρξία του, ίκανοποιεῖ.

4) Σ' αὐτά πρέπει νὰ προστεθοῦν οἱ εἰδικές συνθῆκες στήν Κρήτη. Συγκεκριμένα :

α) ἡ ἐκκλησία στήν Κρήτη περιελάμβανε πολλοὺς χριστιανοὺς ἐξ Ἰουδαίων (πρβλ. Τίτ. 1,10). Οἱ Ἰουδαῖοι γενικά ἦσαν ἀρνηταὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχῆς. 'Ως παράδειγμα ἀναφέρω : α. τίς συνεχεῖς ἐπαναστάσεις κατά τὸ παρελθόν. β. τοὺς 'ζηλωτάς' στὸν στίχο Τίτ. 2,14 ἔχομε χρῆσι τοῦ δρου «ζηλωτῆς» : «ζηλωτῆς καλῶν ἔργων» ἵσως ἡ χρῆσις τοῦ δρου νὰ ἔγινε ἀπὸ σκοποῦ, ἐφ' ὅσον ὁ Παῦλος είχε πρόθεσι νὰ μιλήσῃ γιὰ τὴν ὑποταγὴ στὶς ἀρχὲς καὶ ἔξουσίες, ἡ ἀνιτστρόφως ὁ λόγος γιὰ τὴν ὑποταγὴ νὰ ὀφείλεται σὲ συνειρμό. γ. τὴν ἐπανάστασι τοῦ Ἰουδαίου τοῦ Γαλιλαίου κατά τὸν καιρὸ τῆς ἀπογραφῆς τοῦ Κυρηνίου, τῆς ὁποίας ἡ καταστολὴ ἀὲν ἔθεσε τέρμα στὶς ἐπαναστατικὲς ζυμώσεις τῶν Ἰουδαίων (πρβλ. Πράξ. 5,37. Ἰωσ. Ἀρχ. 18,1. 1, 1,6. Ἰουδ. Πόλ. 2,8,1). δ. τὴν ἐντασι στὶς σχέσεις μὲ τὴν Ρώμη ἥδη ἐπὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅπως δείχνει τὸ ἐπεισόδιο μὲ τὸν κῆνσο (Ματθ. 22,17 - 21 καὶ παράλλ.), ὁ διάλογος μὲ τὸν Πιλάτο (Λουκ. 23,2. Ἰω. 19,12 - 15) κ.ά. 'Ηδη ὁ 'Ιερῶν μορίς παρατηρεῖ ὅτι ἡ νεαρά ἐκκλησία ἥτο πάντοτε γιὰ τοὺς 'Ἐθνικοὺς ὑποπτοὺς ἀννυπακοῆς ἀπέναντι στὴν κρατικὴ ἔξουσία, ἐφ' ὅσον προήρχετο ἀπὸ τὸν Ἰουδαϊσμὸ καὶ διεδόθη ἀπὸ Ἰουδαίους' οἱ Ρωμαῖοι δὲν λησμονοῦσαν τὴν ἐπανάστασι τοῦ Γαλιλαίου Ἰουδαίου καὶ ἐγνώριζαν τὴν ὑπαρξὶ ἐπαναστατικοῦ πνεύματος στὴν Παλαιστίνη. 'Εξ ἄλλου καὶ στὴν Ρώμη, ἀσφαλῶς δὲ καὶ ἄλλον, οἱ Ἰουδαῖοι κατά τὴν μαρτυρία τοῦ Συνετωνίου (Κλαύδ. 25) ἦσαν πολὺ θορυβοποιοί.

β) Θορυβοποιοί δὲν ἦσαν μόνον οἱ Ἰουδαῖοι, ἀλλὰ καὶ οἱ Κρήτες, πρβλ. Τίτ. 1,12. 'Εξ ἄλλου εἶναι γνωστὴ ἡ ἀρχαία παροιμία : «Τρία κάππα κάκιστα : Κρήτη, Κιλικία, Καππαδοκία». 'Ο Πολύβιος (56,46,9) τοὺς χαρακτηρίζει ὡς «στάσει καὶ φόνοις καὶ πολέμοις ἐμφυλίοις ἀναστρεφομένους», τὸ σκληροτράχηλον δὲ αὐτῶν καὶ ἀτίθασσον καὶ ἀνυπότακτον (πρβλ. «ἀνυποτάκτους» καὶ «ἀντιλέγοντας» στὴν ἐπιστολὴν πρὸς Τίτον) φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός, ποὺ μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν Διόνα τὸν Κάσσιο (36,1), ὅτι ἀντέστησαν ἐπὶ μακρόν στὴν κυριαρχία τῆς Ρώμης. Γεγονός εἶναι, δτι ἡ ἀνέκαθεν ἀνήσυχη φύσις τῶν Κρήτων καὶ ὁ ζωηρὸς χαρακτήρας τους ἀποτελοῦσαν πάντοτε πρόσφορο ἔδαφος γιὰ ἀνάπτυξι ἐπαναστατικῶν τάσεων. 'Έχομε, λοιπόν, ἀπὸ τὸ ἔνα μέρος τοὺς θορυβοποιοὺς Ἰουδαίους, ἀπὸ τὸ ἄλλο τοὺς ἀτίθασσους Κρήτες. 'Ἐπαναστατικὸ τὸ καθένα στοιχεῖο μόνο του, ἐνωμένο μὲ τὸ ἄλλο ἔγινε σωστὸ ἡφαίστειο. Σ' ἀντὸ τὸ ἡφαίστειο στάλθηκε ὁ Τίτος γιὰ νὰ στερεώσῃ τὴν ἐκκλησία, γιὰ τὰ ἔξημμένα δὲ πνεύματα τῶν κατοίκων τῆς Κρήτης ἀρκοῦσε μιὰ μικρὴ σπίθια, γιὰ νὰ τιναχθῇ στὸν ἀέρα ὅλο τὸ οἰκόδομημα τῆς ἐκκλησίας, ὅλο τὸ ἔργο ποὺ εἶχε γίνει μέχρι τότε.

Πέρα από αυτά δμως τὸ θέμα παρουσιάζει και μίαν ἄλλη διάστασι. "Ας τὴν ποῦμε πολιτική ἢ πολιτειακή. Ἡ διάστασις αὐτὴ παρουσιάζει μία τεράστια προβληματική, πολλὰ ἔχουν γραφῆ καὶ γνωρίζω ὅτι πολλά θὰ λεχθοῦν ἐπίσης στὴν συζήτησι. Αυτά τὰ λίγα ποὺ θὰ πῶ σχετικῶς, ξεφεύγοντας πλέον κατ' ἀνάγκην ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς πρὸς Τίτον καὶ ἐπεκτεινόμενος σ' δὴ τὴν Κ. Διαθήκην, οὔτε λένουν τὸ θέμα, οὔτε λέγονται μὲ αὐθεντίᾳ, διτὶ εἶναι δὲ ἀλάθητος δρόμος προσπελάσεως τοῦ θέματος. Προσπαθῶ νὰ δῷ θεολογικὰ τὸ πολιτικὸ πρόβλημα ποὺ γεννᾶται ἀπὸ τὰ χωρία αὐτὰ καὶ τίποτε ἄλλο. Σὲ πολλὲς φράσεις θὰ ἥθελα νὰ βάλω ἐρωτηματικό. "Αν δὲν τὸ κάνω, εἶναι ἔξι αἰτίας τῆς φύσεως τῆς εἰσηγήσεως, ποὺ θέλει νὰ δώσῃ ἀφορμή γιὰ συζήτησι. Κι' ἄν μερικά πράγματα τὰ παίρνομε ὡς δεδομένα, εἶναι γιὰ λόγους πρακτικούς, γιατὶ ἀλλοιως θὰ ἐπρεπε τὴν κάθε φράσι νὰ τὴν συζητοῦμε σὲ ξεχωριστές εἰσηγήσεις, πρᾶγμα ἀδύνατο.

Παίρνομε, λοιπόν, ως δεδομένο, διτὶ ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία, δπως κάθε κοινωνία, ἀκόμη καὶ τῆς ζούγκλας, χρειάζεται ώρισμένους κανόνες συμβιώσεως. Ἡ βάσις τῆς συμβιώσεως σὲ μιὰ κοινωνία εἶναι ἡ ὑποταγὴ στοὺς κανόνες αὐτούς. Γιὰ τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία, τουλάχιστον στὴ μορφῇ ποὺ ξέρομε, ἔνας τέτοιος κανόνας εἶναι π.χ. ἡ πληρωμὴ τῶν φόρων, πρβλ. Ματθ. 22,16 - 21 καὶ Ρωμ. 13,1 - 7.

Οἱ κανόνες δμως συμβιώσεως, οἱ ἀναπόφευκτοι «φορεῖς» τῶν κανόνων, δπως εἶναι οἱ ἀρχὴς καὶ οἱ «ἔξουσίες», ἡ πειθαρχία στὰ κελεύσματα τῆς «ἔξουσίας», ἡ τάξις ποὺ δημιουργεῖται μὲ τὴν πειθαρχία αὐτῆν, οἱ «κατεστημένες δομὲς» ποὺ οἰκοδομοῦνται γιὰ νὰ φυλάξουν τὴν τάξι, τὰ «πολιτεύματα» ποὺ χρειάζονται γιὰ νὰ συντηρήσουν τὶς δομές, δῆλα αὐτὰ εἶναι ἀποτελέσματα τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου. "Ο μεταποτικὸς ἀνθρωπὸς ζῇ «ἐν τῷ κόσμῳ», ἀρα ὑπόκειται στὰ σχῆματα τοῦ κόσμου. "Ομως δὲν εἶναι «ἐκ τοῦ κόσμου» (Ιω. 15,19. 17,14,16). Εἶναι πολίτης ἐπιγείου «βασιλείας», ἡ, ἄν θέλετε ἀκόμη, κοσμοπολίτης, κατ' οὐσίαν δμως εἶναι κεκλημένος νὰ γίνῃ «ιδὸς τῆς βασιλείας» (Ματθ. 13,38, πρβλ. Λουκ. 12,32), ἡ ὁποία «οὐ καὶ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου» (Ιω. 18,36). "Ολα τὰ στοιχεῖα, ποὺ τὸν κρατοῦν δεμένο μὲ κάποια ἐπίγεια «ἀρχὴ καὶ ἔξουσία», διαλύονται, λογίζονται ως μηδὲν, δταν Θεωρηθοῦν μὲ τὸ πρίσμα τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν· «ἡμῶν δὲ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ἔστιν ἡ βασιλεία» (Φιλ. 3,20). "Ο πιστὸς εἶναι «οὐρανοπολίτης» πρῶτα καὶ κύρια καὶ δχι κοσμοπολίτης ἡ ἀπλῶς πολίτης τῆς αἱ β χώρας. Γι' αὐτὸν μόνον ἔνας δυνάστης ὑπάρχει (Α' Τιμ. 6,15), ἔνας Κύριος (Ἐφ. 4,5), ἔνδος «ἔστιν ἡ βασιλεία» (Ματθ. 6,13). Βέβαια γιὰ τὸν πεπτικότα ἀνθρωπὸ δομὴ μιᾶς κοινωνίας, τῆς δποιασδήποτε κοινωνίας δποιαδήποτε δομή, ἀποτελεῖ νομοτέλεια. Σ' αὐτὴν γεννῆθηκε, σ' αὐτὴν θὰ ζήσῃ, σ' αὐτὴν θὰ πεθάνῃ. Καὶ ἡ δομὴ, κάθε δομὴ, ἀποτελεῖ καταναγκασμὸ ἀπὸ τὴ φύσι τῆς. "Ο ἀνθρωπὸς τῆς χάριτος δμως καλεῖται νὰ ὑπερβῇ τὴν πτῶσι καὶ νὰ βιώσῃ

τὸ μέγιστο γεγονός τῆς ἐν Χριστῷ ἐλευθερίας καὶ τῆς υἱοθεσίας ἀπὸ τὸν Θεό (Ρωμ. 8,15.23. Γαλ. 4,5. Ἔφ. 1,5). 'Ο πιστὸς δὲν εἶναι δοῦλος, ἀλλὰ υἱὸς (Γαλ. 4,7)' ἄρα εἶναι ἐλεύθερος καὶ πάνω ἀπὸ κάθε κατεστημένη δομῇ τοῦ αἰδονός τούτου ὡς πολίτης τῆς βασιλείας τοῦ Θεού, «χρώμενος τῷ κόσμῳ τούτῳ» καὶ συνεπῶς ταῖς δομαῖς του, ἀλλ' «ὡς μὴ καταχρώμενος· παράγει γάρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου» (Α' Κορ. 7,31), διότι «ὁ καιρὸς συνεσταλμένος ἔστι» (στ. 29). 'Ἐτσι φθάσαμε στὴν ἑσχατολογικὴ θεώρησι τῶν πραγμάτων καὶ τῶν καταστάσεων τοῦ κόσμου τούτου, γιά τὴν ὅποια ξαναμιλήσαμε παραπάνω — καὶ γνωρίζομε πόσο ἔντονη τὴν είχε τὴν θεώρησι αὐτὴ ἡ πρώτη ἐκκλησία, ποὺ ἀνέμενε μὲν ἀδημονίᾳ τὴν «ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ» κατὰ τὴν πρὸς Τίτον (2,13) καὶ ἐκραύγαζε «ὁ κύριος ἐγγὺς» (Φιλ. 4,5). 'Ἐτσι κατανοοῦμε γιατί μὲν μιά τέτοια θεώρησι ἀποκτοῦν ἄλλο μέγεθος τὰ γήινα.

'Ενδιαφέρουσα εἶναι γιά τὸ θέμα μας ἡ περικοπὴ Ρωμ. 13,1 - 7. Κλειδὶ τῆς περικοπῆς εἶναι ἡ φράσις τοῦ στ. 4 : «Θεοῦ γάρ διάκονός ἔστι σοι εἰς τὸ ἄγαθόν». 'Η ὑποταγὴ στὶς «ἀρχές καὶ ἔξουσίες» δὲν εἶναι σκοπός, ἀλλὰ μέσον γιά νὰ ἐπιτευχθῇ τὸ ἀγαθό (πρβλ. καὶ Α' Πέτρ. 2,14), «ἴνα ἡρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγωμεν ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι» κατὰ τὴν Α' πρὸς Τιμόθεον (2,2). 'Η ὑποχρέωσις τοῦ πιστοῦ γιά ὑποταγὴ εἶναι συνάρτησις τοῦ δρου αὐτοῦ. 'Εάν δὲ δρος δὲν πληροῦται, ἔάν ἡ ἔξουσία δὲν εἶναι «Θεοῦ διάκονος... εἰς τὸ ἀγαθόν» ἀλλὰ δργανον τοῦ διαβόλου «εἰς τὸ κακόν», ἔάν δὲν συμβάλλῃ στὸ νὰ «διάγωμεν ἡρεμον καὶ ἡσύχιον βίον ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι», λύεται ἡ ὑποχρέωσις γιά ὑποταγὴ — δχι μόνον αὐτό, ἀλλὰ ἐπιβάλλεται ἡ ἀπειθαρχία, δπως φαίνεται σαφῶς ἀπὸ ἄλλα σημεία τῆς Κ. Διαθήκης. 'Ηδη ἡ φράσις τοῦ Χριστοῦ «ἄπόδοτε τὰ τοῦ Καισαρος Καισαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ» (Ματθ. 22,21) σημαίνει τὴν μὴ ἀπόδοσι τῶν τοῦ Θεοῦ στὸν Καισαρα. Αὐτὸ ἐφήρμοσαν καὶ οἱ Ἀπόστολοι, δταν ἀπειθησαν στοὺς ἀνθρώπους γιά νὰ πειθαρχήσουν στὸν Θεό, λέγοντας τὴν μνημειώδη φράσι, ἡ ὅποια ἀποτελεῖ τὸν χρυσὸ κανόνα γιά τὴν στάσι τοῦ ἀνθρώπου σὲ ἀνάλογες περιπτώσεις : «πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις» (Πράξ. 5,29). Αὐτὸ κατενόησαν καὶ οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι· γιά παράδειγμα ἀναφέρω τὸν Σιμόπλικιο (Ἑξηγ. εἰς τὸ Ἐπικτ. ἐγχειρ. σελ. 211 - 212) : «πρέπει δὲ τοῖς δοντας ἄρχουσι πάντα πείθεσθαι τοὺς ἄρχομένους καὶ ὑπακούειν προθύμως...». Εἰ δὲ δνόματι μόνον τύχωσιν ἄρχοντες, τὰ τοῖς ἄρχουσι προσήκοντα μὴ πράττοντες· καὶ οὕτως, ὡς μὲν μοχθηρῶν χρῆ καταγινώσκειν, τὸ δὲ ἐν ἀρχῇ προσῆκον ἀποδιδόναι, πρωτείων παραχωροῦντας, καὶ πειθομένους ἐφ' οἵς κατὰ τὴν ψυχὴν οὐ βλαπτό μεθα. 'Η ἀπειθαρχία λοιπὸν καὶ ἡ ἀνυποταξία δχι μόνον ἐπιτρέπονται, ἀλλὰ καὶ ἐπιβάλλονται, δταν ἡ ὑποταγὴ αὐτῇ φέρνει τὸν πολίτη σε σύγκρουσι μὲ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Τὰ καθήκοντα, ποὺ ἐπιβάλλει στὸν πολί-

τη του ἔνα πολίτευμα, είναι ἀνυπόστata, διαν τὸν ἐμποδίζουν νὰ είναι πολίτης τῶν οὐρανῶν. Γιατὶ ὁ χριστιανὸς γνωρίζει τὴν σχετική ἀξία δλων τῶν ἐπιγειῶν πραγματικοτήτων καὶ τὴν ἀπόλυτη τοῦ οὐρανίου πολιτεύματος.

Δυὸς λόγια καὶ γιὰ τὴν «θεολογία τῆς ἐπαναστάσεως». Γίνεται κανεὶς χριστιανὸς μὲ μιὰ ἐπανάστασι. Γίνομαι χριστιανὸς θὰ πῇ ἐπαναστατῶ κατὰ τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου. Ὁ πιστὸς ἀρχίζει τὴν ἐπανάστασι μὲ τὴν ἀναγέννησι τοῦ βαπτίσματος, ζῇ σὲ μιὰ συνεχῆ ἐπανάστασι; πολεμῶντας διαρκῶς τὸ κακό καὶ ἀναβαπτιζόμενος μὲ τὴν μετάνοια. Ἀγαπᾷ τὸν Θεό μὲ δλη τὴν ψυχή, δλη τὴν ἴσχυ, δλη τὴν καρδιά, δλη τὴν διάνοια, δηλαδὴ μὲ τρόπο ἀπόλυτο. Μὲ τὸν ἴδιο ἀπόλυτο τρόπο ἀγαπᾶ καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, τὸν ἄνθρωπο. Χωρὶς συμβιβασμοὺς ἀγωνίζεται γιὰ τὴν τιμὴ τοῦ Θεοῦ ἀλλὰ καὶ τοῦ ἄνθρωπου, ποὺ είναι ὁ ἐπίγειος Θεὸς γι' αὐτὸν. Αὐτὰ καθερίζουν τὸν ἐπαναστατικὸ χαρακτῆρα τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ διαμορφώνουν τὸν χαρακτῆρα τοῦ χριστιανοῦ, ὁ ὅποιος γνωρίζει ἐκάστοτε πῶς νὰ συμπεριφέρεται καὶ πῶς νὰ ἀντιμετωπίζῃ τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων του μὲ τὶς «ἀρχὲς καὶ ἔξουσίες», ὑποτασσόμενος, ἀλλὰ μὴ ὑποδουλούμενος καὶ κρίνοντας ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐν Χριστῷ ἐλευθερίας πότε τὸ καθῆκον του ἀπέναντι στὸν Θεό ἐπιβάλλει τὴν ἀπειθαρχία καὶ ἀνυπακοή στὸν «Καίσαρα». Σ' αὐτὰ τὰ πλαίσια, τῆς ἀπόλυτης ἀγάπης πρὸς τὸν Θεό καὶ τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸ ἔνα μέρος, καὶ τῆς ὑποταγῆς στὴν ἔξουσία μὲ τὶς προϋποθέσεις καὶ τοὺς περιορισμοὺς ποὺ εἴπαμε, θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ καὶ ἡ ἀπάντησι στὸ πιθανὸ ἐρώτημα: πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ ἀγωνίζεται γιὰ μιὰ κοινωνικὴ ἀλλαγὴ: καὶ πῶς:

Συμπέρασμα ἀπὸ τὴν δλη διερεύνησι τοῦ θέματος :

Τὴν ἐντολὴ τῆς ὑποταγῆς στὴν πρὸς Τίτον ἐπιστολὴ δὲν πρέπει νὰ τὴν θεωρήσωμε ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν κατάστασι τῆς τότε κοινωνίας καὶ τὶς συνθῆκες τῆς ἐποχῆς, εἰδικώτερα μέσα στὴν ἐκκλησία τῆς Κρήτης, ποὺ ἐμαστίζετο ἀπὸ τοὺς «ἀναποτάκτους». Ὁταν ὁ Παῦλος ὀμιλεῖ περὶ ὑποταγῆς ἀναφέρεται στὶς συνήθεις περιστάσεις καὶ δχι στὶς ἔκτακτες, δόποτε ἡ ἐντολὴ ἀτονεῖ. Ὁ Παῦλος ἀποσιωπᾷ τὶς ἔξαιρέσεις. Τὴν στιγμὴ ποὺ γράφει σκέπτεται τὸ καλὸ τῆς ἐκκλησίας. Καὶ τὸ καλὸ τῆς ἐκκλησίας ἀκαιτεῖ τὴν ὑποταγὴ τῶν πιστῶν, ἀλλοιῶς κινδυνεύει ἡ κοινότης νὰ δυσφημισθῇ καὶ νὰ διαλυθῇ. Καὶ, πάνω ἀπ' ὅλα, ἡ ἐσχατολογικὴ προσδοκία τῆς «μακαρίας ἐλπίδος καὶ ἐπιφανείας τῆς δόξης τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ» (Τίτ. 2,13) δίνει στὴ σκέψη τοῦ Παύλου καὶ τῶν πρώτων χριστιανῶν τὸ τυπικὸ ἐκείνῳ χρῶμα, τὸ ξεχωριστὸ νόημα, τὸν ἴδιάζοντα σκοπό, ἡ γνῶσις τοῦ ὅποιου μᾶς είναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴν δρθῆ κατανόησι τῆς παυλείου καὶ γενικώτερα τῆς βιβλικῆς θεολογίας.

Η ΕΝ ΤΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΖΩΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΚΑΙ ΑΙ ΑΙΡΕΣΕΙΣ

Ιω. Αν. Τσαγγαλίδη

Τό φαινόμενον τής αίρέσεως ἐν συσχετισμῷ μὲ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν δι' αὐτῆς ἐκδηλουμένην ζωὴν τοῦ Χριστοῦ ἡ ἐν Χριστῷ ζωὴν θά ἔξετά-σω εἰς τὴν παρούσαν σύντομον εἰσήγησίν μου.

Καὶ τοῦτο διότι κακῶς, κατὰ τὴν γνώμην μου, ἐπεκράτησεν ἡ ἀντίληψις διτοῖς οἱ αἱρετικοὶ «ἀπορρίπτουν ἐν ἥ πλειόνα δόγματα τῆς Ἐκκλησίας» καὶ ἐμμένουν εἰς τὴν πλάνην των¹. Εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ αἱρεσίς διασπᾶ τὴν ἐνότητα² τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀπομακρύνει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὸν Χριστὸν ποὺ εἶναι ἡ πηγὴ τῆς Χάριτος καὶ τῆς πνευματικῆς ζωῆς. 'Ἄλλ' ἂς Ιδωμεν τὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ Καινὴ Διαθήκη διδάσκει.

* * *

Α. Εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως τὸ γεγονός διτοὶ καὶ δι' Ἀπόστολος Παῦλος καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὅποιοι διεκρίθησαν ὡς

1. Πρβλ. Καθηγητοῦ Ιωάν. Καρμίρη, ἀρθρον αἱρεσίς ἐν ΘΗΕ. τ. Ιος στ. 1088.

2. 'Ἡ εἰσήγησις παρατίθεται διπλῶς ἀκριβῶς ἀνεγνώσθη. 'Ἐπι τοῦ τρίτου (Γ') μέρους τῆς ἡστίθη κριτική κατά τὴν ἐπακολουθήσασαν συζήτησιν καὶ ἐτονίσθη διτοὶ τὸ χωρίον Α' Κορινθ. 11.19 ἔχει ἐσχατολογικὴν σημασίαν. Αἱ σύγχρονοι δῆμοι ἔχουν μεταφέρασεις τῆς Καινῆς Διαθήκης (Γερμανική, Γαλλική κ.ἄ.) δικαιώμουν τὴν θέσιν τῆς εἰσηγήσεως καὶ τοῦ Χρυσόστομου διτοὶ ὑπὸ τὸν δρόν «αἱρέσεις» εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν δι' Ἀπ. Παῦλος δὲν ἔννοει δογματικὰς διδασκαλίας ἀλλὰ διαιρέσεις (π.χ. Spaltugen, Γερμαν. μετάφρασις). Πέραν δὲ αὐτοῦ δι' Χρυσόστομος ἐφαρμόζων τὸν χρυσόν κανόνα τῆς ὁροθύρου ἔρμηνευτικῆς, «ἡ Γραφὴ ἔρμηνεται ὑπὸ τῆς Γραφῆς» ἀποδεικνύει διτοὶ τὸ «ἴνα» τοῦ χωρίου καὶ ἀλλων δυσκόλων χωρίων' (Ματθ. 4.12 — Λουκ. 8.10 Ματθ. 13.13 κ.ἄ.) δὲν εἶναι αἰτιολογικὸν ἐνταῦθα, ἀλλὰ θέλει ἀπλῶς νά δηλώσῃ τὸ ἀποτέλεσμα, διά τὸ δοποῖον δὲν εἶναι ὑπεύθυνος ὁ Θεός.

'Ἀπὸ τὸ γεγονός διτοὶ δι' Χρυσόστομος ἀσχολεῖται εἰς εἰδικὴν ὅμιλον μὲ τὸ ἐπίμαχον χωρίον, δυνάμεθα μετά βεβαιότητος νά συμπεράνωμεν διτοὶ οἱ αἱρετικοὶ τῆς ἐποχῆς του ἐπεκαλοῦντο τοῦτο καὶ παρερμηνεύοντες ἐπιχειροῦσαν νά παρουσιάσουν τάς κακοδοξίας των ὡς κάτι ἀναγκαίον καὶ ὑπὸ τοῦ 'Ἀπ. Παῦλου, παρουσιάζουμενον ὡς ἀπαραιτητὸν στοιχεῖον τῆς ἐκκλησιαστικῆς πραγματικότητος.'

έρμηνευταί, δταν άσχολούνται μὲ τάς αιρέσεις καὶ τοὺς αἱρετικοὺς δανείζονται εἰκόνας ἀπὸ τὴν Ἱατρικήν.

Μὲ τὰς εἰκόνας αὐτὰς ρίπτεται περισσότερον φῶς, νομίζω, εἰς τὴν ἐκκλησιολογίαν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Οὕτως ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι ἀπλῶς «σῶμα Χριστοῦ» ἔχει ἐπὶ πλέον ώς χαρακτηριστικὸν τὴν ὑγείαν, καὶ εὑρωστίαν δυνάμει τῆς ὁποίας ἀποβάλλει, δπως καὶ ὁ ἀνθρώπινος ὀργανισμός, κάθε βαρέως νοσοῦν μέλος της. Καὶ τοῦτο δχι μόνον διὰ τὴν διαπαιδαγώγησιν τοῦ νοσοῦντος, ἄλλα καὶ διὰ νὰ προφυλαχθῇ τὸ ὑπόλοιπον σῶμα.

Παραγγέλει, λοιπόν, νὰ εἶναι ἡ διδασκαλία τῶν ποιμένων τῆς Ἐκκλησίας «ύγιαινουσα»³. Οἱ ίδιοι πρέπει νὰ ἀσκοῦν τὸν δέοντα ἔλεγχον ἐπὶ τῶν Χριστιανῶν των, ώστε νὰ «ύγιαινωσιν ἐν τῇ πίστει»⁴. Οἱ λόγοι τῶν ποιμένων πρέπει νὰ εἶναι ἐπίσης «ύγιαινοντες»⁵. Περιττόν, φυσικά, νὰ λεχθῇ δτι οἱ λόγοι αὐτοὶ δὲν θὰ μεταδίδουν ἀπλῶς τὴν ὑγείαν ώς δογματικὴν καθαρότητα κατὰ τὴν διδασκαλίαν, θὰ μεταβάλλουν πολὺ περισσότερον τὸ ἐσωτερικὸν φρόνημα καὶ τὸ ἥθος τῶν Χριστιανῶν ώστε νὰ ἀποφεύγουν καὶ τὴν αἱρεσιν καὶ κάθε ἄλλην ἀμαρτίαν. Οὕτως δκτῷ φοράς ὁ Ἀπόστολος χαρακτηρίζει τὴν διδασκαλίαν, τοὺς λόγους καὶ τὴν πίστιν ώς ὑγιῖδ, ἐνῷ μίαν ἀκόμη φόράν χρησιμοποιεῖ τὴν ἔννοιαν ἀρνητικῶς καὶ χαρακτηρίζει τὸν αἱρετικὸν ώς «νοσοῦντα»⁶, δ ὅποιος «ἔτεροδιδασκαλεῖ» καὶ «οὐ (μὴ) προσέρχεται ὕγιαινουσι λόγοις τοῖς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῇ κατ' εὐσέβειαν διδασκαλίᾳ», ἐνῷ τὴν αἱρεσιν παραβάλλει πρὸς «γάγγραιναν»⁷, νόσον φοβεράν ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὴ θεραπείας καὶ ἀπαίτεται ἀμεσος ἀποκοπὴ τοῦ προσβληθέντος μέλους διὰ νὰ σωθῇ τὸ ὑπόλοιπον σῶμα.

«Ολα αὐτὰ εὑρίσκονται ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τὴν ἀληθῆ φύσιν τῆς Ἐκκλησίας. Παρὰ δὲ τὸ γεγονός δτι ἀπὸ τὴν Καινὴν Διαθήκην δὲν ἀπουσιάζει τελείως ἡ ἀντίληψις δτι ὁ Χριστιανισμός ἐκπροσωπεῖ, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τοὺς Σαδουκαίους καὶ Φαρισαίους, μίαν διαφορετικὴν θεωρητικὴν στάσιν ἔνναντι τῆς Θρησκείας τοῦ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων λατρευομένου ἀληθοῦς Θεοῦ — ὑπὸ αὐτήν μάλιστα τὴν ἔννοιαν ὀνομάζεται ἐν Πράξ. 24.5 καὶ 28.22 «αἱρεσίς» καὶ «αἱρεσις τῶν Ναζωραίων» — ἐν τούτοις περισσότερον ἐπικρατεῖ εἰς τὴν πρώιμον Ἀποστολικὴν ἐποχὴν ἡ ἔννοια τῆς

3. 1 Τιμ. 1.10. 2 Τιμ. 4.3 καὶ Τιτ. 1.9, 2.1.

4. Τιτ. 1. 13.

5. 2 Τιμ. 1. 13. 'Ἐνῷ ἐν Τιτ. 2.8 ὀμιλεῖ περὶ ἀλόγου ὑγιοῦς ἀκαταγνώστου'.

6. 1 Τιμ. 6.3,4.

7. 2 Τιμ. 2.17.

ζωῆς καὶ πορείας ἡ δπως ἡ ἴδια ἡ Καινὴ καὶ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη συνηθίζει νά λέγη τῆς «όδοιν»⁸ ἢ τοῦ «δρόμου»⁹.

Οὗτος δὲ Ἀπόστολος Παῦλος «έδίωξε τὴν δόδον»¹⁰ πρὸ τῆς ἐπιστροφῆς του εἰς τὸν Χριστόν. Ἐνῷ εἰς τὸ Πράξ. 24.14 συναντῶνται καὶ αἱ δύο δονομασίαι δμοῦ· «όμολογῷ δὲ τοῦτο σοι — βεβαιώνει δὲ Ἀπόστ. Παῦλος τὸν Φήλικα — δτι κατὰ τὴν δόδον ἦν λέγουσιν αἵρεσιν οὗτως λατρεύω τῷ πατρῷ φ Θεῷ».

Βεβαίως τὰ περὶ ὑγιοῦς διδασκαλίας δὲν λέγονται πάντοτε ἀπὸ τὸν Ἀπόστολον Παύλον κατ' ἀντιδιαστολὴν ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον πρὸς τὴν αἵρεσιν, ἀλλὰ γενικώτερον πρὸς πᾶσαν ἀμαρτίαν, δπως π.χ. ψεῦδος, ἐπιορκίαν, φόνον κ.ἄ. Καὶ τοῦτο διότι τόσον αἱ διάφοροι παραβάσεις, δσον καὶ ἡ διαστροφὴ τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως καὶ ἡ διάσπασις τῆς Ἐκκλησίας θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ Ἀπόστολου Παύλου ὡς ἔργα τῆς «σαρκός», ἀπόρροια τοῦ σαρκικοῦ φρονήματος τοῦ μὴ πλήρως ἀναγεννθέντος καὶ θεωθέντος ἀνθρώπου¹¹, καὶ ἡ αἵρεσις συγκαταριθμεῖται μαζὶ μὲ ἄλλας βαρείας ἀμαρτίας. Καὶ παρ' δτι ἡ αἵρεσις μαζὶ μὲ τὴν ἀπιστίαν εἰναι βαρύτερα παραβάσεις, γενικῶς δυνάμεθα νά ἐπαναλάβωμεν ἐδῶ τὴν γνώμην τοῦ Χρυσοστόμου· δτι «οὐδὲν δψελος βίον καθαροῦ, δογμάτων διεφθαρμένων ὥσπερ οὖν οὐδὲ τουναντίον, δογμάτων ύγιων ἐάν δ βίος ἡ διεφθαρμένος»¹².

B. Καὶ αὐτὴν τὴν νέαν, τὴν θείαν ζωὴν¹³ καὶ «όδον» τὴν δποίαν ἐνεκινίασεν ὁ Χριστὸς ὑστερα ἀπὸ τὴν Σταύρωσιν καὶ τὴν Ἄναστασιν Του μὲ τὴν Ἱδρυσιν τῆς Ἐκκλησίας, προσβάλλει ὡς ἄλλος θανατηφόρος ἴος καὶ προσπαθεῖ νά καταστρέψῃ ἡ αἵρεσις· δχι μόνον τάς ἀληθείας τοῦ Εὐαγγελίου.

Δι' δ καὶ οἱ βαρεῖς χαρακτηρισμοὶ τοὺς δποίους χρησιμοποιοῦν δ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ οἱ ἄλλοι Θεόπνευστοι Συγγραφεῖς τῆς Καινῆς Διαθήκης προκειμένου περὶ τῶν αἱρετικῶν καὶ τοῦ ὀλεθρίου¹⁴ ἔργου των:

8. Πρβλ., καὶ «Μακάριος ἀνήρ, δς... ἐν δδῷ ἀσεβῶν οὐκ ἔστι» (Ψαλμὸς 1.1), «ἐν τίνι κατορθώσει νεώτερος τὴν δόδον αὐτοῦ; ἐν τῷ φυλάξασθαι τοὺς λόγους Σου» (Ψαλμὸς 118.9).

9. Πρβλ.. Πράξ. 2.25. «Ἐξ ἀλλού οἱ λόγοι τοῦ Χριστοῦ χαρακτηρίζονται ἐν Πράξ. 5.20 ὡς «ρήματα τῆς ζωῆς ταύτης».

10. Πράξ. 22.4.

11. Γαλ. 5.20.

12. P.G. 59.369.

13. 4.19 «τεκνία μου οὓς πάλιν δόδον μέχρις οὐδὲ μορφωθῇ Χριστός ἐν ὑμῖν», Ἀποστ. Διαταγαὶ 2.61 P.G. 749 C-752 A (Παρά Δ. Στανιλού, Γιά ἔνα Ὁρθόδοξο Οἰκουμενισμό σελ. 57).

14. Πρβλ.. Ματθ. 7. 15, 24.11, 24.24.

1. Δαιμονόπληκτοι. 1 Τιμ. 4.1 (διδασκαλία δαιμονίων). Είτε γίνει δεκτὸν α. δι «κατά συνεκδοχὴν τοὺς αἱρετικοδιδασκάλους, τοὺς ἀρχηγοὺς αὐτῶν ὠνόμασε δαιμόνια» (Ζιγαβηνός) και «εἰκότως ὑπὸ γάρ ἐκείνων (τῶν πνευμάτων τῆς πλάνης) ἐνεργούμενοι ταῦτα ἐφθέγξαντο» (Χρυσόστομος)¹⁵, εἴτε β. δι «διδασκαλία των — δπως και «ἡ λατρεία τῶν ἔθνων¹⁶ κατὰ τὸ 1 Κορ. 10.20-21¹⁷ — ἐμπνέεται ἀπὸ τὰ πονηρά τενύματα¹⁸, εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα καταλήγει ὁ ἐρμηνευτής. Καὶ δητὸς θὰ ἡτο ἀδύνατον νὰ ἐκστομίζουν οἱ αἱρετικοὶ τόσον βαρείας ὅμοιας κατὰ τοῦ Θεανθρώπου, τῆς Παναγίας και ἄλλων ιερῶν Προσώπων και συμβόλων, χωρὶς νὰ ἐμπνέωνται ὑπὸ τοῦ πονηροῦ δαιμονίους (πρβλ. «ψευδόχριστοι, Μάρκ. 13.22, «βλάσφημοι» και «βέβηλοι» 2 Τιμ. 2. 17,1 Τιμ. 1.20, «βδελυκτοῖ» Τιτ. 1.16).

2. Συμφέροντολόγοι. Θά ἡτο μεροληπτικὸν και ἄδικον νὰ μὴν ἀναγνωρίσῃ καγεὶς και ἀγνὸν ζῆτον εἰς τοὺς κήρυκας τοῦ Εὐαγγελίου, ίδιως μεταξὺ τῶν ἀπολιτίστων λαῶν, δταν αὐτοὶ δὲν ἀνήκουν εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Ἑκκλησίαν. Ο λόγος δημος τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἐν Τιτ. 1.11 «εἰσὶ γάρ πολλοὶ... οἵτινες δῆλοις οἰκους ἀνατρέπουσι διδάσκοντες ἂ μὴ δει αἰσχροῦ κέρδους χάριν»¹⁹ εἶναι μία πικρὰ διαπίστωσις δι «ἐκείνους μάλιστα ἐκ τῶν αἱρετικῶν, οἱ δηοὶ προσπαθοῦν νὰ ἀποσπάσουν εἰς τὴν πλάνην τῶν βαπτισμένους ἥδη Χριστιανοὺς ποὺ ἀνήκουν εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Ἑκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ. Πασίγνωστος εἶναι ἡ ἰδιοτέλεια²⁰ τῶν αἱρετικῶν δημος ἐπίσης και αἱ ὑποσχέσεις τῶν δι «ύλικὸν δηέλος μὲ τὰς δηοιας προσελκύουν εἰς τὴν πλάνην τῶν ἀνθρώπων μὲ ρευστὴν συνειδησιν και μάλιστα εὑρίσκομένους εἰς δύσκολὸν οἰκονομικὴν κατάστασιν.

3. Χαρακτηρίζονται, τέλος, οἱ αἱρετικοὶ ως φιλοπρωτεύοντες και ἐγωισταί. Ο εὐαγγελιστής τῆς ἀγάπης γράφει εἰς τὴν τρίτην ἐπιστολήν του²¹ πρὸς τὸν πρεσβύτερον Γάιον «ἔγραψα τῇ Ἑκκλησίᾳ· ἀλλ ὁ φιλοπρωτεύων Διοτρεφῆς οὐκ ἐπιδέχεται ἡμᾶς». «Οπως συνέβη μὲ τὸν Ἀποστ. Παῦλον εἰς Γαλατίαν και Κόρινθον, οὗτο και τοῦ Ἀποστ.

15. Παρά Π. Τρεμπέλα, 'Υ πόμνημα εἰς Ἐπιστολάς Κ.Δ., Τόμ. β' (Αθῆναι, 1956) σ. 365.

16. Πρβλ. και Θεοδωρήτου εἰς 1 Θεοσσαλ. 4.7 «διάβολος τῶν οὐκ δητῶν θεῶν τὰ δύγματα, ἀκολασίας ἐνέπλησε».

17. Πράξ. 26.18 «ἀνοιξεῖαι δηθαλμοὺς αὐτῶν, τοῦ ἐπιστρέψαι ἀπὸ σκότους εἰς φῶς και τῆς ἔξουσίας τοῦ σατανᾶ ἐπὶ τὸν Θεόν».

18. Πρβλ. 1 Τιμ. 4.1 «ἐν δητέροις καιροῖς ἀποστήσονται τῆς πίστεως προσέχοντες πνεύμασι πλάνοις».

19. Πρβλ. 1. Τιμ. 6.4 «Διεφθαρμένων ἀνθρώπων τὸν νοῦν και ἀπεστερημένων τῆς ἀληθείας, νομιζόντων πορισμὸν εἶναι τὴν εὐσέβειαν».

20. Πρβλ. Ρωμ. 16.18.

21. 3 Ιε. 9 - 10.

Ιωάννου δὲν ἐνεγνώριζεν τὸ Ἀποστολικὸν ἀξιωμα ὃ ὑπερόπτης ἔκεινος! Δι' αὐτὸ καὶ οἱ Ἀπόστολοι ἀπέκοπτον τοὺς αἵρετικούς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Ἀνάλογον παράδειγμα ἔχομεν εἰς τὴν πρώτην πρὸς Τιμόθεον Ἐπιστολὴν δῶρον ὃ Ἀπόστολος Παῦλος παρακινεῖ τὸν μαθητὴν του νὰ ἔχῃ πίστιν καὶ ἀνάλογον συμπεριφοράν. Γράφει «ἔχων πίστιν καὶ ἀγαθὴν συνείδησιν, ἢν τινες ἀπωδάμενοι, περὶ τὴν πίστιν ἐναυάγησαν· ὡν ἔστιν Ὅμεναιος καὶ Ἀλέξανδρος, οὓς παρέδωκα τῷ σατανᾷ ἵνα παιδευθῶσι μή βλασφημεῖν»²².

Ἄλλα καὶ διάν δὲν ἔχομεν προσωπικὸν ἀφορισμόν, ἀρκοῦν οἱ σαφεῖς λόγοι τοῦ Ἀπ. Παύλου διὰ νὰ πληροφορῇται ἡ συνείδησις δῶρων τῶν αἵρετικῶν δῶρων τῶν αἰώνων διτι ἔχουν ἀποκόπῃ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, εἶναι ἀδύνατον νὰ σωθοῦν²³ ἐάν δὲν ἀποβάλλουν τὰς αἵρετικὰς δοξασίας των καὶ ἐπιστρέψουν ἐν μετανοίᾳ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. «Καὶ ἐάν ἀκόμη, γράφει εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας Ἐπιστολὴν του· ὃ Ἀπόστ. Παῦλος, ἀγγελος σᾶς κηρύξῃ διαφορετικὸν Εὐαγγέλιον ἀπὸ ἔκεινο ποὺ σᾶς ἐκηρύξαμεν, αὐτὸς ἄς εἶναι ἀνάθεμα»²⁴.

Καὶ ἐάν τόσον κατηγορηματικῶς καὶ μὲ αὐστηρότητα ώμιλησεν ὁ Ἀπόστ. Παῦλος διὰ τὴν περιτομήν, ἀντιλαμβάνεται κανεὶς τὶ θά ἔλεγε διὰ τοὺς σύγχρονους αἵρετικούς, οἱ δοποὶ παρεμόρφωσαν τὸν Χριστιανισμὸν μέχρι σημείου νὰ τὸν κάμουν ἀγνώριστον... «Ἴδε ἔγώ ὁ Παῦλος λέγω ὑμῖν διτι ἐάν περιτέμνησθε, Χριστός ὑμᾶς οὐδὲν ὠφελήσει»²⁵. Δὲν λέγει διτι ἡ περιτομὴ δὲν τοὺς ὠφελεῖ, ἀλλα διτι ὁ Χριστός δὲν τοὺς ὠφελεῖ, διότι χάνουν τὸν σύνδεσμον μὲ τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς καὶ τῆς Χάριτος, τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν.

Καὶ ἐάν καὶ ὁ ἱερεὺς ἀκόμη «οὐ ἐκ τῆς Ὁρθοδοξίας εἰς αἵρεσιν μεταπίπτων διατηρεῖ μὲν τὴν ἱερωσύνην, διότι αὐτῇ ἔχει ἀνεξάλειπτον χαρακτῆρα, ἀπόλλυσιν δημως τὴν χάριν, οὕτως ὥστε δὲν δύναται διὰ τῶν μυστηρίων νὰ μεταδίδῃ ταύτην»²⁶, δῆμος ὁ καθηγητῆς Παν. Τραμπέλας μετά τοῦ

22. 1. Τιμ. 1. 19 - 20. Πρβλ. καὶ 2 Τιμ. 4.14 «Ἀλέξανδρος ὁ Χαλκεὺς πολλὰ μοι κακά ἐνεδείξατο· ἀποδώσει αὐτῷ δόκυμος κατά τὰ ἔργα αὐτοῦ» καὶ 2 Τιμ. 2.18 «ἐπὶ πλειον προκόψουσι ἀσεβείας· ὁ λόγος αὐτῶν ὡς γάγγραινα νομήν ἔξει· ὡν ἔστιν Ὅμεναιος καὶ Φιλητός...».

23. Καὶ οἱ Προτεστάνται δέχονται διτι «αὐτοὶ ποὺ ἐπιδίδονται εἰς τὰ ἔργα τῆς σαρκὸς δὲν μποροῦν νὰ σωθοῦν» (Γαλ. 5.19 - 21) βλ. ἐν H. H. Halley, Συνοπτικὴ Ἑγκυκλοπαίδεια τῆς Ἀγ. Γραφῆς, Μετ. Α. Κ. Διαμαντοπούλου, σελ. 851.

24. Γαλ. 1.8.

25. Γαλ. 5.2.

26. Κ. Διοβουνιάτου, Ἡ Δογματικὴ τοῦ Χ. Ἀνδρούτσου κρινομένη, σελ. 52, παρά Π. Ν. Τραμπέλα, Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, Τόμ. 3 σελ. 316.

Κωνστ. Δυοβουνιώτου δέχονται, δύναται ό καθείς νά συμπεράνη εἰς πολον βάραθρον πίπτει ό ἐκ τῆς Ὁρθοδοξίας εἰς τὴν αἵρεσιν μεταπηδῶν. "Ἄς σημειωθῇ δὲ δι τοῦ ἔξαιρουμενῶν τῶν περιπτώσεων τῆς 3 Ἰωάννου²⁷ 9 - 10, τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς, Ἐνθα ὑπονοεῖται ἀμφισβήτησις τοῦ Ἀποστολικοῦ ἄξιώματος τῶν ἀποστόλων Ἰωάννου καὶ Παύλου καὶ τῆς 1 Ἰωάν., 4.3 περὶ ἀντιχρίστου (ἀρνητοῦ τῆς ἐν Σαρκὶ φανερώσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ), δῆλοι αἱ ἄλλαι πλάναι τῶν αἵρετικῶν τῶν ἀποστολικῶν χρόνων ἀναφέρονται μᾶλλον εἰς ἐπουσιώδη θέματα, τὸ δι τοῦ δηλ. ἐδέχοντο δι τοῦ ἡ ἀνάστασις ἔχει ἥδη γίνει²⁸, δι τοῦ πρέπει νά ἀπέχουν ἀπὸ ωρίσμένα φαγητά²⁹ καὶ δι τοῦ δῆλοι ὑποχρεωτικῶς πρέπει νά παραμένουν ἄγαμοι³⁰, δι τοῦ οἱ ἄγγελοι³¹ πρέπει νά τιμῶνται ἴδιαιτέρως κ.ἄ.

* * *

Γ. Θὰ ἡτο ἐλλιπής δῆμος ή παροῦσα εἰσήγησις ἐάν δὲν ἔθιγε καὶ ἔνα δῆλο πρόβλημα τὸ ὅποιον μᾶς θέτει τὸ χωρίον 1 Κορ. 11.19. «Δεῖ γάρ καὶ αἱρέσεις ἐν ὑμῖν εἰναι, ἵνα οἱ δόκιμοι φανεροὶ γένωνται ἐν ὑμῖν» γράφει δι Απ. Παῦλος καὶ ἐκ πρώτης ἐπιπολαίας δψεως φαίνεται δχι μόνον ώς νά δικαιώνῃ τὴν παρουσίαν τῶν αἱρέσεων καὶ τῶν αἱρετικῶν ἀλλὰ σχεδόν νά τοὺς θεωρῇ ώς ἀπαραιτήτους³². Ο Ι. Χρυσόστομος δῆμος εἰς εἰδικήν δημολίαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ομιλία εἰς τὸ δεῖ καὶ αἱρέσεις εἰναι ...»³³ ἀπορρίπτει τὴν ἐκδοχὴν αὐτήν. Γράφει ἐκεῖ δι Τερός Πατήρ «οὐ μικρὸν τὸ ζητούμενον. Εἰ γάρ συμβουλεύων τοῦτο φησιν δι Παῦλος, καὶ δεῖ αἱρέσεις εἰναι, ἀνατιτοί οἱ τάς αἱρέσεις εἰσάγοντες. 'Αλλ' οὐκ ἔστι τοῦτο, οὐκ ἔστιν οὐ γάρ συμβουλεύοντος τὸ ρῆμά ἔστιν ἀλλὰ τὸ μέλλον προλέγοντος». Καὶ παραθέτει ἐπιχειρήματα καὶ ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ ἐκ τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Οὕτως ἀναφέρει τὸ παράδειγμα λατροῦ δι ποιοῦ, βλέπων κάποιον ὑποδουλωμένον εἰς τὴν πολυφαγίαν καὶ τὴν μέθην, προλέγει

27. Πρβλ., καὶ Ἀποκ. 2.6 Ἐνθα ἐπαινεῖται δι ἄγγελος τῆς ἐν Ἐφέσῳ ἐκκλησίας διότι μισεῖ τὰ ἔργα τῶν Νικολαϊτῶν.

28. 2 Τιμ. 2 - 18.

29. 1 Τιμ. 4 - 3 παρ., καὶ Κολ. 2.21 «μὴ μάγη μηδὲ γεύση μηδὲ θίγησ».

30. 'Ἐνθ' ἀνωτ.

31. Κολ. 2.18.

32. Οὕτως ἔρμηνεύει δι Γ. Δ. Καχριμάνης, βλ. ἀρθρον του «αἱρέσις» ἐν ΘΗΕ τ. 1ος στ. 1090. Γράφει ἐκεῖ : «κατὰ τὸν Παῦλον (1 Κορ. 11.19) δι Θεὸς ἐπιτρέπει νά ὑπάρχουν μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν ψευδεῖς διδασκαλίαι (αἱρέσεις), αἴτινες δημιουργοῦν μὲν ρήγματα εἰς τὴν ἐνότητα τῆς ἐκκλησίας προκαλοῦν δῆμος κρίσιν, ή ὅποια ἐκιτρέπει εἰς τοὺς σταθερούς καὶ γνησίους (δοκίμους) Χριστιανούς, νά ἐκδηλώσουν ἐντόνως τὴν ὄρθην πίστιν τῶν...».

33. "Απαντα ἄγ. Πατέρων. 'Ἐλλην. ἐκδοτ. ὀργανισμός ('Αθῆναι, 1973) τ. 39 σ. 189 κ.ἄ.

ὅτι ὁ πωσδήκοτε θὰ καταστρέψῃ τὴν ὑγείαν του δ ἄνθρωπος αὐτός, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνῃ ὅτι τὸν συμβουλεύει νὰ ἀρρωστήσῃ. Ἐπίσης καὶ δὲ γεωργὸς προβλέπει τὴν ἐπερχομένην θύελλαν ἀπὸ τὰ συγκεντρωμένα μελανά σύννεφα. Ἀνάλογα ὑποστηρίζει καὶ διὰ τὸ «ἴνα» (οἱ δόκιμοι φανεροὶ γένωνται) παραπέμπων εἰς τὰ χωρία Ἰω. 9.39 (Θεραπεία τοῦ ἐκ γενετῆς τυφλοῦ) «εἰς κρίμα ἔγω ἥλθον εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, ἵνα οἱ μὴ βλέποντες βλέπωσι, καὶ οἱ βλέποντες τυφλοὶ γίνωνται» καὶ Ρωμ. 5.13 «νόμος δὲ παρεισῆλθεν ἵνα πλεονάσῃ τὸ παράπτωμα». Οὕτε ἡτο δυνατόν, ἄλλωστε, διὰ τὸν Ἀπ. Παῦλον νὰ σκέπτεται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, δταν εἶναι γνωστὸν μὲ πόσην σφιδρότητα ἡλεγχεῖ τὰς παραποιήσεις τῆς πίστεως³⁴.

Περαιτέρω ἀποκλείει ὅτι τὸν δρον «αἰρέσεις» ὑπονοεῖ δὲ Ἀπόστολος δογματικάς διδασκαλίας³⁵ λέγων ἐπὶ λέξει: «ὅτι δὲ οὐδὲ περὶ δογμάτων ἔστιν δὲ λόγος αὐτῷ νῦν, ἄλλὰ περὶ πενήτων καὶ πλουσίων, περὶ τοῦ φαγεῖν καὶ τοῦ μὴ φαγεῖν, περὶ τῆς τῶν εὐπόρων ἀπιστίας καὶ λαιμαργίας... ἀνάσχεσθε μικρὸν ἄνωθεν διηγουμένου». Καὶ τοποθετῶν τὸ ρητὸν ἐντὸς τοῦ πλαισίου του, ἀποδεικνύει ὅτι πρόθεσις τοῦ Ἀποστόλου εἶναι νὰ διορθώσῃ τὸ ἄτοπον τὸ ὄποιον συνέβαινε εἰς τὴν Κόρινθον δταν συνήρχοντο διὰ νὰ φάγουν τὸ κυριακὸν δεῖπνον καὶ νὰ τελέσουν τὸ μυστήριον τῆς Θ. Εὐχαριστίας. «Ωρισμένοι δηλ. πλούσιοι δὲν ἐπερίμεναν τοὺς πτωχοτέρους (δούλους κλπ.) νὰ σχολάσουν ἀπὸ τὰς ἐργασίας των, ἀλλ᾽ ἡρχιζαν νὰ τρώγουν, δπότε ἐρχόμενοι οἱ καθυστερημένοι τοὺς εὗρισκαν εἰς τὸ τέλος καὶ ἡναγκάζοντο νὰ φύγουν ἀπρακτοί. Οὕτως ἔδημιουργοῦντο παράπονα καὶ διαιρέσεις³⁶.

* * *

Ἄνακεφαλαιώνοντες τὰ μέχρι τοῦδε λεχθέντα παρατηροῦμεν τά ἀκόλουθα :

1. Ἡ αἵρεσις δὲν λυμαίνεται μόνον τὸ δόγμα, τὰς δογματικάς ἀληθείας τῆς πίστεως. Ἀποτελεῖ νόσον βαρεῖαν ἡ ὄποια προσβάλλει τὸν ὄργανισμὸν τῆς Ἔκκλησίας, τὸ «Σῶμα Χριστοῦ» καὶ τὴν θείαν ἐν αὐτῷ ζωὴν, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν διάλυσιν καὶ ἀποσύνθεσίν του.

2. Ὁ αἱρετικὸς ἐφ' δσον χάνει τὸν σύνδεσμον μὲ τὴν Ἔκκλησίαν, τὴν ὄρθὴν πίστιν καὶ τὴν χάριν τῶν Μυστηρίων, ἀπονεκροῦται πνευματικῶς, πολεμῶν δὲ τὴν Ἔκκλησίαν μεταβάλλεται καὶ εἰς ἔχθρὸν τοῦ Χριστοῦ³⁷.

34. Γαλ. 5.2 καὶ Γαλ. 1.8.

35. Ἱερός Χρυσοστόμου, ἐν θ' ἀν. σ. 194

36. Πρβλ. καὶ 1 Κορ. 11.18 καὶ 11.20 - 22, 1.1.33 - 34.

37. Πρβλ. Ἱερός Χρυσοστόμου «Δέν λέγει δὲ Χριστός «Σαούλ, Σαούλ, τί διώκεις τὴν Ἔκκλησίαν; ἀλλά τί μὲ διώκεις;» (Ἐνθ' ἀνωτ. 39ος σ. 72) καὶ δ. π.Δ. Στανιλόας (Γιά ἐνα ὄρθδοξο οἰκουμενισμό, σ. 28 - 29) γράφει: «Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐνότητα, ἡ ἐνότητα στὴν πίστη καὶ ἡ ἐνότητα στὴν θεία Εὐχαριστία ἀλληλοεξαρτῶνται γιά τὴν ὀλοκληρωμένη κοινωνία καὶ ζωὴ ἐν Χριστῷ».

3. Αἱ αἱρέσεις δὲν είναι οὐτε τι τὸ ἀθόν οὐτε ἀναγκαῖον διὰ τὴν Ἐκκλησίαν. Είναι τὰ ζιζάνια (Ματθ. 13.24-30) τὰ δόποια ὁ ἔχθρος τῆς Ἐκκλησίας διάβολος σπέρνει μεταξὺ τῶν μελῶν της καὶ δι' αὐτὸς οἱ ὑπεύθυνοι Ποιμένες καὶ οἱ θεολόγοι πρέπει νὰ ἀγρυπνοῦν καὶ νὰ ἐργάζωνται, ὥστε νὰ διατηρήται καθαρὸς ὁ ἄγρός του Θεοῦ ἀπὸ «τὴν ἀλλοτρίαν βοτάνη... ἣτις ἔστιν αἱρεσίς» κατὰ τὸν λόγον τοῦ ἀγίου Ἱγνατίου Ἀντιοχείας³⁸.

ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ ΚΑΙ ΑΙΡΕΣΗ ΣΤΗ ΓΑΛ.

Βασιλείου Π. Στογιάννου
έντ. ύφηγητή τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Σὲ μιὰ σχετικά πρόσφατη μονογραφία του γιὰ τὸ πρωτοχριστιανικὸ κήρυγμα, δῆν παρουσιάζεται στὴ διαμάχῃ τοῦ Παύλου μὲ τοὺς ἀντιπάλους του στὴ Γαλατία, δὲ ρωμαιοκαθολικὸς ἔρευνητής J. Eckert¹ θέτει ξανὰ ἔνα πρόβλημα ποὺ δὲν ἔπαψε ν' ἀπασχολεῖ τὴν ἐρμηνεία τὰ τελευταῖα χρόνια. Πρόκειται γιὰ τὸ χαρακτήρα τῶν ἔχθρῶν τοῦ Παύλου στὴ Γαλατία. δχι μόνον ἀπὸ ἄποψη θρησκειοϊστορικῆς ἐντάξεως, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς θεολογικῆς ἀποτιμήσεως τῶν θέσεών τους.

Στὴν εἰσαγωγὴ του κιόλας ὁ Eckert ξεκινᾷ ἀπὸ δρισμένες θέσεις, ποὺ οὐσιαστικὰ ἐμπειρέχουν κεὶ τὴν ἀπάντησή του στὸ ἔρωτημα. Θυμίζει τὴν παραδοσιακὴ θέση, ποὺ θεωρεῖ τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Παύλου αἱρετικοὺς καὶ τονίζει πώς πρόκειται γιὰ μιὰ σχηματοποίηση ποὺ ἐμφανίζεται κιόλας στὶς Πράξεις. «Αὐτὴ ἡ παραδοσιακὴ ἐρμηνεία ποὺ ἔχει χάσει τὸ αισθητήριο γιὰ τὴν πρόθεση (*Anliegen*) τῶν ἀνταγωνιστῶν τοῦ Παύλου στὶς κοινότητες τῆς Γαλατίας, ἐπειδὴ ἔχει περικέσει στὴ λησμονιὰ ἡ ποικιλία τῶν μορφῶν τοῦ κηρύγματος στὸν ἀρχέγονο Χριστιανισμό, καθορίζει μέχρι τὴν ἐποχὴ μας τὴν ἐρμηνεία τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς»². Γιὰ νῦ ξεφύγει κανεὶς ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτῆς³, πρέπει νὰ ἀποδεχθεῖ δρισμένες προϋποθέσεις. Καταρχὴν δὲν πρέπει νὰ βασισθεῖ σὲ δευτερεύουσες πηγές, δῆν ἄλλες παύλεις ἐπιστολές⁴, ἀλλὰ μόνον στὴ Γαλ., γιατὶ «μόνο μὲ τὴν ἔξη-

1. Bk. J. Eckert, *Die urchristliche Verkündigung im Streit zwischen Paulus und seinen Gegnern nach dem Galaterbrief* (= Bibl. Untersuchungen 6), 1971. Ή μελέτη εἶναι διδακτορικὴ διατριβὴ στὴν Καθολικὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Μονάχου.

2. Mv. ἔργο, 2.

3. Αὐτὸ φαίνεται σ' ὅλες τὶς σύγχρονες ἄποψεις, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ θρησκειοϊστορικὴ ἐνταξη τῶν ἔχθρῶν τοῦ Παύλου, ὑποστηρίζει ὁ Eckert στὴν ἐπισκόπηση τῆς ἔρευνας, μν. ἔργο, 3-18.

4. «Οἵας οἱ 1 Κορ. καὶ Κολ., ἀπὸ ποὺ ξεκινοῦν οἱ ὑποστηρικτές τοῦ «γνωστικίζοντα χαρακτήρα τῶν ἔχθρῶν τοῦ Παύλου, δῆν κ.λ.ζ. ὁ W. Schmithals. «Οσο γιὰ τὶς Πρ. ήδη ὁ H. J. Vogels, *Grundriss der Einleitung in das N. T.*, 1925, 145, θυμίζει πώς δὲν προσφέρουν τίποτε γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς Γαλ.

γηση τῆς ἴδιας τῆς Ἐπιστολῆς μποροῦμε νά μάθουμε κάτι γιά τοὺς αἰρετικούς⁵. Κι αὐτό φυσικά σημαίνει πώς δεχόμαστε δτι ὁ Παῦλος εἶναι καλά πληροφορημένος⁶ γιά τὴν κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε, ἀφοῦ «βρίσκεται ἀναμφίβολα πιὸ κοντὰ στὰ γεγονότα ἀπ' δτι ἔμειξ⁷», ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ γεγονός πὼς διασώθηκε ἡ Ἐπιστολὴ του⁸. Τὸ δεύτερο σημεῖο εἶναι πὼς πρέπει νά ἔχουμε ὑπόψη τὴν ἴδιοτυπία τῆς παύλειας σκέψεως καὶ ἐπιχειρηματολογίας. Καὶ ἂν ἀκόμη εἶναι καλά πληρόφορημένος ὁ Παῦλος, «παραμένει τὸ ἔρωτημα ἄν μποροῦμε γενικά νά ἔχουμε μιὰ ἀξιόπιστη εἰκόνα τοῦ ἄλλου εὐαγγελίου» στὴ Γαλατία. «Ο Ἀπόστολος δὲν εἶναι καθόλου ἀμέτοχος στὴν εἰκόνα ποὺ δίνει γιά τοὺς ἀντίπαλους του, ἀλλά ἀντίθετα διαχωρίζει μὲ πάθος τὴ θέση του ἀπ' αὐτούς. Ἀκόμη ἀκριβέστερα: δὲν συνομιλεῖ εὐθέως μὲ τοὺς ἀντιεάλους του, ἀλλὰ ἐμμέσως διὰ τῶν ἐκκλησιῶν του». «Πρόθεση τοῦ Ἀπόστολού εἶναι δχι 'περιγραφή' τῆς ἀντίπαλης θέσεως, ἀλλὰ νά μειώσει τοὺς ἔχθρούς του σὰν κήρυκες ἐνὸς ψευτοευαγγελίου καὶ νά καταστήσει τοὺς Γαλάτες δτρωτους ἀπ' αὐτὸ τὸ κήρυγμα⁹. «Ἐτσι μιὰ σωστὴ ἐκτίμηση καὶ ἀποτίμηση τῶν πληροφοριῶν τοῦ Παύλου πρέπει νά λάβει ὑπόψη τὰ κύρια γνωρίσματά του, δηλ. α) πὼς ὁ Παῦλος εἶναι ἄνθρωπος ποὺ ἔξαγει δλες τὶς λογικὲς συνέπειες, ἀφοῦ ἀναγάγει τὸ πρόβλημα σὲ θέμα ἀρχῆς, δηλ. στὸ χριστοκεντρισμό του^{β)} β) πὼς στὴν ἐπιχειρηματολογία του γενικεύει, ἀπλοποιεῖ καὶ μεταχειρίζεται ριζοσπαστικές καὶ ἀκραίες ἐκφράσεις, καὶ γ) πὼς προτιμᾶ νά σκέφτεται μὲ ἀκραίες ἀντιθέσεις, χωρὶς ν' ἀντιμετωπίζει τὸ ἐνδεχόμενο τῆς ὑπάρχεως ἐνδιαμέσων θέσεων¹⁰.

5. Bl. W. Marxsen, *Einleitung in das N.T.*, 3 1964, 49.

6. 'Ο Eckert ἀποκρούει ἐτσι τὴν ἀποψή πὼς ὁ Παῦλος δὲν ἦταν ἐπαρκῶς πληροφορημένος (Bl. Marxsen, μν. Ἑργο, 52 καὶ W. Schmithals, *Paulus und die Gnostiker*, 1965, 12), χωρὶς δμως νά καταλήγει πλήρως στὸ ἀντίθετο συμπέρασμα: Bl. 234 ἐ.

7. Eckert, μν. Ἑργο, 21.

8. 'Ηδη ὁ A. v. Harnack, *Die Briefsammlung des Apostels Paulus und die anderen Vorkonstantinischen Briefsammlungen*, 1926, 72 σημ. I, ἀποτελεῖ τὴ διάσωση τῆς Γαλ. 'Ο W. Bauer, *Rechtgläubigkeit und Ketzerei im ältesten Christentum* (= Beiträge zur historischen Theologie 10), 1934 (2 1964), 224 ἐ., θεωρεῖ τὴ διάσωση τῆς Γαλ. Ἑργο τοῦ Μαρκίωνα, γιατὶ σ' αὐτὸν ἔχουμε τὰ πρῶτα βέβαια ἴχνη τῆς καὶ γιατὶ εἶναι βέβαιο πὼς ἡ Γαλ. — κι δχι ἡ Ρωμ. — τὸν ὄδηγησε στὴ διακοπὴ κάθε ἐπαφῆς μὲ τὴν Π. Διαθήκη. Εἶναι ἄλλωστε ἐνδεικτικό, σημειώνει ὁ Bauer, καὶ τὸ «ἀποστολικόν» τοῦ Μαρκίωνα ἀρχιζε μὲ τὴ Γαλ.

9. Eckert, μν. Ἑργο, 22. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀναφέρεται ῥητῶς σὲ παραπλήσιες παρατηρήσεις τοῦ W. Wrede, *Paulus*, 1904, στὸ συλλογικὸ Ἑργο *Das Paulusbild in der neueren Deutschen Forschung* (= Wege der Forschung 24), 20. Παρόμοια εἰκόνα γιά τὸν «παραταξιακό» χαρακτῆρα τῶν λόγων τοῦ Πρύλου έχει ήδη ὁ F. Chr. Baur, *Paulus der Apostel Jesu Christi*, 2 1867, 2, 314 ἐ.

10. Eckert, μν. Ἑργο, 24 ἐ.

Έκτος δμως άπό τις ιδιοτυπίες τοῦ Παύλου δ' Eckert θεωρεῖ ἀκόμη μιὰ προϋπόθεσή — διαπίστωση περισσότερο — ἀπαραίτητη γιὰ τὴ σωστὴ θέση τοῦ θέματος : τὴν προβληματικότητα ποὺ συνδέεται μὲ τὴ χρήση τῶν κατηγοριῶν ὁρθοδοξία καὶ αἵρεση στὴν ἱστορικὴ ἔρευνα. Αὐτὸ φυσικά συνδέεται μὲ τὶς διαπιστώσεις γιὰ τὴ στάση τοῦ Παύλου ἀπέναντι στοὺς ἀντίπαλους του. Ο 'Απόστολος «διέξαγε ἔνα σκληρὸ ἀγώνα ἐναντίον γῶν ἀνταγωνιστῶν του στὴ Γαλατία, γιατὶ πρόκειται γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς ἐργασίας του καὶ συγχρόνως γιὰ τὴ σωτηρία αὐτῶν ποὺ τοὺς ἔφερε τὸ Εὐαγγέλιο. Ή Γαλ. δὲν μαρτυρεῖ μιὰ ἀκαδημαϊκὴ συζήτηση ποὺ προσπαθεῖ νὰ παραμείνει στὰ πράγματα, ἀλλὰ δείχνει τὸν 'Απόστολο νὰ ἐπιδιώκει νὰ συντρίψει τοὺς ἔχθρούς του μὲ κάθε μέσο ποὺ διαθέτει. Ή γλώσσα του ἀνταποκρίνεται στὸ χαρακτήρα καὶ τὴ σκέψη του καὶ εἰναι καυστικὴ καὶ παθιασμένη : δὲν λείπουν ἐκφράσεις ριζοσπαστικές, ποὺ ἀπλοποιοῦν τὶς ἔχθρικές θέσεις καὶ τὶς γελοιοποιοῦν». Κι ἔκειδὴ βλέπει τὰ πάντα σὰν ἄνθρωπος ποὺ μεταστράφηκε καὶ ἀντιμετωπίζει τὴν παλιά του πίστη, μιᾶν ὑπερβάλλοντας τὶς ἐλλείψεις της, χρησιμοποιώντας εἰρωνεία, σαρκασμὸν καὶ κατηγορίες γιὰ ιδιοτέλεια — ίσως τυπικὸ δείγμα ἀρχαίας πολεμικῆς. «Γιὰ τὸν Παῦλο πρόκειται γιὰ αἱρετικοὺς (1,7) ποὺ νοθεύουν τὴν ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου. Κι ἐδῶ μπαίνει τὸ ἔρωτημα : ἐπιτρέπεται νὰ δεχθεῖ ὁ ἱστορικὸς αὐτὴ τὴν ἀξιολόγηση»¹¹.

Ἡ ἀπάντηση τοῦ Eckert συμπίπτει μὲ ἔκεινη ποὺ εἶχε δώσει πρὶν ἀπὸ χρόνια δ' W. Bauer: «Οἱ ὁρθοδόξοι τοῦ σήμερα μπορεῖ νὰ εἰναι αἱρετικοὶ τοῦ αὐτοῦ». Τί εἰναι κάθε φορά ὁρθοδοξία καὶ τί εἰναι αἱρεση; 'Αποφασίζει ή ἱστορικὴ νίκη τῆς μιᾶς παρατάξεως γιὰ τὸ διτὶ ή ἄλλη εἰναι καὶ ήταν αἱρετική; Συγκεκριμένα : ποιὸς ἄξιζει νὰ ὀνομαστεῖ αἱρετικός, οἱ ιουδαιοχριστιανοὶ ποὺ ἐπέμεναν κατὰ τὴν ἔκθεση τοῦ Παύλου στὴν περιτομῇ, τὸ ἵερὸ σημάδι τῆς Διαθήκης ποὺ δεχόταν καὶ ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ πρῶτοι ἀπόστολοι, ή ὁ νεωτεριστὴς Παῦλος; Γιατὶ ἀναμφίβολα δ' Παῦλος ήταν 'προοδευτικός' καὶ γι' αὐτὸ σημειοῦ ἀντιλεγόμενο στὴν πρώτη 'Ἐκκλησία'¹². Ἰστορικά, λοιπόν, δὲν μπορεῖ εὔκολα ν' ἀποδεχτεῖ κανεὶς τὴ χρήση τῶν δρῶν αἱρετικὸς καὶ ὁρθοδοξός, ἀλλὰ σὰν καλὸς δικαστῆς ν' ἀκούει καὶ τὶς δύο πλευρές μὲ ἀντικειμενικότητα καὶ οὐδετερότητα, δπως εἶχε ἡδη πει δ' W. Bauer¹³.

Οἱ προϋποθέσεις τοῦ Eckert δίνουν οὐσιαστικά καὶ τὴν ἀπάντησή του στὸ θέμα. Ἀπὸ τὴν ἐμμηνεία τῆς 'Ἐπιστολῆς διαπιστώνει πῶς στὸ κέντρο τῶν ιουδαιοχριστιανικῶν ἀπόψεων ήταν ή περιτομή, τὸ «βασικὸ μυστήριο»

11. Eckert, μν. Σρό, 26-28. Γιὰ νὰ ὑποστηρίξει τὴν ἀποψή του, θυμίζει πῶς δ' Παῦλος ήταν ἐπαναστάτης καὶ κατὰ τὴ γνώμη τοῦ O. Kuss, «Die Rolle des Ap. Paulus in der theologischen Entwicklung der Urkirche» στὴ M Th Z 14 (1963) 35 ε.

12. Bk. Eckert, 29 καὶ Bauer, μν. Σρό, I.

τοῦ ιουδαϊσμοῦ, ἐνθὲ ὁ Νόμος ἐρχόταν μετά, σὰν δυνατότητα νὰ γίνει κανεὶς μὲ τὴν τήρησή του τέκνο τοῦ Ἀβραάμ. Ἡ οὐσιαστικὴ διαφορά βρίσκεται στὴν κατανόηση τῆς ιστορίας τῆς σωτηρίας ποὺ τὴν ἔβλεπαν νὰ συνεχίζεται στὸν περιούσιο λαό. Ὁ Παῦλος ἔβλεπε μιὰ ρήξη καὶ αὐτὸ εἶχε τις προεκτάσεις του στὴ χριστολογία καὶ τὴ σωτηρολογία. Παρ' ὅλα αὐτὰ δῆμος δὲν είμαστε ἀπόλυτα βέβαιοι γιὰ τίς ἀπόψεις τῶν ιουδαιοχριστιανῶν ἀντιπάλων τοῦ Ἀποστόλου, γιατὶ ἡ πολεμικὴ του ἔξαίρει μονόπλευρα μόνο τὰ ιουδαιζόντα στοιχεῖα της. Ὅπως καὶ νάναι, οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Παύλουν «έκπροσωποῦν βασικές θεολογικές πεποιθήσεις, ποὺ ἀνήκουν στὴν πρώιμη ἐκπροσώπηση τοῦ Χριστιανισμοῦ κι ἂν τοὺς δοῦμε ιστορικά ἄξιζουν μᾶλλον τὸ ἐπίθετο δρθόδοξοι παρὰ αἱρετικοί»¹³.

Θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ περιορισμένη ἡ ἀξία μιᾶς μελέτης, ὅπως αὐτὴ ποὺ ἀναφέραμε, καὶ νὰ ἔχηγηθεῖ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῶν διδακτορικῶν διατριβῶν νὰ πρωτοπήσουν. Τὸ πρόβλημα δῆμος ποὺ θέτει καὶ ἡ ἀπάντηση ποὺ δίνει δὲν είναι μεμονωμένο φαινόμενο, ἀλλὰ ἐντάσσεται σὲ μιὰ πολυετὴ πορεία τῆς καινοδιαθηκικῆς ἔρευνας, ποὺ κερδίζει ἔδαφος τελευταίᾳ, ίσως γιατὶ ἐντάσσεται στὶς ἀφανεῖς προύποθέσεις τῶν μεγάλων συζητήσεων ἀνάμεσα στὶς δυτικοχριστιανικές δόμολογίες. Ἡ ἀπάμβλυνση τῶν ἀντιθέσεων ἀρχίζει μὲ τὴν ἀποφυγὴ δξέων χαρακτηρισμῶν καὶ, μιὰ καὶ βάση παραμένει πάντα ἡ Κ. Διαθήκη, δῆλα πρέπει ν' ἀποκτήσουν τὴν ἀποστολικὴ ἀφετηρία τους. Ανεξάρτητα δῆμος ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ ποὺ ὑπάρχει στὸ ὑπόβαθρο, ἡ διατήρηση ἡ δχὶ τῶν κατηγοριῶν δρθόδοξία καὶ αἱρεση στὴν καινοδιαθηκική ἔρευνα ἀποτελεῖ καὶ ἔνα σημείο ποὺ δὲν μπόρεσε νὰ παραμερίσει. μέχρι τώρα δλοκληρωτικά ἡ ιστορικὴ-κριτικὴ θεώρηση τοῦ ἀρχέγονου Χριστιανισμοῦ, διατηρώντας ἔτσι ἔνα δογματικὸ λείψανο, παρὰ τὴν ἀπέχθειά της γιὰ τὴ συστηματικὴ σχηματοποίηση. Ἡ προσπάθεια μιᾶς ἀντικειμενικῆς περιγραφῆς καὶ ἔρμηνείας τῆς πορείας τοῦ ἀρχέγονου Χριστιανισμοῦ ἀντιμετωπίζει σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τὴν ἐπίμονη διατήρηση δογματικῶν προύποθέσεων ὡς *conditio sine qua non* τῆς ἔξηγητικῆς ἐργασίας. Κοντολογής, τὸ πρόβλημα τοῦ χαρακτηρισμοῦ ἥδη τῶν τάσεων ποὺ βρίσκουμε στὴν Κ.Δ. ὡς δρθοδόξων ἡ αἱρετικῶν είναι πρόβλημα ιστορικό, θεολογικό καὶ μεθοδολογικό. Αὐτὲς τὶς τρεῖς δψεις του θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια ἔχοντας σὰν συγκεκριμένο παράδειγμα τοὺς ἀντιπάλους ποὺ πολεμᾶ ὁ Παῦλος στὴν ἐπιστολή του πρὸς τοὺς Γαλάτες.

1. Τὸ ιστορικὸ πρόβλημα

Τὴν ιστορικὴ πλευρὰ τοῦ προβλήματος ἔθεσε μὲ σαφήνεια καὶ δξύ-

13. Eckert, 227 ἐ. Τὸ παράθεμα στὴ σελ. 237.

τητα στά 1934 δ W. Bauer, κλείνοντας έτσι, ούσιαστικά, τὸν κύκλο που άρχισε με τὴ σχολὴ τῆς Τυβίγης. Ἡ στωθεση τοῦ ιουδαιοχριστιανισμοῦ καὶ τῶν χριστιανῶν ἐξ ἔθνων στὴν καθολικὴ Ἐκκλησία, ποὺ εἶχε διακηρύξει δ F. Chr. Baur ἀκολουθώντας τὸ διαλεκτικὸ σχῆμα τοῦ G. W. F. Hegel, δίνει τὴ θέση τῆς σὲ μιὰ παράλληλη συνύπαρξη διαφόρων χριστιανικῶν δμάδων κατά τὸ 2ο αἰ., μέχρις διου ἡ Ρώμη καταφέρνει καὶ ἐπιβάλλει τὴν «ὁρθόδοξην» γραμμή της. Βασικά δὲν μποροῦμε νὰ μιλήσουμε γιὰ ὁρθοδοξία καὶ αἵρεση κατά τὴ μεταποστολικὴ ἐποχὴ, γιατὶ τὸ σχῆμα αὐτὸ τῶν αἱρεσιολόγων τῆς Ἐκκλησίας — ποὺ κυριάρχησε μὲ τὸν Εὔσεβιο καὶ τὴν Ἰστορία του — εἶναι μεταγενέστερο καὶ δὲν ἀνταποκρίνεται στὰ πραγματικὰ ιστορικὰ δέδομένα, ὑποστηρίζει δ Bauer ἀπὸ τὴν πρώτη ἥδη σελίδα τοῦ βιβλίου του. «Ισως, τονίζω ίσως, δρισμένα φαινόμενα τῆς χριστιανικῆς ζωῆς, ποὺ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ὑποτιμοῦν (abtun) σὰν αἱρέσεις, ἀρχικά δὲν ἦταν καθόλου αἱρέσεις, ἀλλά, τουλάχιστο σὲ μερικὰ μέρη, ἡ μόνη μορφὴ τῆς νέας θρησκείας, δηλαδὴ γιὰ τὶς περιοχὲς ἐκείνες ἦταν ἀπλά δ Χριστιανισμός. Ἔπιστης παραμένει ἡ δυνατότητα νὰ ἦταν ἡ πλειοψηφία οἱ ὀπαδοὶ τους, ποὺ ἔβλεπαν μὲ μίσος καὶ περιφρόνηση τοὺς ὁρθοδόξους, ποὺ γι' αὐτοὺς ἦταν αἱρετικοί»¹⁴. Κοντά στά ἄλλα παραδείγματα ποὺ ἀναφέρονται γιὰ νὰ ἀποδειχθεῖ αὐτὴ ἡ θέση, δ Bauer θυμίζει πὼς τὸ ἔργο τοῦ Παύλου χάνεται μετά τὸ θάνατό του. «Ετοι, «ἡ Λυκαονία καὶ ἡ Πισιδία χάνονται γρήγορα ἀπὸ τὴν παράδοση. Γιά τὴ Γαλατία μαθαίνουμε πὼς ἡ πρωτεύουσά της Ἀγκυρα παραμένει μία κακόφημη αἱρετικὴ πόλη γιὰ τὸν Ἱερώνυμο»¹⁵ καὶ χάνεται τελείως στὸν μοντανισμό»¹⁶.

Ἡ ἀπήχηση τῆς ἀπόψεως τοῦ Bauer ἦταν καὶ παραμένει μεγάλη, κυρίως ἀνάμεσα στοὺς μαθητές τοῦ Bultmann¹⁷, δχι τόσο μὲ τὴ συγκεκριμένη μορφὴ τῆς καὶ τὸν περιορισμένο ιστορικὸ στόχο τῆς¹⁸, δσο μὲ τὴ σημαντικὴ ιστορικὴ καὶ θρησκειοστορικὴ θέση τῆς γιά τὴν ὑπαρξη ποικιλόμορφων τάσεων στὸν πρωτοχριστιανικὸ χῶρο, ποὺ δὲν μπορεῖ κανεὶς

14. Bauer, μν. ἔργο, 2.

15. Στὴν ἐρμηνεία τοῦ Γαλ. 3, 8 ἐ., PL 26, 382.

16. Βλ. Εὔσεβιον, Ἐκκλ. Ἰστορία 5, 16, 4. Τὸ παράθεμα στὸν Bauer, 235.

17. Βλ. τὴ σύνοψη τοῦ G. Strecker στὸ ἐπίμετρο II στὸ μν. ἔργο τοῦ W. Bauer, 245 ἐ., κυρίως 288 - 306 καὶ H. Köster, «Häretiker im Urchristentum als theologisches Problem» στὸν τιμητικὸ τόμο Zeit und Geschichte. Dankesgabe an R. Bultmann, 1964, 61.

18. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἔχει δίκιο ὁ H. D. Betz, «Orthodoxy and Heresy in Primitive Christianity. Some Critical Remarks on G. Strecker's Republication of W. Bauer's Rechtgläubigkeit etc.» στὸ Interpretation 19 (1965) 302. Μιὰ περόμοια, ἀλλο πιὸ αὐστηρὴ κριτικὴ στὸ Strecker κάνει καὶ ὁ H. D. Altendorf στὴν ThLZ 91 (1966) 195.

νύ χαρακτηρίσει σάν αίρετικές ή δρθύδοξες¹⁹. Ούσιαστικά έτσι ο ἀρχέγονος Χριστιανισμός έμφανιζεται σάν ένα συγκρητιστικό φαινόμενο, μιά σειρά από παράξενήλες 'αίρετικές' διμάδες²⁰, που καθεμιά τους ἔκφραζει μὲ τὰ δικά της μέσα και τὸ δικό της τρόπο τὴ νέα πίστη. Οι παλαιότερες διαφοροποιήσεις 'γνωστικῶν', 'ἔλληνιστῶν' και 'ἰουδαϊζόντων' δὲ χρησιμοποιοῦνται πιά σάν ἀπόλυτες και μονοσήμαντες διαχωριστικές γραμμές από τὸ χώρο μιᾶς 'δρθύδοξης' παραδόσεως, ἀλλά συμπληρωματικά και παραπληρωματικά γιά τὴ δήλωση τῆς ὑπάρχεως διαφόρων στοιχείων.

Είναι ίσως ἐνδεικτικό γιά τὴν ἐπιδραση τοῦ Bauer πώς ο δεύτερος ἐπικριτής²¹ του H. D. Altendorf²², ἐνῷ ἀπορρίπτει βάσει τῶν πηγῶν τόσο τὴ θέση πώς η δρθύδοξια είναι μεταγενέστερη — ιστορικά βέβαια, γιατὶ γεωγραφικά συμβαίνει νά είναι ἐνίστε σωστή η θέση τοῦ W. Bauer — ἀπό τὴν αἵρεση, δισό²³ και τὴ θέση πώς η Ρώμη είναι τὸ πρῶτο δρθύδοξο κέντρο, καταλήγει : «Κοντολογής, τὸ σχῆμα δρθύδοξια και αἵρεση δὲν μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ σάν διχρονη ιστοριογραφική κατηγορία. Τι είναι κάθε φορά αἵρεση, ἐκκλησία και δρθύδοξια δὲν μπορεῖ νά ἔχαχθει συλλογιστικά (deduktiv) οὔτε γιά τὸ 2ο οὔτε γιά τοὺς ἐπόμενους αἰώνες τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιότητας. Γιατὶ ἀλλιώς προκύπτουν τότε τὰ βασανιστικά ἐκείνα — γιατὶ τίθενται ἐσφαλμένα και ἔτσι μένουν ἄγονα — Ιστορικά²⁴ προβλήματα, ἀν δ α συγγραφέας είναι 'ηδη' δρθύδοξος η δ β είναι 'ἄκομη' δρθύδοξος και ἔτσι μπορεῖ κανεὶς ίσως νά σώσει τὸν ένα η τὸν ὅλο μισοκαμένον και νά συναριθμήσει ἄλλους ἀνάμεσα στοὺς αἵρετικούς»²⁵.

19. Στὴν ίδια κατεύθυνση κινεῖται ο διόδοχος τοῦ Bauer στὸ Göttingen και κατόπι καθηγητής στὴν Τυβίγη E. Käsemann στὰ ἀρθρὰ του «Ketzer und Zeuge» στὴν Z Th K 48 (1951) 292 - 311, «Begründet der neutestamentliche Kanon die Einheit der Kirche?» στὴν E Th 11 (1951/52) 13 - 21 και στὸ συλλογικό Έργο ποὺ ἐξέδωσε ο ίδιος μὲ τὸν τίτλο Das N. Testament als Kanon, 1970, 336 ε.

20.. BA. R. Bultmann, Das Urchristentum im Rahmen der antiken Religionen, 1949- τοῦ ίδιου Theologie des N. Testaments, * 1968, 489 ε., H. Conzelmann, Grundriss der Theologie des N. Testaments, ² 1976, 329 ε. και Betz, μν. ἀρθρο, 310 ε.

21. Κριτική ὀσκησιῶν ἐπίσης ο A. Ehrhardt, «Christianity before the Apostles' Creed» στὴ E Th R 55 (1962) 73 - 119 και ο H.E.W. Turner, The Pattern of Christianity and Truth. A Study in the Relations between Orthodoxy and Heresy in the Early Church, 1954, ο W. Völker στὴν Z K G 54 (1935) 628 - 631, ο J. Lebreton στὴ R Sc R 25 (1935) 605 - 610 κ.δ. BA. Bauer, μν. Έργο, 288 ε. τὴν ἀναφορά σ' αὐτές τις κριτικές ἀπό τὸν Strecke.

22. Στὸ ἀρθρο του «Zum Stichwort: Rechtgläubigkeit und Ketzerei im Ältesten Christentum» στὴν Z K G 80 (1969) 61 - 74.

23. Mv. ἀρθρο, 72 ε. Στὴ σημ. 50 ο Altendorf φέρνει σάν παράδειγμα τὴν Πατρολογία τοῦ Althaner, ποὺ ἔξακολουθεῖ νά χρησιμοποιεῖ τὴν παλιὰ αὐτὴ δρολογία.

Αύτη τὴν ἄχρωμη δογματικά εἰκόνα τοῦ ἀρχέγονος χριστιανισμοῦ προσπαθεῖ νὰ παρουσιάσει στὴν μελέτη του και ὁ Eckert, δῶς εἰδαρε στὴν ὀρχή. Μιὰ παρόμοια περιγραφὴ ἔχουμε και σὲ ἄλλους σύγχρονους ἐρμηνευτές, δῶς στὴν τριάδα Schmithals²⁴, Georgi²⁵ και Marxsen²⁶, ποὺ γιά νὰ τὴν θεμελιώσουν ἐρμηνευτικά δμως δέχονται πὼς ὁ Παῦλος δὲν ἦταν ἐπαρκῶς πληροφορημένος γιά τὸ τί ἀκριβῶς κήρυτταν οἱ ἀντίπαλοι του. "Ετσι τελικά ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἔνα ιουδαϊκό συγκρητισμό, ποὺ περιέχει γνωστικά στοιχεῖα.

"Η κριτικὴ ἀντιμετώπιση αὐτῶν τῶν ἀπόψεων δείχνει πὼς τὸ θρησκειοστορικό τους ὑπόβαθρο εἶναι πολὺ ἀσθενικό²⁷, γι' αὐτὸ και ἡ συντριπτικὴ πλειονότητα τῶν ἐρμηνευτῶν ἔξακολονθεῖ νὰ δέχεται πὼς οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Παύλου στὴ Γαλατία ἦταν ιουδαῖοντες χριστιανοί²⁸. "Αν δμως πάψουμε νὰ τοὺς θεωροῦμε αἵρετικούς, τότε σιωπηρῶς βέβαια ἀλλὰ σαφῶς φτάνουμε στὸ τελικὸ συμπέρασμα τοῦ Eckert και οὐσιαστικά ἀποδεχόμαστε τὴν περίφημη φράση τοῦ Werner πὼς «δρθιδοξία εἶναι ἡ αἵρεση μὲ τὴν πιὸ μεγάλη ἐπιτυχία»²⁹.

Τὸ ἔρωτημα οὐσιαστικά εἶναι πῶς διαμορφώθηκε ἡ χριστιανικὴ θεολογία και ποιός τὴν ἔξεψφρασε αὐθεντικά. "Ασχετα πρὸς τὸ ἀν βρίσκεται ἡ ἐσχατολογία ἡ ἡ ἀποκαλυπτικὴ στὴν ἀφετηρία τῆς θεολογίας τῆς πρώτης

24. Βλ. κυρίως τὸ ἔργο του *Paulus und die Gnostiker*, 1965.

25. Βλ. τὴν μελέτη του *Die Geschichte der Kollekte des Paulus für Jerusalem*, 1965.

26. Στὸ μν. ἔργο του, 9-46.

27. Βλ. J. W. Drane, *Paul Libertine or Legalist*, 1975, 48 ἐ., Ph. Vielhauer, «Gesetzesdienst und Stoicheiadienst im Galaterbrief» στὸ συλλογικό *Erigo Rechtfertigung. Festschrift für Ernst Käsemann*, 1976, 543 - 555, B. Στογιάννου, *Χριστός καὶ Νόμος*, 1976, 102 ἐ. και τις ἀξιόλογες παρατηρήσεις τοῦ W. C. van Unnik, «Die Apostelgeschichte und die Häresien» στὴν *ZNW* 58 (1967) 240 - 246 και στὸ ἔργο του *Sparsa Collecta I* (Suppl. to Nov T 29), 1973, 402 - 409.

28. 'Ο καθ. M. Σιωτῆς, *Προλεγόμενα εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς τοῦ Ἀπ. Παύλου*, 1972, 59 ἐ. ὑποστηρίζει πὼς βασικά πρόκειται γιὰ μιὰ καθαρά πολιτικὴ στὴν ἀφετηρία τῆς ἐπίθεσης κατὰ τοῦ Παύλου ἀπὸ μέρους τῆς ιουδαϊκῆς ἡγεσίας. Πουθενά δμως ὁ Ἀπόστολος δὲ φαίνεται νὰ θεωρεῖ τοὺς ἀντίπαλους του 'Ιουδαίους — και δχι ιουδαιοχριστιανούς. "Οσο γιά τὸ ἐπιχείρημα πὼς ὁ Παῦλος δὲν ἀποκαλύπτει τοὺς ἔχθροὺς του, γιά νὰ μὴν ἀποκτήσουν οἱ Γαλάτες «τόσον ἀπαισιάς ἐντυπώσεις περὶ τῶν ἐκπροσώπων τοῦ ζήνους του», δὲ βρίσκει ἐρείσματα πουθενά στὴν ἐπιστολὴ.

29. Βλ. M. Werner, *Die Entstehung des christlichen Dogmas*, 1941, 138.

Έκκλησίας³⁰, ένα είναι, νομίζομε, βέβαιο: πώς ήδη στό τέλος τής β' δεκαετίας άπό τὸ σταυρικὸ θάνατο τοῦ Ἰησοῦ είχε διαμορφωθεῖ στό συροπαλαιστινό χῶρο μιὰ καθαρὰ χριστιανικὴ θεολογία, ποὺ ξεκινοῦσε άπό θεολόγους τῆς ἑλληνιστικῆς διασπορᾶς καὶ είχε έξαπλωθεῖ σ' ὅλη τὴν περιοχὴ. Αὐτὴ τὴ θεολογία ἀνέπτυξε ὁ Παῦλος καὶ αὐτὴ τὸν συνέδεε μὲ τὴν ἀποστολικὴν Έκκλησία τῆς Ἱερουσαλήμ. "Εναὶ ἀπὸ τὰ κύρια γνωρίσματά της ἡταν ἡ βαθμαία ἀπαλλαγὴ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ τὸ Νόμο, ὅχι τόσο ἔξωτερικά, δυσαρεολογικά. Είναι ἐνδεικτικὸ πώς ἡ Ἀπ. Σύνοδος δὲν ἀναφέρεται ρητά στὴ χριστολογία, ἀλλὰ στὸ πρόβλημα τῶν νομικῶν διατάξεων, ποὺ ἀποτελοῦσαν μιὰν ἄλλη σωτηριολογία, δισχετη καὶ πρακτικά ἀντίθετη μὲ τὴ χριστολογικά ἀπορρέουσα³¹. Τὸ γεγονός ἔξαλλου τῆς συγκλήσεως τῆς Ἀπ. Σύνοδου καὶ μόνο ἀρκεῖ γιὰ νά δειξει πώς στὴ συνείδηση τῆς ἀρχέγονης Έκκλησίας είχε κιόλας ἀναδειχθεῖ ἀπὸ τὰ πράγματα ὃ φορέας τῆς ὀρθοδοξίας: ἡταν τὸ σύνολο τῶν ἥγετῶν.

"Ασχετα ἀπὸ ὄρολογία, ὑπάρχει ἡδη τὸ πράγμα: ἡ ὀρθοδοξία ποὺ ἔκφράζεται αὐθεντικά ἀπὸ ἔνα ἐκκλησιαστικὸ δργανο, ποὺ τὴ δικαιοδοσία του γιά θέματα πίστεως ἀναγνωρίζει ρητῶς καὶ ὁ Παῦλος στὸ Γαλ. 2, 2, διοιαν ἐρμηνεία τῆς τελευταίας προτάσεως τοῦ στίχου καὶ νά δεχτούμε! Καθαρὰ ἱστορικά, λοιπόν, τὸ πρόβλημα τῆς διακρίσεως ὀρθῆς καὶ μὴ διδασκαλίας παρουσιάζεται ἡδη στὴν ἀρχέγονη Έκκλησία κατά τὴ δεύτερη δεκαετία τῆς ζωῆς της. Κι αὐτὸ ἡταν ἐπόμενο, ἀφοῦ σ' ἀντίθεση μὲ τὶς δογματικὰ χαλαρὲς ἐθνικὲς θρησκείες ὁ χριστιανισμὸς παρέλαβε ἀπὸ τὸν ιουδαϊσμὸ καὶ τὴν ἀποκλειστικότητα σὲ θέματα πίστεως³². "Ετσι ἡ χρησιμοποίηση ἀπὸ τὸν ἐρευνητὴ τοῦ ἀρχέγονου χριστιανισμοῦ τῶν κατηγοριῶν ὀρθοδοξία καὶ αἵρεση δὲν είναι ἀναχρονιστικὴ αὐθαιρεσία, ἀλλὰ ἀπλὰ περιγραφὴ μιᾶς πραγματικότητας. "Αλλωστε ὁ ἴδιος ὁ Παῦλος στὴν ἐπιστολὴ πρὸς Γαλάτας δὲν φείδεται παρομοίων ἔκφράσεων. "Ετσι μιλᾶ γιὰ «ἔτερον εὐαγγέλιον. δούκει ἔστιν ἄλλο» (1, 6 Ἑ.), γιά «μεταστροφὴ» δηλ. διαστροφὴ τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ (1, 7) καὶ ἀναθεματίζει τοὺς κήρυκες τοῦ ψεύτικου εὐαγγελίου (1, 8 Ἑ.). Τὴ στάση τῶν Γαλατῶν τὴν χαρακτηρίζει σάν «βασκανία» (3, 1) καὶ δὲν διστάζει νά πεῖ πώς καὶ οἱ φίλοι του ἀκόμα δὲν «όρθιοποδοῦσαν» (2, 14). Ή ἐκπτωση ἀπὸ τὴ διδασκαλία είναι ἐπιστροφὴ στὴν εἰδωλολατρεία (4, 9) καὶ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸ Χριστὸ

30. Βλ. σχετικὰ τὴ μελέτη τοῦ E. Käsemann, «Die Anfänge christlicher Theologie» στὴν Z Th K 57 (1960) 162–185.

31. Περισσότερα βλ. στὶς μελέτες μου «Ἀποστολικὴ Σύνοδος» στὴν ΕΕΘΣΘ 18 (1973) 31 Ἑ. καὶ Χριστός καὶ Νόμος.

32. Πόσο ἀποκλειστικὸς ἡταν ὁ Ιουδαϊσμὸς σὲ δογματικὰ θέματα φαίνεται ἀπὸ τὸν πολεμικὸ τόνο τῶν κειμένων τοῦ Qumran ἐνωντι τὴν ἄλλων ιουδαϊκῶν ὄμάδων.

(5, 4). Οἱ χαρακτηρισμοὶ αὐτοὶ δὲν ἔρμηνεύονται ἀπὸ τὴν ἰδιοτυπία τοῦ Ἀποστόλου — μὲν μιὰ τέτοια μέθοδο μπορεῖ κανεὶς εὔκολα νὰ βγάλει ὅποιο συμπέρασμα θέλει...³³ —, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ γεγονός πῶς ὁ Παῦλος ἔχει ἐπὶ σημηνίᾳ ἀναγνώριση τῆς ὀρθότητας τῆς διδασκαλίας του ἀπὸ τὴν Ἀπ. Σύνοδο. Οἱ Ιουδαΐζοντες ταραχίες τῆς Γαλατίας εἶναι «ἀίρετικοί», δχι γιατί διαφωνοῦν μὲ τὸν Παῦλο, ἀλλὰ γιατί διαφέρουν ἀπὸ τὴν ἐπίσημα, συλλογικά ἀπὸ τοὺς Ἀποστόλους ἐγκεκριμένη πορεία, ποὺ ἐκπροσωπεῖ ὁ Παῦλος. Ἐδώ βρίσκεται τὸ ἱστορικά ἀβάσιμο τῆς ἀπόψεως τοῦ Eckert καὶ δσων ἄλλων ὑποστήριξαν παρόμοιες ἀντιλήψεις. Ἡ ἴδια ἡ πορεία τῆς πρώτης Ἔκκλησίας εἶναι αὐτὴ ποὺ διαμόρφωσε τὴν ὀρθοτόμηση τῆς ἀλήθειας καὶ καθόρισε τὰ δρια τῆς αἰρέσεως — καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι σχῆμα αἰρεσιολόγων ἄλλα ἀπλά γεγονός ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὶς ἴδιες τὶς πηγές.

2. Τὸ θεολογικὸ πρόβλημα

Ἡ διαπίστωση τῆς ὑπάρχειας ὀρθοδοξίας καὶ αἰρέσεως ἡδη κατὰ τὴν ἀποστολικὴ ἐποχὴ θέτει ἔνα καινούριο ἔρωτημα : ποιὰ εἶναι τὰ κριτήρια γιὰ τὸ διαχωρισμὸ τῶν δύο ἡ ἀλλιώς πῶς διαμορφώθηκαν οἱ αἰρέσεις: Ἡ, στὴ συγκεκριμένη περίπτωση, γιατί οἱ Ιουδαΐζοντες τῆς Γαλατίας σωτά θεωροῦνται ἀπὸ τὸν Παῦλο σὰν αἴρετικοί, ἔστω καὶ ἂν δὲν χρησιμοποιεῖ τῇ λέξῃ:

Πρὶν ἀπαντήσουμε στὰ ἔρωτήματα, ἥς δοῦμε τρεῖς σύγχρονες σχετικές ἀπόψεις.

Ἐτσι ὁ H. Köster βλέπει τὴν πορεία ὡς ἔξῆς. Ἡ ἀρχέγονη Ἔκκλησία πίστευε ἀρχικά στὴν μοναδικότητα τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, ποὺ φυσικά ἦταν δεμένη μὲ τὸ κοσμοείδωλο τοῦ περιβάλλοντος. Αὐτὴ τὴν πίστη ἔπρεπε νὰ τὴν διατηρήσει σὰν ἱστορικὴ ἀποκάλυψη ἀπὸ τὴν μιὰ καὶ νὰ τὴν ἔρμηνεύσει, ὕστε νὰ γίνει κατανοητὴ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Αὐτὸ τὸ διπλὸ καθῆκον δημιουργοῦσε τὸ διπλὸ κίνδυνο τῆς αἰρέσεως : ἡ τὴν ἔμμονή στὸ ἱστορικό, ποὺ θὰ ἔδινε σὲ πρόσκαιρα σχῆματα αἰώνια θεολογικὴ ἀξία, ἡ τὴν ἐγκατάλειψη τῆς ἱστορίας καὶ τὴν εὔκολη εἰσόδο ξένων θρησκευτικῶν παραστάσεων. Ὁ πρῶτος κίνδυνος ἔγινε πράξη στοὺς Ιουδαΐζοντες, ὁ δεύτερος στοὺς γνωστικίζοντες³⁴.

33. Αὐτὸ τὸ παραγνωρίζει ὁ Eckert, μν. Ἐργο, 23 ἐ. Κλασικὸ παράδειγμα παρατραβηγμένης ψυχολογικῆς ἔρμηνειας τοῦ Παύλου εἶναι ἡ μελέτη τοῦ H. Grosch. *Der im Galaterbrief Kap. 2, 11-14 berichtete Vorgang in Antiochia. Eine Rechtfertigung des Verhaltens des Apostels Petrus*, 1916. Ἡ σημειώθει δτὶ ὁ συγγραφέας εἶναι προτεστάντης...

34. Βλ. H. Köster, «Häretiker im Urchristentum» στὴν RGG³ (1959), 3, 17 - 21.

Η ιστορική αυτή πορεία δμως δὲν ἀρκεῖ γιά νὰ δοῦμε τὸ θεολογικὸ πρόβλημα. Σὲ μιὰν ἄλλη μελέτη του δ. H. Kösler παίρνει σάν παράδειγμα τὸν Πούλο και προσπαθεῖ νὰ βρεῖ ποῦ εἰναι τὸ κριτήριο γιά τὴν ὀρθοδοξία τοῦ ίδιου και τὴν αἵρεση τῶν ἀντιπάλων του³⁵.

Τὴν ἀπάντηση τὴν δίνει μιὰ βασικὴ ἔρευνα τῆς γλώσσας τῆς K. Διαθῆκης, ποὺ εἰναι συγκρητιστικὸ φαινόμενο. Αὐτὸ σημαίνει πώς δὲν ὑπάρχει ίδιαζουσα βιβλικὴ γλώσσα οὔτε ίδιότυπες ἐκφράσεις καθαρὰ δεμένες μὲ τὰ πρόσωπα τῆς K. Διαθῆκης οὔτε και ἀρχέγονο κήρυγμα ἀσχετο μὲ τὸν συγκρητιστικὸ χαρακτήρα τῆς γλώσσας τῆς K. Διαθῆκης. Κι δπως κάθε γλώσσα διατηρεῖ τὸ περιεχόμενό της, ἔτσι ἔγινε και μὲ τὴν καινοδιαθηκική, μέχρις δτου ἀπέκτησε νέο περιεχόμενο, δταν κατανοήθηκε μὲ καινούριο τρόπο, δηλαδὴ διῆν τὸ κήρυγμα ἔγινε ἔρμηνεία και ἀπομυθευση. Ἔτσι ή βασικὴ προσανατολισμένη στὸ μέλλον-γλώσσα τῆς ιουδαϊκῆς ἀποκαλυπτικῆς ἀπέκτησε νέο περιεχόμενο, δταν μὲ τὴν ἀπομυθευση ή σωτηρία ἀναφέρθηκε στὸ παρὸν ὡς πλήρωση τῶν μελλοντικῶν ἀποκαλυπτικῶν παραστάσεων. Η χριστιανικὴ κοινότητα ἔχει στὴν κατοχὴ τῆς ἡδη τὸ Πνεῦμα, τὸ δῶρο τῶν ἐσχάτων. Αὐτὸ δὲν σημαίνει βέβαια πώς βγαίνει ἔξω ἀπὸ τὴν ίστορια, ἀλλὰ πώς ἀποκτᾶ τὴ δύναμη μιᾶς νέας ήθικῆς διαγωγῆς. Κι ἀκριβῶς σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο προβάλλει η διάκριση ὀρθοδοξίας και αἱρέσεως, στὴν ἐπανεμρηνεία τῶν δοσμένων γλωσσικῶν σχημάτων, χωρὶς νὰ χάνεται ή σύνδεση μὲ τὴν ιστορικὴ ἀποκάλυψη στὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ³⁶.

Στὴ σωστὴ σύνδεση μὲ τὸν Ἰησοῦ βρίσκεται η ὀρθοδοξία και στὴν ἀποσύνδεση ή τὴ μετατόπιση τοῦ κέντρου βάρους ή αἵρεση. Ο Παῦλος δὲν κατηγορεῖ τοὺς ἀντιπάλους γιά ἀποσύνδεση ἀπὸ τὸν Ἰησοῦ. «Τὸ θέμα εἰναι κυρίως πώς οἱ ἀντίπαλοι (του) δὲν είχαν σάν κριτήριο και μέτρο τῆς νέας ἔρμηνείας τῆς παραδεδομένης θεολογικῆς γλώσσας (συμπεριλαμβανομένης τῆς γλώσσας τοῦ Ἰησοῦ!) τὸ σταυρὸ τοῦ Χριστοῦ και ἔτσι χανόταν η ίστορικότητα τῆς πιστεύουσας ὑπαρξης. Ο Παῦλος φυσικά ἐννοεῖ μὲ τὸ «σταυρὸ» δχι ἔνα ίδιαίτερα γεμάτο ἀπὸ δύναμη θρησκευτικὸ σύμβολο, ἀλλὰ τὸ κριτικὸ μέτρο τοῦ ιστορικοῦ γεγονότος «Ἰησοῦ», μὲ τὸ δποιο φαίνεται ἂν η ὑπαρξη τοῦ πιστοῦ κατανοεῖται ριζικῶς ιστορικά ή ἂν παραμένει

35. Στὸ ἀρθρὸ του ποὺ μνημονεύσαμε στὴ σημ. 17. Ο Kösler πιστεύει πώς πρέπει νὰ ξανακαθοριστοῦν οἱ δροι αἱρετικὸς και ὀρθοδοξὸς και σημειώνει : «Δὲν μποροῦμε βέβαια νὰ τοὺς ἀρνηθοῦμε τελείως. Εστω κι ἂν ἀπουσιάζει η τεχνικὴ δρολογία ἀπὸ τὴν K. Διαθῆκη. Ο ίστορικὸς κάνει ἔτσι τὸ καθῆκον του ν' ἀντιμετωπίσει τὸν ἀρχέγονο Χριστιανισμὸ δπως πραγματικά είναι, δηλ. μιὰ κίνηση κοῦ παλεύει γύρω ἀπὸ τὸ θεολογικὸ πρόβλημα τῆς ὀρθῆς ή ἐσφαλμένης κατανοήσεως τῆς ἀποκαλύψεως» (μν. ὅρθρο, 63 σημ. 6).

36. Kösler, μν. Ἑργό, 67 - 70.

δ μύθος τῆς παραδεδομένης γλώσσας τὸ ἔσχατο κριτήριο». Ἡ αἵρεση, λοιπόν, συνίσταται στὸ διτεῦ «δὲν ἀναγνωρίζεται ἡ ριζοσπαστικότητα τῆς νέας ὑπάρξεως καὶ δὲν ἀντιμετωπίζεται σοβαρά δ σταυρικός θάνατος τοῦ ἀποκαλυπτοῦ σάν συντριβὴ (ἀπομύθευση) τῆς σιγουριᾶς, ἡ δόπια θέλει ἀκριβῶς ν' ἀποφύγει τὴν ἴστορική ὑπαρξη μὲ τῇ θρησκευτικότητα, τὴν εὑσέβεια καὶ τῇ θεολογίᾳ. Ὁρθοδοξία δὲν είναι ποτὲ ἡ «ὑπέρβαση τοῦ παραδόξου τοῦ σταυροῦ», ἀλλὰ τὸ θάρρος γιὰ μιὰ θεολογία ποὺ τολμᾶ νὰ κατανοήσει τὸ περιεχόμενο τῆς ἴστορικῆς ὑπάρξεως τοῦ πιστεύοντος μέσα ἀπὸ τὸ κήρυγμα αὐτοῦ τοῦ ἴστορικοῦ συμβάντος ως ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ»³⁷. Βασικά τὸ κριτήριο τῆς δρθιδοξίας είναι δ σταυρός, γιατὶ αὐτὸς «συντρίβει τῇ θεολογική σιγουριά ποὺ ὑπολανθάνει στὴν τάση τῆς παραδεδομένης γλώσσας καὶ κατὰ συνέπεια καὶ τῆς παραληφθείσης αὐτογνωμίας (ἔστω κι ἂν είναι χριστιανική)»³⁸.

Στὴν ἴστορικότητα τῆς ἀποκαλύψεως, δηλ. στὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ, ἀνάγεται, λοιπόν, θεολογικά ἡ αἵρεση. Σὲ ἔσχατη ἀνάλινητη τὸ πρόβλημα είναι νὰ δούμε — δχι μηχανικά, ἀλλὰ μέσα στὴν ἴστορική ιδιοτυπία κάθε κειμένου — πόσο μπόρεσε δ συγγραφέας νὰ ἐφαρμόσει τὴν ἀπομύθευση χωρὶς νὰ φεύγει ἀπὸ τὴν ἴστορία στὸ μύθο, δπως ἔκαναν οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Παύλου στὴ Γαλατία, «ποὺ ἦθελαν μὲ τὴν ἀπαίτηση τῆς περιτομῆς νὰ διασφαλίσουν μιὰ σύμφωνη μὲ τὸ Νόμο ἔνταξη στὸν περιούσιο λαό τῶν ἐσχάτων», καταφεύγοντας ἔτσι στὴν ἀποκαλυπτική φυγὴ πρὸς τὸ μέλλον³⁹. Τὸ ἕδιο ἔκαναν οἱ γνωστικοὶ ποὺ ἔφευγαν ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἴστορία μὲ ἄλλες κατηγορίες. Βασικά αἵρεση είναι ἡ ἀπάρνηση τῆς ἴστορικότητας τῆς ὑπάρξεως μὲ τὸ κριτήριο τοῦ σταυροῦ.

Παραπλήσια είναι ἡ ἀπάντηση ποὺ δίνει στὸ θεολογικὸ πρόβλημα καὶ δ Dietzelbinger⁴⁰. Συγκρίνοντας τὴ στάση τοῦ Παύλου ἀπέναντι στοὺς Ιουδαιοχριστιανοὺς τῆς Ἰουδαίας καὶ τοὺς Ιουδαιζόντες τῆς Γαλατίας, διαιπιστώνει μιὰ βασικὴ διαφορά : στὴν πρώτη περίπτωση δ Παῦλος προσπαθεῖ, ἀκόμη καὶ μὲ ὑποχώρηση, νὰ συμβιβάσει τὰ πράγματα, ἐνῶ στὴ

37. Στὸ ἕδιο, 71.

38. Köster, μν. Ἐργο, 72.

39. Mn. Ἐργο, 74.

40. Bl. Chr. Dietzelbinger, *Was ist Irrlehre? Eine Darstellung der theologischen und kirchlichen Haltung des Paulus (= ThEx 143)*, 1967. Τὴν ἀφορμή γιὰ τὴ μελέτη ἔδωσε ἡ προσπάθεια τοῦ W. Künneth καὶ τῶν λοιπῶν ὀπαδῶν τῆς κινήσεως «Kein anderes Evangelium» νὰ ἀφορίσουν τοὺς ὑπαρξιακοὺς πάστορες τῆς Γερμανικῆς Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας ως αἱρετικούς. Τις ἀπόψεις τοῦ W. Künneth βλ. στὸ Ἐργο τοῦ W. Harenberg, *Jesus und die Kirche*, 1966, 191 ἔ.

δεύτερη κάνει δεύτερη πολεμική. Κι δμως θεολογικά συμφωνούσε σε πολλά σημεία μ' αὐτοὺς τοὺς «ἱεραποστόλους» ἐνὸς ιουδαικῆς ἀποκλίσεως γνωστικισμοῦ», ὅπως λ.χ. στη θεϊκή καταγωγὴ τοῦ ἀποστολικοῦ ἄξιωματος, στὴν ἀποτίμηση τοῦ Πνεύματος, στὴν ἔξαρση τῆς ἐλευθερίας. Οὔτε ἔχει προσωπικοὺς λόγους ποὺ νὰ τὸν κάνουν ν' ἀρνεῖται κάθε συμβιβασμό. Ἡ στάση τοῦ Παύλου· ἔξηγεται μόνο θεολογικά. «Εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ τοὺς δεῖ σὰν αἰρετικούς. Αὐτοὶ οἱ ἀνθρώποι εἰναι δμως αἰρετικοί, δκι γιατὶ ἀρνοῦνται τὸ Χριστό, ἀμφισβητοῦν γεγονότα τῆς ιστορίας τῆς σωτηρίας, μιλοῦν γι' ἄλλα δογματικὰ θέματα ἀπὸ τὸν Παῦλο καὶ ἔτσι εἰναι ἔνοχοι γιά ἀπόκλιση ἀπὸ δρισμένες διδασκαλίες (...). Αἰρετικοὶ ἦταν γιά τὸν Παῦλο οἱ ἀντίπαλοι του γιατὶ δὲν ἥθελαν νὰ ἔρουν τὸ Χριστὸ ως καταραμένον 'Ἐσταυρωμένο» καὶ ἔτσι ἔκαναν «τὸ Χριστὸ χωρὶς σημασία, δσο κι ἄν τὸν κήρυτταν». Παραβλέποντας τὸ νόημα τοῦ Σταυροῦ, μετέβαλλαν τὸ Εὐαγγέλιο σὲ αὐτοδικαίωση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ νομισμό τους. «Οπου δμως ὁ Χριστὸς καὶ τὸ εὐαγγέλιο του νοθεύονται καὶ γίνονται μέσο γιά αὐτοδικαίωση, ὑπάρχει γιά τὸν Παῦλο «αἴρεση», ἔστω κι ἄν στά υπόλοιπα μποροῦσε νὰ διαπιστώθει συμμόρφωση μὲ τὴ σωστὴ διδασκαλία»⁴¹.

Ἐνῷοι οἱ δύο προηγούμενες ἀπόψεις βρίσκουν τὸ θεολογικὸ κριτήριο σὲ μιὰ κεντρικὴ πτυχὴ τῆς παύλειας διδασκαλίας, δ. K. G. Steck⁴² θεωρεῖ σωστότερη τὴν πορεία πρὸς τὸν τόπο ποὺ διαχωρίζεται ἡ αἵρεση ἀπὸ τὴν ὀρθοδοξία, δηλαδὴ τὴν εὐχαριστιακὴ συνάθροιση τῆς Ἐκκλησίας. Ἀκολουθώντας μιὰ παλαιότερη μελέτη τοῦ G. Bornkamm⁴³, προσπαθεῖ νὰ διαφωτίσει τὸ θέμα μὲ τὴν ἔξεταση τοῦ δρου «ἀνάθεμα», ποὺ στὴν K. Διαθήκη χρησιμοποιεῖται μόνο μὲ ἀρνητικὴ σημασία. Ἡ ἀφετηρία γιά τὴν κατανόησή του δὲν είναι τὸ Γαλ. 1, 8, ἀλλὰ τὸ I Κορ. 16, 22, ἔνα ἀπόσπασμα τῆς πρωτοχριστιανῆς λειτουργίας⁴⁴ — ἀλλωστε παλαιότερες μελέτες ἔδειξαν πὼς ἡ ὀριοθέτηση τῆς ὀρθοδοξίας ἀπὸ τὴν αἵρεση γινόταν μὲ τὸν ἀποκλεισμὸ τῶν αἰρετικῶν ἀπὸ τὴ θ. εὐχαριστία⁴⁵. Τὸ ἀνάθεμα δὲν σημαίνει

41. Dietzfelbinger, μν. Ἑργο, 37 - 45. Τὸ παράθεμα στὴ σελ. 45. Παραπλήσιες ἀπόψεις ἔχει καὶ δ. F. J. Orthemper, Das Kreuz in der Verkündigung des Apostels Paulus (= SBS 24), 1967, 9 ἔ., κυρίως 40 - 42.

42. Die christliche Wahrheit zwischen Häresie und Konfession (= ThEx 181), 1974.

43. «Das Anathema in der urchristlichen Abendmahlsliturgie» στὸ Ἑργο του Das Ende des Gesetzes, 1952, 123 - 132.

44. Βλ. ἐπίσης Διδαχὴ 6, 10' πρβλ. Ρομ. 16, 17 ἔ. καὶ I Κορ. 11, 27. «Ολα τὰ κείμενα βρίσκονται σὲ μιὰ λειτουργικὴ συνάφεια!

45. Βλ. W. Maurer, Bekenntnis und Sakrament. Ein Beitrag zur Entstehung der christlichen Konfessionen, 1939 καὶ W. Elert, Abendmahl und Kirchengemeinschaft in der alten Kirche hauptsächlich des Ostens, 1954.

βέβαια μόνον ἀποκλεισμὸς ἀπὸ τὴν λατρευτικὴν ζωήν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς σωτηρίας, δῆμος δεῖχνει τὸ Ρωμ. 9, 3. Ἐτσι τελικά τὸ I Κορ. 16, 22 δίνει τὸ νόημα καὶ στὸ Γαλ. 1, 8⁴⁶.

Ἡ ἀποψη τοῦ Sieck εἶναι σωστή, ἀλλὰ περιορίζεται περισσότερο σὲ μιὰ ἱστορικὴ διαπίστωση, χωρὶς νὰ προσφέρει τίποτε στὴ διερεύνηση τοῦ θεολογικοῦ προβλήματος. Ὁσο γιὰ τὶς δύο προηγούμενες, παρὰ τὸν ἔξωτερικὸν διαφορετικὸν προσανατολισμὸν τους, ἀπῆχυν μιὰ βασικὴ λουθηρανικὴ θέση, κατὰ τὴν ὥποια δρθόδοξο καὶ ἀληθινὸν εἰναι δι, διό δηγεὶ στὸ Χριστό. Μόνο ποὺ αὐτὴ τὴν ἀλήθεια τὴν ἐκφράζουν μὲ τὴν ὀρολογία τῆς ὑπαρξιακῆς θεολογίας τῆς σχολῆς τοῦ R. Bultmann⁴⁷. Οὐσιαστικά πρόκειται γιὰ μιὰν ἀκόμα προσπάθεια ἀνευρέσεως τοῦ «κανόνα μέσα στὸν Κανόνα»⁴⁸, γιὰ μιὰ ἀναγωγὴ τοῦ κριτηρίου δρθοδοξίας σ' ἓνα ἀπὸ τὰ particula exclusiva. Ἡ βασικὴ δυσκολία ἀποδοχῆς τῶν ἀπόψεων αὐτῶν βρίσκεται δῆμος ὅχι τόσο στὸν ὄμοιολογιακὸν χαρακτήρα τους — καὶ τὴν προσκόλληση τους σὲ μιὰ «σχολὴ» —, δοσο στὴν ἔκδηλη ἀνεξαρτησία, σχεδὸν ἀδιαφορία τους γιὰ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο. Ἡ θεολογία τοῦ σταυροῦ λ.χ. δὲν εἶναι τόσο ἔκδηλη καὶ ἀπόλυτη, δοσο τὴν παρουσιάζει ὁ Körster, οὐτὲ φαίνεται νὰ ὑπάρχει συγκεντρωμένο τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Παύλου ἀποκλειστικὰ στὸ θέμα τῆς αὐτοδικαιώσεως, δῆμος ισχυρίζεται ὁ Dietzbelbinger⁴⁹.

Ἡ ἴδια ἡ ἐπιστολὴ δίνει μιὰ κάπως διαφορετικὴ εἰκόνα. Ὁ Παῦλος τονίζει τὴν ἀποκλειστικότητα τοῦ Εὐαγγελίου του καὶ ἀναθεματίζει ὅποιον

46. Sieck, μν. Ἐργο, 28 έ.

47. Περισσότερα γιὰ τὶς προϋποθέσεις τῆς ἀπομυθύσεως καὶ κριτικὴ βλ. στὴ μελέτη μου Ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν, 1977, 38 έ.

48. Σχετικά μὲ τὸ πρόβλημα βλ. W. Schrage, «Die Frage nach der Mitte und dem Kanon im Kanon des N. Testaments in der neueren Diskussion» στὸ Rechtfertigung. Festschrift für Ernst Käsemann, 1976, 415 - 442. Ἀπὸ τὶς διάφορες ἀπόψεις ποὺ συζητεῖ περισσότερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ ἀντιρρήσεις τοῦ F. Mussner, «Evangelium und Mitte des Evangeliums» στὸ Gott in Welt. Festschrift für K. Rahner I, 1964, 492 - 514 καὶ τὸ ἀρθρο τοῦ W. G. Kümmel, «Das Problem der «Mitte» des Neuen Testaments» στὸ συλλογικὸν τόμο L'Evangile, hier et aujourd'hui. Mélanges offerts au F. J. Leenhardt, 1968, 71 - 85. Ἐνδεικτικὸν εἶναι πὼς ὁ Schrage καταλήγει στὴ γνωστὴ θέση τοῦ Λουθῆρου, πὼς κριτήριο εἶναι τὸ «Christum treiben» ἢ κατὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ Käsemann ἡ justificatio impii, ποὺ θεμελιώνεται στὴν theologia crucis καὶ βρίσκεται σὲ στενὴ σχέση μὲ τὴ resurrection mortuorum καὶ τὴν creatio ex nihilo (μν. ἀρθρο, 437 - 442).

49. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ ἄλλες «ἀποκλειστικές» θέσεις, δῆμος λ.χ. μὲ τὸν τονισμὸν τοῦ χριστοκεντρισμοῦ ἀπὸ ἐρμηνευτές δῆμος ὁ F. Mussner, Der Galaterbrieft.² 1974, 422.

παρεκκλίνει ἀπὸ αὐτὸν — ἔσ-ει καὶ ἂν εἴναι ὁ ἴδιος ή ἔνας ἄγγελος (1, 6 - 9). Ἡ ἐντονὴ αὐτὴ ἀντίδραση, ποὺ φτάνει ως τὰ ἔσχατα δρια διακοπῆς τῆς κοινωνίας καὶ ἀποκλεισμοῦ ἀπὸ τὴν σωτηρία, δείχνει μιὰ βεβαιότητα γιὰ τὸν αἱρετικὸ χαρακτήρα τῶν ἀντιπάλων του. Ἡ διαφορά τους μὲ τὸν Παῦλο δὲν είναι πολιτικὴ — κάτι τέτοιο δὲν μποροῦσε νὰ τὸν ὄδηγήσει σὲ τόσο βαρείες ἐκφράσεις, χωρὶς μάλιστα νὰ ἀναφερθεὶ ρητῶς στοὺς λόγους ποὺ τὸν ἀναγκάζουν νὰ ἀναθεματίσει τὴν ἀποψή τους⁵⁰. Στὴν 1 Θεσ. 2, 14 ἐξαλλοῦ, ποὺ ἀναφέρεται στὴν Ἰουδαϊκὴ ἀντίδραση, δὲ διστάζει νὰ ξεσκεπάσει τοὺς δμοφύλους του : «τὰ αὐτὰ ἐπάθετε καὶ ὑμεῖς ὑπὸ τῶν ἴδιων συμφυλετῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, τῶν καὶ τὸν Κύριον ἀποκτενάντων Ἰησούν καὶ τοὺς προφήτας, καὶ ἡμᾶς ἐκδιωξάντων καὶ Θεῷ μὴ ἀρεσκόντων καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἔναντίων, κωλυόντων ἡμᾶς τοῖς ἔθνεσιν λαλῆσαι ἵνα σωθῶσιν, εἰς τὸ ἀναπληρῶσαι αὐτῶν τὰς ἀμαρτίας πάντοτε. ἔφτασε δὲ ἐπ’ αὐτοὺς ἡ δργὴ εἰς τέλος»⁵¹. Τὸ ἴδιο καὶ στὴ Φιλ. 3, 2 ἐ. : «βλέπετε τοὺς κύνας, βλέπετε τοὺς κακοὺς ἐργάτας, βλέπετε τὴν κατατομήν. ἡμεῖς γάρ ἐσμὲν ἡ περιτομή, οἱ πνεύματι Θεοῦ λατρεύοντες καὶ καυχώμενοι ἐν Χριστῷ Ἰησού καὶ οὐκ ἐν σαρκὶ πεποιθότες». Τὸ χωρίο ἀναφέρεται βέβαια μᾶλλον σὲ Ἰουδαΐζοντες, ἀλλὰ οἱ χαρακτηρισμοὶ ἔχουν τὴν προέκτασή τους καὶ στὸν παλαιὸν Ἰσραὴλ, ποὺ ἔπαψε πιὰ γιὰ τὸν Παῦλο νὰ εἴναι ὁ πραγματικὸς λαὸς τοῦ Θεοῦ — καὶ δὲν διστάζει νὰ τὸ πεῖ μὲ σαφήνεια καὶ δξύτητα⁵². Καὶ φυσικὰ δὲν μποροῦμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε πώς ἡ κατάσταση ἔχει ἀλλάξει ἀνάμεσα στὴ συγγραφὴ τῆς 1 Θεσ., τῆς Γαλ. καὶ τῆς Φιλ., οὕτε ως πρὸς τὴ στάση τῶν Ἰουδαίων ἀπέναντι στὴν Ἔκκλησία οὕτε ως πρὸς τὶς θεολογικὲς ἀπόψεις τοῦ Παύλου γιὰ τὸν Ἰσραὴλ. Τὸ κάποιος μεταγενέστερο κείμενο τῆς Ρωμ. ποὺ ἀναφέρεται στὸν Ἰσραὴλ δὲν ἀλλάζει οὕτε στὸ ἐλάχιστο τὰ πράγματα. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Παύλου γιὰ τὴν ἐπιστροφὴ τὸν Ἰσραὴλ (Ρωμ. 9, 3) είναι ἡ συστηματικὴ θεμελίωση τῆς μέχρι τότε λεπαποστολικῆς τακτικῆς του — πάντα ἅρχιζε τὸ κήρυγμα ἀπὸ τὴ συναγωγὴ — καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν μπορεῖ ν' ἀπομονωθεὶ ἀπὸ τὴ βασικὴ ἔξισωση Ἰουδαίων καὶ ἐθνικῶν ως πρὸς τὴν ἀμαρτωλότητα καὶ ἐνοχὴ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ποὺ ὑπάρχει ἥδη στὴν ἅρχη τῆς ἴδιας Ἔπιστολῆς

50. Ὁπως ὑποστηρίζει ὁ καθ. Σιώτης, μν. Ἑργο, 57 ἐ.

51. Βλ. τὴν ἔρμηνεια τῶν στίχων στὸ ὑπόμνημα τοῦ B. Rigaux, S. Paul, Les Epîtres aux Thessaloniciens, 1956, 444 ἐ. Σωστά θυμίζει ὁ π. Rigaux πώς τὸ Ρωμ. 9 είναι «ἡ μιὰ δψη τοῦ νομίσματος. Τὸ ἀντίστροφο δὲν είναι λιγότερο βίαιο».

52. Δὲν ὑπάρχει ὄμοφωνία γιὰ τὸ τί ἡταν οἱ αἱρετικοὶ αὐτοὶ. Ἔτοι πολλοὶ ὑποστηρίζουν ὅτι πρόκειται γιὰ Ἰουδαίους: βλ. π.χ. A. F. J. Klijn, «Paul's Opponents in Philippians III» στὸ NovT 7 (1964/65) 278 - 284. Ἀλλοι βρίσκουν συγκρητιστικά στοιχεῖα (Lüttgert, Schmithals, Köster), ἀλλοι πάλι δέχονται πώς πρόκειται γιὰ Ἰουδαιοχριστιανοὺς μὲ Ἰουδαΐζουσες τάσεις. Βλ. J. Gnilka, Der Philipperbrief, 1968, 211 ἐ.

(Ρωμ. 2, 9 έ., 3, 9!). Τήν ίδια ισότητα τῶν ἀνθρώπων ἀναφορικά μὲ τὴν ἀμαρτωλότητα καὶ ἐνοχὴν τους βρίσκουμε καὶ στῇ Γαλ.; διαν τονίζεται πῶς «συνέκλεισεν ἡ γραφὴ τὰ πάντα ὅπο ἀμαρτίεν ἵνα ἡ ἐπαγγελία ἐκ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ δυνθῇ τοῖς πιστεύουσιν» (3, 22) ἢ διαν ἡ ὑποδούλωση τῶν ἔθνικῶν στὰ στοιχεῖα καὶ οἱ ιουδαϊκὲς λατρευτικὲς διατάξεις θεωροῦνται σάν νά βρίσκονται στὸ ίδιο ἐπίπεδο (4, 8 - 10). Τὸν ίδιο στόχο ἔχει καὶ ἡ μετάθεση τοῦ φορέα τῶν ἐπαγγελιῶν ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους τοῦ Ἀβραὰμ γενικὰ στὸν Ἰησοῦ Χριστὸν προσωπικὰ (3, 16 έ.) καὶ ἡ τυπόλοιποι, ική ἐρμηνεία τῶν δυὸν οὐλῶν τοῦ Ἀβραὰμ (4, 21 - 31), διου μάλιστα ὑπογραμμίζεται ἡ ἐνταση ἀνάμεσα σὲ Ἐκκλησία καὶ συναγωγὴ : «Ἄλλ᾽ ὥσπερ τότε ὁ κατὰ σάρκα γεννθεὶς ἔδιωκε τὸν κατὰ πνεῦμα, οὗτοι καὶ νῦν» (4, 29).

Πουθενά δὲν φαίνεται, λοιπόν, νά προσπαθεῖ ὁ Παῦλος νά ἀποκρύψει τὴν ἀντίθεσή του μὲ τὸν παλαιὸν Ἰσραὴλ, οὔτε ἀντιμετωπίζει ἓνα πολιτικά προσανατολισμένο ἀντίπαλο. Τὸ μόνο στοιχεῖο ποὺ ἐνέχει κάποια πολιτικὴ σκοπιμότητα είναι Ἰσως ἡ τακτικὴ τῶν ιουδαϊζόντων νά κηρύττουν τὴν περιομή «μόνον ἵνα τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ μὴ διώκωνται» (6, 12). Ἀκριβῶς δμως αὐτὴ ἡ σκοπιμότητα τοὺς κάνει διπλά ἐνοχους, γιατὶ προσθέτει στὴν αἱρετικὴ τους διδασκαλία καὶ ἔναν ιδιοτελὴ καιροσκοπισμό.

Ἡ θεολογικὴ ἀφετηρία γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου ως αἱρετικῶν δὲν βρίσκεται ἐξάλλου στὴν περιτομὴ καθαυτήν, γιατὶ «οὔτε περιτομὴ τί ἐστιν οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ καινὴ κτίσις» (6, 15). Ἡ φράση δείχνει πῶς ἡ διαφορὰ δὲν βρίσκεται σ' ἔξωτερικές, πρόσκαιρες διακρίσεις, ἀλλὰ στὰ διακριτικὰ γνωρίσματα τῆς «καινῆς κτίσεως», στὴν κατοχῇ τοῦ ἄγιου Πνεύματος (3, 2· 4, 6), ποὺ είναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καὶ γίνεται πραγματικότητα μὲ τὴ χάρη ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὸ σταυρὸ τοῦ Χριστοῦ, «τοῦ δόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν, δπως ἔξεληται ἡμᾶς ἐκ τοῦ αἰῶνος τοῦ ἐνεστῶτος πονηροῦ κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν» (1, 4). Γι' αὐτὸ δ Παῦλος συνοψίζει τὴν κύρια θέση του στὸ 2, 16 μὲ μιὰ ἐκπληκτικὴ σαφήνεια : «εἰδότες δὲ δι τοῦ οὐ δικαιοῦνται ἀνθρωπος ἐξ ἔργων νόμου ἔαν μη διά πίστεως Χριστοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἡμεῖς εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν ἐπιστεύσαμεν, ἵνα δικαιωθῶμεν ἐκ πίστεως Χριστοῦ καὶ οὐκ ἐξ ἔργων νόμου, δι τοῦ ἐξ ἔργων νόμου οὐ δικαιωθήσεται πᾶσα σάρξ». Και λίγο μετά ἐκφράζει θετικὰ τὴν ίδια βασικὴ θεολογικὴ — ἐκκλησιολογικὴ, δχι ψυχολογικὴ ἡ μαστική! — ἀρχή : «Χριστῷ συνεσταύρωμαι· ζῶ δὲ οὐκέτι ἔγω, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός· δὲ νῦν ζῶ ἐν σαρκὶ, ἐν πίστει ζῶ τῇ τοῦ οὐλοῦ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀγαπήσαντός με καὶ παραδόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ ἐμοῦ» (2, 19 έ.).

Στὸ ἐπίκεντρο τῆς πολεμικῆς τοῦ Παύλου βρίσκεται ἡ νέα ζωὴ, ἡ

καινή κτίση πού χαρίστηκε στὸν κόσμο μὲ τὸ σταυρὸ τοῦ Χριστοῦ. Δὲν πρόκειται γιὰ μὰ theologia crucis μὲ τὴν προτεσταντικὴ ἔννοια, ἀλλὰ γιὰ μὰ νέα δημιουργία μὲ τὴν ἀνθρώπωση καὶ τὸ δῶλο ἐπει τοῦ Χριστοῦ. ποὺ κορύφωση του εἶναι βέβαια ὁ σταυρικὸς θάνατος ὡς κατάδειξη καὶ ὑπέρβαση συνάμα τῆς ἀνθρώπινης ἀδύναμιας καὶ καυχήσεως. Κι ἀκριβῶς σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο φαίνεται ἡ αἵρεση τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς σωτηριολογικῆς δυνατότητας τοῦ Νόμου. Ωἱ ιουδαΐζοντες πιστεύουν στὴ δύναμη τῆς συνέχειας κατὰ σάρκα καὶ στὴ δυνατότητα τῆς τηρήσεως τῶν ἐντολῶν νά παράσχει τῇ σωτηρίᾳ, ὑποβιβάζοντας ἔτσι τὸ ἔργο καὶ τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ στὰ δρια μᾶς ιουδαϊκῆς ἀποκαλυπτικῆς εἰκόνας γιὰ τὰ ἔσχατα. Ὁ Παῦλος μεταβέτει τῇ σωτηρίᾳ ἀπὸ τὰ ἔσχατα στὸ πρόσωπο καὶ τὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ καὶ στὴ βίωσή της ἐν Πνεύματι ἥδη κατὰ τὸ παρὸν μέσα στὴν Ἐκκλησία καὶ βλέπει τὴν πραγματικότητα τῆς σωτηρίας δχι στὴ τήρηση τῶν ἐντολῶν, ἀλλὰ στὴν ὀντολογικὴ ἀλλαγὴ τοῦ ἀνθρώπου, στὴ συμμόρφωσή του μὲ τὸν Χριστὸ (4, 19), ώστε νά εἶναι οὐσιαστικὰ μέλος τῆς καὶ καινῆς κτίσεως. Κοντολογής, ἡ διαφορὰ δὲν βρίσκεται στὴν ἔριδα γιὰ τὸ Νόμο καθαυτὸν, ἀλλὰ στὴν ἀναγνώριση τῶν σωτηριολογικῶν συνεπειῶν τοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ, ποὺ καθιστοῦν αὐτομάτως δευτερεύουστα τὴν ἀξία τοῦ Νόμου καὶ δλων τῶν συναφῶν ιουδαϊκῶν ἀπόνεων γιὰ τὴν Ιστορία τῆς σωτηρίας καὶ τὴ συνέχισή της στὰ δρια τοῦ Ἰσραὴλ κατὰ σάρκα. Σὲ τελευταία ἀνάλυση ἡ διαφορὰ βρίσκεται στὴν ἐκτίμηση τῆς θεολογικῆς σημασίας τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ: γιὰ τὸν Παῦλο ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ ἀνακαινιστῆς τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου ποὺ δημιουργεῖ μὰ νέαν ἀνθρωπότητα (3, 26 ἐ.), μὲ κύριο γνώρισμα τὸ ἄγιο Πνεύμα (5, 16 ἐ.), ἐνδι γιὰ τοὺς ιουδαΐζοντες ὁ ρόλος του εἶναι περιορισμένος στὰ πλαίσια τῆς ιουδαϊκῆς ἀποκαλυπτικῆς, ποὺ βλέπει τὸ Μεσσία ως τηρητὴ καὶ ἐγγυητὴ τοῦ Νόμου.

Τὸ κριτήριο τῆς ὀρθοδοξίας, δπως φαίνεται μέσα ἀπὸ τὶς γράμμες τοῦ Παύλου, δὲν εἶναι ἡ νομιστικὴ ἀπόκλιση καθαυτὴ, ἀλλὰ ἡ ἀπεμπόληση τοῦ χριστιανισμοῦ στὸ σύνολό του ὡς βιώσεως τῆς καινῆς ζωῆς μέσα στὴν καινὴ κτίση. Γιατὶ στὴν καινῆ κτίση (6, 5 πρβλ. 2 Κορ. 5, 17) συνοψίζεται ἡ ἀντικειμενικὴ ἀλλαγὴ τοῦ ἀνθρώπουν Εἶναι μὲ τὸ ἀπολυτρωτικὸ ἔργο τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ καὶ ἡ ὑποκειμενικὴ βίωσή της μὲ τὴν καρποφορία τοῦ Πνεύματος στὴν καθημερινὴ ζωὴ (5, 22 ἐ.).

· Η ἀντικατάσταση τῶν δύο αὐτῶν δψεων τῆς καινῆς κτίσεως μὲ ἔνα ἑθνικὰ περιορισμένο νομιστικὸ ἀνθρωποκεντρισμὸ εἶναι ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸ Ἐναγγέλιο. ἄρα αἵρεση, γιὰ τὴν δόπια ίσχυει μόνο τὸ ἀνάθεμα! Τὸ κριτήριο τοῦ Παύλου, λοιπόν, δὲν ἀνύγεται σὲ μιὰ «δική» του θεολογία οὔτε περιορίζεται σὲ μιὰ «διδασκαλία», ἀλλὰ ἀντικατοπτρίζει τὴν ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας στὸ σύνολό της. Εἳσι αἵρεση εἶναι ἡ βλασφημία κατὰ τοῦ ἄγιου Πνεύματος ποὺ ζωοποιεῖ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ.

3. Τὸ μεθοδολογικό πρόβλημα

Είναι φανερό, ἀπ' δσα ἐλέχθησαν, πώς ἡ χρησιμοποίηση τῶν κατηγοριῶν αἵρεση καὶ δρθοδοξία γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς πίστεως τῶν ιουδαΐζοντων καὶ τοῦ Παύλου ἀντιστοίχως δὲν ἀποτελεῖ a posteriori σχηματοποίηση, ἀλλὰ διαπίστωση τοῦ ἱστορικοῦ τοῦ ἀρχέγονου Χριστιανισμοῦ — ἔστω κι ἂν δὲν δέχεται τὴν ἀλήθεια τῆς πίστεως. Ἡ ἀπόδοση τῆς δρθοδοξίας στὸν Παῦλο δὲν εἶναι ἀξιολογικὴ κρίση βάσει τῆς ἐπικρατήσεως τῶν ἀπόψεων του, ἀλλὰ ἱστορικὴ διαπίστωση. Γιατὶ δὲ Παῦλος ἐκφράζει τὴν νέα πίστη, ἐνῶ οἱ ἀντίπαλοι του διπισθοδρομοῦν οὐσιαστικά στὸν ιουδαϊσμὸν — κι αὐτὸ δχι γιατὶ δέχονται τὴν ἴσχυ τοῦ Νόμου, ἀλλὰ γιατὶ διαγράφουν τὴν ἀνακαίνιση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ Χριστὸν καὶ τὴν πορεία του στὴν δόδο τῆς ζωῆς ποὺ καθορίζει τὸ ἄγιο Πνεῦμα. Αὐτὸ εἶναι δλοφάνερο ἀκόμη καὶ γιὰ τὸν ἄπιστο ἐρευνητὴν, ποὺ ξέρει καὶ θέλει νὰ διαπιστώσει τὸ νέο ποὺ ἔφερε ὁ χριστιανισμὸς στὴν ἱστορία τῶν θρησκειῶν. Γιατὶ χριστιανισμὸς δὲν εἶναι ἡ συνέχιση τοῦ ιουδαϊσμοῦ, ἀλλὰ μιὰ νέα δόδος, αἵρεση ἢ δπως ἀλλιῶς θέλει κανεὶς νὰ τὸν χαρακτηρίσει σὲ σχέση μὲ τὸν ιουδαϊσμὸν. Ἡ διαφορά φαίνεται δλοκάθαρα στὴν ἀντικατάσταση τοῦ παλαιοῦ, νομικοῦ τρόπου ζωῆς ἀπὸ ἕνα νέο δρόμο, τῆς πορείας ἐν Πνεύματι πρὸς τὴ «συμμόρφωση» μὲ τὸ Χριστό.

Μεθοδολογικά γιὰ τὸν ἐρμηνευτὴ τῶν κειμένων αὐτὸ σημαίνει πώς μπορεῖ νὰ διακρίνει τὰ δρια τῆς δρθοδοξίας ἀπὸ τὴν αἵρεση — καὶ πρέπει νὰ τὰ διακρίνει, ἀν θέλει νὰ δεῖ σωστά καὶ ἱστορικά τὴν ἐξέλιξη τῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλιῶς χάνεται στὸ συγκρητιστικὸ περιβάλλον τῆς ἐποχῆς ποὺ μελετᾷ καὶ μένει σὲ ἔξωτερικά, ρευστά καὶ δευτερεύοντα γνωρίσματα τῆς πίστεως, ἀντικαθιστώντας τὴ βίωση τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως μὲ τὸ γλωσσικὸ της πρόβλημα — σὲ τελευταία ἀνάλυση παρουσιάζοντας μιὰν αἵρεση σάν 'Ἐκκλησία.

Οσο γιὰ τὸ χριστιανὸ ἐρμηνευτὴ, χωρὶς νὰ χάνει τὴ νηφαλιότητα καὶ καθαρότητα τοῦ παρατηρητῆ ποὺ καταγράφει τὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι ^{ας}, ἔχει καὶ ἕνα πλεονέκτημα ἔναντι τοῦ θύραθεν : κατανοεῖ καλύτερα τὰ δρια τῆς δρθοδοξίας, γιατὶ ζεῖ μέσα στὸ χθρο ποὺ ἔξακολουθεῖ νὰ βιώνεται καὶ νὰ ἐπανερμηνεύεται συνεχῶς ἡ δρθοδοξία. Ἡ ἐκουσία καὶ συνειδητὴ ἔνταξη του στὴν Ἐκκλησία τοῦ παρέχει τὴν ἐρμηνευτικὴ χάρη, τὸ χάρισμα

53. Αὐτὸ δὲ σημαίνει ἀπονοσία προϋποθέσεων, γιατὶ πάντα ὑπάρχει μιὰ προσχηματισμένη εἰκόνα γιὰ τὸν κόσμο καὶ τὴν ἱστορία, δπως κι ἂν εἶναι ἡ θέση τοῦ ἐρμηνευτῆ. Τὸ θέμα εἶναι νὰ ἔχει συνειδητὴ τῶν προϋποθέσεων του ὁ ίδιος ὁ ἐρμηνευτής (ἢ ἱστορικὸς), ὥστε νὰ περιορίζεται, δσο γίνεται, ἡ προσαρμογὴ τῶν κειμένων στὶς a priori ἀπόνεις του.

τοῦ Πνεύματος ποὺ δόδηγει στήν ἀλήθεια καὶ προπαντὸς κάνει καρπὸ τῆς καθημερινῆς πράξεως τὴν ἀλήθεια. Δέν εἶναι τυχαῖο πώς ὁ Παῦλος ἐντάσσει καὶ τὴν πίστη — στὴ διπλὴ δψη τῆς ως *fides qua creditur* καὶ ως *fides quae creditur* — στοὺς καρποὺς τοῦ Πνεύματος (5, 22), ἐκφράζοντας οὐσιαστικά ἔτσι αὐτὸ ποὺ λέγει ὁ Ἰωάννης γιὰ τὸν Παράκλητο, δ ὅποιος θὰ «δόδηγήσει ὑμᾶς εἰς τὴν ἀλήθειαν πᾶσαν» (Ιω. 16, 13). Γιατὶ σὲ τελευταῖα ἀνάλυση θεολογία εἶναι ἀποκάλυψη τῆς ἀλήθειας, δηλαδὴ ἔρμηνεία τοῦ μυστηρίου τῆς θείας οἰκονομίας γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου. Καὶ ἡ θεολογία γίνεται σωστά μόνο μὲ τὴ χάρη τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ καὶ ἐν Πνεύματι.

Δέν μπορεῖ, συνεπῶς, νὰ γίνεται λόγος γιὰ «οὐδέτερη» ἔρμηνεία τῶν κειμένων κι ἀκόμη λιγότερο γιά τοπθετήση τοῦ Παύλου διπλὰ στοὺς ἀντιπάλους του τῆς Γαλατίας. Κάτι τέτοιο θὰ δημιουργοῦνται ἡθελημένη ἢ ἀθέλητη σύγχυση καὶ ἀντικατάσταση τῶν ὄριων τῆς Ἐκκλησίας μὲ κάτι τελείως διαφορετικό, δημος ἡ κίνηση τῶν ιουδαϊζόντων. Αὐτὸ ποὺ περιγράφει δοποὶος βλέπει ἔτσι τὰ πράγματα δὲν εἶναι ἡ Ἐκκλησία στήν πορεία τῆς μέσα στὸν κόσμο. ἀλλὰ ἔνα αἱρετικὸ μέρος τοῦ ιουδαϊσμοῦ. Στήν ἐποχὴ δημος ποὺ ἀναφερόμαστε ὑπάρχει ἥδη χάσμα ἀνάμεσα στὴ συναγωγὴ καὶ τὴν Ἐκκλησία, ποὺ τὸ ἔχει κάνει σαφέστερο τὸ μαρτύριο τοῦ Στεφάνου καὶ — ίσως γιὰ τὸν ἴδιο λόγο — τοῦ Ἰάκωβου τοῦ Ζεβεδαίου. Θὰ ἡταν ιστορικὰ ἐσφαλμένο καὶ μεθοδολογικὰ ἀνεπίτρεπτο νὰ ἐπιμένουμε στήν ἀποψη πώς δὲν ὑπάρχουν ἀκόμη διαχωριστικά δρια ἀνάμεσα σ' δοσους διώκονται γιὰ τὴν πίστη καὶ σ' δοσους ἐρωτοτροποῦν μὲ τοὺς διώκτες τῆς Ἐκκλησίας...

Ἡ χρησιμοποίηση τῶν κατηγοριῶν αἱρεση καὶ δρθοδοξία δὲν μπορεῖ βέβαια νὰ γενικευτεῖ αὐθαίρετα οὕτε νὰ γίνει ἀφορμὴ γιά δημιουργία κανόνα μέσα στὸν Κανόνα. Ὁ ἔρμηνευτής, περισσότερο ἀπ' ὅποιονδήποτε ἄλλο, ξέρει καλά τὸν κλινδυνο τῆς ἀπολυτοποιήσεως τῶν γλωσσικῶν καὶ νοητικῶν σχημάτων. Γι' αὐτὸ οὕτε ταράσσεται δταν διαπιστώνει τὴ γνωστικὴ λ.χ. προέλευση κάποιου χριστολογικοῦ τίτλου οὕτε ταυτίζει τὴν δρθοδοξία μὲ τὸ δρποὶο γλωσσικὸ ἔνδυμά της. Γιατὶ τὸ ἔσχατο κριτήριο του δὲν εἶναι οἱ λέξεις καὶ ἡ θεολογία τους, ἀλλὰ ἡ ἐμπειρία τῆς καινῆς κτίσεως, ποὺ πάντα ἐπανερμηνεύει τὴν ἀποκάλυψη γιὰ νὰ τὴν καταστήσει κατανοητῇ. ἀλλὰ καὶ τούτα εἶναι σταθερά προσανατολισμένη στὸ ιστορικὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ, στὸ μυστήριο τῆς θείας οἰκονομίας. Αὐτὸ τὸ δέσιμο τοῦ χρονικοῦ μὲ τὸ αἰώνιο βρίσκει τὴν ἔκφρασή του καὶ στήν ιστορική - ἔρμηνευτική ἔργασία καὶ κάνει καρποφόρο τὸ ἔργο της.

Συνοψίζοντας τὰ συμπεράσματά μας μποροῦμε νὰ ποῦμε τὰ ἔξης :

Μεθοδογικά ὁ ἔρμηνευτής μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ διακρίνει ἀνάμεσα στὴν ὀρθοδοξία καὶ τὴν αἱρεστὴ, ἢν θέλει νὰ εἰναι συνεπής μὲ τὸ ἔργο του, τὴν ἴστορία τῆς Ἐκκλησίας, δπως φαίνεται μέσα ἀπὸ τὰ κείμενα τῆς Κ. Διαθήκης.

Θεολογικά ὑπάρχει τὸ κριτήριο γιὰ τὴν ὀριοθέτηση τῶν δύο περιοχῶν, δπως δείχνει ἡ Γαλ. Τὸ κριτήριο εἶναι ἡ ἀνακαίνιση τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἀνάκτιση τοῦ κόσμου ἐν Χριστῷ, δπως τὴν βιώνει ἐν Πνεύματι ἡ Ἐκκλησία.

Τέλος, ἴστορικά ὁ διαχωρισμός παρουσιάζεται ἡδη κατὰ τὴν ἀποστολικὴ ἐποχὴ, δπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν πολεμικὴ τοῦ Παύλου κατὰ τῶν ιουδαϊζόντων αἱρετικῶν ποὺ δροῦσαν στὴ Γαλατία.

Η ΥΠΟ ΤΟΥ ΑΠ. ΠΑΥΛΟΥ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΙΣ ΤΗΣ ΑΙΡΕΣΕΩΣ ΤΩΝ ΚΟΛΟΣΣΩΝ

Γεωργίου Παπατζανάκη

1. *'Η ιδρυσις τῆς ἐκκλησίας τῶν Κολοσσῶν.*

Ἡ κοινότης τῆς ἐκκλησίας τῶν Κολοσσῶν ἀπετελεῖτο ἐξ Ἰουδαίων και ἐξ Ἐθνικῶν χριστιανῶν. Περὶ τῶν Ἰουδαίων τῆς περιοχῆς ὑπάρχουν μαρτυρίαι δχι μόνον ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ἀλλά και ἔξωθεν. Ὁ Ἰωσηπος π.χ. ἀναφέρει, διτι ὁ βασιλεὺς Ἀντίοχος ὁ Μέγας (223 - 187 π.Χ.) μετέφερεν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Λυδίας και Φρυγίας δύο χιλιάδες Ἰουδαίους ἐκ τῆς Μεσοποταμίας και Βαβυλῶνος¹. Ἐχομεν δώμας μαρτυρίας και ἐκ τῆς ιδίας τῆς ἐπιστολῆς. Πολλοὶ στίχοι τῆς ἐπιστολῆς ἀναφέρονται εἰς διατάξεις τῆς Μωσαϊκῆς νομοθεσίας, δπως λ.χ. εἰς τὴν περιτομὴν (2,11· 4,11), εἰς ἕορτάς και νεομηνίας (2,16), και εἰς τὴν τήρησιν τοῦ Σαββάτου (2,16).

Περὶ ἐξ Ἐθνικῶν μελῶν τῆς κοινότητος ἔχομεν μαρτυρίας ἐκ τῆς ἐπιστολῆς, ἔνθα τονίζεται ἡ σωτηρία αὐτῶν διὰ τοῦ Χριστοῦ (1,21.27· 2,13). Οἱ Ἐθνικοὶ παρουσιάζονται πῶς ἡσαν ἀπηλλοτριωμένοι εἰς τὴν διάνοιαν και νεκροὶ ἐξ αἰτίας τῶν παραπτωμάτων των πρίν προσέλθουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ. Ἐπίσης εἰς τὴν ἐπιστολὴν συναντῶμεν τεχνικούς δρους ἐκ τῶν μυστηριακῶν τελετῶν τῶν Ἐθνικῶν, δπως π.χ. «έμβατεύων» (2,18), «άκροβυστία» (2,13) κ.ἄλ.

2. *'Η αἰρεσις τῆς ἐκκλησίας τῶν Κολοσσῶν.*

Ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας τῶν Κολοσσῶν ἀνέκυψε τὸ θέμα, ποῖα τὰ δρια τῆς λυτρωτικῆς δυνάμεως τοῦ Χριστοῦ. Οἱ ἐπεροδιδάσκαλοι τῆς ἐκκλησίας τῶν Κολοσσῶν ἤρνοντο τὴν ὑπὲρ τὸν κόσμον λυτρωτικὴν δύναμιν τοῦ Χριστοῦ και πειριζόν αὐτὴν μόνον εἰς τὴν ἄφεσιν τῶν ἀμαρτιῶν τῶν πιστῶν. Ὁ Χριστὸς κατὰ τοὺς ἐπεροδιδάσκαλους δὲν ἦτο τὸ μοναδικὸν μέσον τῆς σωτηρίας και ὁ μοναδικὸς σωτήρ. Οὗτοι ἐπεδίωκον νά μειώσουν τὸ ἀπολυτρωτικὸν ἔργον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ².

1. Ἰωσήπου, Ἀρχαιολογία XII 148 - 150 (III - 4).

2. Μάρκου Σιώτου, Προλεγόμενα εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς πρὸς Γαλ. ἐπιστολῆς τοῦ ἀπ. Παύλου ('Ἄθηναι, 1972) σελ. 59.

Ἡ πλάνη αὐτή δυνατόν νά προηλθε άπό τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰδρυτοῦ τῆς ἐκκλησίας τῶν Κολοσσῶν τοῦ Ἐπαφρᾶ³. Πολλά μέλη τῆς ἐκκλησίας τῶν Κολοσσῶν, τὰ ὅποια ἡκουσαν τὸ κήρυγμα τοῦ Ἐπαφρᾶ δὲν είχον τοῦτο σωστά κατανοήσει. Οἱ ἐντόπιοι Ἰουδαῖοι καὶ Ἐθνικοί, οἱ όποιοι κατηχήθησαν εἰς τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου, δὲν ἀπέβαλον τὰς παλαιάς αὐτῶν ιδέας περὶ ἄγγελων καὶ περὶ μεσαζουσῶν δυνάμεων μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Τὰς δυνάμεις αὐτάς ἔχαρακτήριζον «στοιχεῖα τοῦ κόσμου» (2,8-20) καὶ ἐπίστευον, διτὶ ἐπηρεάζουν τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων. Οὔτοι ὥφειλον νά σέβωνται τάς δυνάμεις αὐτάς καὶ νά τάς ἐπικαλῶνται παραλλήλως μετά τοῦ Χριστοῦ⁴.

Οἱ αἱρετικοὶ ἐν ὑποκρίσει ταπεινοφροσύνης ἐδίδασκον διτὶ οἱ ἀνθρώποι δὲν ἡσαν ἄξιοι νά προσάγωνται εἰς τὸν Θεόν διὰ τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ᾽ διτὶ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην σμικρότητα προσήκει νά κοινωνοῦν πρὸς τὸν Θεόν δι᾽ ἄγγελων (2,16-21)⁵. Τὸ πάθος τοῦτο τῆς ἀγγελολατρείας παρέμεινεν ἐπὶ πολὺ εἰς τὴν Φρυγίαν καὶ Πισιδίαν, ἵνας διτού τοπική σύνοδος εἰς τὴν Λαοδίκειαν τῆς Φρυγίας ἀπηγόρευε τὴν λατρείαν τῶν ἄγγελων⁶.

3. Ἡ ἔποια «στοιχεῖα τοῦ κόσμου» (2,20).

a. Ἐτυμολογία τῆς λέξεως «στοιχεῖον».

Ἡ λέξις στοιχεῖον προέρχεται ἐκ τοῦ ρήματος στοιχέω ἔξ οὖ καὶ στοῖχος (σειρά) καὶ χρησιμοποιεῖται εἰς πολλάς περιπτώσεις πρὸς ἔκφρασιν διαφορετικῶν νοημάτων. α) Κατ᾽ ἀρχὰς ἡ λέξις στοιχεῖον ἐκφράζει τὸ μέλος σειρᾶς τίνος ἢ τὸ ἀπλούστατον συστατικὸν τοῦ λόγου, στοιχειώδης ἥχος ἢ γράμμα, φθόγγος⁷ κλπ. β) Τὴν σκιάν υπὸ τῆς ὥποιας ἐμετρεῖτο ὁ χρόνος⁸. γ) Τὸ συστατικὸν ἔξ οὗ ἀποτελεῖται σῶμα τι⁹. δ) Τὰ ἔξ ὧν σύγ-

3. Νικ. Λούθαρι, 'Υπόδημνημα εἰς τὴν πρὸς Κολ. ἐπιστολὴν (Θεσ/νίκη, 1920) σελ. 27.

4. Βασ. Ἰωαννίδου, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Κ.Δ. (Αθῆναι, 1960) σελ. 293.

5. Θεοδωρῆτον, Ἐρμηνεία τῆς πρὸς Κολ. ἐπιστολῆς, PG 82, 613.

«Τοῦτο τοίνου συνεβούλευον ἐκεῖνοι γίνεσθαι, ταπεινοφροσύνη δῆθεν κεχρημένοι καὶ λέγοντες ως ἀδρατος δὲ τῶν ὅλων Θεός, ἀνέφικτός τε καὶ ἀκατάληπτος, καὶ προσήκει διά τῶν ἄγγελων θείαν εὑμένειαν πραγματεύεσθαι».

6. Θεοδωρῆτον, μνημ. Ἑργ. 613.

7. Ἀριστλ. Μετεωρ. 998α, 23 «φωνῆς στοιχεία καὶ ἀρχαὶ δοκοῦσιν εἶναι ταῦτα· ἔξ ὧν σύγκειται αἱ φωναὶ πρῶτον». Πρβλ. Πλάτων Θεατ., 202, Ε.

8. Ἀριστοφ. Ἐκκλ. 652 «δταν ἡ δεκάποντον τὸ στοιχεῖον».

9. Πλάτων Θεατ. 201, Ε, «Τὰ πρῶτα οἰονπερεὶ στοιχεῖα, ἔξ ὧν ἡμεῖς τε συγκειμέθω καὶ τ' ἄλλω». Πρβλ. Ἀριστλ. Μετεωρ. 338α, 22 καὶ Φιλωνος Ἀλεξ.. Περὶ τῆς κατὰ Μωύσεα Κοσμοποίησα, 146.

κείται τὸ σύμπαν συστατικά μέρη¹⁰. ε) Πάσαν φυσικήν δύναμιν αὐτομάτως ἐνεργοῦσαν¹¹. στ) Τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν πάσης ἐπιστήμης¹². ζ) Τὰς βασικάς γνώσεις κτιὶ διδασκαλίας ἐνδὲ πράγματος¹³. η) Τὰ οὐράνια σώματα (ἡλιος, σελήνη, ἀστέρες) καὶ τὰς εἰς αὐτά ὑπαρχούσας πνευματικάς ἢ ἀγγελικάς δυνάμεις¹⁴.

‘Από τὴν ἐποχὴν τοῦ Πλάτωνος καὶ ἔων Σοφιστῶν ἀρχεται ἡ τεχνικὴ χρῆσις τοῦ ὅρου «στοιχεῖα» εἰς τὴν φιλοσοφικὴν γλῶσσαν. Οὕτως ἡ λέξις «στοιχεῖον» ταύτιζεται πρὸς τὴν θεμελιώδη οὐσίαν καὶ δύναται νὰ σημαίνῃ τὴν ὄλην, τὸ εἶδος, τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ στιον. Κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους αἱ φιλοσοφικαὶ ἴδεαι περιβάλλονται μὲ μυθολογικὸν ἔνδυμα καὶ τὸ φιλοσοφικὸν «στοιχεῖον» ἐκλαμβάνεται μυθολογικῶς πρὸς δήλωσιν τῶν ἐνοικούντων πνευμάτων ἐντὸς τῶν στοιχείων (γῆ, ὕδωρ, πῦρ, ἀήρ, σελήνη, ἥλιος, ἀστέρες)¹⁵.

Τὰ κοσμικὰ στοιχεῖα ἔθεωρήθησαν ὡς ἔμψυχα δητα, ἵδια δὲ οἱ ἀστέρες κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Περὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν ἀστέρων ὡς πνευμάτων ἔχομεν πολλάς μαρτυρίας εἰς τὴν Π. Διαθήκην¹⁶.

Ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ τὰ «στοιχεῖα τοῦ κόσμου» χρησιμοποιοῦνται μὲ τὴν σημασίαν τῶν πνευματικῶν δυτῶν καὶ ἔχουν κοσμολογικὸν ὄνόμα καὶ ὅχι ἀστρολογικὸν¹⁷. Συγκεκριμένως τὸ χωρίὸν Γαλ. 4,3 χρησιμοποιεῖ ὁ ἀπ. Παῦλος διά νὰ καταπολεμήσῃ τὸν ἐτεροδιδασκάλους, οἱ δόποιοι ὑπηρέτουν εἰς τὴν δεισιδαιμονίαν ἐκείνην καὶ ἐκήρυττον τὴν προσαγωγὴν πρὸς τὸν Θεόν δχι τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ διά τῶν πνευματικῶν δυτῶν, τὰ δόποια ἐκάλουν «στοιχεῖα τοῦ κόσμου» καὶ ἐταύτιζον αὐτὰ πρὸς τὰς ἀγγελικάς δυνάμεις. Ἀλλαχοῦ δ ἀπ. Παῦλος μὲ τὰ «στοιχεῖα» ἐκφράζει τὰς δαιμονικάς ἀρχὰς καὶ ἔξουσίας¹⁸. Εἰς τὴν πρὸς Γαλ. ἐπιστολὴν τὰ «στοιχεῖα» ἐκφράζουν καὶ τὴν ἔξουσίαν τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου. Κατὰ τὴν Ἰουδαϊκὴν ἀντίληψιν ὁ Μω-

10. Πλάτων, Τιμ. 56b «τὸ πῦρ, ὕδωρ, ἀήρ καὶ ἡ γῆ».

Πρβλ. Ἐπικτήτου Διατριβὴ III 13,14, Ἰωσήπου Ἀρχαιολογία 3,183, Ἰουδαϊκὸς πόλεμος 5,213.

11. Ὁρφ. Ὅμν. 5,4 «Ἄλοήρ, κόσμου στοιχεῖον ἀριστον».

12. Ἀριστ. Μεταφ. 4,3 p. 1014 a «αἱ γῆρα πρῶται ἀποδείξεις ... εἰοὶ δὲ τοιοῦτοι συλλογισμοὶ ... ἀρχάς τισι δοκεῖν εἰναι».

13. Ξεν. Ἀπομνημ. 2,1,1, «ἀρξάμενοι ἀπὸ τῆς τροφῆς ὁσπερ ἀπὸ τῶν στοιχείων».

14. Σοφ. Σοφ. 13,2 «ἄλλ.» ἡ πῦρ ἡ πνεῦμα ἡ ταχινὸν ἀέρα ἡ κύκλον ματρὸν ἡ βίαιον ὕδωρ ἡ φωτιήρας οὐρανοῦ πρυτάνεις κόσμου θεούς ἐνόμισαν».

Περὶ τῆς σημασίας τῶν στοιχείων βλέπε καὶ τὴν ἐργασίαν, Βασ. Τσάκωνα, Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κολ. ἐπιστολὴν τοῦ ἀπ. Παύλου (Ἀθῆναι, 1975) σελ. 119.

15. Νικ. Λούθιαρι, μνημ. Ἐργ. σελ. 38.

16. Σοφ. Σολομ. 13,2.

17. Κολ. 2,8.20· Γαλ. 4,3.9.

18. Ἐφεσ. 6,12· 2 Κορ. 4,4.

σαϊκός νόμος ἐδόθη διὰ τῶν ἀγγέλων¹⁹. Οἱ Ἰουδαῖοὶ ἐθεώρουν τὸν Μωσαϊκὸν νόμον ἄφθαρτον καὶ τάς ἐντολάς αὐτοῦ μὲ αἰώνιον κύρος καὶ διάρκειαν (Σοφ. Σολ. 18,4). Ἡ ἀντίληψις αὐτὴ προσέδιδε εἰς τὸν Μωσαϊκὸν νόμον τὴν σημασίαν τῆς ἔξουσίας καὶ τῆς δυνάμεως. Ἡ δὲ σχέσις τῶν ἀγγέλων μὲ τὸν Μωσαϊκὸν νόμον ήτο ἔξωτερική, διότι δὲ δημιουργός τοῦ Νόμου εἶναι ὁ Ἰδιος ὁ Θεός καὶ οἱ ἄγγελοι εἶναι ὑπηρετικά δργανα Αὐτοῦ (Δευτερ. 33,2· Πράξ. 7,38,53). Ὁταν ἡλθε ὁ Χριστὸς, ὁ Μωσαϊκὸς νόμος, ἡ ἔξουσία τῶν «στοιχείων» ἔπαισε νά ἔχῃ ισχύν. Ἡ δουλεία εἰς τὸν Μωσαϊκὸν νόμον είχε ως συνέπειαν τὸν φόβον, ἐνῷ ἡ ἐλευσις τοῦ Χριστοῦ ἔφερεν τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας καὶ τὴν κατάργησιν τῆς δυνάμεως τῶν «στοιχείων».

β. Αἱ ἀντιλήψεις περὶ πνευμάτων καὶ ἀγγέλων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ.

Οἱ ἄγγελοι φέρουν διάφορα δνόματα, δπως υἱοὶ τοῦ Θεοῦ, θεοί, ἥρωες, ἄγιοι, υἱοὶ τοῦ Οὐρανοῦ²⁰. Ο προφήτης Ἱεζεκιήλ ὀνομάζει τοὺς ἀγγέλους πνεύματα²¹. Βεβαίως τὸ κύριον δνομα τῶν ἀγγέλων παραμένει νά είναι «ἄγγελοι»²². Εἰς τὸν Ἰουδαϊσμὸν ὑπῆρξε ἡ ἀντιληψις, δτι οἱ ἄγγελοι εἶναι πνευματικά δντα. Οὗτοι ἐμφανίζονται παντοῦ, εἰς τὸν οὐρανόν, εἰς τοὺς ἀνέμους, εἰς τὴν βροχήν, εἰς τὰς πηγάς, εἰς τὴν χλόην, εἰς τὰ ζῷα, εἰς δλον τὸν φυσικὸν κόσμον καὶ διά τοῦτο χαρακτηρίζει αὐτοὺς ως πνεύματα ἡ ὡς «στοιχεῖα»²³. Ἀξιον παρατηρήσεως είναι, δτι ἡ Π. Διαθήκη δὲν ὄμιλετ περὶ θεοποίησεως τῆς φύσεως καὶ θεωρετοὺς ἀγγέλους ἐξ οὐρανοῦ προερχομένους καὶ ἐνέχοντας φυσικάς δυνάμεις²⁴.

Ἡ λατρεία τῶν ἀγγέλων ἐνεφανίσθη εἰς τὸν Ἰουδαϊσμὸν, ἀλλ ὁ ἐπίσημος Ἰουδαϊσμὸς ἀπέρριψε αὐτὴν²⁵. Ἀντιθέτως ὁ δψιμος Ἰουδαϊσμὸς ἀναπτύσσει ἀξιόλογον δογματικὴν διδασκαλίαν περὶ ἀγγέλων καὶ προσδίδει εἰς αὐτοὺς δλως ιδιαιτέραν τιμήν. Οἱ ἄγγελοι ἔχουν μέρος τῆς ἔξουσίας τοῦ Θεοῦ ἐπάνω εἰς τὴν γῆν²⁶. Τὸ βιβλίον τοῦ Αἰθ. Ἐνώχ ἀναφέρει,

19. Γαλ. 3,19· Ἐβρ. 2,2.

20. Ἐνώχ 6,2 «καὶ ἐθέσαντο αὐτάς οἱ ἄγγελοι υἱοὶ οὐρανοῦ». Πρβλ. Ἐνώχ 13,8· 14,3· 101,1.

21. Ἰεζ. 3,12 «καὶ ἀνέλαβε με πνεῦμα ...» καὶ στιχ. 14 «τὸ πνεῦμα ἐξῆρε με καὶ ἀνέλαβε με ...».

22. Ἰωβ 38,7 «... ἡνεσάν με φωνῇ μεγάλῃ πάντες ἄγγελοι μου».

23. Wilhelm Bousser, Die Religion des Judentums (Tübingen³ 1966) σελ. 321.

24. Κριται 5,20 «εξ οὐρανοῦ παρετάζαντο οι ἀστέρες ...». Πρβλ. Δευτ. 4,19· 17,3· Ἰερ. 8,2· 1,5.

25. Δευτερ. 4,19 «καὶ μὴ ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ Ιδών τὸν ἥλιον καὶ πάντα τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ, πλανηθείς καὶ προσκυνήσεις αὐτοῖς καὶ λατρεύσης αὐτοῖς ...».

26. Αἰθ. Ἐνώχ 60,11 - 25· 69,22.

ὅτι οἱ ἄγγελοι ἀναλαμβάνουν νὰ λέγονται ψυχούν τὸ κακὸν ἀπὸ τὴν γῆν²⁷. Ἐπίσης ὁ Ἰδιος συγγρ. παρουσιάζει τοὺς ἄγγέλους νὰ ὑπηρετοῦν τὴν ἀσφάλειαν τῶν δικαίων²⁸. Παρομοίας ἀντιλήψεις περὶ ἄγγέλων συναντῶμεν καὶ εἰς τὴν κοινότητα τῶν Ἑσσαίων²⁹.

Τάς ἀνωτέρω περὶ ἄγγέλων παραστάσεις τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἔχει ὑπ’ ὅψει ὁ ἀπ. Παῦλος εἰς τὴν ἔκφρασιν «τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου». Αἱ παραστάσεις δύμας αὐταὶ στηρίζονται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην παράδοσιν³⁰ καὶ ὅχι εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν Π. Διαθήκην. Ο ἀπ. Παῦλος χρησιμοποιεῖ εἰς τὰς ἐπιστολὰς του τὰς περὶ ἄγγέλων παραστάσεις τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ διὰ νὰ τονίσῃ, διτὶ ἡ σωτηρία μόνον ἀπὸ τὸν Χριστὸν προέρχεται καὶ κάθε ἄλλη ἀποκάλυψις ἡ διδασκαλία περὶ σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου είναι πλάνη καὶ ἀνύπαρκτος.

γ. Ἡ εἰς τὰ πνεύματα πίστις τῶν Ἐθνικῶν.

*Διὰ νὰ κατανοήσωμεν τὴν μυστηριακὴν ζωὴν καὶ λατρείαν τῶν πνευμάτων εἰς τοὺς ἔξ 'Ἐθνῶν Γνωστικοὺς πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὅψει τὰ ἔξις: α) Εἰς τοὺς Γνωστικοὺς ὑπάρχει μία δυαρχία, ἡτοι πνεύμα καὶ ὅλη. Ἡ ὅλη θεωρεῖται ἡ ἀρχὴ τοῦ κακοῦ. "Οταν οἱ Γνωστικοὶ ἀναφέρωνται εἰς τὴν ἐννοιαν «πνεῦμα» ἔξαρτῶνται ἐκ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, ἐνῷ ὅταν ἀναφέρωνται εἰς τὴν ἐννοιαν «ψυχῆς» ἔξαρτῶνται ἐκ τῆς μυθολογίας καὶ τῆς θρησκείας³¹. β) Οἱ Γνωστικοὶ ἐθεοποίησαν τὴν φύσιν καὶ ἀπεδέχθησαν τὴν ὑπαρξίαν πνευμάτων, τὰ δόποια ἐλατρευσαν. Ἡ ἐννοια τῆς λατρείας τῶν ἄγγέλων ἀπαντᾷ εἰς τοὺς Γνωστικοὺς καὶ συνδέεται μὲ τὴν κίνησιν τῶν ἄστρων³².

Κατὰ τὴν γνώμην πολλῶν θρησκειολόγων καὶ ἄλλων ἐρευνητῶν, αἱ περὶ ἄγγέλων καὶ ἀστέρων ἀντιλήψεις προήρχοντο ἀπὸ ἀνατολικὰς μυστηριακὰς διδασκαλίας³³. Ἡ ἐννοια «στοιχεῖα» συνδέεται μὲ θεῖκάς καὶ ἡμιθεῖκάς οὐσίας. Τούτο φαίνεται μὲ σαφήνειαν εἰς τὰς μαγικὰς προσευχάς τῶν Αἴγυπτων. Ως εἶναι γνωστόν ὁ Ἐρμῆς ἐλατρεύετο ὡς θεὸς τῆς μυστικῆς σοφίας καὶ συγγραφεὺς τῶν ιερῶν γραφῶν. Τὰ Ἐρμητικά κείμενα εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς δημιουργίας δονομάζουν αὐτὸν «Νοῦν». Ο «Νοῦς»

27. Ἔνωχ 10,16,20.

28. Ἔνωχ 10,9,5. Πρβλ. Paul Volz, Die Eschatologie der Jüdischen Gemeinde (Hildesheim, 1966) σελ. 333.

29. Ὑμνοι 6,13.

30. Κοι. 2,8 «κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων ...».

31. Kurt Rudolph, Gnosis und Gnostizismus (Darmstadt, 1975).

32. Schmithals Walter, Die Häretiker in Galiläen, ZNW 47 (1956) σελ. 49.

33. Ernst Lohmeyer, Die Briefe an die Philipper, Kolosser und an Philemon (Göttingen, 1964) σελ. 104.

έκφραζει τὴν θεϊκὴν οὐσίαν, ἡ δομή παραμένει τὸ ὀτελείωτον πλήρωμα τοῦ φωτός. Κατόπιν ἔχομεν τὴν ὑγράν φύσιν καὶ ἐν συνεχείᾳ τὰ στοιχεῖα πῦρ καὶ ἄηρ. Εἰς τὰ Αἰγυπτιακά κείμενα ταυτίζεται ὁ ἀγαθός δαιμών μὲ τὸν Ἐρμῆν. Ἀλλαχοῦ δυνομάζεται ὁ Ἐρμῆς ὁ ἄγγελος τῆς μετανοίας. Μία ἀλλή μαγικὴ προσευχὴ ἀναφέρει τὸ δνομα τοῦ ἄγγελου Ἀγαθοήλ. Ὑπάρχει πλήθος μαγικῶν προσευχῶν τῆς Αἰγύπτου, εἰς τὰς ὁποίας οἱ πλανῆτες δυνομάζονται ἄγγελοι ἢ δαιμόνες καὶ θεωροῦνται οἱ κοσμοκράτορες τοῦ αἰώνος τούτου³⁴. Ἡ λατρεία τῶν ἀστέρων εἰχεί ἐπικρατησεῖ εἰς τὴν Περσίαν, ἐξηπλώθη πρὸς τὴν Μεσόγειον καὶ ἐπηρέασε τὰς μαγικὰς τελετάς τῶν Αἰγυπτίων. Ἡ θρησκεία τοῦ Μίθρα ἀναφέρεται εἰς τὴν λατρείαν τῶν «στοιχείων»³⁵. Περὶ τῆς σημασίας τῶν «στοιχείων» εἰς τὰ Μυστήρια γράφει, καὶ ὁ Ἀπούλειος, ὁ δόποιος τονίζει, ὅτι ἡ θεά Περσεφόνη κυριαρχεῖ τῶν στοιχείων³⁶.

Περὶ τῆς ἐπιδράσεως ἔθνικῶν ἀντιλήψεων ἐκ τῶν μυστηριακῶν θρησκειῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν Κολοσσῶν συμβάλλει καὶ ὁ τεχνικὸς δρός «ἔμβατεύειν». Ὁ δρός οὗτος ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς τὴν γλώσσαν τῶν μυστηρίων πρὸς δῆλωσιν τῆς εἰσόδου τοῦ μυουμένου εἰς τὸ ἱερόν καὶ πρὸς «ἐποπτείαν» κατὰ τὸ τελευταῖον στάδιον τῆς μυήσεως³⁷. Μία ἐπίδρασις ἐπίσης τῶν Νεοπυθαγορείων ἀντιλήψεων είναι δυνατὸν νά ἔλαβε χώραν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Φρυγίας, ἡτις ἐφιλοξένει πολλάς μυστηριακάς λατρείας. Εύρεθη κείμενον τῶν Νεοπυθαγορείων τοῦ α' αἰώνος π.Χ., τὸ δόποιον ἀναφέρει ὅτι ὁ κόσμος κατάγεται ἀπὸ τὰ τέσσερα στοιχεῖα καὶ τὸ ἀθάνατον θεϊκὸν καὶ ἀνώτερον στοιχείον είναι ὁ Αἰθήρ³⁸. Περὶ τῆς ἐπιδράσεως ἀντιλήψεων ἐκ τῶν Νεοπυθαγορείων ὑπάρχουν καὶ νεώτεραι γνῶμαι ἐρμηνεύτων³⁹. Αἱ ἀσκητικαὶ ἀντιλήψεις τῆς πρὸς Κολ. ἐπιστολῆς δύνανται νά ἔχουν δχι μόνον Ιουδαϊκὴν προέλευσιν ἀλλὰ καὶ γνωστικὴν. Ἀπό τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἐμπεδοκλέους ἐπικρατεῖ ἡ ἀντιλήψις, ὅτι ὁ ἀνθρωπὸς κινεῖται εἰς ἓνα κύκλον τῶν στοιχείων καὶ καταδιώκεται ἀπὸ τὸ ἔνα στοιχεῖον πρὸς τὸ ὄλλο καὶ δύναται μόνον δι' αὐτηρῶν ἀσκῆσεν νά ἔλευθερωθῇ. Ἡ ψυχὴ διέρ-

34. R. Reitzenstein, *Poimandres* (Leipzig, 1904) σελ. 75.

35. Ἡρόδοτος 1,131 «θύουσιν δὲ ἡλίῳ τε καὶ οελήνῃ καὶ γῇ καὶ πυρὶ καὶ ὄντας καὶ ἀνέμοις». Ἐπίσης, Martin P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*, II (München, 1961) σελ. 676.

36. Ἀπούλειος, *Μεταμορφώσεις* 11,23 «accessi confinium mortis et calcato Proserpine limine per omnia vectus elementa remeavi».

37. Martin Dibelius, *An die Kolosser Epheser an Philemon* (Tübingen², 1953) σελ. 35.

Ἐπίσης, Ἰωάννου Καραβιδοπούλου, Ἐρμηνευτικὸν ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κολ. ἐπιστολὴν τοῦ ἀπ. Παύλου (Θεσ/νική, 1969) σελ. 449.

38. Herman Diele, *Die Fragmente der Vorsokratiker* I 448, 33 - 451, 19.

39. Ernst Percy, *Die Probleme der Kolosser und Epheser Briefe* (Lund, 1946).

χεται δι' δολων τῶν στοιχείων, ἔως διου φθάσῃ εἰς τὸ ἀνώτερον, τὸν Αἰθέρα. Οὐτω ἐξηγοῦνται αἱ περὶ καθάρσεων τῆς ψυχῆς ἀντιλήψεις τῶν Νεοπυθαγορείων. Ἐπίσης ἀναφέρεται, διτ: ὁ βασιλεὺς Μίδας τῆς Φρυγίας συνῆψε σχέσεις μεταξύ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐπεμψεν ἀφιερώματα εἰς τοὺς Δελφούς⁴⁰. Ἡ μαρτυρία αὐτὴ δεικνύει καὶ μίαν θρησκευτικὴν ἐπικοινωνίαν τῶν δύο περιοχῶν. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω θρησκειολογικῶν καὶ ιστορικῶν μαρτυριῶν δὲν ἀμφισβήτεται ἡ δύνατότης τῆς ἐκτιδράσεως μυστηριακῶν ἀντιλήψεων εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν Κολοσσῶν. Τὸ βέβαιον εἶναι διτ: ἔχομεν ἔνα θρησκευτικὸν συγκρητισμὸν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Φρυγίας. Τὴν ἄποψιν αὐτὴν δέχονται καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν νεωτέρων ἐρμηνευτῶν⁴¹.

4. Άι θεολογικαὶ θέσεις τοῦ ἀπ. Παύλου πρὸς ἀρτιμετώπισιν τῆς αἰρέσεως τῆς ἐκκλησίας τῶν Κολοσσῶν.

Τὸ περιεχόμενον τῆς πρὸς Κολ. ἐπιστολῆς χωρίζεται εἰς δύο μέρη:
 a) Τὸ θεολογικὸν (1,3 - 3, 4) καὶ β) τὸ ηθικὸν (3,5 - 4). Ὁ ἀπ. Παῦλος εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον τῆς πρὸς Κολ. ἐπιστολῆς ἀναφέρεται εἰς τὰς σχέσεις τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν κόσμον. Τετράκις ἐπαναλαμβάνει τὴν λέξιν Πατὴρ διά νὰ τονίσῃ, διτ: τὰ πάντα προέρχονται ἐξ Αὐτοῦ⁴². Περὶ τοῦ Υἱοῦ γίνεται λόγος ἐξ ἀπόψεως τῆς ἀποκαλυπτικῆς ἐνέργειας τοῦ Θεοῦ⁴³. Ἡ θεολογία τῆς πρὸς Κολ. ἐπιστολῆς ἐκφράζεται εἰς τὴν κοσμικὴν διάστασιν τῆς λυτρωτικῆς δυνάμεως τοῦ Υἱοῦ. Ἡ παροῦσα βασιλεία εἶναι ἡ βασιλεία τοῦ Υἱοῦ (1,13). Τὸ δόλον ἀπολυτρωτικὸν ἔργον τοῦ Υἱοῦ καὶ ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὴν ἐκκλησίαν περιγράφονται εἰς τὸν χριστολογικὸν ὅμνον τοῦ πρώτου κεφαλαίου (1,15 - 20).

Ο ὅμνος οὗτος χωρίζεται εἰς δύο στροφάς. Ἡ πρώτη στροφὴ ἐκφράζει τὸ ἔργον τῆς δημιουργίας καὶ ἡ δευτέρα τὸ γεγονός τῆς σωτηρίας. Ὁ Χριστὸς ὁ προϋπάρχων, ὁ ἀρχὴ τῆς δημιουργίας καὶ ὁ μέσον τῆς σωτηρίας⁴⁴. Πολλοὶ ἐρμηνεύται βλέπουν εἰς τὸν χριστολογικὸν ὅμνον τῆς πρὸς Κολ. ἐπιστολῆς τὴν σωτηριολογικὴν διάστασιν Χριστὸς - κόσμος - ἐκκλησία⁴⁵. Ο Χριστὸς εἶναι τὸ μέσον καὶ τὸ κέντρον δλης τῆς δημιουργίας. Διάφο-

40. Ἐλευθερούδακη, Ἐγκυλ. Αρξικόν, τόμ. 12, Ἀθῆναι 1931, σελ. 714.

41. Gütther Bornkamm, Das Ende des Gesetzes, Ges. Aufsätze, Band 1 (München, 1952) σελ. 150.

G. Kämmel, Einleitung in das Neue Test. (Heidelberg 16, 1969) σελ. 244.

42. Πρβλ. 1 Κορ. 8,6.

43. Σάββα Ἀγουρίδου, Χριστὸς Ἰησοῦς, Θ.Η.Ε., τόμ. 12 σελ. 236.

44. Oskar Gullmann, Die Christologie des Neuen Test. (Tübingen, 1966) σελ. 243.

45. H.J. Gabathuler, Jesus Christus Haupt der Kirche Haupt der Welt (Stuttgart, 1965) σελ. 147.

ρον εἰκόνα παρουσιάζουν τύποι καίμενα τοῦ Ἐρμοῦ Τοισμέγιστου ἐνθα δὲ κόσμος θεωρεῖται υἱὸς τοῦ θεοῦ, καὶ εἰς τὸν Φίλωνα Ἀλεξ. ὁ «Λόγος».

Οὐχι οὐδὲ τοὺς Γνωστικοὺς ἐθεωρήθη δὲ ἀρχικὸς ἄνθρωπος (*Urmensch*) καὶ εἰς τὸν Φίλωνα ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου. Τὴν θέσιν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Λόγου εἰς τὸν Ἀπ. Παῦλον κατέχει δὲ Χριστός, τὸν δόπονον οἱ αἱρετικοὶ ἀντικαθίστων διὰ τῶν ἄγγέλων. Ὁ ἀπ. Παῦλος συνδέει τὸν Υἱὸν πρὸς τὸν Πατέρα διὰ τῆς λέξεως «εἰκὼν», καὶ τὴν ἐκκλησίαν πρὸς τὸν Υἱὸν διὰ τῆς λέξεως «κεφαλὴ».

Οὐλαι αἱ σκέψεις τοῦ ἀπ. Παύλου εἰς τὰς ἐπιστολάς του καὶ ιδίᾳ εἰς τὴν πρὸς Κολ. καὶ Ἐφεσ. ἀναφέρονται εἰς τὸ θέμα τῆς σωτηρίας διὰ τοῦ Χριστοῦ. Ἡ σωτηρία τοῦ κόσμου καὶ ἡ ἐκκλησιολογικὴ διάστασις τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ ἐκφράζεται εἰς τὴν δευτέραν στροφὴν τοῦ χριστολογικοῦ ὑμνου (1,19 - 21). Ὁ σταυρὸς καὶ ἡ ἀνάστασις εἴναι οἱ δύο πόλοι τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ. Τοῦτο τὸνίζεται κατ' ἔξοχὴν ὑπὸ τοῦ ἀπ. Παύλου. Πᾶσαι αἱ δυνάμεις καὶ αἱ ἔξουσίαι τοῦ κόσμου τούτου συντρίβονται εἰς τὸν σταυρόν. Ὁ Χριστός ἐνίκησε τὸν θάνατον ἐπὶ τοῦ σταυροῦ καὶ ἐγένετο κυριαρχὸς τῆς ἀνθρωπότητος⁴⁶. Ἡ ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ ἐφερε δυνάμει καὶ τὴν παγκόσμιον κυριαρχίαν Αὐτοῦ, καὶ ἐγένετο Οὐτος ἡ κεφαλὴ πάσης ἀρχῆς καὶ ἔξουσίας (2,11). Ἡ θρησκεία τῶν ἄγγέλων καὶ τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχά στοιχεῖα τοῦ Ιουδαϊσμοῦ ἐκαμψαν τὸ γόνυ καὶ ἀνεγνώρισαν τὸν ἀναστάντα Ἰησοῦ, ὡς Κύριον τῶν ἐπουρανίων, τῶν ἐπιγείων καὶ καταχθονίων δυνάμεων⁴⁷. Ἡ κυριαρχία τῶν πάντων ὑπὸ τοῦ ἀναστάντος ἐκφράζεται καὶ τὸ πνεῦμα τῆς καταλλαγῆς καὶ εἰρήνης τοῦ σύμπαντος (1,22). Τὰ «δόγματα» ἔξαλείφονται (2,14) καὶ οἱ ἄγγελοι καὶ ὅλα τὰ δημιουργῆματα ὑποτάσσονται εἰς τὴν ἔξουσίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ὑπαρξία των λαμβάνει νόημα καὶ σκοπόν.

Ἡ καινὴ κτίσις, ἡ νέα ζωὴ ὅλης τῆς δημιουργίας ἐκφράζεται εἰς τὴν ἐσχατολογίαν τῆς ἐπιστολῆς. Κατά τὸν ἀπ. Παῦλον δὲ Μεσσίας ἦλθε, δὲν ἔχει δύως ἐκπληρωθῆ ἡ ἐσχατολογία, δύως δεικνύῃ καὶ τὸ χωρίον, «ὅταν δὲ Χριστὸς φανερωθῇ ἡ ζωὴ ἡμῶν, τότε καὶ ὑμεῖς σὺν αὐτῷ φανερωθήσεσθε ἐν δόξῃ» (Κολ. 3,4). Μὲ τὸ θέμα τῆς ἐσχατολογίας συνδέεται μία νέα κατανόησις τῆς χριστιανικῆς ὑπάρχεως. Καὶ τοῦτο φαίνεται εἰς τὴν σύγκρισιν τῆς πρὸς Κολ. ἐπιστολῆς μὲ τὴν πρὸς Ρωμ. (6,1 - 10). Ἡ πρὸς Ρωμ. δύμιλει περὶ τοῦ βαπτίσματος ὡς συμμετοχῆς εἰς τὸν θάνατον τοῦ Χριστοῦ, ἡ δὲ ἀνάστασις παραμένει ἔνα ἐσχατολογικόν γεγονός. Ἐνῷ εἰς τὴν πρὸς Κολ. ἐπιστολὴν ἡ ἀνάστασις ἔχει ἡδη γίνει (2,12 - 3,1). Κατά τὴν πρὸς Κολ. ἐπιστολὴν, ἡ ἀνάστασις συντελεῖται ὅμοι μετά τοῦ βαπτίσματος, καὶ ἡ νέα ζωὴ

46. Πρβλ. I Κορ. 15,12 - 28.

47. Πρβλ., Κολ. 2,18· Γαλ. 4,9· Κολ. 1,20 καὶ Φιλιπ. 2,11.

μετά τὸ βάπτισμα παραμένει σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ κεκρυμένη καὶ θὰ φανερωθῇ εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ (3,3). Εἰς τὴν πρὸς Κολ. ἐπιστολὴν συναντῶμεν τάς ἐκφράσεις «ἐν Χριστῷ» καὶ «σὺν Χριστῷ» καὶ μερικοὶ ἐκ τῶν ἔρμηνευτῶν βλέπουν μίαν ἐσχιτολογίαν, ἡ δοποίᾳ ἥδη ἔχει γίνει πραγματικότης⁴⁸. Πιθανὸν αἱ σκέψεις αὗται τοῦ ἀπ. Παύλου νά διφειλωνται εἰς τὴν πολεμικήν του κατά τῆς αἰρέσεως τῆς ἐκκλησίας τῶν Κολοσσῶν⁴⁹.

Ο θάνατος καὶ η ἀνάστασις εἰς τάς μυστηριακάς θρησκείας είναι ἔνα φυσικόν φάσινόμενον (*Naturphänomen*). Αἱ μυστηριακαὶ θρησκεῖαι θεωροῦν τὸν θάνατον μίαν ἀνάγκην (χρεία), ήτις συνδέεται μὲ τὴν φύσιν. Ἀντιθέτως εἰς τὸν ἀπ. Παῦλον ὁ θάνατος συνδέεται μὲ τὴν νέαν ζωὴν. «οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐν κρινότητι ζωῆς περιπατήσωμεν» (Ρωμ. 6,4)⁵⁰. Οὕτως ἔξηγεται καὶ τὸ β' μέρος τῆς πρὸς Κολ. ἐπιστολῆς (κεφ. 3), ἐνθα ἔχομεν παραινέσεις τοῦ ἀπ. Παύλου διὰ μίαν ἡθικήν συμπεριφοράν βασιζομένην εἰς τὸ βάπτισμα. Ο θάνατος καὶ η ἀνάστασις εἰς τὸν ἀπ. Παῦλον είναι ἡ συνέπεια τοῦ ζῆν ἐν Χριστῷ, ἐπομένως τὸ «περιπατεῖν».

Ἐν κατακλεῖδι, δὲ ἀπ. Παῦλος τονίζει εἰς τὴν πρὸς Κολ. ἐπιστολήν, ὅτι τὸ μοναδικὸν μέσον καὶ ὁ μοναδικὸς Σωτὴρ τοῦ κόσμου είναι ὁ Ἰησοῦς Χριστός (3,17).

48. Eduard Lohse, *Christusherrschaft und Kirche im Kolosserbrief*, 1965.

49. Alfred Wikenhauser, *Einleitung in das Neue Test.* (Freiburg, 1973) 472.

50. Herbert Braun, *Gesammelte Studien zum Neuen Test. und seiner Umwelt* (Tübingen², 1971) σελ. 155.

